

Еммануил Рыжанин

СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ

Видатний український поет-демократ Степан Васильович Руданський здобув собі невмирущу славу як автор гумористично-сатиричних співомовок і популярних ліричних пісень.

Народився він 6 січня 1834 року (25 грудня 1833 р. за ст. ст.) в селі Хомутицях на Вінниччині в родині сільського священика.

У 1841 році восьмилітнього Степана було віддано до Шаргородської духовної школи (бурси). А в 1849 році він, закінчивши бурсу, вступив до Кам'янець-Подільської духовної семінарії. Гуртожитки семінарії на приватних квартирах були сприятливими осередками, де проводився жвавий обмін думками з приводу прочитаних книжок, влаштовувалися дискусії на найрізноманітніші теми, головним чином на літературні.

Великий вплив на молодь мала тогочасна передова українська і російська література. З українських письменників популярними були Котляревський, Квітка-Основ'яненко, Гребінка, твори яких проникали у найвіддаленіші закутки. Серед молоді широко відомі були видання українських народних пісень М. Максимовича, І. Срезневського, А. Метлинського та інших. Але справжнім володарем дум молоді, безперечно, був Т. Г. Шевченко. Читав Руданський і твори класиків російської літератури — Жуковського, Рилєєва, Пушкіна, Лермонтова, Кольцова. Особливий вплив на молодого поета мали «Вечера близ Диканьки» і «Миргород» Гоголя. Та найбільш близький Руданському був Некрасов, співець народного горя й народних сподівань.

На Поділлі в ті часи досить популярними були твори польських письменників-романтиків С. Гошинського, Б. Залеського, С. Осташевського, Т. Падури та інших, які належали до так званої

«української школи» романтиків у польському письменстві. Вони звертались до української тематики і широко використовували український фольклор, щоправда старанно уникаючи при цьому будь-яких згадок про боротьбу українського народу проти польської шляхти. З творчістю цих письменників Руданський був добре обізнаний.

Не слід забувати й того, що саме в роки вступу Руданського до семінарії сталися визначні громадсько-політичні події. Революція 1848 року в Європі, судові процеси Кирило-Мефодіївського товариства (1847) та гуртка петрашевців (1849) мали великий розголос на Україні, вони розбурхали молодь, сприяли зростанню її демократичної свідомості, народоловства, прагнення до просвітництва.

Семінарію Руданський закінчив у 1855 році; його, як кращого учня, направили продовжувати навчання в Петербурзьку духовну академію. Всупереч волі батьків і духовних отців з семінарії, він вступає до Петербурзької медико-хірургічної академії.

Час вступу Руданського до академії — це пора її розквіту. За рік перед тим з академії вибув славетний хірург і педагог Н. І. Пирогов. Невдовзі професорами академії стали І. М. Сеченов, С. П. Боткін, М. М. Зінін.

У Петербурзі в роки навчання там Руданського (1855—1861) вирувало напружене громадсько-політичне та літературно-наукове життя. В цей час тут працювали видатні російські революціонери-демократи — Чернишевський, Добролюбов, Писарев, поет революційної демократії Некрасов, ціла плеяда «іскрівців» на чолі з В. Курочкіним та ряд інших прогресивних письменників, які гуртувалися переважно навколо журналу «Современник». В цю пору до Петербурга повернувся із заслання Шевченко (27/III 1858).

Медико-хірургічна академія не стояла осторонь від суспільно-політичного і культурного руху того часу.

Склад студентів академії був різнонаціональний, і тому вони, як правило, гуртувалися тут по земляцтвах. Студенти-земляки часто збиралися, заповнюючи своє дозвілля читанням та обговоренням літературних новинок. Багато уваги земляцтва приділяли громадсько-політичним і національному питанням. Особливо ж їх хвилювало становище селян, які ще перебували у кріпацькій неволі. Т. Г. Шевченко ще в 40-х роках із захопленням згадував про одне з таких земляцтв у Медико-хірургічній академії.

Шевченко як поет революційної демократії, незламний борець проти соціального та національного гніту полонив серця передової молоді. Відомо, що студенти Медико-хірургічної академії мали тісні зв'язки з великим поетом ще до його заслання. Вплив поезії Шев-

ченка на творчість Руданського безсумнівний. Цілком імовірно, що Руданський і особисто був знайомий з великим поетом.

У Петербурзі Руданський друкує свої перші твори. В журналі «Основа» за 1861 рік у першому номері було опубліковано два його вірші: один на громадську тему — «Гей, гей, воли!» (в пізнішій редакції вірш названо «Гей, бики!»), другий ліричний — «Повій, вітре, на Україну...». В другому номері «Основи» опубліковано три його вірші: «Не кидай мене», переклад з польської «Йде дівчина-сиротина...», «Ніч у ніч» (з сербської). У восьмому номері «Основи» з'явився переспів з Г. Гейне «Сни».

Тут же, у Петербурзі, він подружив з відомим композитором і перекладачем з древніх мов П. Ніщинським. Ця дружба тривала й тоді, коли Руданський переїхав до Ялти, а Ніщинський до Одеси.

Всі свої твори, написані до 1860 року, Руданський зібрав у трьох рукописних зошитах під назвою «Співомовки козака Вінка Руданського». На основі перших двох у 1859 році він склав збірку вибраних творів і передав її до Київського цензурного комітету під назвою «Нива». Але чи то через цензурну заборону, чи через сувору критику П. Житецького, до якого потрапила збірка, вона не побачила світу.

Проте того ж 1859 року Руданському пощастило дещо надрукувати в петербурзькому тижневику «Русский мир».

Десь на початку 1861 року він знов підготував до друку збірку вибраних творів і здав до Петербурзького цензурного комітету. Цензурний комітет дав дозвіл на друк 15 липня 1861 року. Але через брак коштів збірка залишилась ненадрукованою.

Петербург як центр громадсько-політичного і культурного життя країни багато дав Руданському. У нього тут виробилося більш свідоме критичне ставлення до тогочасного державного ладу царської Росії. У петербурзький період життя його поетичний талант, живлячись передовими ідеями часу, досяг найвищого розвитку. І Руданський з подякою згадує роки перебування в Петербурзі: «Сировим залізом з землею та іржею попав я до тебе,— пише поет в щоденнику,— ти мене перетопило, ти мене перекувало і сухим, і твердим пустило од себе»*.

1861 року Руданський закінчив академію. На час закінчення академії хвороба Руданського різко загострилася. За клопотанням правління академії його було призначено на посаду міського лікаря в м. Ялту.

* А. Кримський та М. Левченко, Нові знадобки для життєпису С. Руданського, К., 1929, стор. 19.

У вільний від роботи час Руданський займався поетичною творчістю, фольклором, археологією і живописом. Інтерес до живопису звів його з славетним російським художником І. І. Айвазовським. Володіючи кількома мовами, він багато працює над перекладами.

Ще в Петербурзі Руданський був у близьких взаєминах з своїм професором — знаменитим С. П. Боткіним, котрий, як відомо, був передовою людиною свого часу, він, до речі, лікував поета в студентські роки. На початку 1872 року, приїхавши в Крим, Боткін відвідав свого колишнього учня. Він обіцяв поетові влаштувати його на кращу лікарську роботу. Але цьому не судилося здійснитись, бо влітку 1872 року в Криму вибухнула епідемія холери, що поширилась на всю Херсонщину, Бессарабію, Київщину і Поділля. Руданський, лікуючи інших, сам захворів на холеру, через ускладнення після хвороби пролежав у ліжку дев'ять місяців і 21 квітня 1873 року помер.

Рання поетична творчість Руданського безпосередньо пов'язана з літературними традиціями 30—40-х років. Уяву юнака, літературні смаки і уподобання якого склалися з самого початку під впливом народної творчості і творів українських, російських та польських романтиків, приваблювало все романтичне, незвичайне. Тим-то не випадково перші літературні спроби свої Руданський робить у жанрі балади.

Молодий поет мав перед собою зразки баладної творчості не тільки українських поетів (Л. Боровиковський, І. Срезневський, а головне — ранній Шевченко), але й російських та польських романтиків.

Відштовхуючись від відомих літературних взірців, поет в той же час прагнув виявити власну творчу індивідуальність. Цьому сприяло те, що він дуже рано захопився збиранням і вивченням фольклору.

В Кам'янці-Подільському Руданський написав шість балад. На цій підставі А. Кримський визначив подільський період творчості поета як творчість баладно-романтичного епіка.

Першу баладу «Два трупи» («Розбійник») він написав 1851 року на основі фольклорних джерел. У мотивації вчинків свого героя поет намагався йти за традицією шевченківської соціальної балади.

У баладах «Вечерниці» (1852) і «Упір» (1853) переспівуються дуже поширені в першій половині XIX сторіччя, зокрема в баладах Жуковського, мотиви зустрічі дівчини з умерлим коханим і її загибель. В основу балади «Хрест на горі» (1854) покладено народні перекази про запалі церкви та шукання щастя на землі через продаж душі нечистому. Мотив народної пісні про отруєння зрадливого милого дуже поширений у українському фольклорі. Його використав

Руданський у баладі «Розмай» (1854). У баладі «Люба» (1854) використано народне повір'я про те, що ніякий людський злочин не минає безкарно. У Руданського, як і в шевченковій «Тополі», маємо соціальну мотивацію трагічного кохання: майнова нерівність закоханих.

В жанрі балади поет працює і в петербурзький період свого життя. За сюжетом чеської балади він пише «Закляту дочку» (1859), а також близькі до неї своїми мотивами балади «Тополя» (1859), «Верба» (1859). В усіх цих творах Руданський використав народне повір'я — закляття. Балада «Купці» (1859) є своєрідним авантюрно-новелістичним віршованим оповіданням з моралізаторською тенденцією засудження жадібності. Твір відзначається своєрідністю стилістичних прийомів, загалом не властивих баладному жанру. Йдеться про використання подекуди стилістичної манери анекдотів з елементами бурлеска.

Загалом же баладна творчість Руданського мало чим відрізняється від романтичної балади 30—40-х років. Сюжет його балад, як правило, взято з фольклору, будується він здебільшого на любовному конфлікті — нещасливе кохання, трагічна загибель коханців, розлучення їх тощо. Образна система і поетика балад Руданського відрізняються від фольклорного походження. Тут і коломийковий розмір, і народнопісенні зачини, порівняння, паралелізм. Як і в народній творчості, дія густо орнаментується пейзажними малюнками, причому природа часто виступає не лише як тло, але і як активний чинник. Від поетів-романтиків запозичено характерні для балад Боровиковського і Метлинського образи могили, бурі, чорного ворона тощо.

Разом з тим слід сказати, що баладна творчість Руданського, як ні в кого з українських письменників того часу, стояла на зіткненні старої баладної традиції (Л. Боровиковський, А. Метлинський) і нової (Т. Шевченко), з її соціальною мотивацією конфліктів. Ця обставина, а також наявність соціально-побутових зарисовок у баладах Руданського свідчать про потяг письменника до реалістичного зображення життя.

Коли баладна творчість Руданського становить зараз тільки історико-літературний інтерес, то його лірика має значну ідейно-художню цінність.

На початку своєї поетичної діяльності Руданський мало приділяв уваги ліриці. Перший ліричний вірш «Сиротина я безродний...» він написав у 1852 році і тільки через два роки (1854) ще три («Ти не моя», «Мене забудь», «Не дивуйтесь, добрі люди...»).

Цікаво, що, пишучи ліричні поезії, Руданський спочатку звернувся не до фольклорних джерел, як те він робив, працюючи в жанрі балади, а до романсової традиції.

Романси на Україні виникли десь у кінці XVII — на початку XVIII ст., їх складали мандровані дяки, спудеї (студенти). Та особливого поширення романси набули в першій половині XIX ст. І. Котляревський написав ряд пісень-романсів до п'єси «Наталка Полтавка»; П. Гулак-Артемівський створив романси «До Любки», «Мой доньці»; по кілька романсів дали Є. Гребінка, В. Забіла, М. Петренко, М. Шашкевич, Я. Головацький, М. Устиянович.

Жанр романса в російській літературі був широко представлений у творчості І. Козлова, Є. Баратинського, А. Дельвіга, П. Вяземського. Поширений був романсовий жанр і в польській літературі, Руданський знав напам'ять чимало польських пісень та романсів. Він переклав дуже популярний тоді романс «Чорний кольор», «Зозулю» і вірш романсового характеру польського поета Ленартовича «Ластівка» — «Йде дівчина-сиротина...».

Інтимна лірика Руданського перейнята почуттям самотності і душевної туги. Таким є уже перший вірш «Сиротина я безродний...». Вразливий і чутливий з натури, С. Руданський болісно сприймав життєві невдачі. Перше кохання виявилось нещасливим: кохана дівчина одружилася з іншим. Це глибоко вразило поета. Свої настрої туги, «чорного кольору» він передає в кількох зворушливих поезіях, які ще за життя поета стали популярними піснями («Ти не моя», «Мене забудь», «Повій, вітре, на Україну...»).

Настрої туги, суму і безнадії, що ними перейнята інтимна лірика Руданського, звичайно пояснюються злиденним життям поета в Петербурзі, хворобою й особливостями його вдачі, але в значній мірі вони виразно літературного походження.

Знайомство Руданського з умовами життя трудящих у столичному місті, спостереження ним разючих соціальних контрастів бідності й багатства мало своїм наслідком розширення тематики його творчості, посилення в ній соціальних мотивів. На це звернув увагу ще Драгоманов, який цілком слушно відзначив, що Руданський був одним з небагатьох українських поетів, котрі намагалися зачепити у своїй творчості нові теми, а не тільки ті, що їх «заїздили» попередники і наслідувачі Шевченка.

Насамперед соціальна лірика Руданського 50-х років живилася ідеями революційних різночинців-шестидесятників.

Поети-шестидесятники часто змальовували злиденне життя різночинця. Багато уваги цій темі приділили Некрасов, В. Курочкін («Завещание»), Жульов («Товаришу») та ін. Типовий глибоко реалістичний образ бідного різночинця дає і Руданський у вже згаданому автобіографічному вірші «Студент».

Дуже болючим у 50—60-х роках було питання проституції. Твори на цю тему писали Чернишевський, Добролюбов («Многие, друг

мой, любили тебя...»), Некрасов («Убогая и нарядная»), Сниткін (А. Шишкін) («Поездка в Парголово»), Богданов («Песни беспутного») та ін.

Письменники-демократи підходили до питання про «пропащих жінок» з позицій демократичного гуманізму, виявляючи до цих нещасних почуття людяності, як до жертв тодішнього суспільно-політичного ладу. Руданський теж із співчуттям розповідає про жінку вулиці у своєму вірші-фейлетоні «Богдай тебе».

Життя міста дало поетові матеріал і для викриття розтлінної влади грошей у буржуазному суспільстві, обману, пошлості. У вірші «Полюби мене» дано огидний образ здеморалізованого пошляка, який шукає собі втіхи за гроші.

Боротьбу проти кріпосницької системи в російській поезії 50—60-х років очолив Некрасов, а в українській — Шевченко. Руданський у своїх віршах також виступав проти кріпаччини — цього ганебного інституту поневолення народу («Над колискою», «Не кидай мене...»). У прекрасній поезії «Над колискою» слідом за Шевченком і Некрасовим Руданський розкриває перед нами страхітливую долю кріпака від колиски — до могили. Кріпаки — герої поезій Руданського — ще не усвідомлюють необхідності боротьби проти своїх поневолювачів, та вони розуміють, що кріпосне право — велике соціальне зло.

Руданський не писав віршів, у яких би безпосередньо закликав до повалення царизму, але антисамодержавне, антикріпосницьке спрямування таких творів, як «Над колискою», цілком очевидне. В них недвозначно проводиться ідея неприродності, злочинності кріпосницької системи, а відтак — необхідності її знищення.

В Петербурзі поет виразніше побачив непрохідну безодню між громадським і моральним кодексами класу експлуататорів — з одного боку, і трудящих — з другого. В одному з своїх кращих віршів того часу — «Наука», своєрідному за композицією, Руданський протиставляє два види громадської моралі — обивательське пристосовництво і активну боротьбу за кращу долю народу. У першій частині твору викривається проповідь прислужництва й покори. У другій частині стверджується мораль нової людини, обстоюється мораль трудового народу. Ідейно і тематично «Наука» Руданського близька до некрасовської «Песни Еремуске». Ця поезія перегукується також з творами на цю ж тему В. Курочкіна («Завещание»), Вейнберга («Тростник и спина», «Практические советы старика сыну»).

Любов поета до народу, прагнення до громадсько-корисної праці яскраво відбито в одному з найбільш популярних тоді віршів Руданського «Гей, бики!». Закликаючи до боротьби з бур'янами, що

засмічували життєве народне поле, поет недвозначно натякав на необхідність знищення феодально-кріпосницької системи.

В кінцевій частині вірша поет висловлює свою віру в перемогу трудящих над кріпосниками, в світле майбутнє свого народу:

І все мине, що гірко було,
Настануть дивнії роки.

Недарма ж консервативна критика не забарилася виступити проти цього й інших творів Руданського, зокрема проти їх демократичної спрямованості.

У відповідь на «Гей, бики!» в четвертому номері «Основи» за той же 1861 рік з'явився вірш «Калюжа» за підписом Затиркевича. Вірш відбивав ліберально-консервативні погляди редакції і, всупереч прогресивним думкам Руданського, пропагував стриманість, поміркованість, які, на думку автора, могли привести до поліпшення життя. А П. Куліш прямо писав, що твори Руданського, вміщені в «Основі», «нікуди не годяться». Отже, Руданський як поет-демократ, як представник критичного реалізму в українській поезії був вороже зустрінутий захисниками всього старого, віджилого. Але поет знайшов і спільників. Прогресивна молодь сприйняла поезію «Гей, бики!» як заклик до боротьби за щастя народу, як бойову програму перетворення життя.

Різничинці-шестидесятники розуміли, що для боротьби за нове життя потрібні нові люди, які б могли твердо і безкомпромісно відстоювати інтереси трудового народу. У своїх творах вони прагнули показати образи борців за народне щастя. Тип такої людини змальований Руданським в алегоричному образі могутнього дуба («Нехай гнеться лоза...»). Поет протиставляє в ньому лібералам-приспосованцям світлий образ шестидесятника-демократа, незламного борця за визволення трудящих.

Петербурзькі роки життя поета припадають на час, коли серцями і думками прогресивної частини суспільства «олоділи Чернишевський і Добролюбов, Шевченко і Некрасов; це період непримиренної боротьби революційних демократів за матеріалістичну естетику, за народність літератури, за метод критичного реалізму.

Поети-демократи, творячи для народу, рішуче виступали проти теорії «мистецтва для мистецтва». Некрасов написав натхненного вірша на захист ідейності і народності поезії («Поэт и гражданин»). Шевченко на цю ж тему пише ряд віршів («Думи мої...», «Гоголю», «Якби ви знали, паничі...», «Доля», «Муза» та ін.).

Про роль поета сказав своє слово і Руданський. Він надзвичайно вимогливо ставився до покликання поета, його обов'язку і ролі в

громадському житті. Мистецтво, за його переконанням, повинно бути тісно пов'язане з життям, повинно бути реалістичним. Червоною ниткою проходять ці думки через усю соціальну лірику поета, особливо виразні вони у віршах «До моїх дум» та «Моя смерть».

Лірична поезія Руданського відзначається різноманітністю поетичних форм. Тут і вірші розмовного чи епістолярного характеру («До дядька Прохора-ковалія»), вірші-фейлетони («Богдай тебе», «Полюби мене»); в біографічних поезіях він використовує форму ліро-епічного віршованого оповідання («Студент», «Ще вчера ізвечіра...»), зустрічаємо в його ліричному доробку і форму тріолета («Звела мене не біда...»), і поезії, написані за взірцями народних пісень («Калино-малино...», «Козаче-голубче...»), танкових («Хлопці-молодці...»), широко використана романсова форма («Ти не моя», «Мене забудь», «Чорний кольор»). Частина віршів на громадські теми написана за взірцями бойової закличної лірики Шевченка, Некрасова («Псалом 139», «Гей, бики!», «Нехай гнеться лоза...»). До віршів-монотонів, де два і більше складів інтонаційно передаються на одній ноті, слід віднести поезії «Не кидай мене...», «Наука» та вірш «Моя смерть». За прикладом Шевченка Руданський полюбляв звертатися до форми думки («До моїх дум»).

Ритмомелодика, художні прийоми і образна система лірики Руданського здебільшого мають своєю основою народнопісенну творчість. Тим-то окремі його поезії і досі побутують у народі як безіменні народні пісні.

Руданський написав небагато ліричних віршів, але своєю ідейною спрямованістю і художньою самобутністю вони посіли почесне місце серед поетичного надбання української літератури XIX століття.

В літературній спадщині Руданського знаходимо і так звані «Байки світовії» («Лірникові думи»). Це — спроба звести легендарно-апокрифічні народні перекази про виникнення світу і походження життя на землі в єдину космогонічну поему. В першій редакції вона мала назву «Лірникові думи» (1856), а в другій редакції (1859) — «Байки світовії». Апокрифи і легенди, що були покладені в основу поеми Руданського, з цензурних причин не могли з'явитися в той час навіть у науковому виданні. Відомо, що і «Народные русские легенды», які зібрав Афанасьєв, були опубліковані не в Росії, а за кордоном (у Лондоні). Поема Руданського в умовах самодержавної і православної Росії стала нелегальним твором. Задум подати у вигляді поеми народну біблію на основі фольклорних джерел як повне протиставлення канонічній біблії, був надзвичайно сміливим. Сама атеїстичність твору свідчить про його загалом реалістичне спрямування. А вступ до поеми за змістом і характером цілком реалістичний.

У 1857 році Руданський написав велику поему «Цар Соловей» і дав її прочитати своєму приятелю, композиторові П. Ніщинському, який високо оцінив цей твір. Згодом, коли поема загубилась, оцінка Ніщинського спонукала літературознавців розшукати її. Наприкінці 90-х років автограф було знайдено, поему опублікували. Але вона не виправдала навіть на той час рекомендації Ніщинського. Мета поеми — показати взаємини між братніми слов'янськими народами та їх відносини з деякими сусідами в далекому минулому. Так, наприклад, розкривав ідейний зміст цього твору академік А. Кримський. Загалом поема мало вивчена. Хоча художня цінність її і невелика, проте вона залишається цікавим літературним твором, як казка морально-дидактичного змісту.

У 1860 році Руданський задумав написати «поетичну хроніку Гетьманщини». Здійснюючи цей задум, він створив шість поем: «Мазепа, гетьман український», «Іван Скоропада», «Павло Полуботок», «Вельямін», «Павло Апостол» та «Мініх», в яких некритично переказувалися окремі місця з «Истории Малой России» Д. М. Бантиша-Каменського. Це некритичне сприйняття буржуазно-націоналістичних концепцій автора «Истории Малой России», відсутність широкого та ясного погляду на події української історії стали причиною того, що минуле України, її взаємини з Росією були в поемах викривлені, перекручені. В художньому відношенні поеми безпорадні, вони мають лише історико-літературне значення та цікаві як спроби поета творчо знайти себе в жанрі великої епічної форми.

Найвизначніше місце в літературній спадщині Руданського займають його співомовки, коротенькі, здебільшого на три-чотири строфи гумористично-сатиричні вірші, прибрані в легеньку коломийкову форму.

В них поет виявив себе, за висловом Франка, «найоригінальнішим і zarazом найбільш народним».

Гумористична література в різних її формах, зокрема у формі короткої і стислої приказки або анекдота, широко відома на Україні. В давнину, особливо у XVIII столітті, поруч із «високими» віршами виникали й ширилися гумористичні вірші на соціально-побутові та церковно-релігійні теми. Творцями й поширювачами таких віршів часто були спудеї. Засвоївши в стінах академії техніку віршування, вони застосовували її в нових умовах відповідно до потреб народу.

Багато гумористичного було у вертепній драмі, а також в інтермедіях — невеличких сценках з народного життя.

Посилений інтерес до жанру анекдота мав місце не тільки у XVIII, але в XIX столітті, особливо в першій його половині.

На початку минулого століття цей жанр використовували І. Котляревський (в «Енеїді», у п'єсах), П. Гулак-Артемовський, І. Квітка-Основ'яненко («Салдацький патрет», «Підбрехач»). Є. Гребінка видає «Малорусские приказки (1834, 1836)». В 1952 році вийшли у світ «Байки і прибаютки» Л. Боровиковського, в яких він іноді торкався й суспільних вад.

Народний анекдот використовує Гоголь у «Сорочинской ярмарке» (жінка Черевика ховає поповича на полиці), в оповіданні «Ночь перед рождеством» (Солоха ховає в мішки дяка, голову, козака Чуба й чорта).

Інтерес Руданського до народного анекдота треба пов'язувати і з місцевою традицією — на Поділлі анекдоти поширювалися усно і в рукописах. Особливо широко побутували анекдоти в середовищі провінційного панства та духівництва. Діти переймали анекдоти від старших і приносили їх у бурсу, семінарію. Самі умови життя бурсаків і семінаристів та система виховання в духовних школах були надзвичайно сприятливим ґрунтом не тільки для поширення, але й для створення нових анекдотів.

Близькі до поета люди свідчили, що Руданський з юнацьких років любив складати сатиричні вірші про духівництво, чим драгував місцевих «духовних отців». Батько поета мав через те чимало неприємностей.

В Петербурзі, в роки перебування там Руданського, виходили такі прогресивні гумористично-сатиричні видання, як журнал «Искра» (1859—1873) та додаток до журналу «Современник» — «Свисток» (1859—1863). Зокрема в «Искре» вміщувались викривальні фейлетони, нариси, замітки, сатиричні словники тощо. Тут чимало публікувалося гумористичних оповідань, викривальних віршів та пісень на злобу дня В. Курочкіна, П. Вознесенського, А. Сниткіна, П. Вейнберга. В «Искре» популяризувався жанр анекдотів-приказок. В 1859 році їх було надруковано близько десяти під назвою «Малороссийские анекдоты». Окремі з них нагадують приказки Руданського («Не мої ноги», «Добре торгувалось», «Кіт» та ін.).

Гумористичні твори з українською тематикою (навіть українською мовою) вміщувались і в тижневику «Русский мир» (1859—1861), редактором якого був відомий у той час передовий педагог В. Я. Стоюнін.

У 1857—1861 роках виходило близько п'ятдесяти різних дрібних гумористичних видань. Вони з'являлись як гриби після дощу, але й швидко зникали. Особливо багато їх було в 1858 році. Уже самі назви характеризують їхній зміст: «Турусы на колесах», «Ералаш», «Щелчок», «Сплетни». Велику кількість подібних низькопробних гумори-

стичних журналів Добролюбов засудив і відкинув, назвавши їх вуличними листками*.

Представники різних суспільних верств в залежності від ідейних переконань і смаків по-різному використовували засоби сатири й гумору. Прогресивні кола зверталися до сатири й гумору з метою викриття громадсько-політичних та родинно-побутових вад: «Мы...— говорилось в «Искре»,— бьем не на частные пороки и поступки, а на общие слабые стороны». Представники панівних класів засобами пустотливого, розважального сміху намагалися відволікати увагу трудящих від гострих класових суперечностей часу.

Безперечно, літературні традиції мали великий вплив на Руданського, схильного за вдачею до гумору й сатири. Та вирішальну роль відіграла тут усна народна творчість, до якої Руданський виявляв великий інтерес ще з дитинства.

Слово «співомовка» означає «мова Спиви», тобто Музи. Співомовками поет називав усі свої твори, проте ця назва закріпилася тільки за його приказками.

Руданський почав друкувати співомовки в 1859 році в тижневику «Русский мир» («Становий», «Лошак», «Варенікі», «Чи далеко до неба?»). Характерно, що перші його друковані співомовки («Становий» та «Лошак») дуже близькі за своїм ідейним змістом до творів поетів-іскрівців.

Взяті з уст народу і творчо переосмислені, співомовки-приказки Руданського в сумі своїй дають хай і мозаїчне, проте досить повне відображення тогочасних суспільних та побутових явищ і відносин на Україні.

У багатьох співомовках Руданського дано сатиричне викриття потворних явищ кріпосницької дійсності, відбито свободолюбиві прагнення народу, його мрії про вільне життя без панів і визиску. Найзаповітнішою мрією селянина-кріпака з співомовки «Царі» є воля. У співомовці «Лошак» поет розкриває порочність усієї самодержавно-кріпосницької системи, з її чиновниками-бюрократами, сутяжниками і здирщиками.

В умовах самодержавно-кріпосницького ладу справжнім лихом для народу була сваволя царських чиновників-бюрократів. Вони змальовані Руданським гостросатирично, як хабарники, душители народу, злодії.

Лиш карбованця наставте,
Вийде сам з води,—

* Н. Добролюбов, Полное собрание сочинений, т. III, М., Гослитиздат, 1936, стор. 394.

говориться у співомовці «Засідатель» про хабарника-засідателя, що провалився на льоду серед ставу.

Як і в народних сатиричних переказах та анекдотах, у співомовках Руданського пани і їхні прислужники зображені жорстокими самодурами, людьми без честі й совісті. Бундючні й пихаті в ставленні до простого народу, вони виявляються нікчемними й пришепуватими там, де треба виявити розум, кмітливість. З метою сатиричного викриття і розвінчування представників експлуаторських класів поет часто вдається до свого улюбленого прийому — звести на розумовий і моральний поєдинок пана й селянина. Причому в цьому поєдинку прості люди виявляють розумову і моральну перевагу над панами. Вони наділені природним розумом, кмітливістю і в моральному відношенні завжди стоять вище своїх гнобителів («Добре торгувалось», «Почому дурні», «Пан і Іван в дорозі», «Що кому годиться», «Не вчорашній»).

Досить часто героєм віршованих гуморесок Руданського виступає колоритна, приваблива постать козака-запорожця, образ якого змальовується в душі народнописаних традицій. Тут насамперед підкреслюються такі історично вірогідні риси козацтва, як безстрашність в боротьбі з ворогом і повна зневага до смерті («Смерть козака»), кмітливість, винахідливість і почуття гумору за будь-яких обставин («Козак і король», «Запорожці у короля», «Кошовий у царіці»). Шукаючи найбільш ефективних засобів художнього вислову, в цілковитій відповідності з історичною правдою, поет не цурається часом грубого слівця, міцного народного дотепу, яскравим прикладом чого є співомовка «Ахмет III і запорожці», віршована інтерпретація славнозвісного народного твору — відповіді козаків турецькому султанові. Гумористичний ефект у цьому творі досягається через пародіювання в його другій частині (у відповіді козаків султанові) «високого», бундючного стилю послання султана. На пиху і зухвалість «царя над царями» козаки відповідають презирливою зневагою до всіх його високих титулів і звань.

Значна група співомовок Руданського має виразне антирелігійне спрямування. В них художньо перекоңдиво й історично правдиво відтворено стихійно-матеріалістичний, атеїстичний за своєю суттю світогляд народу, дано гостро сатиричне викриття релігії як засобу одурманення трудящих. Поет розвінчує облудні твердження офіційних ідеологів «самодержавія і православія» про нібито релігійність простого народу, його пошану до служителів церкви.

В уяві селянина бог така ж людина, як і він сам. Бог так само може лягтися брудною лайкою, варто тільки «допекти» йому («Тільки допечи!»). Поводження з образами у народу як із звичайними речами селянського вжитку («Варвара», «Скачі, Мікалай!»),

«Просьба»). Щодо цього особливо показовою є співомовка «Просьба». В ній заземлено, в плані звичайнісіньких побутових понять і уявлень, говориться про «святі» образи, як про начиння та інші речі домашнього вжитку. Лексика тут зумисне виразно грубувата: святі — «всі стали ледащо», матір божа — «згорбилась, зігнулась», Варвара — «здулась», Миколай — «від хробаків порохном узявся», та й сам спаситель «поздовж перепався».

У співомовках Руданського набожність простої людини пов'язується з життєвими практицизмом. Так стара баба, накупивши свічок, ліпить одну «святоту Микиті», а другу його супротивникові — чорту, бо, мовляв, «треба всюди приятелів мати». Може статись, що їй у потойбічному світі доведеться потрапити в пекло, отже, треба ще на цьому світі загодити чорта («Баба в церкві»). Церковна обстановка, зокрема жалібний спів дяка, викликає в старій жінки наївні життєво-конкретні асоціації далеко не релігійного змісту («Жалібний дяк»), такого ж характеру і співомовка «Мазур у болоті».

Особливої сили досягає Руданський у сатиричному викритті служителів релігійних культів — попів, ксьондзів, рабінів. Зриваючи з них машкару святості, побожності та удаваної байдужості до мирських утіх, поет виводить у своїх співомовках цілу галерею похитливих, розбещених отців церкви («Сповідь», «Чорт», «Сам поїду»). У співомовці «Там її кінець» викривається хабарництво вищого духівництва, яке займалося здирством не згірше ніж царські чиновники-хапуги. В інших співомовках висміюється пристрасть церковників до пияцтва («Набожний ксьондз», «Мало не ригаю»), ненажерливість («Піп на пущі», «Pasa na dzieci»), некультурність, низький рівень розвитку тощо.

Руданський, як і російські письменники-різночинці, рішуче відходить від наївно-народницької традиції ідеалізації героїв з народу. Зводячи на розумовий і моральний поєдинок представника експлуаторського класу й селянина, поет здебільшого зображує останнього тямущим, кмітливим, благородним. Разом з тим він не ідеалізує просту людину. Його герої з народу — живі люди з притаманними їм вадами. Окремі з них забобонні, часом ліниві. Так у співомовці «Добра натура» розповідається про козака-гультая, який тільки що скине з себе, то одразу проп'є. В іншій — селянин понад усе боїться сварливої жінки («Господар хати»). Сховавшись від її гніву під під, він звідти заявляє про свої права господаря хати. В такому ж добродушно-гумористичному плані написано співомовки про «москалів» — солдатів царської армії («Гусак», «Полотно», «Варенікі», «Варена сокира»), циган тощо. Висміюючи вади й пороки, поет проводить думку, що вони є породженням існуючих соціальних умов життя. Це

була нова трактовка героя з народу, характерна для творчості різночинців-шестидесятників.

У свій час І. Франко звернув увагу на те, що чимало співомовок Руданського є по суті обробкою відповідних народних анекдотів, приказок. Але Руданський не просто перевтілював народні анекдоти-приказки у віршовані гуморески-мініатюри, а й надавав багатьом з них гостро викривального характеру, більш виразного соціального звучання, підносячись до ширших суспільно політичних узагальнень, тобто свідомо загострював соціальний зміст оброблюваного матеріалу.

При обробці народних анекдотів Руданський досить часто, у відповідності з ідейним спрямуванням співомовки, міняє персонажі: селянина часто підміняє попом, цигана — солдатом тощо. Тут ми зустрічаємося з поширеним у фольклорних творах прийомом перенесення функцій одного персонажа на іншого при збереженні самої дії.

Так, наприклад, обробляючи відомий гумористичний анекдот «Бо-м боса», Руданський залишає недоторканим сюжет, але замість жінки у співомовці уже фігурує пані, що підсилює соціальне звучання твору («Черевики»).

Образи-персонажі співомовок Руданського змальовані надзвичайно рельєфно. Поет уміє підібрати для кожного з них влучну характеристику, гостре, уїдливе слівце. Кожна фраза — чи то наївно проста, чи підкреслено груба — розкриває як зміст, що його вкладено в співомовку, так і вдачу введеної в ній особи.

Максимальної індивідуалізації персонажа поет досягає здебільшого шляхом розкриття особливостей його вдачі. Цікавою щодо цього є обробка ним фольклорного анекдота «Чужі ноги», відомого зокрема з запису Б. Грінченка у «Веселому оповідачі» (№ 122). І гумореска Руданського, і фольклорний запис Грінченка дуже схожі між собою. В інтерпретації Руданського герой гуморески людина повільна, флегматична. Тим-то поет замінює цигана на селянина, бо циган надто експансивний з натури. Процес усвідомлення селянином того, що, коли він спав, його роззули, йде надто повільно, відповідно до його флегматичної вдачі.

Коли Руданський характеризує персонажів від себе, він говорить мовою, яка найбільш природна в устах персонажа співомовки, тобто свідомо стилізує свою мову під мову дійової особи. Наприклад:

Але тільки за поріг —
Зачепився зразу
І в цариці — трах-таррах! —
Розчерепив вазу.

(«Кошовий у цариці»)

Найшла баба і Микиту —
Святий чорта ціпить!..
Баба їдну йому ставить,
Другу чорту ліпить!..

(«Баба в церкві»)

Такі вдало стилізовані під мову персонажа вислови поета можна знайти в багатьох його співомовках. Щодо прийомів стилізації Руданський завжди послідовний: поляк у нього говорить провінціальною польською мовою, великорос — простонародною російською, цигани, німці, євреї — з відповідним акцентом.

Руданський виявив неабияку винахідливість у пошуках засобів комізму. Тут він насамперед спирався на багатющий досвід народної творчості.

Часто його співомовки викликають сміх через несподівані повороти в трактуванні зображуваного. Читач попереднім ходом розвитку сюжету підготовлений до одного сприймання події, а кінець несподівано розв'язується цілком протилежно — за принципом контрасту.

Так у співомовці «Розумний панич» дідич не може нахвалитися перед гуменним, який-то в нього вчений син, що приїхав з школи, а гуменний на це зауважує:

...якби наш панич мали
Розуму доволі,
То нічого їм би було
Вчитися у школі!

Різкий перехід від серйозного до комічного теж викликає сміх. У співомовці «Холодно» голе циганча скаржиться батькові, що йому дуже холодно, аж зуб до зуба скаче, а батько дає йому поясок і каже:

...не журися!
Коли тобі холодно,
То підпережися.

Багато співомовок Руданського виникли з приповісток, прикладом чого можуть служити приповідка «Бога не гніви, а чорта не дражни» і співомовка Руданського «Баба в церкві» або — «Вміли-сьєте, кумцю, варити, та не вміли давати» і співомовка «Циган на толоці».

Деякі співомовки настільки короткі, що їх можна віднести до приповісток. Так співомовка «Що до кого» по стислості й виразності наближається до народної приповідки.

Але часто Руданський поширював відомі приповідки, вводячи в них окремі побутові зарисовки, портретні характеристики або влуч-

ні авторські ремарки. Тоді співомовка набувала характеру короткого побутового віршованого оповідання. За таким принципом написано співомовку «Чи високо до неба».

Іноді комічна ситуація у співомовці виникає через незрозуміння окремих слів з мови одного персонажа іншим. З цього погляду дуже цікава співомовка «Мша». Дідич посилає козака до костьолу подивитися, чи правиться «мша» (церковна відправа). Козак, не розуміючи слова «мша», доповідає дідичеві:

А бог його святий знає! —
Козак відвічав,—
Мшить не мшить, музики грають...

В інших випадках комічний ефект досягається завдяки тому, що персонажеві бракує слів для висловлення думки. У співомовці «Привітання» багач запросив до себе в гості попа і, розчулений, почав говорити йому компліменти, що несподівано, через гру слів, вилились у насмішку. В іншій співомовці, що також має назву «Przywitanie» («Привітання»), оповідається про те, як «братишкові» було доручено вітати біскупа. Не покладаючись на себе, він наважився виступити під суфлера, внаслідок чого вийшло не привітання, а лайливий випад. Урочиста зустріч біскупа обернулася на зловтішний фарс.

Іноді комізм досягається тим, що поет порівнює речі, що аж ніяк не можуть мати якихось рис схожості. Так селянин на запитання пана, чи смачні «льоди» (морозиво), відповідає:

Смашне, пане! — каже той,—
Саме як то часом
Восени буває борщ
З квасолею разом.

(«Льоди»)

За таким же принципом побудована співомовка «Жонатий». Комізм ситуації впливає тут із співставлення становища одруженого на лихий жінці з бугаєм, що вибрикує собі на волі.

Руданський, за прикладом народних приказок, не пом'якшує іноді тих явищ, на яких йому доводиться зупинятись, тому передає і лайку («Піп і ксьондз», «Струмент», «Горох»), і бійку («Добра дяка», «Господар хати») та ін.

Руданський іноді будує співомовку на алогізмах. Характерною щодо цього є співомовка «Ні зле ні добре». Ця художня мініатюра побудована на протиставленнях, які виключають одне одне. Різкість і несподіваність цих протиставлень призводять до комічного ефекту.

Коли алогічні висловлювання стають головними складниками

твору, тоді в цілому постає каламбур або нісенітниця. Тут що не мотив, то абсурд. Таке, наприклад, «Преслів'я».

Якщо ж співомовка відбиває алегорію, притчу, вона переходить у байку. Ознаки цього переходу досить умовні. З таких творів Руданського слід назвати «Окуляри», «Ворона і Лис», «Старий Вовк» та ін. Ці співомовки Руданського нагадують байки Гребінки, Глібова. Такі ж твори, як «Лев і Пролев», «Вовк, Собака і Кіт», по суті є казками.

І. Франко високо цинив співомовки С. Руданського. Поет, за висловом Франка, є «...незрівнянний анекдотист, автор так званих «співомовок», т. є. коротких гумористичних анекдотів і оповідань, взятих із уст українського народу і переказаних віршами з незвичайною простотою, влучністю і грацією вислову»*. Сам Франко написав ціля гумористично-сатиричних творів за взірцем співомовок Руданського і назвав їх «Новими співомовками».

С. Руданський, як видатний поет-різничинець, своїми творами, в яких добродушне висміювання йде поруч з дошкульною іронією, гострою сатирою, сприяв утвердженню і зміцненню в українській літературі другої половини ХІХ ст. критичного реалізму.

І в наш радянський час співомовки Руданського становлять не лише історико-літературний інтерес, у багатьох із них висміюються ті пережитки з дореволюційних часів, з якими ми боремося й зараз. Народний гумор, соціально-викривальна заостреність, вишуканість форми («грація вислову») співомовок привертають увагу і сучасного читача. Про це найкраще свідчить те, що твори поета багато разів виходили окремими виданнями.

У зв'язку з посиленням у 60-х роках інтересу до народного життя, до творчості народу, різничинці-шестидесятники, а з ними й Руданський, ширше зацікавлюються театром, як одним із найбільш дійових засобів впливу на маси.

У 1862 році Руданський пише драматичний етюд «Чумак», до якого повертається й пізніше (1871).

Єдиний драматичний твір Руданського свідчить про те, що письменник тримався прогресивної лінії в розвитку української драматургії. У творі зображено життя зубожілих селян, які шукають заробітку в чумацтві, в рибальстві на берегах далекого моря. Трагічну долю персонажів п'єси показано відповідно до народних поглядів, народних уявлень, хоч і з певними елементами мелодраматизму. Руданський і тут широко використав усну народну творчість і народнопісенні мелодії.

* І. Франко, Нарис історії українсько-руської літератури, Львів, 1910, стор. 148.

В основі сюжетної інтриги «двигоспіву» «Чумак» є нещасливе кохання чумака до Ялини, Ялини до Гордія, з одного боку, і трагізм життя людей, що побралися з примусу (старий рибалка — чумакова мати), — з другого. Тут засуджуються застарілі погляди на взаємини між чоловіком і жінкою в подружньому житті. Всі симпатії поета на боці нового покоління, що прагне вільного життя, кохання без примусу.

«Чумак» Руданського є цікавим явищем в українській літературі другої половини ХІХ ст.

Ще в ранній період своєї поетичної діяльності Руданський почав перекладати і переспівувати з польської та чеської мов. Більше уваги він приділив цій справі в останні роки свого перебування в Петербурзі, а потім у Ялті.

У 1860 році Руданський зробив переклад «Слова о полку Ігоревім», «Краледворського рукопису» та «Зеленогорського рукопису». В 1861 році він перекладає три ліричні поезії: «Ластівку» Т. Ленартовича, «Ніч у ніч» Б. Радичевича та «Сни» Г. Гейне.

Проживаючи в Ялті, Руданський працює над перекладами «Іліади» Гомера, «Енеїди» Вергілія, «Демона» М. Ю. Лермонтова.

Задум перекласти твори світового значення в добу, коли українська мова після Шевченка щойно завоювала собі право на існування, був надзвичайно сміливий. Перекладацька робота Руданського безпосередньо впливала з його переконань різночинця-просвітителя. При доборі античних та інших класичних творів для перекладу на українську мову Руданський в першу чергу керувався прагненням прилучити широкі українські читацькі маси до джерел світової літератури.

Характерно, що увагу Руданського привертали твори безпосередньо пов'язані з народною творчістю або ті, до яких можна було застосувати його улюблену народнопісенну форму («Олег — князь київський»). Так, наприклад, поема Лермонтова «Демон» приваблювала Руданського багатством фольклорних мотивів та духом боротьби і протесту.

Щоб перекласти «Слово о полку Ігоревім», Руданський провів велику підготовчу роботу по вивченню пам'ятки. Він прийшов до цікавого висновку:

«Що тичеться до складу стародавньої співи, то не можна упевняти, щоби він був зовсім співомовний, але не можна не завважати, що він і не простомовний»*.

Руданський вивчає всі відомі йому переклади, дослідження і тлу-

* С. Руданський, Твори, т. II. Львів, 1913, стор. 15.

мачення «Слова», висловлює власні міркування з приводу неясних і темних місць пам'ятки.

Розмір перекладу «Слова» в основному коломийковий, як і розмір «Олега — князя київського». Але де в чому є і відмінності: в чисто коломийковий розмір вклинюються не тільки амфібрахічні стопи, але й хорейчні. Таке поєднання і дало в свій час привід Огоновському визначити розмір «Слова» в перекладі Руданського як метричний.

Від початку і до кінця перекладу кожний парний восьмискладовий вірш правильно чергується з непарним шестискладовим. Проте переклад не переходить у цілком одноманітний темп, а набирає і деяких відтінків, хоч вони не такі різноманітні, як того вимагає оригінал і як це було відбито у свій час у віршованому перекладі Гербея (1854), Максимовича (1857). Взагалі такий склад вірша мало відповідає героїчно-ліричному характерові твору.

Треба сказати, що Руданський, працюючи над перекладом, дуже вдало розв'язав ряд лексичних питань. Він не зловживає архаїзмами, вводить їх рідко і вміло. Не помічаємо у нього і тенденції осучаснити текст перекладу. Загалом переклад Руданського був одним із кращих на той час, і коли б його своєчасно надрукували, безперечно, він мав би значний розголос в українській художній літературі так само, як і ряд інших перекладів, що через переслідування українського друкованого слова так і не могли побачити світу.

Переклади з «Краледворського рукопису» та «Зеленогорського рукопису» зроблені Руданським з деякими відхиленнями від оригіналів. Чеські поеми складені вільним віршем, а Руданський переклав дванадцятискладовим розміром («Забій, Славій і Людко»).

Великий майстер ліричних творів у народнопісенному дусі, Руданський з тонким відчуттям перекладає пісні з чеської мови («Жайворонок», «Рожа»), вірш сербського поета Бранка Радікевича «Ніч у ніч».

Своїми перекладами з слов'янських мов Руданський стає в числі тих письменників і поетів, що торували шлях до взаємообміну культурно-літературними скарбами між слов'янськими народами.

Щоб перекласти такі твори, як «Іліада», потрібно було мати глибокі знання не тільки мови, але й античної історії, міфології, фольклору, етнографії. «Іліадою», яку Руданський переклав не гекзаметром, а дванадцятискладовим силабічним віршем, поет довів, що українська літературна мова того часу вже піднеслась на такий високий рівень, що придатна для перекладу великих творів світового значення. Дуже високу оцінку дав перекладу Іван Франко.

Руданський переклав з грецької ще й «Батрахоміахію» («Вій-

на жаб з мишами») — пародію на героїчні поеми різних невдах-епігонів, що наслідували Гомера. Зацікавлення Руданського «Батрахоміомахією» випливало з його інтересу до гумористично-сатиричних творів.

Руданський переклав ще з грецької «Енеїду» Вергілія (до нас дійшла тільки частина першої пісні), причому, на відміну від «Іліади» і «Батрахоміомахії», — з більшим наближенням до віршового розміру оригіналу.

Вибір для перекладу класичних творів з російської (Лермонтов) і зарубіжної літератур (Гомер, Вергілій, «Краледворський рукопис») свідчать про високу ідейно-художню вимогливість поета.

Поетична спадщина Руданського — визначне явище в українській дожовтневій літературі.

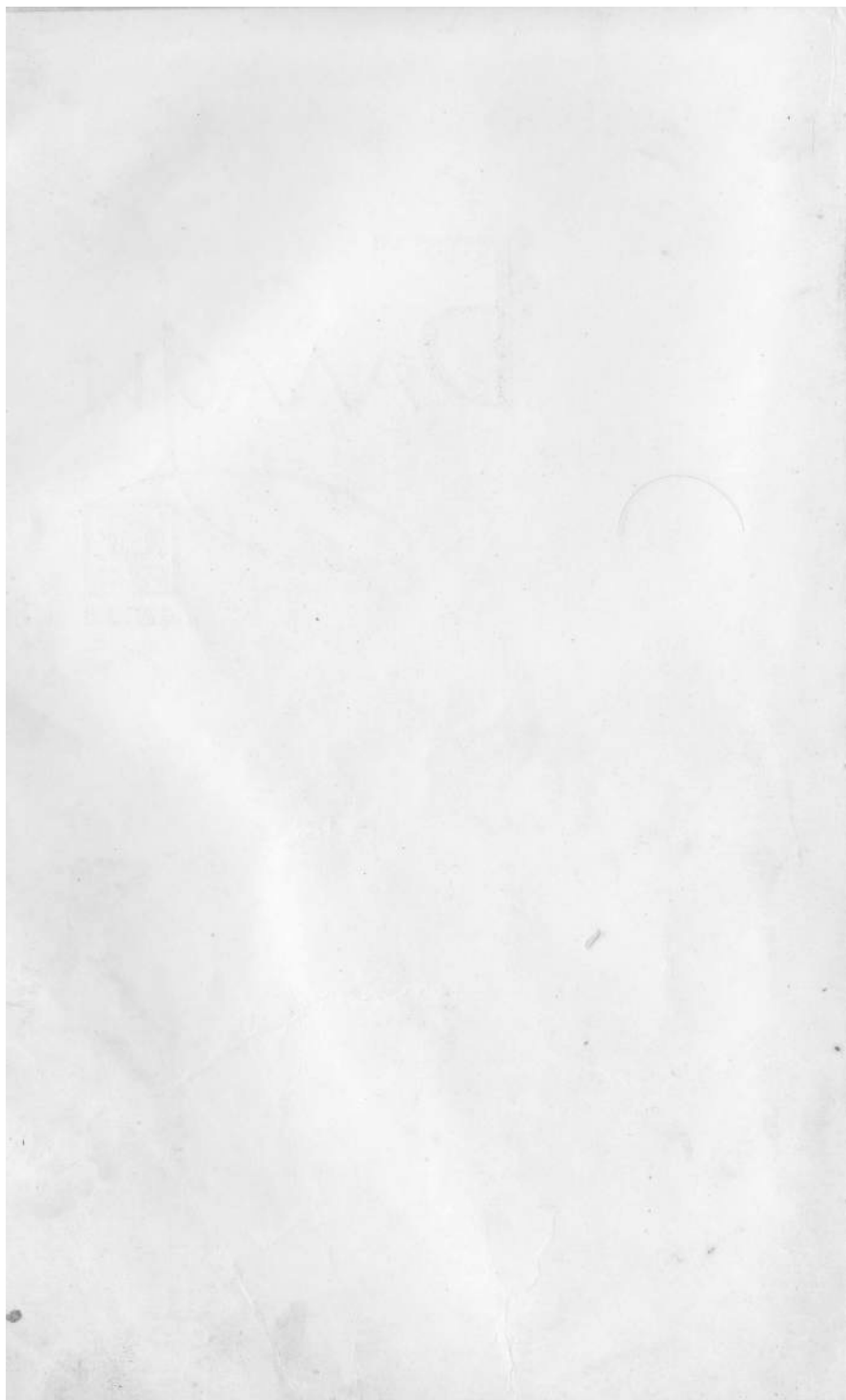
У своїй соціальній ліриці поет викривав не тільки окремі вади кріпосницького суспільства, але іноді підносився до засудження самодержавно-кріпосницького ладу в цілому. Багато де в чому він був гідним послідовником великого Шевченка. Руданський належав до тих поетів-шестидесятників, які боролися проти «чистого мистецтва» і гаряче відстоювали громадське призначення літератури, обстоювали і утверджували в літературі метод критичного реалізму.

Найбільшої слави і визнання Руданський здобув своїми співомовками. Як автор гумористично-сатиричних мініатюр, він і досі залишається неперевершеним майстром, глибоко оригінальним художником. Поезія Руданського за своїм ідейним змістом і художньою оригінальністю була найбільш помітним явищем після творів Т. Г. Шевченка та Марка Вовчка. Завдяки своїй народності і художній довершеності вона і досі користується глибокою пошаною у читачів.

В. Герасименко

БАЛАДИ

ДВА ТРУПИ

(Розбійник)

I

Так-то було на Україні
Давньою порою...
Над дорогою могила
Заросла травою;

На могилі хрест високий
Набік похилився,
Під хрестом, як голуб сивий,
Дід старий молився.

Свита в поросі біліє,
Поясок із лика,
Через плечі подорожня
Торба невелика.

Він із Криму утікає
Від орди лихої.
Ізнеміг — і в бога просить
Помочі святої:

«Вивів ти мене з неволі
Сильною рукою,
Не карай же на чужині
Смертю лихою.

Як умру я на чужині,
Хто мя поховає?

Хіба ворон чорнокрилий
Тіло обшипає!

Як умру я на чужині,
Хто буде молитись?
Чим буде душа голодна
По смерті живитись?

Запровадь мене додому,
Меж мою родину:
Там без жалю і без скарги
Білий світ покину.

Там мої холодні очі
По смерті закриють
І бездушне мое тіло
В тихий гріб заринуть.

І хоть раз на рік за душу
Грішную згадають,
І на гріб мій попоїсти
Старців поскликають.

Боже вічний! Боже дивний!
Боже, дай мні силу
Повернутись, повідати
Родиноньку милу».

І забив він три поклони,
І перехрестився,
І в далеку дорогу
Знов іти пустився.

Всюди тихо, всюди ясно,
Вітерок лиш віє,
Іздалека край дороги
Чорний ліс синіє.

II

Повійнули вітри буйні,
Хмара наступила
І по небі розвинула
Свої чорні крила.

Сумно шепче ліс дрімучий,
Вороги літають
І, здається, своїм криком
Бурю накликають.

Серед ліса стара липа
Віку доживає,
А під липою розбійник
Думоньку гадає:

«Не шуми ти надо мною,
Липонька старая;
Не шуми! най розвинеться
Дума молодая!

Я з думою молодою
Усе позабуду
І з проклятою журбою
Незнакомий буду.

Позабуду, як татари
Батька полонили;
Позабуду, як проводив
Неньку до могили,

Як рідня мене цуралась,
Як я ріс в недолі,
Як чужії надо мною
Знущались доволі.

Я скитався сиротою,
Гірко мені було!
Та тепер моє все горе
Щезло, проминуло!..

Я щасливий! маю хату,
Маю батька, неньку
І до свого щастя всього
Жінку молоденьку.

В мене хата — ліс чорненький,
Жінка — ніч темненька!
В мене батько — ніж остренький,
А рушниця — ненька.

Чи хто їде, чи йде пішки,—
Віддає, що має:
Душу лиш бере з собою,
Тіло покидає.

Лиш сьогодні, як на тее,
Щастя не ведеться.
Либонь, мені без вечері
Спати доведеться.

Але ні!.. Іде дідуньо
Та ще й з калитою.
Що ж, дідуню, поділюся
Абощо з тобою?..»

І піднявся, за рушницю
Живо ухватився!..
Бах рушниця!.. Дід валиться,
От і повалився...

III

Зашуміла дібровонька
Листом зелененьким,
Заплакала чорна хмара
Над дідком стареньким.

Но без серця і без жалю,
Без сльози гіркої
Поспішає розбіяка
До добичі свої.

Прибігає, нахилився,
Побілів, змінився
І на землю сировую
Деревом звалився:

«Убив батька!.. Що ж ти вдіяв?
Що вчинив, небоже?!
Годі, годі в світі жити!
Убий мене, боже!..»

А тим часом чорна хмара,
Як орда, збиралась

І над лісом, як безодня,
Раптом розірваласьь.

На minutу чорне небо
Запалахкотіло
І погасло, і по небі
Страшно загриміло!..

Вдарив в липу грім тріскучий —
Липа розкришилась,
І луна кругом по лісі
Дико розкотилась...

І полився дощ із неба
Цілою рікою,
І що було, мало бути,—
Все заккрив собою!..

.
.
.
.

Через день на білім світі
Все повеселіло.
Пролетіли чорні хмари,
Небо засніло...

Тихо-тихо по діброві;
Вітерок не віє,
Лиш під липою старою
Два умерших тліє.

І ніхто їх не ховає,
І ніхто не плаче,—
Тільки ворон чорнокрилий
Там порою кричє!..

І ніхто їх не ховає,
Сліз не проливає.—
Лиш роса з дубів поволі
Жалібно стікає.

Подорожній! хто б ти не був,
Зумилосердіся:
Поховай їх! — і за душі
Богу помолися!

1/VI 1851

ВЕЧЕРНИЦІ

I

За селом десь, у дубині,
В невеликій хатині
Жила бабка Гнибіда,
З нею дочка молода.
Бабка в гріб уже ступала —
Ізісохла, ізів'яла,
І лишилася краси,
Як билина без роси
Серед поля на пісочку!..
Но погляньте-но на дочку,—
Що за чудо і краса!..
Русая її коса
Всю головоньку обвила,
Ружа личенько покрила,
Очі — ясні, як кришталь,
І, як та холодна сталь,
Тонуть в серце!.. Стан тоненький,
Ручки повні і біленькі,
А брівоньки — як шнурок!..
То дівча не з тих дівок!..

Хлопці часто задивлялись
І до неї женихались,
Но Оляна, на біду,
Всім казала: «Не піду!!»
А любила лиш одного:
Хлопця, Гриця молодого,
І любила не на гріх,—
Він найкращий був зі всіх.
То був хлопець черноокий,
І хороший, і високий,
І рум'яний на лиці,—
Молодець із молодців!..

Гриць з Оляною кохались;
І на празник, як прощались
Перед коршмою колись,
Обіцялися зійтись,
Як начнуться вечерниці
У Тетяни-молодиці.

II

За дубиною село.
Сонечко уже зайшло.
В небі зорі показались,
І дівчата позбирались,
До Тетяни побрели!..

Наварили, напекли,
Стіл накрили, посідали,
Парубків лиш тільки ждали.
От приходять парубки,
Дались чути і скрипки,
І підківки забряжчали
У дівчат і парубків...

Тільки Гриць їден сидів
І не думав танцювати...
«Що з тобою, Грицьку-брате? —
Говорили парубки. —
Єсть музики і дівки, —
Ще чого тобі не стало?..»

Но то все не помагало:
Гриць сидів, не танцював,
Знать, Оляни він чекав...
Но даремне!.. час уходить,
А Оляна не приходить!..

Вже й вечерю подали,
Вже й із'їли, й запили,
Знов зачали танцювати, —
А Оляни не видати...
Не дотримав справи Гриць
І утік із вечерниць...

III

А Оляна гарно вбралась,
Завинулась, впerezалась
І пустилась до села...
Нічка темная була,
Ліс шумів, і звірі вили,
Щось недобре ворожили...
Та для неї все пустяк:
Смерть — не тільки переляк.
Лиш би Гриця повидати!..
Стала ліс уже минати;
Ще лиш цвинтар — і село!..
Страшно дівчині було!
А чого — сама не знала,
І вона молитись стала!..
От і цвинтар!.. глип — хрести!..
Меж хрестами щось рости
В тій минуті починає...
Холод душу огортає.
Дівка в ноги! А біда
Так і б'ється по слідах,
І заводить, і голосить,
Почекати дівку просить...
От в село дівча біжить!..
Дивиться — огонь горить.
Прямо в сіни — і до хати!
Стала двері відчиняти.

IV

А у хаті чорний гріб,
А на гробі сіль і хліб.
У ногах псавтир лежала.
Сумно свічка догоряла.
Та не було десь людей!..
А тим часом до дверей
Друге лихо добувалось...
З страху серце надривалось.
Що робити? Всюди ніч!..
І дівчинонька на піч!
У куточок заховалась...
Страшно хата зашаталась;

Двері рухнули їдні,
Відмикаються й хатні!..
Б'є північна година,
Затряслася домовина!..
Віко спало — і вмерлий
Підійнявся, як живий.
І нечистії зчепились,
І заводили, і бились...
Аж тут півень закричав;
І которий де стояв,
Щоб на волос поступився,—
Так на місці й повалився.
До схід сонця люди йдуть,
В ряднах трупів два несуть.
Колом груди їм прогнали,
На границі поховали.

Тихий вечір. Дзвін гуде!
Тільки піп та дяк іде
І провадять домовину,
В домовині — ту дівчину,
Що бажала вечерниць.
І над нею тільки Гриць,
Як над тілом свої мами,
Заливався весь сльозами.

Тільки тиждень перейшов,
Знов лиш піп та дяк ішов.
Він провадив із дубини
Неньку бідную дівчини.

23/1 1852

УПИР

I

Коло річки, коло Бугу,
Лужок процвітає;
Там Ганнуська-дівчинонька
Коров виганяє.

Там Ганнуська-дівчинонька
Коров виганяє,
Русу косу заплітає,
Стиха промовляє:

«Ой пасіться ви, корови,
По рівному лугу,
А я піду скупаюся
В чистенькому Бугу!..

Ой пасіться ви, корови,
Я не забарюся!
Вмию личко, вмию брови,
Сяду, заплетуся!..

Прийде милий, поцілує
В білее личенько.
Скаже: «Люблю тебе, мила,
Любее серденько!..»

«Ой Івасю, мое серце!
Забарись годину!..
Як умиюсь — не пізнаєш
Любую дівчину!..

Як умиюсь, заплетуся,
Квітками вберуся,
Тоді скажеш: «То-то любя
Милая Ганнуся!..»

І скупалася Ганнуся
В чистенькому Бугу,
Заплелася, походжає
По рівному лугу.

Заплелася, походжає,
Милого чекає,
Синенькими квіточками
Голову вбирає.

II

Та не місяць, та не сонце
Сходить з-за дубини:

То Івась так молоденький
Іде до дівчини.

Ой він їде, промовляє:
«Любее кохання!
Не даеш ти мені покою
З рання до смеркання.

Я од рання до смеркання
З коня не злізаю
І біленьких ніжок своїх
З стремен не виймаю.

Ніжок з стремен не виймаю,
Повід не спускаю,
Що день божий — до дівчини
Свої виїжджаю;

До дівчини Ганнусеньки,
Що пасе корови,
Подивитись на її личко,
На чорнії брови.

Бо то личко як калина,
Брови як цнурочки,
Очі чорні, ще чорніші
Осінньої ночки.

Як погляне — сам не знаю,
Що зо мною діє!
Мила думка в головоньці,
І серденько мліє.

III

«Забарися, сонце ясне,
Іще хоч годину:
Нехай же я надивлюся
На любу дівчину!..

Нехай же я надивлюся
На любу дівчину,
Бо щось нудно на серденьку:
Либонь же, я згину!..»

«Що то, милий? що то, милий?!
Що то?! Бог з тобою!
А хто ж то нас розлучає,
Як рибку з водою?..»

«Ніхто, мила Ганнусенько,
Тільки твоя мати:
Вона ж мене напосілась
З світа ізігнати.

Ніхто, мила Ганнусенько,
Тільки твоя тітка:
Зчарувала — і я сохну,
Як рутвяна квітка.

Зчарувала, не сказала,
Чи довго ще жити.
Чи довго ще молодому
На світі тужити.

Зчарувала, не сказала
Ні тітка, ні мати,
Та богдай же їм було
Так важко конати!..»

IV

В кінці поля є тополя,
Могила під нею;
Там присипали Івася
Сирою землею.

На високії тополі
Чорний ворон криче.
Над могилією сирою
Ганнусенька плаче:

«Не ховайся, ясне сонце,
У хмарному небі:
Не підійму головоньки,
Не гляну на тебе!

Не збирайтесь, чорні хмари,
Попід небесами:

Дайте змити могилоньку
Дрібними сльозами.

Може, слізка пробереться
По землі сирії,
Пробереться і западе
В груди молодії!

І заб'ється його серце,
Як билось недавно!..
Може, він ще спогадає
За дівчину Ганну!..»

«Ой Ганнусю, моя мила!
Не плач надо мною:
І в могилі мое серце
Б'ється за тобою!..

Йди, мила, в луг зелений,
Йди, моя Ганнусю:
Взавтра рівно по полудні
До тебе явлюся!..

І з полудня до півночі
Будеш ти мні мила;
Од півночі до полудня —
Темная могила...»

V

Сіла дочка край куточка,
Сльози проливає.
Стала мати серед хати,
Рученьки ламає:

«Втопила ти мене, донько,
В холодную воду:
Погубила здоров'ячко
І милую вроду!..

Де ті личка повненькіі?
Де краска дівалась?
Стала жовта на личеньку,
Як намалювалась!

Де ті очі, ясні очі,
Що вогнем палали?
Затягнулись в лоб далеко
І там погасали!

Втопила-сь ти мене, донько,
В холодную воду:
Оддала ти нечистому
Здоров'я і вроду!

Поможіте ж, сусідоньки,
Скажіть, що робити?
Нехай же я перестану
Серденько в'ялити.

Є у мене василечки,
Що я посвятила:
Кажуть, того ненавидить
Нечистая сила.

Заплету я її в коси,
Покроплю водою,
Може, як змилосердіться
Господь надо мною».

І заплела в коси зілля
Від злої напасти,
Та й послала Ганнусеньку
Знов корови пасти...

VI

Пасе дівча коровоньки
До темної ночі,
Виплакала за миленьким
Свої чорні очі.

Не видати миленького!
Що ж то за причина?
Чи вже ж йому не милая
Ганнуса-дівчина?

Йому мила Ганнусенька,
Та зілля лякає:

Через зілля свячене
Приступу не має.

І розплелася дівчина —
Ніби на весілля;
І розплелась: витриває
Свячене зілля!

Витриває, поглядає
Сумними очима,
А вже милий, чорнобривий
Стоїть за плечима.

І сідає, обіймає,
Цілує, милує,
Присипляє й не всипляє,
Чарами чарує...

Ніби сонна дівча стала,
Ніби її сниться:
То тополя, то могила,
То гріб, то світлиця.

І туманом стали думи,
Розум погасає;
Обійняла миленького,
Іде й не питає.

Іде з милим до могили,
Могила розкрилась.
І навіки Ганнусенька
Спати положилась.

VII

В кінці поля є тополя,
Могила під нею.
Там Ганнуся із Івасем
Лежать під землею!..

На високії тополі
Чорний ворон криче;
Над могилою старою
Стара ненька плаче.

Ворон криче, мати плаче:
«Доню моя мила!
Чи ж я тебе, моя доню,
Не щиро любила?

Чи ж я тебе не любила?
Чи ж я не гляділа?
Доню моя, голубонько,
Де ж ти залетіла?

Залетіла голубонька
Та вже й не вертає!
Хто ж без тебе, Ганнусенько,
Мене поховає?

А хто ж мої старі кості
Обміє сльозами?
Доню моя, доню моя!
Вернися до мами!..»

Ворон криче — мати плаче,
Аж руки ламає.
А Ганнусі нема, нема,
Назад не вертає...

Ворон криче — мати плаче.
Аж б'ється у груди...
А Ганнусі нема, нема
Та вже і не буде.

23/IX 1853

ХРЕСТ НА ГОРІ

(Преслівля)

За Києвом, коло Дніпра,
Як синь, синіє ліс дрімучий.
Під лісом тим їдна гора,
На ній хрест малий блискучий.

Замерло все коло гори,
Жива душа туди не ходить,
Лиш ворон криче без пори
Та звірині їдна заводить.

Назад тому за двісті літ
Гора миленько зеленіла;
І на горі, де хрест стоїть,
Колись хатинонька біліла.

Від хати рівно до води
Стояли сходки камінні,
І коло сходок в два ряди
Шуміли липи молодії...

В кінці тих липів, над Дніпром,
Скала розбитая стояла,
А із-під неї джерелом
Вода погожа витікала.

В хатині жив старий рибак.
Він називався Лободою.
Но давніх літ то був козак,
Знакомий з Польщею, з Москвою.

Ходив не раз і за Дунай
І туркові взнаки удався:
І там крутий його нагай
Над бісурманами звивався...

Багатий був старий рибак,
Доволі мався він усього,
Та то багатство все пустяк
Було для баби і для него.

У них іще дочка була,
Дочка хороша, Акилина.
Вона лиш тільки розцвіла
І була чари — не дівчина!..

Рум'яна, гарна на лиці,
Хороша, з чорними бровами,
Вона сушила молодців
Своїми ясними очами.

На кого очі навела —
Пропає спокій навіки, амінь!

Та от сама коса найшла
І зачепилася на камінь.

II

Врочисте святонько було
(Здається, було Миколая),
І от до церкви на село
Пішла дівчина молодая!..

Свічок у церкві без ліку,
В попа кадильниця курилась.
І Акилина при боку
Межи дівчатами молилась.

І задивились молодці,
Де та дівчинонька стояла,
А у дівчини на лиці
Згасала краска і згасала!..

І стала біла, як стіна,
Замовкла губа, не молилась.
Іще минута — і вона
Без сил на землю повалилась.

А як поглянула на світ —
І де вона, сама не знає!..
Над нею парубок стоїть
І снігом личко відтирає...

Хороший, гарний, молодий,
Смуглявий, з чорними очима!..
«Скажи мені: ти хто такий?» —
Його спиталася дівчина.

«Як хочеш знати, я Трохим», —
До неї парубок озвався
І з словом сим пропав, як дим,
І більш до неї не являвся.

І встала дівчина, якось
До свого дому повернула.
Та з того часу вся чогось
Вона задуманая була!..

III

Снується тихо ясна ніч,
Спливає місяць над горою,
І тисячі на небі свіч
Палахкотять над головою.

Погасло світло в слободі,
І все тихенько коло хати.
Лиш на долині, край води,
Чогось дівчиноньку видати.

На камінь сперлася, стоїть,
Вона думу свою гадає,
Не дивиться на білий світ
І сумно-сумно промовляє:

«І ненька спить, і батько спить,
І все заснуло в полуночі!
Та сон миленький не морить
Мої заплаканії очі.

Тяжка на серденьку печаль,
Сльозами личко обмиваю,
Чогось нема, чогось мі жаль...
Чого ж? чого? — сама не знаю!..

Гіркі моїх шістнадцять літ,
Гірке моє, гірке кохання.
Я сумно дивлюся на світ
Від того рання до смеркання!..

Мене не бавить соловей,
Квітками рано не вбираюсь;
Від батька, неньки і людей
Я утікаю і ховаюсь.

Но легше ж мні хоть що-небудь,
Коли нікого я не бачу?!
Тугою тужить моя груди,
Сльозами я гіркими плачу!..

Трохмє милий! Ти спокій
Відняв від серця молодого!

Прийди ж, прийди ж на голос мій,
Прийди на голос серця мого!»

Но тут Трохим із-за плечей
Дає поклін свій Акиліні!..
Полились сльози із очей,
І стало весело дівчині!..

IV

Настав великдень. Знов Трохим
З своїми чорними очима!..
По службі божій щирø з ним
Поцілувалася дівчина.

І писанок, і крашанок —
Всього Трохиму надавала.
Із поликами рушничок
В зелені свята обіцяла.

І повернулася назад,
Рушник зачала вишивати,
І вишила, й зелених свят
Зачала дівчина чекати.

В зелені свята — прибралась
На сватання, як на весілля:
Умилась, гарно заплелась,
Розсипала татарське зілля.

Чекає тільки старостів
І виглядає їх, як бога!
І от візок загуркотів
Коло новенького порога!..

Злізають живø старости,
Ведуть Трохима із собою,
І стали хармани плести
Перед багатим Лободою!..

І сплила мова, як вода,
І просять дочку за Трохима.
Тут як піднявся Лобода,
Як подививсь на них очима!

«То що?! на кпи берете нас?!!
Ніби Трохима ми не знаєм?
Вертайтесь, люди, в добрий час!
За бахура дочки не маєм!..»

Набрались старости встиду,
Трохим нещасний похилвся,
Ідуть із хати,— й на біду,
Гарбуз за ними покотився!..

v

Повіяв вітер — і шумить,
Шумить зелена дубина;
І край дубини тихо спить
Під туманом їдна долина.

На тій долині драбиняк,
І вогничок малий згасає,
А коло нього парубчак
Думу тяженькую гадає.

І тяжко, тяжко він здихнув,
Залився гіркою сльозою:
Свою він долю спом'янув
І розмовляє сам з собою:

«Ой доле, доле ти моя!
Чого ж я гірко так горюю?
Чого жию на світі я
І топчу землю сировую!..

Даремне йдуть мої літа,
Не виджу щастя за собою:
Я від колиски сирота
І піду в землю сиротою.

Гіркая доле ти моя!
Тебе я, доле, проклинаю!
Щасливі всі, їден лиш я
Не виджу щастя і не знаю.

Створив мене ти на біду.
Забув мене ти, сильний боже!

Но я такого ще найду,
Що і в біді мені допоможе!..

Піду удамся до чортяк!..»
І от на ноги ісхватився!..
Пройшла минута — й парубчак
На роздорожжі опинився!..

VI

І свиснув раз, і свиснув два.
Зірвався вітер з полуночі,
І зашуміла голова,
І порохом замело очі!..

І свиснув ще останній раз,—
Із пекла куций показався.
«Чого зовеш, Трохиме, нас?» —
Він того парубка спитався.

Трохим від страху задрожав,
Та годі!.. Тра відповідати.
Ото він смілості добрав
І став до куцого казати:

«До тебе просьбу маю я.
Вчини мою останню волю,
Гіркая доленька моя,
Переміни мою недолю!..»

«Ти не журися!..— біс сказав.—
Для тебе все чинити мушу.
Та тра, щоб ти мні записав,
Як знаєш сам, і тіло, й душу!..»

«Як тра, то тра! Но ти гляди:
Я терміну не назначаю.
Тоді по душу приходи,
Як свою смертію сконаю».

«Ну, на ж перо, папір і ніж,—
Говорить біс,— лихе з тобою!
Бери мізинця свого вріж
І напиши контракт зо мною!..»

І взяв Трохим і написав.
І куций гарно поклонився.
Узяв папірчик і пропав,
А той у корчмі опинився!..

«Гей, старости! сюди, сюди!..—
Кричав Трохим перед корчмою.—
Буду женитись в Лободи
З його хорошою дочкою!..»

І старости самі ідуть,
Та все багаті, із чортами,
І досвіта його везуть
До Лободи за рушниками.

І от дістав, чого хотів.
Чого душа його бажала:
Прийняли добре старостів,
І рушники дівча подала.

Проїшла іще від того дня
Ідна щаслива неділя,
І позбиралася рідня
До Акилини на весілля.

Заграла скрипка, тугий бас,
Бренчасте решето, цимбали;
І молоду в веселий час
Дівки до шлюбу убирали...

І от до церкви повели
І руки їм перев'язали,
Навкруг престолу обвели
І їх навічне обвінчали.

Від сего дня Трохим зачав
У Лободи хазяювати,
І що задумав-загадав —
То куций мусив виповняти.

VII

Прийшла весна. Пішла вода,
І недалеко під горою

Втонув старенький Лобода.
А баба згнула зимою...

Остався лиш їден Трохим
Да молодая Акилина...
Багатство есть, да менше з тим! —
Душі пропашая година!..

І було думок без ліку:
«Як грішну душу відписати?»
І пригадали: на горбку
Святую церков збудувати...

І збудували на стовпах,
І хрест із золота стопили.
І стали в церкві, і в сльозах
За душу господи просили.

І з неба голос божий впав:
«Трохима душу я прощаю
За то, що церкву збудував,
І вас, і церкву я приймаю!..

І ви, коханки, жийте тут,
Аж поки буде світ стояти,
Аж поки люди не будуть
На страшнім суді стояти.

Позволю вам на рік лиш раз
На світ поглянути, де люде;
Та й те не більше, як на час,
Дивитися вам можна буде...»

І встрягла в землю церква та,
Лиш на горі тій хрест видати.
І от плинуть-плинуть літа,
А тих коханків не видати.

Лиш на великдень до зорі,
Як служба божая зачнеться,
Виходить церква догори,
Сама собою відімкнеться.

І вийде з милою Трохим,
І щось обоє розмовляють,

І через час із світом сим
Прощаються і покидають.

І стрягне в землю церква та,
Лиш на горі тій хрест видати.
І от плинуть-плинуть літа,
А тих коханків не видати.

2—4/1 1854

РОЗМАЙ

(Примушене кохання)

I

Був ранок. Сонечко зійшло,
Збудилось соннее село.
На коминах димочок в'ється,
Дівчина з відрами несеться,
Іде поволі до води.
І коло свої череди
Вертяться хлопці, і сміються,
І за сухий сніданок б'ються...
Серед села тече ріка.
Над берегом, коло горбка,
Стоїть з цебринами керниця;
В керниці чистая водиця.
Над нею дівчина стоїть;
І чогось не милий світ:
Головоньку сумну схилила
І праву руку притулила
До свого серденька. Вона
На личеньку чогось блідна
І дума тяжкая на лобі,
І в серці сумно; із плеча
І на коромисло дівча
Оперлася, думу гадає
І все за греблю поглядає.

II

Там білий домичок стоїть.
Наоко́руга́ густенький пліт,
І на колах горшки новенькі.

І хата, і будинки всенькі
Обшиті наново були.
Перед воротами росли
Дві липи гарних і широких,
А на току стіжків високих
Стирчало щось мало не п'ять.
Ще хазяї, здається, сплять:
Не рипає бігун частенько,
І дим із комина тоненько
По яснім небі не летів.
Та от бігун і заскрипів,
І сонні двері відімкнулись...
Дівчини думи стрепенулись:
«То він іде! коханий мій!
То він іде, душа Гордій!..»
І за порогом показався,
Що Гордієм, знать, називався.
Він сонні очі, протирав,
В руках збанок пустий держав
І до керниці йшов помалу...

III

Що дівчину тоді займало?
Не знаю я! Вона стоїть,
І з неї то горохом піт
На личенько сумне валиться,
То так сама чогось міниться,
То стане біла, як стіна,
То синяя, як бузина,
То, як калина, зчервоніє,
То знов, як глина, побіліє...
Тим часом парубок прийшов,
Пустив на вітер кілька слов,
Покпився з неї, що Тетяна
В селі дівчинонька погана,
І глечиком води набрав,
І знов собі помандрував...
А дівчина сама зосталась,
Сльозами гіренько заллялась
І, як той пень німий, стоїть.
І думає: «Нащо мні світ?
Нащо мні більш у ньому жити,

Коли не хочуть мя любити?»
І відчепила свій фартух,
І зав'язала очі вдруг,
І до керниці головою!..

IV

«То що, дівчино? Бог з тобою!» —
Охриплий голос закричав.
Фартух з очей дівчини спав,
І край Тетяни вже стояла
Ідна бабусенька старая...
«Чого ти топишся, дівча?
Скажи: яка тобі печаль?
Яка вчинилася причина?»
І розридалася дівчина:
«Бабуню, серденько мое!
Нащо мені життя мое?
Гордїй любити мя не хоче,
Сміється з мене і регоче».
«Пустее, донько! не журись!
Та не минеш ти і весілля,
Полюбить він тебе колись,
Лиш дай йому їдного зілля!..
Ти знаєш, як цвіте розмай?
Возьми розмаю накопай
І дай із'їсти або спити,—
І він зачне тебе любити!..»
Сказала так — та і пішла
Дорогою поздовж села.
А дівчина пішла шукати,
Де б того зілля накопати.
І накопала у ліску,
Під білим каменем в піску,
І стала вечерниць чекати,
Щоб Гордія нагодувати.

V

От вітер буйний повійнув,
З дерев пов'яле листя здув
І зачинає сніг котити.
Стають дівчата говорити

За вечериці, де будуть...
Аж слухають: Тетяна тут
Спершу до себе запрошає...
Село дивується, не знає,
Що в голову їй вплило!..
Но дарма! Як там не було,
Настали тільки вечериці —
Дівчата, хлопці, молодиці —
Всі до Тетяни побрели,—
І от музики загули!..
І хлопці жваві танцюють,
Дівчат голублять і милують...
Загас уже вогонь в печі,
Но на черені калачі,
Як сонце яснее, печуться...
Он все готово. Шум затих.
Стіл застеляється у них,
І показалася горілка,
І доренівка, і вишнівка,
І мед, і пиво, та і квас,
Як часом водиться у нас.
От і вареники з'явилися!
Веселі хлопці похмелились,
За стіл сідають, і їдять,
І все Тетяноньку хвалять.

VI

У Гордія своя тарілка:
Вареників на ній кілька;
Сама Тетяна подала...
В варениках йому спекла
І той розмай, що накопала...
Багато влила вона сала,
Щоб заохотити до них...
І от Гордій все лиг та лиг.
І тільки добре налігався —
Вже до Тетяни засміявся,
Заговорив на ухо щось,
Вже й по плечі Тетяну — лось!
Вже й обійняв, поцілувався.
І всякий тому дивувався...
«А що! — подумала собі.—

Завдала хмелю я тобі?
Таким ти будеш аж довіка,
Буду я мати чоловіка».

Та от великий піст настав,—
Гордій щось сохнути начав,
Бідняка він! За неділь кілька
Зісох, зів'яв, як тая квітка!..
Минула вербна — і в четвер,
На саму страсть, Гордій умер.

Святки веселії настали.
Дівчата хлопців цілували
І віддавали крашанки...
Тетяна лиш між парубки,
Як тїнь, смутненькая шаталась.
Но ні з котрим не цілувалась.
Її обходив, хто йно йшов.
Так перший день її пройшов!..
На другий день її не було.
На третій день село почуло,
Що вже Тетяна не жиє,
Що і вона життя своє
На того гробі положила,
Которого сама згубила.

21/III 1854

ЛЮБА

(Край пещери два дубочки)

I

Тече річка невеличка,
Гори підмиває,
А над річкою могила
Мохом поростає.

Недалеко від пещери
Стоять два дубочки,
За дубками понад річку
Тягнуться горбочки.

На горбах кущами взялась
Вільха і ліщина.
За горбами став глибокий
І кругом долина.

І в долині край дороги
Там хати біліють;
За хатами коло ставу
Сади зеленіють.

Нічка тиха; зорі світять;
Місяць випливає;
Туман встає по долині,
Село вповиває.

І вповилось село тихе
Сном, опочиває.
Лиш в їдній іще хатині
Світло не згасає.

Та хатина невеличка,
Гарна і біленька.
В нїї жила коло неньки
Люба молоденька.

Стара ненька вже давненько
На постелі спала,
А дівчина ще сиділа,
Косу заплітала.

Русу косу заплітала...
Каганець блищався,
І від него блиск нерівний
В личко відбивався.

Личко було як калина,
Брови — як шнурочок,
Губка свіжа, як та ружа,
Очі — як терночок.

Ручки повні, шия біла,
Груди ще біліші.
Тільки шкода, що каганчик
Не блищав ясніше!

II

Люба косу заплітає,
Тяженько вдихнула,
Взяла кісоньку русяву
К личку пригорнула.

«Ой ти, косо русявая!
Дівчинонька каже.—
Ой кому ти достанешся?
Хто тебе зав'яже?»

Ненька каже, що Данило...
Но хрестом клянуся:
Буду вік свій дівувати —
З ним я не зійдуся!..

Що по тому, що я буду
В золоті ходити?
А він буде моє серце
Молоде в'ялити!..

Боже! Боже милосердний!
З неба високіого
Подаруй мені Якіма,
Хлопця молодого!

Він не має срібла, злота,
Не оре плугами:
Він лиш серце добре має
Від доброї мами.

Я від него, молодого,
Серденька не чую,
Та зійтися з ним не можу
Через неньку злую.

Но даремне!.. Над рікою
Єсть печера давня,
Коло неї розвинеться
Нашеє кохання!..

Буду в церкві... і попрошу!..
Як бог дасть дождати.

А Данила коцюбою
Вижену із хати...»

І гадала дівчинонька,
І так ізробила:
Того вигнала із хати,
Того запросила.

III

Тихо листом край печери
Два дубки шептали.
Та ще тихше два коханки
Милі розмовляли.

«Поклянись,— їдно сказало,—
Правду говорити!
Поклянися, що мя любиш
І будеш любити!»

«Присягаю,— каже друге,—
І хрестом клянуся
Лиш тебе їдну любити:
В другу не влюблюся!..

Хоть би-м видів тисяч кращих,
На жадну не гляну,
Бо не хочу, щоби-м зрадив
Дівчину кохану».

«Присягаю й я, Якиме,
Лиш тебе любити,
І з тобою умирати,
І для тебе жити!..

Свідок бог присяги мої!..» —
Люба прошептала,
І обручку з себе зняла,
І Якому дала...

Аж тут раптом за плечима
Корчі затріщали,
І коханки полякались,
Раптом повставали

І живенько від печери
Стали утікати:
Той — долиною понад річку,
Та — вгору до хати.

IV

Знов долина край печери
Стихла, оніміла.
Лиш їдна душа живая
Край дубків ходила.

То уражений Данило
Ходить-походжає,
Кругом себе поглядає,
В злості промовляє:

«От де ви, мої коханки,
Сходитесь з собою!..
Не будете ж ви тут більше —
Ложу головою!..»

Ще лиш ніч — і більш Якима
На світі не буде!..
Там в печері тій страшнії
Бог його забуде!..»

Прийдеш ти сюда, небого,
З ним поговорити,
Но даремне будеш звати,
Рученьки ломити.

Лучче б ти його не знала,
Лучче б не любила:
Будеш знати, як то гнати
Парубка Данила!..»

І окинув ще раз оком
Милії дубочки,
І, як вовк, побрів додому
Через два горбочки.

В другу нічку меж дубками
Дівчина стояла
І Якіма молодого
Сумно виглядала.

Йде Яким, дівчину видить.
Став до себе звати,
А дівчина до печери
Стала утікати...

Він за нею; та — в печеру
Та й живо за двері!
Яким швидше незабаром
І сам до печери...

Але тільки що обняти,
Аж ніж появився
І по саму колодку
В груди затопився!..

І пробився місяць повний
Через хмари в двері,
І розкрив, що там робилось
В сировій печері:

На землі Яким убитий;
Кров іще булькоче,
Ніж кривлею закипає,
І кліпають очі.

А Данило, препоганий,
Стоїть у куточку,
Розбирається з запаски
І бере сорочку...

І зібрався, препоганий,
У лиху годину,
Та й побрів до свого дому
Вздовж через долину!..

VI

Лиш Данило щез в тумані,
Аж із-за горбочка
Йде дівчина молодая
До свого дубочка.

І прийшла!.. Нема нікого...
Сіла і чекає,
В руках квіточку тримає,
Листя обриває.

І повіяв вітерочок,
Став листки зм'ятати,
По долині понад річку
З ними улітати.

Так кохання улітало;
Та вона не знає
І Якима миленького
Весело чекає.

От година по годині
Стала упливати,
А Якима не слухати,
Видом не видати.

Ба й світати починає;
Тумани зріділи;
Вже й стадами до печери
Ворони летіли.

А нема усе Якима!
Що ж то за причина?
Не згадає, не зміркує
Бідная дівчина!..

І вернулася додому,
Стала добиватись,
Що Якому перебило
З нею повидатись?..

Та нема, нема Якима,
Да і не видати!
І зачала бідна Люба
Рученьки ламати.

VII

Жнива були й проминули.
Осінь наступає.
Вітер віє-повіває,
Листя обриває.

Сумні дні короткі стали,
Розляглись тумани,
І пташки за сине море
Понеслись стадами.

Стали й дощики спадати,
Руна прикропляти,
Ба й зачали від покрови
Сніжки пролітати.

От настало і Андрея,
Дівоньки гадають:
То на щастя по кошарах
Баранів шукають,

То виходять за ворота
І трясуть ложками,
То звиваються з нитками
Помежи колами.

То до річки йдуть по воду,
В губу набирають,
Розглядають, що попалось,
І по тім гадають,

То замісують на солі
Коржики маленькі
І ідять їх, щоб приснився
Суджений миленький.

VIII

Затиснула й бідна Люба
Свого серця рани,
Загадала на Андрея,
Де Яким коханий?..

Загадала на Якіма
В темненькую нічку
І побігла до пещери
Над биструю річку.

Прибігає над ту річку,
Голову схилила,
Бере воду і з водою
Ще щось захопила.

Захопила — та додому!
Воду виливає,
Коли дивиться: з водою
Кістка випадає!

То сустав чиегось пальця,
Бідна чиясь ручка;
На суставі ще держиться
Вбогая обручка.

І обручку на свій палець
Люба наложила,
А на мутнії водиці
Коржик замісила.

І спекла його, і з'їла,
Богу помолилась,
І на лавоньці дубовій
Спати положилась.

І заснула дівчинонька,
І так її спиться!
І про що вона гадала,
То її і сниться.

ІХ

Сниться дівчині пещера
І Яким миленький;
В його серце молодее
Впився ніж остренький;

Він розкажує дівчині,
Що його згубило:
Як на нему відімстився
Парубок Данило.

Як потому його тіло
Ворони склювали
І сугави від сугавів
Порозволікали.

«Да і ти,— сказав до неї,—
Палець мій узяла,
Гляди ж, мила, щоб за тее
Кості поховала...»

Пробудилась і обручку
Рідную пізнала.
Прибігає до печери,
Рученьки зламала.

У печері свіжі кості
Вітер обвіває.
Межи ними ніж широкий
Іржа доідає.

І вернулася дівчина,
Людям розказала.
І Данила вся громада
З ока не спускала.

Х

На великдень всі зібрались
На тую долину,
Щоб Якимової смерті
Звідати причину.

Застелили під дубками
Килимок новенький
І поклали на той килим
Кісточки сухенькі.

І казали, щоби всякий
Йшов їх цілувати:

І маленький, і старенький,
Вбогий і багатий.

Бо то, кажуть, що душі тій,
Которая винна,
Непримінно кров із носа
Бризнути повинна.

І зачали цілувати.
Спершу стала Люба,
Заридала, цілувала
І пішла за дуба!..

Потім ньєнка помолилась
І поцілувала,
І за нею вся громада
Цілувати стала.

На остаток і Данило
Голову схиляє,
Затрусилися коліна,
Серце обмирає.

І схилюся, і до кості
Губа притулилась,—
Аж із черепа сухого
Гадина з'явилась.

І Данилу кругом шиї
Раптом обмоталась,
Укусила і меж кості
Знову заховалась.

І піднявся раз Данило,
І знов покотився,
І — як плюнути на воду —
Він душі лишився!

XI

Розійшлися добрі люди,
Потім знов зійшлися.
Піп, кадило і могила
Для вмерлих знайшлися.

Засвітили люди свічі,
Піп зачав кадити,
І зачали за умерлих
Господа молити.

Заспівали «Вічна пам'ять»,
Думають спускати,
Та дівчина Люба рветься
Ще поцілувати.

Не пускали... Та від'їлась
Дівчина зубами
І вхvatилась за ті кості
Обома руками.

І вчепилась, і зачала
Гіренько ридати,
Сухі кості цілувати,
К серцю пригортати.

Бог із нею! видно, доля
Так її судила:
І дівчину на остаток
Гадина вкусила.

І вмирала та дівчина,
І проговорила:
«Аж тепер я буду разом
З тим, кого любила!..»

XII

Вмерла Люба. «Со святими»
Знов дяки начали
І в долині «Вічна пам'ять»
Третій раз співали.

«Отче наш» всі зговорили,
«Пресвятая діво»,
Опускають в гріб Якима
І кладуть наліво...

А направо положили
Грішного Данила;

Межи ними помістилась
Дівчинонька мила...

І піп яму запечатав,
І вмерцям на груди
Кинули піску по жмені
Всі хрещені люди.

І на свіжую могилу
Витряс піп кадило.
І остатній раз кадило
Вмерців окурило...

Заросла вже та могила,
І дубки схилились.
Вже померли й тії люди,
Що за них молились.

Но, прохожий! хто б ти не був,
Не забудь, небоже:
Хоть подумай, іздихнувши:
«Пом'яни їх, боже!..»

2—3/IX 1854

ТОПОЛЯ

I

Сидить баба на порозі,
Землю колупає,
На садочок на вишневий
Скоса поглядає.

А в садочку у вишневім
Синоч її ходить,
Свою жінку молодую
За рученьку водить.

Ходять собі по садочку
Милі молодята,
Цілуються, милуються,
Як голубенята.

Цілюються, милуються,
Все їм так миленько...
Чого ж ти сумна сумуєш,
Старенькая ненько?

«Проклятий час,— баба каже,—
Проклята година,
Що я з нею одружила
Коханого сина.

Оженила, одружила,
Розуму не мала:
Свое щастя чужим людям
Даремно віддала.

Де тепер ті ширі руки,
Що мя обіймали?
Де тепер ті милі губи,
Що мя цілували?

Де ті очі, милі очі,
Ті карії очі,
Що, бувало, так питали,
Чого мати хоче?

Все вона, вона забрала!
Вона, препогана!
Взяла щастя, взяла долю
І мого Івана.

Але нехай висихають
І моря, і ріки,—
Я розлучу тебе з нею,
Розлучу навіки!»

Лежить баба на порозі,
Вдає, що копає.
«Що з тобою, моя ненько?» —
Син її питає.

«Болинь мене головонька.
Ой гину я, гину!
Слухай мене, Івасеньку,
Слухай, милий сину.

Піди, сину, аж до моря,
До гирла Дунаю,
Та викопай мої скарби,
Бо я помираю».

«Мати моя, рідна мати!
Чогось неохота...
Чогось мені не хочеться
Ні срібла, ні злата.

І так мені, моя мати,
Не гнівити неба:
Маю хату, маю жінку,
Чого ж мені треба?»

«Маєш хату, маєш жінку!..
А дасть біг дитинку,—
Тоді мене спогадаєш,
Не те скажеш, синку!

Тоді рад би де узяти,
Та, може, не буде.
Піди ж тепер, мій синопьку,
Добро тобі буде!»

«Мати, мати!.. для дитини
Рук не заховаю:
Для дитини я родився
І вмирати маю,

І без жалю свою силу
Буду виробляти.
Нащо ж мені тії скарби?
Нащо, моя мати?»

«Ой сину мій, рідний сину,
А я ж твоя мати;
Треба ж меңе пом'янути,
Треба й поховати.

Піди ж, милий Івасеньку,
Піди ж, милий сину,
Бо хилиться головонька,
Ой гину я, гину!»

То не голуб, то не сокіл
Під хмарою в'ється,—
То Івась так молоденький
Серед степу б'ється.

Ні дубинки, ні хатинки,
Ні ставка-криниці;
Кругом нього тільки степи,
Степи без границі.

Палить сонце, як у пеклі,
Пісок розпікає;
Подекуди росте травка,
І та посихає.

Ні душі тобі живої!
Хіба вуж зав'ється
Та орел ширококрилий
Небом пронесеться.

Ходить, блудить, нещасливий,
В далекій дорозі...
А там жінка молоденька
Лежить у полозі.

То не голуб, то не сокіл
Пролітає гори,
То Івась так молоденький
Плине через море.

Синє море одбиває
Босою ногою,
Чорні хвилі розбиває
Білою рукою...

Сумно, сумно кругом нього
Хмара надвисає,
І у хмарі ясне сонце
Гасне-погасає.

Все затихло; тільки вітер
Реве між скалами,
Тільки чайка бідна скиглить
Десь під небесами.

А Івась плине, нещасний,
І того не знає,
Що там жінка молоденька
Дитя вповиває.

То не голуб, то не сокіл
Крила опускає,
То з скарбами край тополі
Івась спочиває.

Високая ж та тополя!
Та дивна тополя,
Одна, одна, як сирітка,
Край чистого поля.

Де ж ти взялась, сиротонько,
Тополенько мила?
Чия ж рука єдиначку
Тебе посадила?

Не промовить тополенька,
Лиш листями має.
Сидить Івась край тополі,
Сумно поглядає.

Поглядає, ніби знає,
Що мати закліяла,
Щоб невістка молодая
Тополею стала.

«Добрий вечір, стара ненько!
Ой як ся ж ти маєш?
Ой чи спиш ти, чи дримаєш,
Чи мене чекаєш?»

«Добрий вечір, милий сину!
Де ж ти так барився?
Та у тебе, милий сину,
Синок народився!»

«Мати моя! мати моя!»
«Народився, сину,
Але господь узяв матір
І твою дитину!»

Похилився Івась бідний,
Стару обіймає:
«Мати моя! мати моя! —
З жалю промовляє.—

Загинула, покинула
Мене молодая,—
Не покидай хоч ти мене,
Матінко старая!

Не покидай хоч ти мене,
Голубонько сива!..
Доле моя, доле моя!
Доле нещаслива!..»

II

Сидить баба на порозі,
Землю колупає,
На високу тополю
Сумно поглядає.

Край тополі в чистім полі
Сивок її плаче,
Над ним ворон чорнокрилий,
Літаючи, криче.

І тополя своїм гіллям
Над нього схилилась,
Сирота над сиротою
Сама зажурилась.

Зажурилась тополенька,
Бо й її тяженько...
Чого ж ти сумна сумуєш,
Старенькая ненько?

«Проклятий час,— баба каже,—
Проклята година!
Погубила я невістку,
Погубила й сина!

Стара, стара, аж хилюся,
А ума не мала:

Нащо ж тебе я, невістко,
В тополю закліяла?

Чи ж не лучче тебе було
Пташкою пустити?
Чи ж не лучче тебе було
Рибкою втопити?

Чи ж не лучче тебе було
Розсіяти цвітом?
Або зіркою пустити
Рано перед світом?

Стара, стара, аж хилюся,
А ума не мала:
Нащо тебе я, невістко,
В тополю закліяла?

Але годі! Нехай сохнуть
І моря, і ріки,—
Я розлучу тебе з сином,
Розлучу навіки!..»

Лежить баба на порозі,
Вдає, що конає.
«Що з тобою, моя ненько?» —
Син її питає.

«Болить мене головонька,
Ой гину я, гину!
Рубай, сину, ту тополю,
Роби домовину!»

«Мати моя рідненькая,
Мати моя, мати,
Чи ж годиться тебе, мати,
Живою ховати?

А крий боже твої смерті!
Я на домовину
Вирубаю серед поля
Найкращу кедрину».

«Не хочу я кедриньку,
Не хочу я, сину;
Рубай, сину, тополеньку,
Роби домовину!»

«Мати моя, мати моя!
Жаль мені тополі!
Маю срібла, маю злата,
Каміння доволі,—

Стоплю тобі домовину
Саму золотую:
Лиши мені тополеньку
Мою молодую!»

«Ой сину мій, рідний сину,
Вчини мою волю:
Возьми собі срібло-злото,
Дай мені тополю.

Живо, живо ту тополю!
Живо домовину!..
Болить мене головонька!..
Ой гину я, гину!»

Цюкнула нова сокира
Раптом серед поля,
Затряслася, застогнала
Молода тополя.

Затряслася, застогнала,
Листя зашуміло,
І на серці у Івася
Аж похолоділо.

І так тяжко йому, тяжко
Сокиру підняти!
І так важко йому, важко
Тополю рубати!

Але ньєка заболіла,—
Що будеш чинити?
Жаль тополі, жаль і ньєки,—
Нічого робити!

Здихнув Івась край тополі,
Очі відвертає
І наточену сокиру
Знову підіймає.

Цюкнула нова сокира
Знову серед поля,
Затряслася, застогнала
Молода тополя.

Затряслася, застогнала,
Гілля похилились;
У Івася дрібні сльози
Рікою полились.

І так трудно йому, трудно
Сокиру підняти!
І так нудно йому, нудно
Тополю рубати!

Але ньєнка помирає,—
Що будеш чинити?
Жаль тополі, жаль і ньєнки,—
Нічого робити!

Сплакав Івась край тополі,
Очі одвертає
І наточену сокиру
Знову підіймає.

Цюкнула нова сокира
Ще раз серед поля,—
Закривавилась кривлею
Молода тополя.

Закривавилась кривлею
І проговорила:
«Не рубай мене, Івасю,
Бо я твоя мила!

Тут тебе я, мій Івасю,
З сином виглядала
І тут мене твоя мати
В тополю заклєла.

І закліяла, й зашептала,
І заговорила,
Мене з сином і з тобою
Вічне розлучила!»

І піднялись пишні гілля,
Змовкнула тополя,
Тільки річка кровава
Текла серед поля.

«Будь здорова, моя мати!
Будь здорова, мила!
Погубила ти невістку
Й мене погубила!»

«Ой лишенько мое тяжке!
Куда-бо ти, сину?
А як же я, стара баба,
Без тебе загину?»

«По невчасі, моя ненько!
«А хто ж поховає?
Хто за душу мою грішну
Добром спогадає?»

«По невчасі тії жалі!
По невчасі, мати!..
А про тее не журися,
Як тобі вмирати:

Твоя хата буде гробом,
Сама ти — вмерлою,
А співати — заспівають
Круки над тобою!..»

7/[VII] 1859

ВЕРБА

Ой у полі річка,
Через річку кладка,
На горбочку у садочку
Біленькая хатка.

Там сироти жили:
Братик із сестрою.
Жили собі, кохалися,
Як риба з водою.

Брат ходить полює,
Сестра вишиває;
Брат годує сирітоньку,
А та одягає.

Жиють на горбочку
Малі сиротята;
Жиють собі, кохаються,
Як голубенята.

Аж налетів сокіл
Із чорної хмари,
На горбочку у садочку
Розбив їх із пари:

Перейшов чорнявий
Вузенькую кладку,—
Затуманив, перехмарив
Біленькую хатку.

Сумує голубка,
Сумує дівчина,
А брат її й не відає,
Що то за причина.

Сумує дівчина,
Щодня і щоночі;
Все за річку, все за кладку
Поглядають очі.

«Що з тобою, сестро?
Чи ти нездорова?»
А сестра його вздыхає,
Не мовить ні слова.

Брат ходить полює,
Нічого не знає,
А та свго миленького
Вдома обіймає.

Брат ходить полюе,
Сестрицю годуе,
А та свого миленького
В садочку цілуе.

Брат ходить полюе,
Вертає у хатку,
А та свого миленького
Веде через кладку.

Провела за кладку,
Назад повертає,
А брат стоїть край віконця
Кладку закликає:

«Бодай же ти, кладко,
Гнилям перегнила,
Що ти мене, молодого,
Сестриці згубила!

Бодай же ти, кладко,
Напилась водиці,
Коли буде мій нелюбий
Іти до сестриці.

Бодай ти, нелюбий,
З кладки повалився
І топився — не втопився,
Дубом одубився!..»

«Де ж ти, сестро, була?»
«За річку ходила».
«Що ж ти, сестро, там робила?»
«Сорочечку шила!»

«Для кого ж сорочка?»
«Для тебе, мій брате».
«Слухай мене, моя сестро,
Не покидай хати!

Не ставай на кладку:
Кладка завалиться!»
«Добре, добре, милий брате!» —
Мовила сестриця.

У неділю вранці
Брат коня сідлає;
Сидить сестра край віконця,
Шовком вишиває.

Брат коня сідлає,
Іде полювати.
Його сестра молодая
Вибігає з хати.

Брат на полі грає,
Додому вертає,
Його сестра молодая
В ріці потопає.

В ріці потопає,
Кладочку хапає:
«Ой брате мій, милий брате! —
Стиха промовляє.—

Прошу тебе, брате,
Верби не рубати,
Трави в полі не косити,
Терну не зривати:

Верба над водою —
То тіло дівоче,
Трава — коси мої русі,
А терен — то очі».

9/VII 1859

КУПЦІ

Сидить Івась на припичку
Та й попелом грає;
Його сестра край віконця
Шовком вишиває.

Вишиває, промовляє:
«Івасику-брате!
Годі з тебе пустувати,
Пора розум мати!»

«Та нібито я не маю?»
«Запевне, не маєш!..
Не маленький, слава богу,
А в попелі граєш!»

«Та не тільки у попелі,
В сажі буду грати!
Бо нехай би мене була
Оженила мати!»

«Тю на тебе! схаменися!
Не маєш нічого,—
То як тебе оженити
Такого дурного!»

«Все не маю та не маю!..
А де ж чого взяти?»
«Та про тее, де узяти,
Не журися, брате.

Таже можна, якби хтілось,
Позичити грошей
Та за гроші спорядити
Корабель хороший.

Та й за морем торгувати,
То і світа зглянеш,
І розуму наберешся,
І багатим станеш!»

«Але де ж то я тих грошей
Дістану у ката?»
«Таже, дурню, брат багатий:
Попроси у брата!»

«Та не дасть він мені грошей!»
«Та дасть, дурний гою,
Скажи тільки, що потому
Віддаси удвое».

«То й удвое!.. А багато ж
Треба? для примірки?»
«Та багато не багато,
А так зо дві мірки.

Та іди ж бо, Івасику,
Іди, милий брате!»
Скочив Івась із припічка
Та й пішов із хати.

Сидить багач на затінку,
Як та глина, білий;
Сушить собі проти сонця
Дукачі зацвілі,

І на брата молодшого
Тільки очі косить;
А той стоїть коло нього
Та дві мірки просить.

«Позич, брате, зо дві мірки!»
«Нащо тобі, брате?»
«Таже купцем хочу бути,
Хочу торгувати!»

«Купцем йому захотілось!..
Бач, який хороший!»
«Та ну, брате, не скупися,
Позич-таки грошей!»

«Ет! сидів би лучче вдома!»
«Та чого ж сидіти?»
«Чи у мене господарство,
Чи жінка, чи діти?»

Слава богу, що крив господь!
Позич-таки, брате!
То, їй-богу, аж за ірій
Піду торгувати!»

«Тю на тебе! аж за ірій!
З твою головою?»
«Та я, бачиш, не сам їду,
А їду з сестрою!»

«Та все-таки: аж за ірій!..
Далекий світ, брате!
Лучче тобі на припічку
У попелі грати!»

«Докучило у попелі,
Хочеться за ірій!
Дай дві мірки,— се їй-богу,
Що віддам чотири!»

«Як чотири, то й чотири,—
Пам'ятай, небоже!
А то послі, як попаду,
То й бог не допоможе!..»

Ото собі молодята
Позичили грошей,
Спорядили на товари
Корабель хороший.

Їдуть собі через море,
Всюди заїжджають,
Різні царства, господарства,
Землі оглядають.

Продають їдним, що мають,
У других купують,
Їздять собі через море,
Всячину торгують.

Віє вітер, повіває,
Кораблі хитає.
Сидить багач коло моря,
Сумно поглядає.

Припливають, відпливають,
Та все чужі люде,
А Івася нема, нема,
Чи то ж і не буде?

Припливають, відпливають,
Опустіло море;
Сидить багач коло моря,
Тяжке йому горе!..

Вже не три дні, не три ночі
Багач поглядає,
Не їсть, не п'є, не говорить,
Ані спочиває.

Засох, зів'яв, як билина,
Тільки світять очі,
Аж корабель припливає
Десятої ночі.

Припливає до берега,
І не допливає,
І на гони коло нього
Котву закидає.

Горить світло коло гужки:
Дивиться багатий:
Його сестра розкладає
Дорогії шати.

Горить світло коло носа;
Багач поглядає:
Його Івась мірчуками
Злото висипає.

Бряжчить золото здалека.
Шелепають шати;
Далі зачав до берега
Голос долітати:

«А що? буде штири мірки?»
«Або що, як буде?»
«Таж братові треба дати!»
«А чорта у груди!»

Почув багач, замотався:
«Почекай же, враже!
Не випущу тебе з моря,
Не випущу!» — каже.

І колючим чорним терном
Раптом ізробився
І навколо того моря
Биндою обвився.

А той почув його голос,—
Котви як не було!
«На добраніч тобі, брате!» —
Тільки й чути було.

Світить місяць серед неба,
Світять ясні зорі,
А корабель впливає
На чистеє море.

Світить місяць, світять зорі,
Та надходить хмара;
Зажурилась серед моря
Невдячна пара.

Світить місяць серед неба,
Зорі позгасали;
Вже корабель спіткається
На підводні скали.

Світить місяць серед неба —
І зейдеє арає;
Вже корабель між скалами
В морі потопає.

Потопає срібло, злото,
Потопають шати;
Біжить сестра до Івася —
Нікуди втікати.

Ідно горе — із сестрою,
Друге горе — вдома,
Трете горе — кругом море.
Корчиться сірома.

І корчиться, і морщиться.
Сестра підбігає,
Але її з-перед носа
Лелик* вилітає.

«Івасю мій, Івасику!» —
Тільки запищало,
І лелика Івасика
На морі не стало...

* Лелик — кажан.

Нема, нема Івасика,
І шатів бог має;
Сидить сестра на камені,
Рученьки ламає.

«Піду, шати, вас шукати!»
Із каміння встала,
Бух у воду! І із неї
Пірникоза* стала.

Стоїть терен коло моря,
Свого не пізнає,
Та всякого, хто йде мимо,
Ловить, обдирає.

Сидить ле...
Від брата, сестриці;
Тільки по сві...
Що ніч до зірниці.

А сестриця-пірникоза
Плаває, впірнає
все, бідна, своїх шатів
дорогих шукає.

10/VII 1859 .

* Пірникоза — нурець, нирок.

ЛІРИКА

* *
*

Сиротина я безродний,
Десь загину в чужині.
І ніхто очей холодних
Не закриє там мені.

І нерідною рукою
Буду в землю я зарит,
І тепленькою сльозою
Ніхто гроба не зрсить.

4/V 1852

ТИ НЕ МОЯ

Ти не моя, дівчино молодая!
І не мені краса твоя;
Віщує думонька смутная,
Що ти, дівчино, не моя!

Ти не моя! І брови чорні
Милує інший, а не я,
І інший хтось тебе пригорне,
А ти, дівчино, не моя!..

Ти не моя! — За личко гарне
Справляє хтось колодія...*

* Справляти колодія — старий звичай, за яким у поне-ділок на масному тижні стара жінка або молодиця чіпляла нежо-натову мужчині шматок дерева. Мужчина повинен відкупитися грішми або влаштувати частування (справити колодія).

Мої ж літа проходять марне,
Бо ти, дівчино, не моя!..

Ти не моя, голубко сива!..
Щаслива доленька твоя,
Моя же доля нещаслива,
Бо ти, дівчино, не моя!..

Ти не моя! — Но що ж я маю?
Чим похвалюсь тобі і я?
Хіба лиш тим, що тя кохаю;
Но ти, дівчино, не моя!..

19/II 1854

МЕНЕ ЗАБУДЬ

Мене забудь, моя дівчино!
Спокійно жий, щаслива будь,
Цвіти хоть ружой, хоть калиной,—
Мене забудь, мене забудь!..

Мене забудь — і тяжким смутком
Не розбивай біленьку грудь:
Шукай собі коханка хутко,
Мене забудь, мене забудь!..

Мене забудь, мене не треба!
Но якби я коли-небудь
Тебе забув...— о боже з неба,
Мене забудь, забудь!..

19/II 1854

ПІСНЯ

Не дивуйтесь, добрі люди,
Добрі люди, ви, сусіди,
Що задумуюсь між вами,
Що журюся я завжди.

Літа мої — молодії...
Що ж потому? що ж потому,
Як без щастя, як без долі
Жити в світі молодому?

Мое щастя за горами,
Може, другим помагає.
Моя доля враз з Дунаєм
В синє море упливає.

Життя моє! життя моє!
Ти — покошена нива.
Не зосталась, не пригнулась
Жадна квіточка щаслива.

Серце сохне, серце чахне,
Душа рада в холодочок;
А де гляну-подивлюся —
Тільки камінь та пісочок.

Серце сохне, серце чахне,
Як в полі билина тая,
Поки його не пригорне
Де могила сирова.

І пригорне могилонька!..
Хто ж рідненький там заплаче?
Хіба ворон чорнокрилий,
Пролітаючи, закряче!..

І пригорне могилонька!..
Хто ж за мене спогадає?
Як подумаю за сее,
З жалю серце розпукає...

Не дивуйтесь же ви, люди,
Не дивуйтесь ви, сусіди,
Що задумуюсь між вами,
Що журюся я завсігди!

29/VI 1854

* *
*

Повій, вітре, на Україну,
Де покинув я дівчину,
Де покинув чорні очі...
Повій, вітре, з полуночі!..

Між ярами там долина,
Там біленькая хатина;
В тій хатині голубонька,
Голубонька-дівчинонька...

Повій, вітре, до схід сонця,
До схід сонця, край віконця;
Край віконця постіль біла,
Постіль біла, дівча мила.

Зупинися нишком-тишком
Над рум'яним, білим личком;
Над тим личком зупинися,
Чи спить мила — подивися.

Як спить мила, не збудилась,
Ти нагадай, з ким любилась,
З ким любилась, і кохалась,
І кохати присягалась.

Як заб'ється ї серденько,
Як дівча зітхне тяженько,
Як заплачуть чорні очі,
Вертай, вітре, к полуночі!..

А як мене позабула
Та нелюба пригорнула,
То розвійся край долини,
Не вертайся з України!..

Вітер віз, вітер віє,
Серце тужить, серце мліє,
Вітер віє, не вертає,
Серце з жалю замирає.

24/VII 1856

ДО ДЯДЬКА ПРОХОРА-КОВАЛЯ

I

Не знаєш ти горя,
Не відаєш жалю,—
Щасливий ти, дядьку,
Прохоре-ковалю!

Желіза пудами
І начиння маєш,
Сядеш у світлиці,
Думоньку гадаєш.

І гадаєш думу:
Кілько пудів взяти,
Щоб на диво світу
Штабу ізкувати.

І вдруг твої слуги
Вугля насипають,
Широкії міхи
Огонь роздувають.

Горить чорне вугля.
Горить, не згасає,
Желізо калиться,
Іскри розсипає.

Желізо збіліло —
Хватаєш кліщами,
Кладеш на ковадло,
Вариш молотками.

І готова штаба,
І не маєш жалю...
Щасливий ти, дядьку,
Прохоре-ковалю!

II

Пішов і я, дядьку,
Від батька на волю:
Сиджу на чужині,
Кую свою долю.

Желіза і сталі
Я не покупаю,
Начиння і кузню
Свою рідну маю.

Сильні міхи дують,
Желізо біліє;
Кладу на ковадло —
Рука мені мліє.

І тяжко, і важко
Молот підіймати.
Бо нікому, видно,
Мені помагати.

Підійму я молот,
По желізі вдарю,
Но штабу до штаби
Ніяк не приварю.

Та як приварити:
Піску я не маю,
І сяду, і з горя
Думоньку думаю.

І гадаю думу:
Ой боже мій, боже!
До кого я вдамся?
Хто мені pomoже?

III

Піду я до батька,
До рідної неньки...
«Но, батьку мій, батьку,
Голубе сивенький!

Шістнадцять літ руки
На кого робили?
Чи ж ти іще досі
Не виробив сили?»

А брати молодші,
Сестра моя рідна —
До кого пригнеться
Головка їх бідна?

І німіє серце,
І не зношу жалю,—
Вдаюся до тебе,
Прохоре-ковалю.

Прохоре-ковалю,
Моя ти родина,
Я гину в чужині,
Як тая билина.

Я гину, а міг би
Ще силюнку мати
І не даром землю
Сирову топтати.

Поможи, Прохоре,
На долю хорошу;
Рублів п'ятдесят лиш
У тебе я прошу.

Рублів п'ятдесят лиш,
А більше не треба;
Пошле тобі господь
Сто раз більше з неба.

IV

Будь спокійний, дядьку,
Я тебе впевняю:
Не пушу їх марне
І не прогуляю.

Не пушу їх марне
І не прогайную,
Складу на науку
Свою дорогу.

І як господь zvolить
Кілька літ нам дати,
Віддам тобі гроші,
Як захочеш взяти.

Но як, не дай боже,
Згину на чужині,
Зумилосердися
На моїй родині!

На моїй родині
Ти змилюсердися,
А за мою душу
Богу помолися.

Тим часом, ковалю,
Здоров зоставайся!
Пришли, не скупись,
Довго не вагайся.

Довго не вагайся,
Не завдавай жалю,
Бо й так мені горе,
Прохоре-ковалю!..

21/VI 1857

НАД КОЛИСКОЮ

Спи, дитя моє, ти життя моє!
Спи, дитя моє красне!
Поки сонечко не запалиться,
Поки місяць не згасне!..

А я, бідная, над колискою
Цілу ніч не здрімаю,
Про життя твоє нещасливее
Тобі пісню співаю.

Спи, дитя моє, ти життя моє!
Тільки щастя і долі!
Будеш цілий вік, як той чорний віл,
У ярмі і неволі!

Тільки губонька залепечеться,
Слаба ніженька стане,
Слаба рученька перехреститься,—
Твоє горе настане!

Не підеш з дітьми, не побавишся
На пуховім пісочку,
Не прийдеш у сад, не положишся,
Не заснеш в холодочку!..

Не з дітьми підеш — панську череду
Поженеш ти на поле!..
Не пісок м'який — стерня острая
Босі ноги наколе!..

І від сонечка не сховаєшся
За відорану скибу;
Зав'ялить тебе в полі сонечко,
Як ту в'ялюю рибу!..

І не раз сльоза із очей спаде
На запалені груди,—
І сльозу твою тільки бог їден
З неба видіти буде!

Станеш хлопцем ти, станеш парубком,
Тобі все їдна доля:
Черета пройде, найде панщина —
Їдна й тая ж неволя.

І що божий день осавула йде:
Ти вставай до роботи!..
Ти вставай, роби від неділеньки
До самої суботи...

І що божий день будеш досвіта
До роботи вставати;
Свою силюнку ні собі, ні мні,
А панам виробляти.

А там панові не вподобався,
Писарині якому,—

Ноги здивають*, руки сплутають
І звезуть до прийому.

Станеш голій ти у «присутствії»,
Як родила тя мати..
І зачнуть тебе пани з дохтором,
Мов коня, оглядати...

І забриють лоб — і до церкви враз,
Там присягу прикажуть;
У мундир вберуть, оружжя дадуть,
Світ навіки зав'яжуть.

Поженуть тебе в чужу сторону,
І зачнуть муштрувати,
І приказ дадуть — мову рідную
На чужую зламати...

І наловишся, і забудеш ти
Свою мову рідненьку,
Спом'янеш не раз не по-рідному
Свою рідную неньку...

А прийде війна — зложиш голову..
Де і хто поховає?
Не згадає мир, не спитається,
Хіба бог спам'ятає!..

Спи ж, дитя моє, ти життя моє!
Спи, дитя моє красне!
Поки світ стоїть, поки з місяцем
Враз і сонце не згасне!..

25/VIII 1857

* *
*

Світить місяць серед неба,
Зіроньки кругом,
І всі люди сном заснули,
Опівнічним сном.

* Здивають — заб'ють у дуби.

Оден я лиш не дрімаю,
Край вікна стою,
І тобі, дівча, співаю
Про тугу свою!..

Чи спиш, мила, чи дрімаєш?
Любко, пробудись!
Пробудися — і в віконце
Виглянь, подивись!..

Най погляну на ті личка,
Що палахкотять,
На ті очі, чорні очі,
Що вогнем горять!..

Виглянь, мила, як дрімала,
Най я подивлюсь,
Подивлюсь на білі груди,
К серцю пригорнусь...

Пригорнуся, обів'юся,
Правду спом'яну...
І без туги, і без жалю
Вічним сном засну.

17/X 1857

* *
*

Ой чому ти не літаєш,
Орле сивокрилий?
Ой чому ти не гуляєш,
Хлопче чорнобривий?

Ой рад би я політати —
Туман налягає;
Ой рад би я погуляти —
Туга не пускає...

Нема щастя ні за мною,
Ні передо мною,
Тільки туга за тугою,
Журба за журбою!..

Ходжу, нуджу середо дня
І посеред ночі,
І ніколи сна не знають
Заплакані очі.

Ізсихають мої очі,
І сльоза не ллється;
Тільки туга коло серця,
Як гадюка, в'ється.

В'ється вона коло серця,
Серце розриває,
Ударюся в сиру землю,
Земля не приймає!

Ой піду я поміж скали,
В море повалюся!
Як не в морі утоплюся,
В камінь розіб'юся!..

І злетяться чорні птахи,
Сядуть надо мною,
Заспівають «Вічну пам'ять»
Над мою журбою.

17/XI 1857

ПІСНЯ

(Голос «Hej, bracia opryszkil»)

Гей, браття-козаки, сідлайте-но коні!
Черкніть для охоти вина!
До боку шабельку, на руки повіддя,
На ноги сталльні стремена!
Не гнути нам шиї, козацької шиї
Під тяжким залізним ярмом,
Не нюхати диму нещасного краю,
Що в'ється над нами кругом!
Чи в нас не та сила, що у батьків була?
Не тая шабелька у нас?
Чи в нас нема коней на степах широких,
Чи вуголь на люльці погас?

Нехай наші коні на чистому полі
Тріпнуться і враз заіржать!
Нехай наші браття, молодці козаки,
На чистее поле біжать!
Нехай знову брязне шабелька стальная
В козацьких залізних руках!
Нехай знову ляжуть ворогові кості
Могилами в наших степах!
А люлька-голубка нехай не вгасає,
Палить вражі замки кругом!
Нехай ворог знає, повік не гадає
Знущатися над козаком!..

17/X 1857

ПІСНЯ

(Голос свій)

Тільки-м родилась, злая недоля
Стала, сказала без жалю:
«Будеш тужити, серце в'ялити,
Тебе я тим благословлю».

З тої години щастя уплило,
І слід недоля замела,
Звалився камінь тяжкий на груди,
На серце туга залягла.

Де ступнем ступлю, тернина коле,
Кров обкипає на ногах;
Де оком гляну, сумно та темно,
Ніби намітка на очах.

Не світить місяць, не гріє сонце,
Чорніє небо, як земля;
І як в склепінні межі вмерлими,
Межи живими ходжу я.

Знущайся, доле, не жалуй сили!..
До каплі кров мою іспий!
І від людей забите тіло
Землею темною закрий!

17/X 1857

* *
*

Хлопці-молодці,
Пийте, гуляйте!
Жваві дівчата,
Хлопців кохайте!

Бо весна одна —
Згадайте, люди!
І в нас другий раз
Весни не буде!..

Шумує вино,
І мед, і пиво...
Склянками, хлопці!
Чарка не диво!..

Пийте за личка,
За чорні брови!
Нехай дівчата
Будуть здорові!

Музики грають,
Смичками мають;
Жваві дівчата
На вас моргають!..

Обійміть дівча,
Котра вам мила!
Танцюйте, хлопці,
Поки є сила!

Не знати, що рік
Дівчатам скаже...
Може, не одна
Косу зав'яже...

Може, й з нас котрий
Піде між люди;
Зав'яже дівча,
Господар буде!..

Тоді не пора
Буде гуляти,
Тоді не пора
Буде й кохати...

Хлопці ж молодці,
Пийте, гуляйте!
Жваві дівчата,
Хлопців кохайте!

1/1 1858

СТУДЕНТ

В славнім місті Петербурзі,
Недалеко від Неви,
Із болота виглядає
Хата бідної вдови.

Стара хата зо вдовою
Разом вік свій віджила,
Почорніла, похилилась
І в болото увійшла.

Увійшла по самі вікна...
В ганку сходи до сіней;
В сінях набік похилились
Двоє скривлених дверей...

І направо — старій бабі
Смерть підписує патент,
А наліво — без копійки
Б'ється з нуждою студент.

Зима люта. Вітер свище;
Сніг по вікнах брязкотить;
Мороз душу обіймає,
Мороз тіло каменить.

А у хаті на постелі
У сурдуті і плащу
Сидить студент медицини
Другий місяць без борщу.

І живіт — як гріб, запався,
Облізає голова...
І остатня догоряє
Його свічка лойова.

І сидить він, поглядає
На похилену стіну:
Під стіною лежить череп,—
Нема й кришки тютюну.

І стінні кругом чорніє...
Тільки лаять павуки.
Тільки сумно виглядають
Із шкалубин прусаки...

12/1 1858

ПІСНЯ

Калино-малино,
Ряснее деревце!
Хто ж тебе пригорне,
Дівчинонько-серце?

Тяженько здихнула,
Дівчинонька каже:
«Той мене пригорне,
Хто косу зав'яже!»

Головка хитнулась,
Коса розвинулась,
До білої шиї
Шовком пригорнулась...

Косо, пишна косо!
Хто тебе зав'яже?..
«Хто мене зав'яже,—
То віночок скаже».

Василечку милий,
Милий та коханий!
Зелен барвіночку —
Віночку рутвяний!

Хто ж тебе, віночку,
Розплітати буде?
«Запитайте, люди,
Мої білі груди!..»

Місяця підповня
Пишні половини —
Груди, білі груди
Милої дівчини!..

По кім ви здихнете
Тяженько в півночі?
«По кім ми здихнемо —
Знають чорні очі!..»

Чароньки дівочі —
Горять чорні очі,
Як в чистому небі
Зорі в опівночі!..

Очі, ясні очі!
Зорі над зорями!
По кім ви заллетесь
Першими сльозами?

«По кім ми заплачем —
Не питайте, люди:
Тому перша слізка,
Хто нам милий буде!

Спаде перша слізка,
Здихнуть білі груди,
По кім здихнуть груди,
Того вінок буде!..

Хто вінок розв'яже,
Той косу зав'яже,
Той дівча пригорне,
Щиру правду скаже».

17/11 1858

ПСАЛОМ 136

З-під неба рідного в неволю
Над вавілонські береги
Нас завели з Єрусалима
Тяжкіі наші вороги!

Тимпани, гуслі і цимбали
На вербах висіли чужих!
Ми гірко плакали, ридали —
Не було милості у них!

Вони на сльози не вважали,
Вони казали без жалю:
«Возьміте гуслі і цимбали,
Заграйте пісню нам свою!»

Так як нам грати, як співати
Про славу наших перших днів?
Ні!.. не дамо ми свої пісні
На сміх заклятих ворогів!..

Розбийтесь, гуслі дорогії!
Порвіться, струни, всі ураз,
Як я рукою на чужині
Доткнуся тільки-но до вас...

Ізсохни ти, руко лукава,
Як тії струни колихнеш,
Закаменій ти, мій язюку,
Як рідну пісню надпочнеш!..

А ти, кому ми так служили,
Твої коханії сини,
Поглянь, поглянь на нас із неба
І день нещасний спом'яни!

Ти спом'яни, як ворог тяжкий
Невинні душі побивав!
Як руйнував твою святиню
І над руїнами кричав:

«Копайте стіни Русалима!
Нівечте бога і людей!..
Женіть в неволю молодята!
І ріжте старців і дітей!..»

Щасливий будь, хто вам відплатить,
Хто й ваші діти розпов'є,
І зо сміхом без серця, жалю
О перший камінь розіб'є.

21/III 1858

* *
*

Голубонько-дівчинонько,
Зіронько моя!
Не питайся, моя мила,
Чого смутен я:
Живо, живо того смутку
І ти не минеш!..
Отоді ти, моя мила,
Мене спом'янеш...

Голубонько-дівчинонько,
Мій рожевий цвіт!
Ти весела, світом рада,
Тобі милий світ!..
Живо, живо світом знудиш,
Тяженько здихнеш...
Отоді ти, моя мила,
Мене спом'янеш!..

Гудуть пчолом коло тебе,
Ти, як лист, дрижиш...
Ти їх гониш, не одгониш,—
І сама біжиш...
Живо, живо під ті співи,
Як дитя, заснеш...
Отоді ти, моя мила,
Мене спом'янеш...

Ти затопиш очі в очі,—
Очі не схибнуть!
Тобі дивно, що чужії
Від твоїх змигнуть...
Живо, живо сама глянеш —
І сама змигнеш...
Отоді ти, моя мила,
Мене спом'янеш...

Ти вітаєш, обіймаєш
Своїх і чужих!
Як дитина, ти, дівчино,
Ластисься до них...
Живо, живо од чужого
Руки одвинеш...
Отоді ти, моя мила,
Мене спом'янеш...

Прийде ранок — ти весела,
Других веселиш...
Прийде нічка — ти в постелі,
Як голубка, спиш...
Живо, живо цілі ночки
Оком не стикнеш...
Отоді ти, моя мила,
Мене спом'янеш...

25/IV 1858

* *
*

«Козаче, голубче,
Соколику мій!
Дай білу рученьку,
Зо мною постій!
Най надивлюся,
Слізьми заллюся,
Заким з дороги
Тебе діждуся!»

«Дівчино, рибчино,
Не плач, не ридай!
За мною, молодим,

Ручок не ламай;
Як не загину,
Я не покину,
Я не покину
Любу дівчину».

«Ой доню, Явдоню,
Зіллячко моє!
Чого ж так змарніло
Личенько твоє?»
«Ой мати, мати!
Тяжко вмирати,
Ой а ще важче
Милого ждати!

Давно я, давно я
В милого була,
Вже тая стежечка
Зіллям заросла.
Піду я, мати,
Зіллячко рвати,
Зіллячко рвати,
Милого ждати!..

Рвуть зілля дівчата,
Віночки плетуть,
А мої оченьки
Тільки сльози ллють.
Ой зілля, зілля,
Чуже весілля,
А моя мука —
З милим розлука!..»

«Дівчино, рибчино,
Здорова була!
Чи вже ж ти, чи вже ж ти
Мене забула?»
«Я не забула,
Я не забуду,
Любила вірненько,
Любити буду».

29/X 1858

ПІСНЯ

(На голос «Я в дорогу їду»)

Не згадаю гадки,
Не змишлю я мислі!
Як чорнії хмари,
Чорні думи звисли!

Порадь, мати, що діяти,
Ой чи жити, чи вмирати?
Порадь, моя мати!

Розпукає серце,
Каменіють груди...
Скажи, моя нене,
Коли втіха буде?

Кажуть люди: «В світі чари;
В світі люди, не татари —
Не будеш без пари!»

Ой світе мій, світе!
Лушпина оріха!
Де твої розкоші
Та де твоя втіха?

Нудно в тобі, як в неволі,
Тільки мука, тільки болі,
Ні волі, ні долі!..

І ви, мої люди,
Люди — не татари,
Чи хоч раз ви руку
Сироті подали?

Кому горе — горе й буде,
Другим жалю не прибуде...
Люди ж мої, люди!

Наоколо глянеш —
Та й каменем станеш,
А на себе глянеш —
Як билина, в'янеш.

Цвіт за цвітом опадає,
Рік за роком упливає,
Назад не вертає!

Не згадаю гадки,
Не змишлю я мислі,
Як чорнії хмари,
Чорні думи звисли.

Порадь, мати, що діяти;
Ой чи жити, чи вмирати?
Порадь, моя мати!

4/XI 1858

ПІСНЯ

(На голос «Гуде вітер»)

Ой вийду я у садочок,—
В садочку калина,
Край калини шовком шиє
Любая дівчина.

Подивлюся на калину —
Вона розпукає!
Подивлюся на дівчину —
Вона обіймає.

Тая ж сама калинонька,
Та вже завинулась;
Тая ж сама дівчинонька,
Та вже відвернулась.

Завинулась калинонька
Та й не розпукає;
Відвернулась дівчинонька
Та й не поглядає.

Ой вийду я у садочок,
Буду виглядати,
Чи не вийде моя мила
Рути підливати?

Вийшла мила, походила,
Рути не підлила,
Тільки верхи позривала,
На воду пустила!..

Тая ж рута зелена,
Та цвіту не має;
Та ж дівчина молода,
Та вже не кохає.

Стопав би я тебе, рудо,
Та з жалю не можу;
Забув би я тебе, мила,—
Забути не можу!

Ой вийду я у садочок,
Стану край віконця,
Чи не вийде моя мила
Ще раз до схід сонця?

А милая вже не тая,
Спить собі, дримає
Та нового молодого
К серцю пригортає.

Тії ж очі, тії брови,
Та не той хлопчина;
Та ж голубка коло нього,
Та вже не дівчина.

Прострілив би я вас з лука —
Та з лука не палко!
Положив би вічно спати —
Та все чогось жалко!

7/VII 1859

ДО МОЇХ ДУМ

Спив до дна я прикрий келих
За здоровля Долі*,
І з похмілля моє серце
Розривають болі.

* До лі — тобто старогрецької богині Мойри.

Нащо ж, мила, мої думи,
Нащо твої чари,
Коли з ними враз по серцю
Бродять чорні хмари?

Правда, мило мені було,
Як ти обіймала
І опущене покрівля
З думки підіймала.

І на розум накидала,—
Правда, мило було!..
Мое серце в цілім морі
Розкоші тонуло.

Я забув про все на світі,
На все не вважав-ем,
Я й себе забув самого,
Мало пам'ятав-ем.

Спам'ятався,— а ти щезла...
Розум холодіє,
Лиш нещасна моя думка
Росте та повніє.

В яким смутку, в яким жалю
З нею я блукаю,
В яких болях на чужині
На світ породжаю.

Породжаю, оглядаю...
Мила моя, мила,
Чи ти мене, моя мила,
Не щиро любила?

Чи я тебе, моя мила,
Не любив як треба?
Чи то мені така доля
Випала із неба?

Чого ж дума така пишна,
Чого ж слово бідне?
Дитя мое недоспіле,
Дитя мое рідне!

Згубив би я тебе разом,
Як Час * свого сина,
Але, може, тебе прийме
Мати Україна!

10/VII 1859

БОГДАЙ ТЕБЕ

Колись я із тяжкої туги
На лаві дубовій лежав,
Останній карбованець срібний
В пустії калитці держав.
Аж тут навинулась дівчина,
І я свою тугу забув;
Дівчино, моя ти дівчино,
Богдай тебе бог не забув!

І сів я на лаві дубовій,
І сіла дівчина моя,
Дівчина мене обійняла,
Обняв же дівчину і я.
Іден поцілунок гарячий —
І я, як від чарів, ожив;
Дівчино, моя ти дівчино,
Богдай тебе бог оживив!

Дівчина мене пригорнула,
Дівчину і я пригорнув,
Дівчина на лаві заснула,
І я коло неї заснув.
І снилось так мило та любо,
І я через сон говорив:
«Дівчино, моя ти дівчино,
Богдай тебе господь любив!»

Раненько дівчини не стало,
І знов я на лаві лежав,
І міцно слабими руками
Пустую калитку держав.

* Ч а с — бог часу.

Узяла, псявіра, узяла.
І я собі тихо сказав:
«Дівчино, моя ти дівчино,
Богдай тебе дідько узяв!»

26/IX 1859

ПОЛЮБИ МЕНЕ

Лисий я, волосся спало,
Решта білая, як сніг,
Недалеко моя яма,
Та я в яму ще не ліг;
Що збіліло — замалюю,
Ще й нового накуплю:
Полюби мене, дівчино,
То-то я тебе люблю!

Небагато в мене мізку,
Та і пусто в голові,
Та я змалу оженився
На багатій удові;
І я собі узяв гроші,
А бог — милую мою:
Полюби мене, дівчино,
То-то срібла надаю!

Не ложив я свої шиї
На правдивії ваги,
Погнув її не їдному.
Аж до самої ноги.
Зато тепер, як биндами,
Собі шию обв'єш:
Полюби мене, дівчино,
То-то слави нажиєш!

Скаменіло мое серце,
Хоч і м'якше не було,
Як дитина — не гадає,
Що добро і що то зло;
Але зато як часами
Кілька крапельок прийму...

Полюби мене, дівчино,
То-то щиро обійму!

26/IX 1859

ГЕЙ, БИКИ!

Та гей, бики! Чого ж ви стали?
Чи поле страшно заросло?
Чи лемеша іржа поїла?
Чи затупилось чересло?
Вперед, бики! бадилля зсохло,
Самі валяться будяки,
А чересло, леміш новії...
Чого ж ви стали? Гей, бики!

Та гей, бики! Ломіть бадилля,
Ломіть його, валіть на прах;
Нехай не буде того зілля
На наших батьківських полях!
А чересло мое ізліва,
Леміш із правої руки
Зігнуть і корінь того зілля,—
Чого ж ви стали? Гей, бики!

Та гей, бики! Зоремо поле,
Посієм ярее зерно,
А спаде дощик, незабаром
В землі пробудиться воно.
Пробудиться і на світ гляне,
І, як дівочії вінки,
Зазеленіють наші ниви,—
Чого ж ви стали? Гей, бики!

Та гей, бики! Зерно поспіє,
Обілле золотом поля,
І потече ізнову медом
І молоком свята земля.
І все мине, що гірко було,
Настануть дивнії роки;
Чого ж ви стали, мої діти?
Пора настала! Гей, бики!

13/X 1859

* *
*

Нехай гнеться лоза,
Куди вітер пігне,
Не печалить вона
Ні тебе, ні мене.

Може, й тяжко її,
Може, й спина болить,
Але буря її
З корінця не звалить:

На болоті росте,
І слабая сама —
Вона гнеться собі,
Бо в ній сили нема;

Вона гнеться собі
І так вік прожиге,
І без слави, в багні,
Як трава, зогніє.

Як трава, осока
Зогніє у багні,—
І хіба лиш комар
Заспіває по ній...

Нехай гнеться лоза,
А ти, дубе, кріпись,
Ти рости та рости,
Не хились, не кривись,

Ти глибоко углиб
Твердий корінь пусти,
Гілля вгору розкинь,
Ти рости та рости!

І до пекла дістань,
І у пекло заглянь,
І до хмари дістань,
І на небо поглянь.

І весь світ обдивись,
І усе розпізнай;
І що доброго є,
Ти у себе впивай.

І у силі, в добрі,
Як скала, затвердій
І, як сторож-силач,
Над землею ти стій;

І пташки світові
Защобечуть тобі,
І співак одпічне,
Заспіває тобі...

А як буря лиха
Тебе з місця зіб'є
Або хмара-гора
Тебе громом уб'є,—

Світ почує ту смерть,
І повітря здрижить,
І ліси загудуть,
І земля задвижить;

І пташки пролетять,
Спогадають тебе,
І співак перейде,
Не забуде тебе!

16/X 1859

ПІСНЯ

Голе, голе мое поле!
Де ж ви, ясні квітоньки?
Позгасали, поспадали,
Як на небі зіроньки.
І стебло пересхло,
Як билина, полягло.

Діти, діти, мої квіти!
Як погляну я на вас,
Серце мліє, каменіє,
Що цвіли ви тільки раз.
Раз росли, раз цвіли
І без долі опали.

Не для ділка свого пчілка
Вас ізсала, як дитя,—
То жарою, як марою,
Перервало вам життя.
І роси ні сльози
Не спадало для краси.

І дівчина, як калина,
Вас не рвала на косу,—
Вас зірвали, розірвали
Вітри буйні без часу!
І без літ на весь світ
Розпустили в'ялий цвіт.

Доле, доле, моя доле!
Верни ж мої квітоньки,
Верни діти, мої квіти,—
Верни ж мої зіроньки!
Але ба — не сівба!
Не мине моя журба!

26/XII 1859

* * *

Звела мене не біда,
Звела мене,
Моя нене,
Звела мене не біда,
А дівчина молода.
А дівчина,
Як калина,
А дівчина молода.

Брівоньками зв'ялила,
Брівоньками,
Чароньками.
Брівоньками зв'ялила,
Оченьками спалила.
Оченьками,
Зіроньками,
Оченьками спалила.

Ой дівчино, не в'яли,
Ой дівчино,
Ти рибчино,
Ой дівчино, не в'яли,
Мого серця не пали!
Серця мого,
Молодого,
Серця мого не пали!

Коли любиш — не жартуй!
Коли любиш
Та не губиш,
Коли любиш — не жартуй!
Як не любиш — розчаруй!
Як не любиш,
Тільки губиш,
Як не любиш — розчаруй!

5/VIII 1860

* *
*

Згадай мене, мила,
Ранньою весною,
Як зав'яне квітка
В тебе під ногою
І засохне до весни —
Тоді мене, мила, спом'яни!

Згадай мене, мила,
Як пташка заб'ється
В желізную клітку,
Сама розіб'ється
І загине без тини —
Тоді мене, мила, спом'яни!

Згадай мене, мила,
В тяжкую пригоду,
Як твоя обручка
Звалиться на воду
І не вийде з глибини —
Тоді мене, мила, спом'яни!

15/VIII 1860

* *
*

Не кидай мене,
Моя чарочко!
Не жени мене
Ти, шинкарочко!
Не жени мене,
Дай упитися.
В тебе, бридкую,
Улюбитися!

Не без жінки я,
Не без хати я,
Все у мене є,
Відьмо клятая!
Хліба досита
Маю в засіку,
Маю волики,
Маю й пасіку.
Моя хаточка —
Повна чашечка,
Моя жіночка —
Мов та пташечка;
Та тяжкі мої
Болі більні,
Бо не маю я
Волі вільної.

Запряжу воли —
Потом миюся,
Розпряжу воли —
Набик хилюся;
Повалюсь на бік,

Не здрімаюся,
Знов на панщину
Підіймаюся!..

Одроблю чуже:
«Жінко-душечко!
Приголуб мене,
Щебетушечко!»
А вона у плач,
Розголоситься,
На своє жене,
Бо й те проситься!

Робиш — сил нема,
Спина кривиться,
А вона на те
Та й не дивиться.
Робиш — сил нема,
Похиляєшся,
А вона у плач:
«Запиваєшся!»

О, я п'ю тепер,
Жінко любая,
Не кидай мене,
Чарко грубая!
Не кидай мене,
Моя чарочко,
Не жени мене
Ти, шинкарочко!
Не жени мене,
Дай упитися,
В тебе, бридкую,
Улюбитися!

16/VIII 1860

НАУКА

Дочекався я
Свого святонька,
Виряджала в світ
Мене матінка.

Виряджала в світ
Мати рідная
І промовила
Мені, бідная:
«Нехай, сину мій,
Ми працюємо.
Нехай цілий вік
Ми горюємо;
Нехай сохну я,
Тато горбиться,
Ти на світ поглянь,
Що там робиться,—
Та не всі ж, як ми,
В землі риються,—
Може, є такі,
Що і миються;
Та не всі ж, як ми,
Димом куряться,—
Може, є такі,
Що й не журяться.
Коли найдеш їх,
Милій синочку,
Ти склони себе,
Як билиночку,
Ти склони себе,
Як билиночку,
Простели себе,
Як рядиночку.
Спина з похилу
Не іскорчиться,
Чоло з пороху
Не ізморщиться.
Спина з похилу
Не іскривиться,—
Зато ступить пан
Та й подивиться;
Зато ступить пан
На покійного
І прийме тебе,
Як добірного.
І в годиничку—
На драбиничку.
І підеш тоді,

Милий синочку,
І з панами сам
Порівняєшся,
В сріблі-золоті
Закупаєшся;
В сріблі-золоті
Закупаєшся,
З полем батьківським
Розпрошаєшся!»

Але сталося
Друге святонько:
Виряджав у світ
Мене батенько.
Виряджав мене,
Путь показував,
Говорив мені
І приказував:
«Видиш, сину мій,
Як працюємо,
Видиш, сину мій,
Як горюємо.
Кожний на світі
На то родиться...
Не дивись на світ,
Що там робиться!
І на пчіл поглянь:
Є робучії,
Але й трутні є
Неминучії.
Так і на світі:
Ідні риються,
Другі потом їх
Тільки миються.
Будь ти проклятий,
Милий синочку,
Як пігнеш таким
Свою спиночку;
Як пігнеш таким
Свою спиночку;
Як простелешся
На рядниночку.
І чоло тобі

Нехай зморщиться,
І хребет тобі
Нехай скорчиться!
Ти тікай від них,
Як від гадини,
Ти не жди від них
Перекладини;
Ти не жди від них
Перекладини,
Ти у світ іди
На оглядини.
Ти у світ іди,
Милий синочку,
Ти усе спізнай —
У билиночку.
Тоді з світом ти
Порівняєшся,
В добрі-розумі
Закупаєшся,
З полем батьковим
Привітаєшся!»

16/VIII 1860

МОЯ СМЕРТЬ

Прийшла смерть моя,
Легке точиться...
Ти мори, маро,
Коли хочеться.
Я віддам землі
Всі кістки мої,
А на світ пуцу
Лиш щілки * мої!
Не умруть вони:
Кожна щілочка
Полетить жива,
Як та пчілочка;
Полетить жива
І покотиться,

* Щілки — рядки, вірші.

В сотні, тисячі
Переплодиться.
І я знов живий
Світ оглядую,
Смерті першої
Не пригадую.
Прийде друга смерть —
Світ зчорніється,
Земля вся в снігу
Забіліється.
І весь світ мара
Зморить голодом,
І щілки мої
Зціпить холодом.
Але холод той
Не уб'є життя.
Перейдуть віки,
Ожиг дитя.
Перейдуть віки,
Світ завалиться,
Вогнем-стовогнем
Весь розпалиться.
І сніги тоді
Паром кинуться,
І щілки мої
Знов прокинуться,
І щілки мої
Знов прокинуться.
Найдуть землю знов,
Знову кинуться.
Найдуть землю знов,
Знову кинуться,
В сотні душ живих
Перекинуться.
І піде життя
Знов драбиною,
І я вигляну
Знов дитиною.
А ти ждеш, маро!
Легке точиться,
Ти не жди: мори,
Коли хочеться.
Місяць, рік піждеш —

Що уводити?
Трудно думи всі
Разом сплодити.
Трудно думи всі
Разом сплодити.
Чого ж ждеш, маро?
Що уводити?

17/VIII 1860

* *
*

«Ой ти, калино, ой ти, малино,
Ой чому ти не цвіла?
Ой, либонь-бо, тебе, червона калино,
Бистра вода зайняла?
Ой ти, калино, ой ти, малино,
Ой чому ти не росла?
Ой, либонь-бо, тебе, червона калино,
Бистра вода знесла?»
«Ой вода грала, мене не займала,
Не тим-бо ж я не цвіла:
Не цвіла я з горя, що мого явора
Бистра вода зайняла.
Зайняла вода, зайняла бистра,
Покотила на Дунай,
А мені, калині, бідній сиротині,
Тяжка туга та печаль.
Зайняла вода, зайняла бистра,
Покотила на ріку,
А мені, калині, бідній сиротині,
Тяжка туга довіку!»

[1860]

СЕРБСЬКА ПІСНЯ

Моя хата — чорні гори,
А постеля — камінь голий;
Мої браття — кому горе,
Мої браття — всі соколи.
Де ворога завважають,
Як блискавка, налітають.

Мое серце веселиться,
Як запукає рушниця,
Як турецькую скотину
Неживою з коня скину
Та голову його псячу
На колі своїм побачу.

Квітчу гору не квітками —
Турецькими головами;
Квітчу плечі свої сербські
Турецькими жупанами.
Турки кулі виливають,
Кулі турків побивають.

Здоров буду,— то прибуду
І до твої, аго, хати,
І з жінкою твоєю буду
Цілу нічку ночувати,
Твій тютюн буду курити,
А кораном борщ варити.

Візьму, аго, коня твого,
Тоді босий ти поскачеш;
Візьму, аго, меча твого,
Тоді прасницю побачиш,
Та ще тебе, вражий діду,
Осідлаю та й поїду.

Тоді свого доконаю,
Псячу голову зрубаю,
Твое м'ясо буде в полі,
Голова на частоколі,
І голову черви сточать,
А пси псину розволочать.

Тобі горе, сербе-брате!
Ніхто не йде помагати,
Тільки сам ти між горами
Справляешся з ворогами.
Сербин крикне — б'є рушниця,
Тим Сербія і держиться!

[1860]

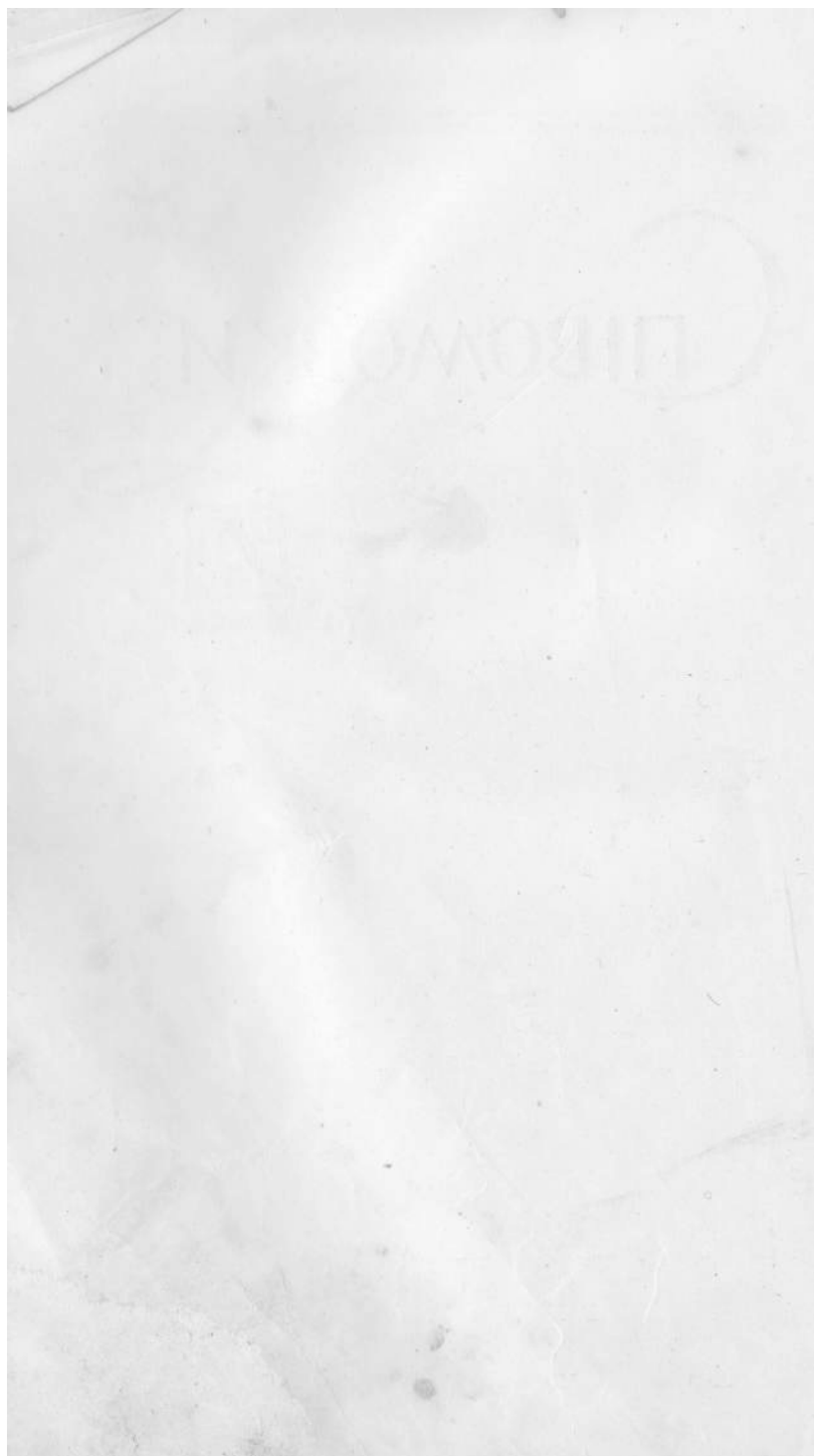
* * *

Іще вчєра ізвєчїра
По заходї сонця
Поглядав я на улицю
Край свого вїконця.
Поглядав я на улицю,
Бучно було всюди,
І мїгали мїмо вїкон
Знакомїї люди.
І сьогоднї їще до дня
До моєї хати
Збиралися товаришї
Тугу розважати.
Розважали, розмовляли,
Щиро обїймались,
Виливали душу в душу
І не оглядались.
Пївгодини до машини,
Як мала рушати,
Виходила і ти, мїла,
Мене виряджати.
Вийшла, стала на помостї,
Хусткою закрилась,
Дивилася, дивилася...
Так і розлучилася.

1/IX 1861

СПІВОМОВКИ

ПРЕСЛІВ'Я

*Вір не вір, а не кажи
«брешеш».*

I

Народився я на світ,
Як їдного рання
Моя ненька забагла
Шпаків на снідання.

А я, хлопець-молодець,
Пожалував мами,
Серед ліса відпитав
Дупло зі шпаками.

В дупло руку — не іде,
Голови не впхаю,
Сюди-туди край дупла
Та й сам улізаю.

Ходжу голий по дуплі...
Шпаченят до ката!
Я в пазуху й загорнув
Тії шпаченята.

Вилізати б, так не то!..
Я й домудрувався:
Лиш сокиру притащив,
З дупла прорубався.

Гинь із дуба на коня!
Кінь собі брикає,
А сокира моя все
Зад йому рубає.

Нагадався за сім миль,
Назад подивився,
А у коня, як на сміх,
Лиш перед лишився.

Давай тоді йому зад
З верби підправляти,
Як підправив, та й заліг
На годинку спати.

А кінь ходить по траві,
І перед пасеться,
А зад росте та й росте,
Аж до неба пнеться.

А для моїх шпаченят
Того було й треба,—
Додряпались по вербі
До самого неба.

Прокинувся, до шпаків —
Та де вже до ката!..
Аж на небі половив
Мої шпаченята...

Повертаю до верби!
А верба й пропала,
Бо коняка напаслась
Та й, знать, побрикала.

Щастя тільки, що святі
Не горшки ліпили,
Але якось на той час
Гречку молотили.

Розказав я їм біду,
Випросив полови
Та з полови ізсукав
Мотуз прездоровий.

Вп'яв до неба та й униз!
Мені й горя мало!..
Аж до низу на сім миль
Мотуза не стало.

Згори й кажуть, що скачи!
Але я не хочу,
Що вгорі собі урву,
То внизу надточу.

І спускаюсь собі вниз,
Мало й остається,
Ще б урвати кілька раз,
А мотуз не рветься.

І висів я кілька літ,
Мамина дитина,
І висохла, як дупло,
Моя середина.

А рій якимсь пролітав
Та туди й забрався,
Наніс меду, щільників,
Розхазяювався.

Наніс меду кілька пуд,
Ну його з бідую!
Мотуз рветься — я в bagno
Чуть не з головою.

А тут якимсь по багні
І качка ходила,
На чуприну набрела,
Гніздо собі звила.

Яець много нанесла.
За дітей помовка,
Аж нечистая несе
Голодного вовка.

Та фурнула з голови,
А той завинувся,
Поїв яйця і на чуб
Хвостом обернувся.

А я за хвіст: «Гуттю-га!»
А вовк налякався
Та як скочить, я і — гоп! —
На світ показався!

II

Ото уже я підріс,
Літ десяток було;
Дід ходив ще без штанів,
Батька ще й не було.

То, бувало, коли хто
В гості запрошає,
То дід сяде на полу
Та мене й питає:

«А хто,— каже,— піде з нас?»
То я його гладжу:
«Та хто б, діду, не пішов,
Все то їдно,— кажу.—

Або я туди піду,
А ви сидіть, діду;
Або ви собі сидіть,
А я туди піду».

А зимою холодно,
Нічим затопити,
То й питається дідунь:
«Що,— каже,— робити?»

«А що ж,— кажу,— тра комусь
Їхати в дубину!»
То, бувало, й каже дід:
«Хто ж поїде, сину?»

То я й кажу: «Хоч сидіть,
А я не поїду;
Хоч посиджу я за вас,
А ви їдьте, діду!»

То, бувало, й їде дід...
А раз-таки в біса
Потягнувся вже і я
За дідом до ліса.

Тільки входимо у ліс,
Аж купа ломаччя!
Я сокирою гугуп! —
Заєць з-під ломаччя.

З-під ломаччя та у ліс.
«Гуттю-га!» — на зайця.
Коли ми до тих ломач,
Аж там сиві яйця.

«Заберемо?» — «Заберім!»
Зважили дрючками,
То насилу що згорнув
У шапку руками.

Ото я їх і приніс,
А в нас на ту пору
Розквоталася свиня,
Квокче коло двору.

«Пійми, сину!» Я й пійняв,
Посадив на яйця...
То ми мали з тих яєць
Шість волів від зайця.

А ми воли запрягли,
Припічок зорали,
Та такого ми тоді
Того хліба мали!..

Що як ото нам женців
Прийшлося збирати,
То безрукая їдна
Сама прийшла жати.

І нажала ж вона нам
Та кіп наскладала,
І стебла вже не було,
А та іще жала.

«А що, сину,— каже дід,—
Треба спогадати,
А де-то ми ті скирти
Будем закладати?»

То, бувало, я лежу
Та й дідові раджу:
«Адже у нас комин є,
На комині! — кажу.—

На комині як складемо,
То й не тра сушити,
А на печі, як бог дасть,
Будем молотити!»

То, бувало, святий хліб
Аж комин колише!..
Їдна тільки нам біда,
Що вкљюнулись миші.

А кіт якомсь на полу
Із дідунем грався,
Ото мишей і зачув,
В закутку закрався...

Та як хвостом замахнув —
Лихі б його з'їли! —
То в помийницю скирти
Так і полетіли!

III

А ото вже дід підріс
Та і одубився;
Після нього через рік
І батько родився.

Та ото вже тра було
Батька мені вчити;
Але зато, як навчив,—
То-то було жити!

Все іднакове було:
Здатність, і заможність,
І хазайство, й ремество,
І смак, і набожність.

Мати любить все парне,
А ми з батьком кисле,
Мати парить по селу,
А ми собі киснем.

Мати ходить цілий день,
Тільки оглядає,
А ми з батьком уночі
Вудку закидаєм.

То, бувало, таки так
В добрую годину,
Як не клюнеться кожух,
То тягнем свитину.

А набожні що були,
То сохрани боже!
Як до церкви серед дня
І не пустять, може,

То, бувало, уночі
Церкву підкопаєм,
Помолитись хоч на час
Таки повлізаєм.

Купувати коли що —
Аж рука дрижала,
А як купимо — зато
Аж земля двигала.

А то ж то ми розжились,
Дві світлиці мали,
Світилося, куди глянь,
Лиш стовпи стояли!

А одежі що було!
Боже твоя воля!
Вісім було свит бери,
А все плечі голі.

А яке ж то ми ще
І хазяйство мали!
Всі сусіди коло нас
В два плуги орали.

А воли які були!
Рога не дістати,
Бо чорт його таки й мав
Кому діставати.

А як поле ізорем,
То вже чи є краще?
То не наше, а чуже,
То чуже, не наше!

А раз мати колись нам
Збитка зробила:
Взяла батьковий кожух
Та й гречку накрила.

А худоби було шмат,
Гречка лиш біліла,
Та з кожуха як пішла —
Чисто гречку зїла.

А було колись у нас,
Що ми й лавки мали,
Та все-таки через ню
І то позбували.

Як умерла — де було
Домовини взяти?
Мусили вже для біди
І лавки віддати.

Та ще потім по біді
І обід справляли,
Взяли собі понад став
Людей поскликали.

Та й просимо їх удвох:
«Пийте юшку, люди!
Як вип'єте тее все —
То там рибка буде!»

А тепер ми розійшлись,
Батько шинк тримати,
А я не так до шинку,
Як люблю орати.

Батько п'яний все держить
За шинок рукою,
А я орю, як уп'юсь,
Носом за корчмою.

5/VIII 1857

ГУМЕННИЙ

Іздив дідич за границю,
Назад повертає,—
От гуменний на границі
Пана і вітає.

Поклонився, привітався.
«А що там, Іване?»
А гуменний йому каже:
«Та все гаразд, пане.

Одно тільки...» — «А що тільки?» —
Дідич обізвався.
«Та то, пане, що ваш ніжик
Складаний зламався».

«Ну! Зламався, так зламався,
Що там споминати.
Певне, хлопці мали гратись
Та й мали зламати?»

«Таки правда, ясний пане!
Хлопці ізламали,
Лиш не грались, а сивого
Коня білували».

«А з чого ж то сивий згинув?»
«Пані хорували,
За лікарством як погнали,
То і підірвали».

«То і пані хорувала?
Ах, боже мій, боже!
Що ж? Здорова моя пані?
Говори, небоже».

«Помоліться, пане, богу!
День лиш хорували,
А на другий од пожару
Богу й душу дали!»

«Од пожару?.. Що таке?..»
«Просте, пане, діло:
Як зайнявся тік у пана,
То все погоріло!»

«Пані вмерла, все згоріло...
Будь здоров, Іване!..»
«А ще ж панна ваша вдома,
Поверніться, пане!»

«Що ж там, голубе Іване!
Як там бідна дочка?»
«А нічого, уповила
Хлопця, як линочка!»

Спом'янув тут бідний дідич
Чорта та чортицю,
Плюнув з лиха, сів на бричку:
«Рушай за границю!»

18/X 1857

ЛОШАК

Напосілися злодії
Раз на мужика
І чи з поля, чи із стайні
Вкрали лошака.

Мужик ходить, ломить руки,
На святе дає,—
Коли чує: аж у стану
Лошак його є.

Поклонився асесорам
Мужик-неборак,
Асесори йому кажуть:
«Пашол вон, дурак!

На слово тебе поверить?!
Екой дуралей!
Приведи для показання
Восем душ людей!»

Мужик ходить, просить, поїть,
Восьмеро найшов,
Дав попові на молебень
І у стан пішов.

Поклонився асесорам
Знову неборак,
Асесори знов говорять:
«Пашол вон, дурак!

Екой чорт сюда приносит
Етаво хахла!
Суется с своей кабилай!..
Есть важней дела!

Прідьош после!» Через тиждень
Знов мужик іде,
Вибирає, поїть свідків
І у стан веде.

Діла знову в асесорів,—
Гонять мужика!..
Став хазяїн, стали свідки,
Нема лошака!

Аж піднявся і говорить
Один з-межи них:
«Не відіб'еш ти коняки
Від тих станових!

А як ще нас разів кілька
Сюди поведеш,
То будь певен, що й корову
З дому ізведеш!

Подаруй їм ту коняку
І не голоси,
А скажи, мов, що вклепався,
Ще й перепроси!»

І послухав мужик ради,
Іде до панів:
«Вибачайте! я вклепався!» —
Бух панам до ніг.

«Как же ти, дурак, не знаєш,
Что біла твайо,
Да к чужому привязался,
Видал за свайо?..»

«Вибачайте, благороддя,
За вину мою!
Маю жінку і із нею
Років сім жию,

А щоб її який ворог
В стан запакував,
Мусив би-м панам сказати,
Що і не пізнав!»

18/X 1857

ЗАСІДАТЕЛЬ

Гнався постом засідатель
На чиюсь біду.
Серед ставу й заломився
На тонкім льоду.

Б'ються соцькі й розсильніі,
Б'ються й рибакі,
Водять шнури край пролому,
Ості і гаки.

Але йде жидок убогий,
Пейсами потряс:
«Гирсти? Гирсти? — став питати, —
Що таке у вас?»

«Засідатель утопився,
Господи прости!..
Ходи, жидку, хоч поможеш
Шнура завести».

«Гирсти! — нащо то шукати
Людської біди?
Лиш карбованця наставте,
Вийде сам з води!»

18/X 1857

ДОБРЕ ТОРГУВАЛОСЬ

Чи в Києві, чи в Полтаві,
Чи в самій столиці
З мазницею чумак ходить
Помежи крамниці.

І в крамницях, куди глянеш,—
Сріблом-злотом сяє,—
А йому то і байдуже:
Він дьогтю питає!

Реготять купці дурнії,
А він тільки сплюне
Та й до другої крамниці,
Багатшої, суне.

В найбагатшій крамниці
Два купці сиділо,
І туди чумак заходить
З мазницею сміло:

«Добрідень вам, добрі люди!»
Та й зачав питати,
Чи нема у них принаймні
Дьогтю де продати.

«Нету, нету! — купці кажуть
Та й, шельми, сміються: —
Здесь не дьоготь — тільки дурні
Адні продаються!»

«То нівроку ж,— чумак каже,—
Добре торгувалось,
Що йно два вас таких гарних
На продаж осталося».

29/X 1857

ГУСАК

Раз у баби перехідний
Москаль ночував,
Устав рано до походу
Та й гуску украв.
Доганяє його баба:
«Служба! почекай!»
«А що, бабушка, мне скажеш?»
«Та гуску оддай».
«Ах ти, бог мой!.. Ето гуска?..
Екой я дурак!..
Возьми, бабка, ей-ей думал,
Что это гусак!»

29/X 1857

ПОЧОМУ ДУРНІ

«Де бував, пробував?
Розкажи, Іване!»
«Та вже де не бував,
Всюди бував, пане!»

Був не раз у Криму,
Бував і в Полтаві,
Ходив раз у Москву,
Бував і в Варшаві».

«А почім у Москві
Дурні продаються?»
«Та навгад не скажу,
Які попадуться».

Як мужик — так мужик,
Його й не питають,
А пани — все пани —
З ціни не спадають!»

29/X 1857

ЧИ ГОЛОСНА ЦЕРКВА

Став у церкві батько з сином,
Церкву вже кінчали:
Засклепили, побілили,
Олтар прибивали.

«Слава богу,— каже батько,—
Спомоглися люди,
Лиш не знати, як то вона —
Чи голосна буде?

Постій хіба,— каже,— сину,
Перед образами,
А я піду та для проби
Свисну за вратами...»

Пішов, свиснув разів кілька,
Назад повертає:
«А що, сину, голосная?» —
Хлопчину питає.

«Голосная!..— хлопець каже,—
Так і б'є луною!..»
«Ану ж,— каже,— піди свисни,
А я тут постою...»

«Оце але! — каже хлопець,—
Найшли що сказати...
А чи ж я то який дурень
У церкві свистати!»

29/X 1857

ДЕ СПІЙНЯЛИ?

«А чи знаєш ти, Романе,
Батько під судом:
Іспійняли, неборака,
Над чужим добром...»

«Мого батька?.. Де спійняли?» —
Циганчук спитав.
«Таки в нашії ж коморі —
Бодню розбивав».

«Та в коморі й горобцеві
Крила одшибеш...
Ні! пусти-но батька в поле!
Чи тоді піймеш?»

29/X 1857

НЕ ВЧОРАШНІЙ

Везе мужик проти свята
Сіно продавати,
Але їде й пан багатий
До костьола, знати...

Ото пан його й питає:
«Co wieziesz, Iwane?»*
А Іван на нього глянув:
«А що ж? Дрова, пане!..»

«Lżesz, gałganie! wieziesz siano!»**
«Тож самі пан знають,
Що се сіно, а не дрова,
Нащо ж пан питають?»

«Dureń że ty za to jesteś!»***
«Та то ще нічого,
Бо усі ми, ясний пане,
Дурні перед богом».

* «Що везеш, Іване?» (Польськ.).

** «Брешеш, негіднику! везеш сіно!» (Польськ.).

*** «Дурень же ти за то е!» (Польськ.).

«Kto najstarszy u was we wsi?» *

«Баба Терпелиха:
Пережила, вража баба,
Всіх дідів до лиха!..»

«Gałgan jesteś! Kto was bije?» **

«А хто ж? Бугай, пане!
То так і б'є напропале,
Кого лиш дістане!..»

Хтів пан чогось допитати
Та й не допитався...
Закусив лиш собі губи
Та й вперед погнався.

А той собі привіз сіно,
Продав його зрання,
Купив собі добру миску
Драглів на снідання.

І сидить собі на возі,
Драглі уплітає...
Аж той самий пан надходить
Та й його питає:

«Czy nie słychać do sprzedania
Owsa tu, Iwane?» ***

Мужик встав, кругом обнюхав...
«Ні, не чути, пане!»

І сів знову на драбині,
Драглі уплітає...
«Czy ty, chłopie, nie wczorajszy?» ****
Пан його питає.

«Де вам, пане, учорашній!
Гляньте на всі боки:
То мені вже отсе буде
Тридцять і три роки!»

30/X 1858

* «Хто найстарший у вас у селі?» (Польськ.).

** «Негідник ти! Хто вас б'є?» (Польськ.).

*** «Чи не чув про овес на продаж, Іване?» (Польськ.).

**** «Чи ти, хлопе, не вчорашній?» (Польськ.).

КОЗАЦЬКА МІРА

Зайшов козак до коршомки:
«Здоров, орендару!
А налий-но мені,— каже,—
Горілачі чару!»
Налив Мошко одну чару,
Козак вихиляє.
Вихиляє, не ковтає,
Іще підставляє.
Налив другу, козак хилить,
Разом дві ковтає,
І корчмареві коло шинку
Трояка кидає.
Підійняв той, подивився...
«Гирсти, як то буде?!
В мене кожну по три гроші
Пили добрі люди!»
«Мовчи, враже бородатий,
Тебе не питають.
У нас,— каже,— запорожці
Свою міру мають.
Не першина нашим пити,
Пили ми немало,
А у губу за три гроші
Більше не влізало!..»

7/IV 1858

ДВА РАБИНИ

Два рабини на коршомці
Засабашували,
Одправили борухати,
За стіл посідали.
На кожному лапсардаки,
Шапка сабашкова,
Сидять собі коло столу,—
Жоден — ані слова.
Аж приходить чоловік наш,
Кварту набирає.
«А хто то в вас, орендарю?» —

Шинкаря питає.
«І то рабин, і то рабин!» —
Шинкар обіззався.
«Чому ж вони не говорять?» —
Чоловік спитався.
«Ет, Іванцю,— жидок каже,—
Нащо то питати!
Що розумні такі люди
Мають розмовляти?
Що один з них добре знає,
То і другий знає,
А чого один не знає —
І другий не знає».

9/IV 1858

ЦИГАН З ХРОНОМ

З копійкою циганчук
По ярмарку ходить
І купив би, може, що,
Та все не знаходить.

Усе таке дороге,
А в нього копійка,
По копійці тільки хрін
Продає жидівка.

Мнявся бідний циганчук,
Далі, що робити?
Без гостинця ж не іти,
Треба щось купити!

До жидівки і побіг,
Купив того хрону,
За пазуху положив
Та й пішов додому.

От удома циганчук
Свіжий хрін смакує:
В носі крутить та вертить,
Сльози не вгамує.

А все-таки неборак
Хрону не кидає.
Іскривився, плаче, їсть
Та все примовляє:

«Плачте, очі навісні,
Щоб повилізали!..
Таже ж бачили самі,
Що ви купували!..»

13/IV 1858

А НЕ ХАЛАСУЙ!

«Ото, тату, маєм воду,—
Каже циганчук,—
А якби нам іще сира
Та муки до рук,—
Наварили б вареників,
Сіли край стола...»
Тут старому вже по горлі
Слинка потекла...
«А якби нам іще масла,
Отогді балуй!»
Тут старий його фандою:
«А не халасуй!»

13/IV 1858

МІСЯЦЬ

Нічка тиха, зорі світять,
А мороз крепить;
Циган сина до місяця
Лицем становить.
«Отак, сину мій, Романе!
Отак, дурню, стій
Та з пазухи вийми руки,
До місяця грій!..»
Стоїть бідне циганятко,
Холод каменить,

А старий пішов до хати
Людей туманить.
Витуманив кусок сала,
Хліба бохінець,
Вийшов з хати та до сина —
Син як камінець.
«Ой місяцю! — циган каже,—
Жаль твоєї краси!
Ти лиш світиш, а не грієш,—
Дармо хліб їси».

13/IV 1858

ЦИГАН НА ТОЛОЦІ

Вийшов циган на толоку,
Косить, бідний, косить,—
А господар обідати
Цигана не просить,

А дав чарки понюхати,
Хліба закусити
Та й знов-таки заставляє
Цигана косити.

Іскривився циганюга,
Косить, бідний, косить,
А господар полуднати
Цигана не просить.

А знов чарки понюхати,
Хліба закусити
Та й знов-таки заставляє
Цигана косити.

Ізнемігся бідний циган,
Косить і не косить,
Аж під вечір пан господар
Вечеряти просить.

Просить його до світлиці,
Садить на посаді,
Наливає чарку, другу...
Такий циган радий!..

От подали сироватку,
Циган уплітає,
Аж тут кума вареники
З печі висуває.

Кинув циган сироватку,
До другого взявся.
Лигав, лигав вареники,
Аж розперезався.

Далі годі! сидить циган,
Тільки поглядає,
Аж тут кума поросятко
З печі висуває.

Гекнув циган,— та й із хати,
Не хоче і ждати:
«Вміли,— каже,— наварити —
Не вміли подати!»

14/IV 1858

ЦИГАН З КОНЕМ

Вивіз циган на ярмарок
Коня продавати...
Посходились ярмаркові,
Стали оглядати...

Оглядають, кінь як сокіл
І ганчу не має!
А сам циган кругом ходить
Та все примовляє:

«Що конина, то конина!
А щоб язик мала,
То вона б вам, добрі люди,
Всю правду сказала!»

Купив якийсь ту конину,
Дома оглядає...
Коли глянув, вона справді
Язика не має...

14/IV 1858

Каби я лиш ва паходе
Барабан слихал!»

«Богдай же ти світа-сонця
Більше не видав!
Богдай же ти зозуленьки
Більше не чував!..»

«Что мне слушать, как зазуля
Вашая пайот,
Мене в матушке Расеї
И одуд закуйот!»

15/IV 1858

ІКРА

Сидить москаль коло лави,
Порох насипає.
Аж підходить стара баба:
«А що то?» — питає.

«А что ж? Ікра салдацкая,—
Став москаль брехати.—
Віть с ентаво у нас, бабка,
Виходют салдати!..»

«Почекай же, бісів сину,—
Стара собі каже,—
В мене живо ікра ваша
У печі поляже!»

І йно лихе москаліну
З хати одвинуло —
Баба порох — та до печі,—
Печі як не було!..

«Чи ж не диво з москалями,—
Баба промовляє,—
І в ікрі ще москаліна,
А що виробляє?!»

15/IV 1858

ВАРЕНИКІ

Сидить москаль на прилавку,
Прищурює очі.
Так і знати, що, псявіра,
Вареників хоче.

Хоче, бідний, вареників,
І ніщо питати!..
Та тільки їх по-нашому
Не вміє назвати.

«Хазяюшка, галубушка! —
Став він говорити,—
Сварі-ка мне вот ентаво!..»
«Та чого зварити?»

«Да ентаво... как, біш, ево
У вас називають?..
Вот что, знаєш... берут тесто,
Сиром накладають...»

«Та бог його святий знає,
Що вам, служба, гоже!..
Тісто сиром накладають,—
То галушки, може?»

«Не галушкі, не галушкі,
Я галушкі знаю.
Сварі-ка мне, галубушка...
Всьо, біш, забиваю...»

Уж с глаз далай — так с памяти!
Вот ентакой бес-то!..
Да знаєш лі: ентак сир-то,
А на сире тесто...»

«Та бог його святий знає
І добрії люди.
Сир у тісті?.. хіба, може,
Чи не пиріг буде?»

«Да не пірог, галубушка!..
Екая дасада!..
Да знаєш лі, тудя масла
Да сметани нада!..»

А вона-то добре знає,
Чого москаль хоче,
Та чекає барабана,
Заким затуркоче.

Як почула барабана,—
Слава тобі боже! —
Та й говорить москалеві:
«Вареників, може?»

Аж підскочив москалина,
Та ніколи ждати..
«Варенікі, варенікі!» —
Та й пішов із хати.

15/IV 1858

ЗАПОРОЖЦІ У КОРОЛЯ

Приїхали запорожці,
Короля вітають,
Король просить їх сідати,
Козаки сідають.

Сидять собі. В них жупани
Все кармазинові,
І самі такі храбренні,
Вуса прездорові.

Задивились на ті вуса
Ляхи-мосціпани.
«Що б їм,— кажуть,— дати їсти?
Даймо їм сметани!»

Поставили їм сметани,
Їсти припрошають,
Але наші запорожці
Разом одмовляють:

«Славная у вас сметана!..
Тільки вибачайте,
А перше нам, запорожцям,
Шільник меду дайте!»

Дали й меду запорожцям...
Вони, як поїли,
Так ті вуса прездорові
Вгору й завертіли.

Тоді й кажуть королеві:
«А що, ясний пане!
Нехай тепер запорожцям
Подають сметани!»

15/IV 1858

ПАН І ІВАН В ДОРОЗІ

Побратались пан з Іваном,
По світі мандрують,
Разом їдять, розмовляють.
Разом і ночують...

На кожному через плечі
Висить по торбині;
Лиш пан таки у чемерці,
Іван у свитині...

Ідуть вони дорогою,
Стали ночувати,
Аж задумав пан поганий
Хлопа ошукати...

Та й говорить до Івана:
«Знаєш що, Іване?
То нам варто б попоїсти!..»
«То що ж? Їжмо, пане!..»

«Але знаєш що, Іване?
Починаймо з твої!
А як твоя спорожніє,
То тоді до мої!»

«Добре, пане!» — Іван каже,
Зняв свою торбину,
На травичі зелєнії
Постелив свитину.

Попоїли таки добре:
Комара здушили...
Рано встали, до снідання
Торбину кінчили.

Прийшов вечір. Знов у полі
Стали ночувати.
Вже панову отсе б торбу
Треба починати.

Але пан про те ні слова,
На землі лягає,
Кладе торбу під голови,
Хлопа замовляє:

«Що би ти робив, Іване,—
Став його питати,—
Якби тобі довелося
Таке поле мати?..»

«А що ж, пане, я орав би,
Хлібом засівав би.
Та ходив би до Одесу,
Сіль і гроші мав би...»

«А що я — не так робив би,—
Пан почав казати. —
Я казав би на цім полі
Місто збудувати...»

Там би в мене стояв палац,
Там підряд крамниці,
Там перекупки з булками,
А тут дві різниці...

Отоді приходь, Іване,
В мене балювати!..»
«Ет, спасибі,— Іван каже,—
Лучче будем спати!..»

Незабаром на все горло
Став Іван хропіти,
Незабаром коло него
Став і пан сопіти...

Тільки що пан заснув добре,
Іван підійнявся
Та до панської торбини
І сам присотався...

То і курку, і печеню,
І кавалок кишки —
Все, що було у торбині
Стеребив до кришки.

Пробудився пан раненько:
Пропаща година!
І сам, бідний, хоче їсти,
І пуста торбина...

Розбуджає він Івана
Та його й питає.
А Іван стиснув плечима
Та й відповідає:

«А що ж, пане, таж ви вчора
Місто будували:
Тут стояли дві різниці,
Там булки стояли!..»

А по місті, звісне діло,
Собаки ходили!..
То вони-то вашу торбу,
Певне, стеребили!»

Посвистав пан по торбині,
Нічого діяти!..
«Вставай,— каже,— вже Іване!
Пора мандрувати».

Пішли вони, ідуть степом,
Тяженько зморились...
Аж насилу перед вечір
До села прибились.

Відчиняють коловорот,
Аж блукає гуска.
Іван гуску та в торбину:
Є вже і закуска...

Повернули в пусту хату,
Гуску спорядили:
Общипали, обшмалили,
У піч посадили...

Але пан гадає знову
Хлопа ошукати.
«Знаєш,— каже,— що, Іване?
Ми лягаймо спати!

Та кому із нас присниться
Кращая закуска,
То вже ціла тому взавтра
Достанеться гуска!..»

«Та як спати, то і спати,
Не батька питати!»
Постелив Іван свитину
Та й лягає спати.

Але рівно в опівночі
Іван пробудився,
Із'їв собі цілу гуску
Та й знов положився.

Встає рано й пан голодний
Та давай казати,
Як то він во сні до бога
Ходив балювати,

Та якії там потрави
Йому подавали,
Як його й самі святії
Істи припрошали...

«Ані слова! — Іван каже.—
Ваша правда, пане!
Я сам бачив, як ви їли
Якісь марципани...

Та й дивлюсь, що не голодні,
Маєте закуску,
Та до печі помаленьку,
Та й стеребив гуску!..»

«Чи ж то правда? — пан питає,—
Всю із'їв, Іване?»
«Та аби я так здоров був,
Як всю із'їв, пане!..»

Димом здимів пан із хати,
А Іван озвався:
«Хтів пан когось ошукати,
Та й сам ошукався!..»

16/IV 1858

ЩО КОМУ ГОДИТЬСЯ

«Jak wy, chłopie, tego popa
Całujecie w rękę?
Ja bym jego nie całował,
Żeb brali na mękę,

Już bym wołał psa całować!» *
Мужик злиться, злиться:
«Та так, каже, ясний пане.
Що кому годиться!»

16/IV 1858

ПЕРЕКУСІТЬ, ПАНЕ

Обсунулась стара гребля,
Місток похилився,
Спала річка невеличка,
Млинок завалився.

* «Як ви, хлопи, того попа
Цілуєте в руку?
Я б його не цілував.
Щоб брали на муки.
Вже б волів пса цілувати!» (Польськ.).

На камені кілька хлопців
Черепками грає,
Аж ступою через греблю
Панок проїжджає.

«Помагай біг! — каже,— хлопці!»
«Помагай біг, пане!»
«А що, у вас млинок меле?»
«Таже меле, пане!»

«А г... змолоти можна!»
«Перекусить, пане!
Як сухеє воно тільки,
То змелеться, пане!»

16/IV 1858

ЛІНИВИЙ

Лежить дідич на постелі,
Як барило, грубий...
Його лакей сухощавий
Заснув коло груби...

Заснув лакей коло груби,
Води не напився...
Як захтілось йому пити —
Бідний пробудився...

«Ой питоньки, ой питоньки!» —
Зачав промовляти,
Але, шельма, лінується
Із-під груби встати...

Аж тут дідич із постелі:
«Podaj wody, Jwane!»*
Лакей раптом ісхватився:
«Зараз, — каже,— пане!...»

* «Дай води, Іване!» (Польськ.).

Дає пану води шклянку:
«Proszę wody, panie!..»
«To ty chciałeś! — пан говорить, —
Napij się, gałganie!»*

17/IV 1858

ПІП НА ПУЩІ

Начитався піп удовий,
Як святії жили,
Як то вони по пустинях
Господа молили...

Та й задумав і сам, грішний,
З світом попрощатись,
Зайти куди межі пущі
Та й собі спасатись.

І зібрав усю громаду,
З нею розпростився;
Взяв з собою молитовник,
В пущу віддалився...

Але де йому до пущі!
Привик до ковбаски,
До чарочки горілочки,
До борщу, до кашки...

Привик собі як часами
То й дечого вжити...
Та де йому серед пущі
Корінцями жити!

Пробув в пущі одні сутки;
Ба щось не прядеться...
Пробув другі піп удовий —
Ба вже й нитка рветься...

* «Прошу води, пане!..»
«То ти хотів! ...
Напийся, негіднику!» (Польськ.).

Взяв добродій молитовник,
Назад повертає.
«А що ж то ви не на пуці?» —
Громада питає.

«Не питайте, добрі люди! —
Став піп говорити.—
Не з такими животами
Серед пуці жити!..»

17/IV 1858

СПОВІДЬ

Хто не знає, що попи все
Звикли на дурницю?
Сповідав раз їден попик
Грішну молодицю...

Молодиця молодая,
Тлуста*, уродлива;
Груди білі — як збанята;
Сама чорнобрива.

Піп накрив ї патрахілем**,
Ніби сповідає,
А сам мало не прилипне,
Її промовляє:

«Чи не можна, молодичко,
В тебе поживитись?
Буду за тя господеві
День і ніч молитись.

Я ще здавна тебе люблю!» —
Піп її туркоче...
Молодиця й собі каже:
«А я вас, панотче!»

* Тлуста — гладка, сита.

** Патрахіль — церковний попівський убір.

Дзвонять дзвони на достойно,
Дзвонять і по всьому.
Йде чорнява молодиця
Із церкви додому.

Тільки двері відхилила,
Чоловік озвався:
«Чого тебе на сповіді
Батюшка питався?»

«Ет! чого він не питався!
Чи все спам'ятаю?..
Хотів муки на проскури,—
Питав, чи не маю».

«Ні псяюхо!.. не до шмиги!
Не муки він хоче!
Чув я добре, як казала-сь:
«А я вас, панотче!»

Стережися, коли хочеш!..
А то, як почую,
То й тобі муки намелю,
Й йому напитулю!»

17/IV 1858

СХОВАЛАСЬ

По ордані, як звичайно
У людей буває,
Ходить батюшка з кропилом,
Хати окропляє.

І, звичайне, як батюшка,—
Чого ж тут боятись?
Але одна молодиця
Ні таки — ховатись...

Ставить діти на припічку,
Каже їм казати,
Що матері нема вдома,
На ярмарку мати.

Сама живо під постелю,
Ноги підгинає.
Аж приходить і батюшка.
«В Ордані» співає.

І співає, окроплює
Образи й пороги,
Далі стелю і постелю
Та й заглянув ноги.

По «Ордані» дає дітям
Хреста цілувати
Та й питає, мов не знає:
«А де ж ваша мати!»

«Пішла мати на ярмарок!
Нема вдома мами!..» —
Запищали малі діти
Різно голосами.

«То скажіть же своїй мамі,—
Йй показав рукою,—
Нехай бере на ярмарок
І ноги з собою».

17/IV 1858

ПІП У РИЗАХ

Гуляє собі по ярмарку
Молодчина жвавий,
Підглядає, що в батюшки
Гроші у халяві...

Та і гроші ж то хороші,
Самії дукати;
«Будь, що буде,— промовляє,—
А треба дістати...»

Сюди-туди повернувся,
Видумує штуку,
Підступає до батюшки,
Цілує у руку...

«Батюшечко,— став казати,—
Вчинить мою волю!..
Потрудіться на часочок
До краму зо мною...

Я — най буде невимовно —
Ризи вибираю,
Та, як бачте, ані міри,
Ні ціни не знаю...»

Пішов батюшка до краму,
Ризи вибирає,
Вибрав собі щонайкращі,
На себе вбирає...

А той присів коло нього,
Ніби поправляє,
А тут тільки від калитки
Ремінці збирає...

Шарп калитку... та у ноги...
Піп до нього хоче...
А купець його за ризи:
«Пагаді, панотче!»

Заким отець повернувся,
З себе ризи скинув...
А той давно з його грішми
Десь, як вітер, згинув.

17/IV 1858

ЧОРТ

Приглянувся ксьондз-добродій
До чужої жінки:
Що день божий посилає
Фіги та родзинки.

Посилає, все питає,
Коли згода буде?
Коли її чоловіка
Удома не буде?..

Але жінка не з тих жінок:
Подарунки брала,
А ксьондзові усе-таки
Слова не давала...

Далі видить: треба дати —
Нічого робити!
Тільки вона замишляє
Ксьондза підголити...

Каже мужу. Муж навмисне
Зрання виїжджає,
А вона тут повну скриню
Сажі насипає.

Насипала, зачинила,
В печі розпалила,
Та нібито на вечерю
Ксьондза запросила.

Ксьондз приходить, скинув габіт,
Жарти починає...
Помаленьку, помаленьку,
Ба вже й обіймає...

Помаленьку, помаленьку,
Ба вже і за діло...
Аж тут раптом коло хати
Щось загуркотіло.

«Ах, нещастя! — жінка каже,—
Кінець мого віка!
Чи не лихе ж притащило
Мого чоловіка!

Іскидайте живо шмаття,
Живо розбирайтесь,
Та от скриня коло лави,
У скриню ховайтесь!..»

Ксьондз скидає, й помагає
Сама господиня,
І в минуті з голим ксьондзом
Зачинилась скриня.

Входить в хату і господар,
Нібито не знає;
Постелив собі на скрині
Та й спати лягає...

Лежить собі на тій скрині
Та й став промовляти:
«А що, жінко, та узавтра
Тра скриню продати.

Коло нас тут недалеко
Торговиця буде.
Повезу її до лиха,
Може, куплять люди!»

«Нащо тобі продавати? —
Каже молодиця,—
Нехай собі буде вдома.
Може, пригодиться!»

«Пригодиться, пригодиться...
А знаєш мовчати?
То ж не твоя, моя скриня!
Я хочу продати!»

І обое господарі
Разом замовчали;
Помовчали, помирились
Та й позаспали...

Устав рано пан господар,
Коні запрягає,
Вивалює на віз скриню,
Коні поганяє.

Іде собі на ярмарок
Скриню продавати...
Але їде пан з жоною
До костьола, знати...

Оглядає та й питає:
«Що везеш, Іване?»
«Везу скриню,— Іван каже,—
В скрині чорта, пане!»

А тут пані обернулась
Та й панові каже:
«Poproś, duszko, tego chłopa,
Niechaj on pokaże!»*

«А який то чорт у тебе?
Покажи, Іване!»
«Дайте хіба рублів копу,
То покажу, пане!»

Вилічив пан йому гроші,
Іван ізлізає,
Бере гроші у кишеню,
Скриню відмикає.

Як вискочить ксьондз із сажі!..
Бсже, твоя воля!
Світу божого не бачить,
Біжить через поле!..

А тут пані у долоні:
«Ach moje serduszko!
Popatrzaj się, popatrzaj się!
Jeszcze i samiec, duszko!..»**

17/IV 1858

ТОЙ, ЩО НАД НАМИ

Стоїть козак коло груші,
Дівку підмовляє.
А дівчина, як калина,
Полум'ям палає.

«А що,— каже,— як я буду
Дитиноньку мати?
Хто пригорне сиротину,
Буде доглядати?»

* «Попроси, голубе, цього хлопа, нехай він покаже!» (Польськ.).

** «Ой мое серденько!.. Подивися, подивися! Ще й самець, голубе!» (Польськ.).

Козак жваво обіймає
Дівчину руками.
«Не журись, дівчино,— каже,—
А той, що над нами!..»

А із груші старий батько:
«О, бісова мати!..
Ви будете дітей мати,
А я годувати?!»

Як почули молодята,
Та від батька в ноги:
Дівча в хату з переляку,
Козак за пороги...

18/IV 1858

САМА УЧИТЬ

(Курка)

Біжить дівка; в руках курка,
Сито під пахвою.
Аж дивиться: спочиває
Козак під вербою.

Розпалилася дівчина,
Не зна, чого й хоче:
То підійде то загляне
Козакові в очі.

То пуститься утікати,
То знов підступає.
«Та чого ж ти утікаєш?» —
Козак промовляє.

«Який змисний!.. утікаєш!..
Еге!.. не втікати?!
Я вже бачу, що ти хочеш!
Бодай не казати!..»

«Та дурна ти! втікла б курка!
Як тут що зробити?»
«Який змисний!.. втікла б курка?!
А ситом накрити!..»

18/IV 1858

УКАЗ

Іде козак дорогою,
Дівку надibaє;
Вийняв папір з-за пазухи
Та й її читає:

«І прочая, і прочая...
По сему указу
Козак должен кожную дівку
Цілувать по разу!»

«Чуєш, дівко, що в указі?»
«Та чую, козаче».
І вже ж рада-то, псяюха,
Аж мало не скаче!

«А приглянься-но, козаче,
До того указу:
Чи нема там написано,
Щоб іще по разу?»

18/IV 1858

ЧИ ДАЛЕКО ДО КИЄВА?

Питаються якось хлопця
Подорожні люди:
«Чи багато верстов, сину,
До Києва буде?»

«А не знаю, — хлопець каже, —
Було вісімнадцять,
Тепер менше, либонь, стало,
Здається, сімнадцять!»

«Що ж то, сину, за пригода
Така прилучилась?»
«Та пригода не пригода —
Верства повалилась!»

18/IV 1858

НА КАЛИТКУ

Прийшов мужик до крамниці,
Сукно оглядає...
Перекинув штук зо двадцять —
Все не добирає...

Аж наглянув десь кармазин:
«Дай-но,— каже,— того!..»
Розвертає, оглядає:
«Се хіба нічого!..»

Виміряє середину,
Виміряв, чубатий,
«Отут,— каже,— мені виріж
На калитку, брате!»

18/IV 1858

ДОПИТАЛАСЬ

Прийшов мужик із празника,
Празник добре вдався:
Посиніла кругом шия,
І чуб підійнявся.

Прийшов в хату — ані слова...
На лаві сідає.
Аж підходить молодиця,
Мужа оглядає:

«А чого то в тебе шия
Вкрита синяками?»
«Та то, мабуть, од вишнівки,
Що пив із попами!»

«А хто ж тобі, чоловіче,
Чуба мав намняти?»
А той з лави та до неї:
«А знаєш мовчати?!»

18/IV 1858

БАБА В ЦЕРКВІ

Прийшла в церкву стара баба,
Свічок накупила;
Де була яка ікона,
Всюди поліпила.

Ще пара остається,
Де їх приліпити?..
«Ага! — каже, — пошукаю
Святого Микити!»

Найшла баба і Микиту —
Святий чорта ціпить!..
Баба їдну йому ставить,
Другу чорту ліпить...

Видять люди й розважають,
Щоби не ліпила.
«Що ти, бабо, — кажуть, — робиш?
Таж то вража сила!..»

Але баба обернулась:
«Не судіте, люди!
Ніхто того не відає,
Де по смерті буде...»

Чи у небі, чи у пеклі
Скажуть вікувати;
Треба всюди, добрі люди,
Приятелів мати».

18/IV 1858

ЧИ ВИСОКО ДО НЕБА

Що п'ять верстов — то й коршомка:
Нічого й лічити!..
Бо п'ять верстов як проїдеш,
Треба й одпочити!..

Ото їдуть із ярмарку
Двоє господарів,

У кожного віз порядний,
Воликів по парі.

Ідуть собі помаленьку,
Грошенята мають,—
Полягали на соломі
Та й думку гадають...

Далі один пробудився
З глибокої думи,
Повернувся на соломі:
«Чи спиш,— каже,— куме?»

«Що говориш?» — другий каже.
«Чи спиш, я питаю?»
«Та не сплю ще,— каже,— куме,
А так щось дрімаю!»

«Не дрімай же на годинку
Та глянь проти неба!
Скільки б верстов так до неба
Проїхати треба?»

«Та бог його святий знає
І добрії люди...
Я думаю, що не більше,
Як п'ять верстов буде».

«Гутю, куме! та се баба
Тобі набрехала:
Та якби п'ять верстов було,
Там коршма б стояла!»

5/III 1859

ОКУЛЯРИ

Розходився мужичок,
Аж гвалт дякувати,
Та одна йому біда:
Не вміє читати.

До азбуки? Так куди,
Не того він хоче.
Він гадає чим другим
Просвітити очі.

«Не вміє ж так старий дяк
Стрічки розібрати,
Окуляри ж як візьме —
То куди читати!

Отак і я заведу
Кондаки й тропарі,
Піду тільки та куплю
Такі окуляри».

Пішов мужик до крамниці
Різні вибирає...
Що на очі накладе,
То все не читає.

Далі соті з носа зняв,
Об землю ударив,
Розплатився та й пішов
Сам без окулярів.

Та й на проводи сказав
Хрещеному люду:
«Окулярів не купив,
Та й дяком не буду».

6/II 1859

ЕГЕ, ГАЙ

Йде видючий і сліпий,
Та й каже видючий:
«Ото, брате, синій гай!
Ото ліс дрімучий!»
«Еге! Еге! — каже той. —
Як ти собі важиш!»
«А ти ж брате, бачиш що?»
«Таж ти, брате, кажеш!»

6/II 1859

СКІЛЬКО ДУШ?

«Скільки, куме, в тілі душ?»
«Одна, я гадаю».
«Може, в тебе і одна,
А я так дві маю:

Бо як руки на снігу
В мене заколіють,
Хукне теплая душа —
І руки тепліють.

А як страва на столі
Гарячая буде,
То вже друга, бач, душа,
Холодная, студить!»

6/II 1859

АБИ ДУША ЧИСТА

Два злодії в опівночі
Костьол обкрадають;
Обшарили всі скарбони,
Святих обдирають.

І забрали, які були,
Гроші під замками.
Далі один на олтарик
Пнюється з постолами.

«Та що ж бо ти, брате, робиш? —
Став другий казати, —
Як-то можна святе місце
Постолом валяти?»

А той каже: «Мовчи, брате!
Ми тут перед богом:
Аби душа чиста була, —
Постоли — нічого!»

6/II 1859

ЛЯЦЬКА НАТУРА

Блудить ляшок серед ліса,
А мужик рубає...
«Та ти, ляше, либонь, блудиш?» —
Мужик промовляє.
А лях каже: «Chociaż błądzę,
Ale mam naturę
Tego nigdy nie pytać się.
Kogo biję w skórę!» *

8/II 1859

СВИНЯ СВИНЕЮ

Несе мужик у ночовках
Додому свячене:
Яйця, паску, і ковбаси,
И порося печене.

І порося, як підсвинок,
Та ще й з хроном в роті.
Несе, бідний, та й спіткнувся
У самім болоті.

І схибулись нові ночви,
Затряслось свячене,
І в болото покотилось
Порося печене.

Глянув мужик на болото,
Посвистав до лиха,
Одвернувся, набік плюнув
Та й промовив стиха:

«Та свиня таки свинею!
Правду кажуть люде:
Святи її, хрести її —
Все свинею буде!»

8/II 1859

* «Хоч і блуджу, але ніколи не розпитую тих, кого сам б'ю!»
(Польськ.).

ДОБРА НАТУРА

Грає скрипка, грає кобза,
І бандура грає;
Чумак літом у кожусі
Гопки витинає.

Витинає чумак гопки,
Аж потом заллявся...
«Та скинь-бо ти кожух, брате!»—
Якийсь обіззався.

«Ні, не скину! — чумак каже,—
Бо натуру маю,
Щойно тільки з себе скину,
То все пропиваю!»

8/II 1859

ЧУПРИНА

Питалися козака:
«Що то за причина,
Що в вас гола голова,
А зверху чуприна?»

«А причина то така:
Як на війні згину —
Мене ангел понесе
В небо за чуприну».

Питаються мужика:
«Що то за причина,
Що в вас гола голова,
А зверху чуприна?»

«А причина то така:
Нас біда обсіла —
Голимося до кривлі,
Щоб кузка не їла!»

8/II 1859

ЦАРІ

Циган, русин, третій лях
Про те говорили,
Якби царство хто їм дав,
Що б вони робили.

Циган каже: «Якби так
Мое царство було,
То такого б вже царя
На світі не було,

Я б по шию в салі жив,
В сало б удягався,
Сало їв, на салі спав,
Салом укривався».

«Ну, не диво такий цар,—
Русин промовляє,—
Кому сало в голові,
Той сала бажає.

А якби я був царем
Та мав царську волю,
Я би панів скасував,
Всіх пустив на волю!..»

«Ет дурні ви,— каже лях,—
Не вмієте жити!
А якби я був царем —
Знав би, що зробити:

Я би тільки захопив
Царську скарбівницю
Та ще б таки того дня
Драпнув за границю!»

8/II 1859

ЗГУБА ДУШІ

Раз пропала на степу
В чумаків сокира,
До одного всі взялись:
«Ти та й ти, псявіро!..»

Той їх годить, хаменить,
Той їм розважає,
Вже й клянеться на чім світ,
Богом присягає...

Ні, не вірять! Аж чумак
Проти неба глянув:
«Коли я сокиру взяв,
Най я ляхом стану!..»

«Стій, чумаче, не губи
Ні душі, ні віри!
Вірим, вірим! ти не брав
Нашої сокири!»

8/II 1859

НЕ МОЇ НОГИ

Серед лісу, серед гаю
У неділезній обід
Заснув мужик у чоботях,
Прокинувся без чобіт.

Прокинувся, протер очі,
Разів кілька позіхнув,
Разів кілька босі ноги
З подивлінням повернув.

«Не мої се, — каже, — ноги,
Присягаю на чім світ,
Бо мої в чоботях були,
А сі — босі, без чобіт!»

8/II 1859

ЗАГАДКИ

Позбирались дукачі,
Добре підгуляли.
«Давай, Мошку, загадок!» —
До жидка пристали.

А жидок собі бім-бім.
Пейси підвиває:
— Як завдати, так завдам,
А хто не вгадає? —
А ті кажуть: «Не журись!
За то буде плата.
Хто не скаже, що то є,
Заплатить дуката».
— Угадайте ж, — каже жид, —
Що удень чорніє,
Що біліє уночі,
А ранком синіє?
«Добре!» — кажуть.
От прийшло, —
Гадали, гадали,
Далі бачать, що не сил,
По дукату дали.
«Що ж то, Мошку, таке є!» —
У Мошка питають.
А той: — Гирсти? Що то є?
А я почім знаю?
«Ну ж бо, Мошку, не жартуй!»
— Та жарти до ката,
Я і сам собі даю
Цілого дуката!

8/11 1859

ВОВКИ

«Чого, брате, так збілів?
Що з тобою сталось?»
— Ах, за мною через став
Аж сто вовків гналось!
«Бог з тобою!.. Сто вовків!..
Та б село почуло...»
— Та воно пак і не сто,
А п'ятдесят було.
«Та й п'ятдесят диво в нас...
Де б їх стільки взялось?»
— Ну, Іванцю! нехай так,
Але десять гналось.

«Та і десять не було!
Знать, один усього?»
— А як один? аби вовк!
Страшно і одного...
«А може, то і не вовк?»
— А що ж то ходило?
Таке сиве та мале,
А хвостик, як шило.

26/II 1859

ГОЛОДНИЙ

Небагато орендарі
В сабаш наварили
Та й, на лихо, убогого
Істи запросили.
А убогий, ще й голодний,
На то не вважає,
Як припався гатилити,
Як у торбу пхає.
Та й і ніяк вже од миски
Біду одірвати...
Ото вони й здумали
Дечого питати:
«Чи маєш ти, — кажуть, — батька?»
А той каже: «Маю!»
Ість і каже: «Батька маю
Та ще й маму маю...»

26/II 1859

СТРАШНИЙ СУД

В страшносудную неділю
Ксьондз казання говорив,
Став за божий суд казати,
Та й, на гріх, пересолив.

Слухав, слухав бідний мазур *,
Далі тяженько здихнув,

* Мазур — польський селянин.

Подивився на Jezus'a *
Й головою похитнув.

«Коли так, — промовив, — Jezu,
Ти судити нас будеш,
То, будь певний, сам як палець
Серед раю заживеш!»

27/II 1859

ШЛЯХТИЧ

Мша ** кінчилась у костьолі,
Люд порозсипався,
У костьолі тільки мазур
Убогий остався.

Та ще десь за образами,
Захристиян *** лазить,
Там заслонки опускає,
Там ліхтарі гасить...

Обдивився кругом мазур —
Не видно нікого,
Мазур живо, де Антоній,
Припав до святого:

«Błagam cię, człowieczku święty!
Błagam cię, Antoni!
Podaj, serce, mnie pieniędzy,
Niech ja kupię koni!» ****

А тут йому з-за святого
Грубий голос чути:
«Nie dam, nie dam dla gałgana,
Nie dam i na buty!» *****

* На Ієуса (польськ.).

** Мша — церковна відправа.

*** Захристиян — церковний служка в костьолі.

**** «Благаю тебе, святий чоловіче! Благаю тебе, Антонію!
Дай, серце, мені грошей, хай я куплю коней!» (Польськ.).

***** «Не дам, не дам негідникові, не дам і на чоботи!»
(Польськ.).

Як почув то бідний мазур,
На ноги схопився,
Подивився на святого,
Ближче приступився:

«Dafeś nie, Antoni święty,—
Каже до świętego,—
Tylko nie kpij — jestem szlachcic,
Nie pozwalam tego!»*

27/II 1859

КАМІННИЙ СВЯТИЙ

Раз обходили ляхи
Навкруги костьола,
Захопили хто що міг,
Ходять наоколя.

Ото мазур і собі,
З набоженства свого,
Перед себе захопив
З каміння святого.

І аж крекче, неборак,
А святого носить
Та, щоб живо обійшли,
Пана бога просить.

А тут йому на біду
Тільки що ступають,
А навколо обійшли,
Знову зачинають.

Бачить мазур, що ніяк
Справи не докаже,
Та об землю тим святим,
Та й до нього каже:

* «Дав ти чи ні, святий Антонію,— каже до святого,— тільки не глузуй — я шляхтич, не дозволю цього!» (Польськ.).

«Коли був ти молодий,
То тоді носили,
А тепер ходи і сам,
Мені не до сили!»

27/II 1859

НАБОЖНИЙ КСЬОНДЗ

Вїхав біскуп у село,
Мазура здибає:
«A czy w domu teraz ksiądz?»*—
Ласкаво питає.

— Ні, не вдома,— каже той,—
Пішов на христини.
Ксьондз-сусіда якось мав
Недавно родини...

«Ksiądz ma dzieci i ten chrzci?»**
— А що ж тут і злого?
Той у сього охрестив,
Сей тепер у того!

Почув біскуп та й здихнув.
«Dzieci bez małżeństwa!..
Sługa boski traci czas!..
Lud bez nabożeństwa!..

«A czy często mszę on ma?»***
— О, завжди, пане!
Хоч так часом підіп'є,
Що й рівно не стане,

І руками, бідний, все
Олтарик хапає,
А все-таки цілу мшу
Слічно відправляє.

27/II 1859

* «Чи вдома тепер ксьондз?» (Польськ.).

** «Ксьондз має дітей, а цей хрестить?» (Польськ.).

*** «Діти без подружжя!.. Божий слуга марнує час!.. Народ без богослуження! Чи ж часто править він службу.божу?» (Польськ.).

PASA NA DZIECI *

Їздив біскуп по панах,
Грошей налупився,
Подарунків нахапав,
Наївся, напився.

На остаток ще їден
Гедзелу ** підносить
І біскупа на обід
Ще до себе просить.

Їде біскуп і туди,
За столом сідає...
Ото страву подають,
Дідич припрошає.

А ксьондз їв би, неборак,
Тільки промахнувся —
У дорозі на біду
Поясом стягнувся.

Що робити? Розпусти —
Якось не годиться!
А так сиди та не їж —
Дідич образиться...

Аж, на щастя, під вікном
Малі діти гралась
І, звичайне, дітлахи,
Бігали, сміялись.

Ото біскуп не промах,
На фіглі береться:
«Ej że, dzieci, będą bić!» ***—
Кричить і сміється.

Бачать діти, що не страх,
Ще гірше сміються,
Та вже собі й до вікна
По кількоро пнуться...

* Ремінь на дітей (польськ.).

** Гедзела — від слова гедзь; тут велика сума грошей.

*** «Далєбі, діти, буду бити!» (Польськ.).

Тоді біскуп з себе пас:
«Poczekajcie ż, dzieci! —
Та поясом помахав —
А pasa на dzieci!» *

27/II 1859

BISKUPSTWO **

Коли біскуп був не біскуп,
А плебан убогий,
То і пара добре везла,
А часом і ноги.

А як біскупом зробився
Та убився в сало,
Тоді йому і чотири
Зробилося мало.

Раз він гнався шістьма кіньми
В шовках та у злоті,
Як нагнався на баюру,
Застряв у болоті.

Бились, бились сиві коні
Та й лягли до лиха;
Мовчав, мовчав грубий біскуп
Та й промовив стиха:

«Co to, — каже, — być plebanem?
Plebanstwo to głupstwo!
Lecz biskupem — co za ciężar!
Ciężarne biskupstwo!» ***

27/II 1859

* «Почекайте ж, діти!.. А ремня на дітей!» (Польськ.).

** Біскупство (польськ.).

*** «Що то... бути простим попом? Попівство — це дурниця! Але біскупом — що за тягар! Важке біскупство!» (Польськ.).

ПІП І КСЬОНДЗ

Ксьондз сміється: «Паки! паки!
Дай, попе, табаки!»
А піп каже: «Sursum corda! *
Há! теляча морда!»

27/III 1859

СУХОДОЛЬСЬКИЙ

Згинув шляхтич Суходольський,
Вже в костьолі тіло,
І з-під небка ксьондз навколо
Поглядає сімо.

Далі й мову зачинає,
Тільки не по-польські,
Зачинає по-латині
«Ubi Suchodolski?»

І поглянув ще навколо:
«Ubi Suchodolski?»
Далі ще раз кругом глянув:
«Ubi Suchodolski?»

А п'яничка їден слухав
«Ubi» все та «ubi»,
Далі й каже: «Знаєш, «ubi»
У чортовій губі!»

«Lżesz, gałganie! *** він у бога!—
Ксьондз відповідає,—
Враз з святыми його хвалить
І на арфу грає!»

А п'яничка похилився,
За ліхтар узявся:
«Та не знаю, хто з нас «gałgan»,—
Сміло обіззався,—

* «Серця наші вгорі — до бога!..» (З церковної католицької відправи) (Лат.).

** «Де Суходольський?» (Лат.).

*** «Брешеш, негіднику!» (Польськ.).

Бо покійник не знав того,
Як і дудку взяти,
Та де йому перед богом
Ще й на арфу грати!»

27/II 1859

КСЬОНДЗІВ НАЙМИТ

Ксьондз і пані покойова
На мшу поспішають,
На відході до покою
Слугу закликають.

І тут пані йому каже,
Щоб набіл забрати
І, як можна, до обіду
На ринку продати.

А ксьондз його посилає
З квитком до Давида
Та узяти око м'яса
Каже йому в жида.

Пішов наймит до Давида —
Не скурав* нічого,
Виніс набіл продавати —
Не стало і того.

Прибігає до костьола,
Глядить свої пані,
А ксьондз якраз на ту пору
Стоїть на казанні.

І так чуло мову мовить:
«Czego ty, człowiecze!
Czego chodzisz, czego szukasz
Na tym marnym świecie?»**

* Не скурав — не роздобув, не добився.

** «Чого ти, чоловіче! Чого ходиш, чого шукаєш на цьому марному світі?» (Польськ.).

А слуга тут на весь костьол:
— Таж пані шукаю!
Бо сметана вся пропала,
І сам пропадаю.

«Тс!.. Тс!..— ксьондз гаворить:—
Му nie wiemy sami,
Lecz co Dawid na to powie,
Jego posłuchamy!» *

— О, вже пане! — слуга каже,—
Ваш Давид хороший!
Не дам, каже, не дам м'яса —
Давай перше гроші!

27/II 1859

ПЕКЕЛЬНА СМОЛА

Раз на мові ксьондз казав:
«Не впивайтесь, люди!
На тім світі всім смола
Замість вина буде!»

Ото якийсь і захтів
Смоли скуштувати,
Каже собі два бички **
За денежку дати.

Випив один — не біда,
Другий випиває...
Посмакував, неборак,
Далі промовляє:

«Та гірка вона, гірка!
А все ж не тужити:
Як втягнеться чоловік,
То й то буде пити!»

27/II 1859

* «Ми не знаємо самі, але що Давид на це скаже, його послу-хаймо!» (Польськ.).

** Б и ч о к — міра горілки.

МАЗУР НА СПОВІДІ

Сповідав ксьондз молодий
Мазура старого.

«Що,— питає,— чуєш ти
За собою злого?»

«А нічого!.. Бо і що ж
Злого чуті маю?
Чи в костьолі коли був?
Чи корчму минаю?

Слава богу, господь крив:
Злого не бувало...»
«Ах ти, грішнику такий!
Чи ж того ще мало?

А що більше? може, й звів
Чужую дитину?»
«Хотів тільки — та куди!
Не твоїх літ, сину!..»

Підірвався бідний ксьондз,
Та хвать за чуприну!
Та так раптом замахнув —
Аж на середину!

А той чуба загорнув:
«Правда,— каже,— люди.
Хто лиш з блазнями зайде,
То й сам блазнем буде!»

27/II 1859

МАЗУР У БОЛОТІ

Застряг мазур у болоті,
Воза підпихає
Та й до помочі Дороту
Святу упрошає:

«Свята панно! свята панно!
Святая Дорото!
Будь ласкава надо мною,
Вирятуї з болота!»

А тут коні — ані з місця!
Нічого робити:
Давай мазур Antoniego *
На поміч просити.

Та як крикнув на всю губу:
«Święty ** мій Антоній!
Вирятуй мені з болота
Хоч сивії коні!»

І від крику коні раптом
Рушили з болота.
А він каже: «От що хлопець!
Не то, що Дорота!»

27/III 1859

КРИВА БАБА

Раз до ксьондза забрела
Кривая на ноги
І, бідная, на дітей
Просила спомоги.

А ксьондзові грошей жаль,—
Давай її вчити,
Як каліці із дітьми
Годилося б жити.

«Лучче,— каже,— ти навчись
Бабити, змовляти,
То й на себе, й на дітей
Будеш гроші мати!»

«Де ж учитись, пане мій?
Дайте мені раду!»
«Що учитись,— ти шепчи
Хоч так, для прикладу:

* Антонія (польськ.).
** Святий (польськ.).

«Пробіг пес через овес,—
Не шкодило псові,
Най же шкоди не буде
І тому вівсові».

Пішла баба — і куди!
Як свята курує;
Пройшло уже кілька літ,
Ба і ксьондз хорує;

Така гуля, як кулак,
В горлі йому сіла...
Лічать, лічать дохтори,
А все гуля ціла.

Далі зводять і бабів,
Нічого чинити...
От приходить і крива
Слабого лічити.

Ксьондз до лиха вже забув;
Вона не питає,
Каже вийти з хати всім
І тут зачинає:

«Пробіг пес через овес,—
Не шкодило псові,
Най же шкоди не буде
І тому вівсові!»

Не скінчила... але ксьондз:
«А то ти, зозуля?»
Та як сам зареготав —
Так і трісла гуля!

1/III 1859

РОЗУМНИЙ ПАНИЧ

Привіз дідич раз на свято
Ізі школи сина
І не може натішитись,
Що вчена дитина.

Раз здиває гуменного
І тому хвалиться:

«Ото,— каже,— мій синок,
Як у школі вчиться!..

Та і розум, що за розум!
Як тобі, Іване?»
— Та мені то щось не так-то
Здається, мій пане!

Бо якби наш панич мали
Розуму доволі,
То нічого їм би було
Вчитися у школі!

1/III 1859

МША

Здумав дідич помолитись,
Добрая душа!
Посилає до костьола,
Чи правиться мша.

Прийшов козак до костьола,
О світі забув...
Подивився, роздивився,
Назад повернув...

«А правиться мша в костьолі?» —
Дідич запитав.
«А бог його святий знає! —
Козак відвічав.—

Мшить не мшить, музики грають,
Ксьондз горілку п'є.
Вже, майбутнє, і свій костьол
Жидам продає!..»

1/III 1859

ЗЕЛЕНИЙ ПЕС

Зайшов німець раз на бал,
З панною сідає,
Мовчить, мовчить, далі сам
Мову зачинає:

ЖОНАТИЙ

Била жінка мужика
Та й вигнала з хати.
Пішов, бідний, по полях
Притулку шукати.

Ходив, бідний, цілий день,
Все кляв молодицю,
На остаток десь заліг
На руді* в копицю.

Аж дивиться на руду,
Що бугай хороший
Ходить собі по траві,
Мукає з розкоші.

Та і каже неборак:
«Щасливий ти, брате,
Колись і я так співав,
Як був нежонатий!»

8/V 1859

ТІЛЬКО ДОПЕЧИ!

Ідуть собі парубки
На нічліг до гаю
Та й говорять, як господь
Гнав Адама з раю.

«Ото,— каже з них їден,—
Господь обізвався:
«Що ж, Адаме? виходи!
Де ти заховався?»

Мовчить Адам. А господь,
Серед раю саме,
Обізвався другий раз:
«А де ти, Адаме?»

* у д а — мочарова лука.

Мовчить знову. І господь
Страшно розізлився:
«А чортяка б тебе взяв!
Де ти там зашився?»

«Тю на тебе! — всі кричать. —
Схаменись, небоже!
Де-то вже таки господь
Так сказати може?!»

«Та дурні ви! Ніби бог,
То вже й маслом маже?..
Аби тільки допекти —
То ще й не те скаже!»

8/V 1859

ГЛУХИЙ І ГУБАТИЙ

Довелося на віку
Глухому з губатим
Раз у церкві, на біду,
У парі стояти.

І губатий що почне
«Очи... ш» читати,
То так губи іскладе,
Як ніби свистати.

Довго глухий поглядав,
З злості аж мінівся,
Далі руку одвинув,
Ближче приступився

Та по ниці того хвать:
«От тобі свистати!»
«Бог з тобою, — каже той, —
Бачиш — я губатий!»

А той його другий раз:
«Дарма, що багатий!..
У нас церква не на те,
Щоб у ній свистати!»

8/V 1859

ШКОЛЯР

Іде з ярмарку мужик,
Школяра здибає,
Підпив собі, неборак,
Ото і питає:

«Що ти, хлопче, за їден?»
— Я школяр,— той каже.
«А коли ти,— каже,— шкляр,
То сідай же, враже!»

Школяр собі не страшко,
Бере та й сідає,
А мужик сидить, мовчить,
Воли поганяє.

Далі в озеро звернув,
В саму середину,
Зупинився, воли п'ють;
Питає хлопчину:

«Що ти,— каже,— за їден?»
— Я школяр, панот!
«Школяр,— каже,— а не шкляр?»
Та як настукоче!..

«Геть із воза, куди хоч,
Бісовий школяру!..»
Школяр поли підійняв:
— А що ж, господару!..

Як пускатися на дно,
Не псувати льоду;
Пустіть уже хоч з ярма
Скочити у воду!

«Не питайся!.. Куди хоч!..» —
Мужик промовляє...
Тоді школяр по війї
Притику виймає.

Перегнувся на ярмо,
Полових по шкірі...
Іде школяр на сухе,
Мужик у баюрі.

12/V 1859

ПОПОВИЧ

Наспівався попів син
За свята доволі
Та й по святах і махнув
Учитися в школі.

А мужики й загули,
Що добре співає,
Ото староста колись
Батьошку й питає:

«Куди піде ваш панич,
Як вийде у люди?»
— Куди? Звісно, у попи!
Попом собі буде!

«Шкода його на попа!—
Мужик промовляє,—
З нього добрий був би дяк,
Бо то-то співає!»

12/V 1859

ЖАЛІБНИЙ ДЯК

Шойно в церкві коли дяк
«Іже» заспіває,
Бідна баба у кутку
Мало не вмліває.

Аж завважив тее дяк,
До неї забрався.
«Чого плачете ви так?» —
Стару запитався.

«Як не плакати мені,—
Стара баба каже,—
Коли мене голос ваш
Аж за серце в'яже!

Так колись моя коза
На льоду кричала,
Як там її звірина,
Бідну, розривала».

12/V 1859

ВБИЛИ

Якось жильним четвергом
Чи то середою
Забив багач кабана,
Смалить над водою.

Кругом нього тьма собак
І дітей до ката...
А найближче з них усіх
Синок його брата.

І, звичайне на селі,
Вбогого дитина,
Тільки на нім і була
Чорна сорочина!

Стоїть бідне хлопчєня,
На вогонь пантрує,
Дядьки з носа аж пищать,
А воно й не чує.

Далі багач подивився:
«Здоров,— каже,— сину!
А чи вбили батько що?» —
Питає хлопчину.

А той тільки носом шморг,
Попід ніс рукою.
— Вбили,— каже,— дядьку мій,
Сучку над водою!

8/VI 1859

ВІЙНА

Молотив раз у попа
Парубок Микита
Та якось там і украв
Цілу мірку жита.

Украв собі та й сховав...
Прийшло сповідатись —
Лихе його підвело
Попові признатись.

Лаяв, лаяв його піп,
Торгав за чуприну,
Наостаток і сказав:
«Отак, бісів сину:

Поки жита не буде
(Було б тобі тряся!) —
Поти тобі не буде
Сповіді й причастя!»

Ніщо діяти!.. Вночі
Згорбився Микита,
Потихеньку попід тин
Несе мірку жита.

Приніс якось до сіней —
Хату відчиняє...
Ні, дверей не відчиня,
Бо щось зачуває.

Панотцеві на той час
Не Микита сниться:
У пекарню піп ввійшов,
А там молодиця.

Піп жартує: «От так так:
Се вже ти дрімати?
А йде турок на війну —
Москву воювати».

А той йому, неборак,
Глянув тільки в очі:
«Та святили ж,— каже,— ви,
Пресвятий панотче!»

II/VI 1859

ТАМ ЇІ КІНЕЦЬ

Архирей їден подольський
Такий звичай мав,
Як без грошей була просьба,
То ї не приймав.

Аж дяк якомсь коротенько
Просить стихаря
І на білу середину
Кладе хабаря.

Архирей і не гадає,
Що там далі є...
Пробіг живо його просьбу
Та й назад дає.

Той і просить: «Прочитайте ж!»
— Та я прочитав!
«Та іще раз прочитайте!»
— Ще раз прочитав.

«Моя просьба на тім боці,
Там її кінець!»
Аж тоді затримав просьбу
Святий панотець.

II/VI 1859

ЧОГО ЛЮДИ НЕ СКАЖУТЬ!

Не вважає архирей,
Що й сам не без того,
А бештає за гріхи
Вдівця молодого.

«Хто сказав вам?» — каже той.
«Як то хто? а люди!»
«Та хто тепер людям тим
Вже вірити буде?!

Та вже вони і на вас,
Пресвятий панотче,
Розказують то і то...
Звичайно, не в очі!»

Здихнув бідний архирей:
«Іди ж, — каже, — з богом!»
Та ще й хрестом наділив
Вдівця молодого.

11/VI 1859

МАЛО НЕ РИГАЮ

Питається архирей
Батюшку старого.
«Чув я, — каже, — що ти п'єш
Багато хмільного».

«Ні, не вірте, — каже той, —
Хіба тільки воду,
А хмільного — свідок бог —
Не кушаю зроду».

«Не кушаєш? — каже той. —
Зроду не вживаєш?
Як же ж, — каже, — ти вино
З чаші випиваєш?»

«Не питайте! — каже піп. —
Пити — випиваю,
Але сам я — свідок бог —
Мало не ригаю!»

11/VI 1859

МЦА

Колись собі мужичок
Читати навчився,
Баньку грошей заплатив
Та й попом зробився.

Ото йому і прийшлось
В церкві щось читати
І «мисліте, ци, аз-ци»
З титлою складати.

І замукав бідний піп,
Аж пригнув колінця:
Все «мисліте, ци, аз-ца,
Словотитла — німця!»

«Та який тут, — каже, — чорт
Того німця тиче?!»
Та з криласа у олтар
Піддячого кличе.

«Ходи, — каже, — та склади.
Чи умієш, враже?»
А той тільки подививсь:
«То місяця!» — каже.

«Добре ж, сину, — каже піп, —
Іди ж ти співати».
А сам далі розпочав
По складах читати.

11/VI 1859

ГОРОХ

Розкипається горох,
Наймит — що діяти?
Іде в церкву до попа
Обідати звати.

Розштовхує мужиків
І сажею маже.
Піп якраз стоїть з хрестом,
А той йому й каже:

«Та ідїть-бо на обїд,
Годї з вас молиться:
На коров'ячий лайняк
Горох розкипиться!»

«Тю на тебе! — каже піп.—
Чи встиду не маєш?
В такїм місці ти святїм
Кїзяк поминаєш!»

Далї хрестом замахнув.
«Геть від мене! — каже.—
Як я тебе лайнякну,
Розлізешся, враже!»

12/VI 1859

БОЖІ ПТИЦІ

Говорив раз піп казання
Із письма святого.
«Чого, грїшнику, так липнеш,—
Каже,— до земного?»

Подивись на божу птицю,
Як вона літає;
Нї оре, нї жне, нї сіє,
Анї пожинає».

А староста напередї.
Тїлько засміявся
Та до ключника старого
Стихача озвався.

— Та якого ж,— каже,— чорта
Тая птиця й має?!
Скаче тїлько по дорозї
Та кїзяк шукає.

14/VI 1859

ПРОСЬБА

Раз писали мужики
До свого владки.
«Архирею, — пишуть, — наш!
Ясний та великий!

Церква наша з давніх літ
Перейшла нінащо.
Кілько є у нас святих —
Всі стали ледащо.

Матір божа на дошках
Згорбилась, зігнулась,
Апостоли розійшлись,
А Варвара здулась.

Миколай від хробаків
Порохном узявся.
Сам спаситель на вратах
Поздовж перепався.

Миколая нам позволь
Наново зробити,
Матір божую з боків
Клинцями забити.

Апостолів всіх уряд
Дрючками зігнати.
Спасителя на вратах
Щоб на шпуги взяти.

А з Варварою уже
Нічого робити:
Коли вона здулась так,
То кажи закрити».

14/VI 1859

ПО ВОДІ ПІДУ

По ярмарку циганчук
Конем виграває,
Понад воду всіх людей
З ярмарку скликає.

Кого здибає — кричить:
«Сину, тату, діду!
Ходіть живо понад став,
Я по воді піду».

Посходились понад став.
«Всі по грошу!» — каже.
Всі по грошу і дали.
«Іди ж,— кажуть,— враже!»

Але циган на коня:
«Спасибі вам, люди!
Тоді піду по воді,
Коли зима буде!»

14/VI 1859

ЦИГАНСЬКИЙ ХРЕСТ

Стоїть циган на снігу,
Мужик проїжджає.
«Чи не хочеш ти хреста?» —
Мужика питає.

«Чом не хочу?» — каже той.
«То дай десять грошей,
Будеш собі мати хрест
Хороший, хороший!»

Дав десятничка мужик,
А циган на штуки:
Гугуп наознак у сніг
Та й розкинув руки.

І легенько устає,
Устав та й регоче:
«Ото,— каже,— тобі хрест,
Возьми, коли хочеш!»

18/VI 1859

А як коли зноровить
Та їсти не схоче,—
Не жалуйте, прошу вас,
Нагаєм, панотче!

Та все йому говоріть:
А їж-таки, враже!
А робити — чорт із ним! —
Не силуйте!» — каже.

18/VI 1859

ВАРЕНА СОКИРА

Прийшов москаль на постій,
Заглядає в очі:
«Сварі, бабка, што-нібудь!»
А бабка не хоче.

— Нема! — каже. — «Как не бить?»
— А нема нічого!
«Ну же, бабка, не шуті!»
— Та нема ж, їй-богу!

«Так і нет суда на нет!..
А тапор імеєш?»
— Та сокира десь була!
«А вади нагрєєш?»

— Та нагрію, що ж води?
«Нічаво, паладім,
Ліш би тапор да вада,
Что-нібудь да сладім!»

Горить вогонь у печі,
Окріп закипає,
Москаль бере у окріп
Сокиру кидає.

«Тепер, бабка, еслі б так
Хоть крупи немного...
Енто било б знаєш што?
А ну-ка, ей-богу!»

Пішла баба до сіней,
Пригорщу приносить,
Але москаль, бісів син,
Сальця іще просить.

Несе бабка і сальця,
А далі до юшки
Підкинула і сама
Солі та петрушки.

І все її на умі
Варена сокира,
А сокиру вже давно
Витягнув, псявіра.

Укипіло — їв москаль,
Баба помагала,
Москаль ранець натягав,
Баба доїдала.

Москаль ранець натягнув
Та й пішов, псявіра,
Баба ж сидить та хвалить,
Що добра сокира.

18/VI 1859

СВІЧКА

Купив свічку раз купець,
Подає другому
Та й говорить з-за плечей:
«Сергею святому».
А наш собі не дочув —
Подає другому
Та й говорить з-за плечей:
«Андрею святому».
Пішла свічка по руках,
А той поглядає:
Ото староста вперед
З нею наступає.
До Андрея просто йде,

А той не звинеться:
Поміж люди наперед
Собакою рветься!
«Да какому,— закричав, —
Лепіш дуралею?
Не ентому, гаварят!
Гаварят, Сергею!»

19/VI 1859

СКАЧІ, МІКАЛАЙ!

Видить москаль коня в полі.
Красти замишляє,
З-за пазухи Миколая
Свого витягає.

Давай йому примовляти:
«Мікола-утеха!
Да памагі украсть лошадь,—
Верхом будеш ехать».

Помолився, повзе полем,
Де шкапа стояла...
Але якось збіглись люди,
Москаля нагнали.

Тогді москаль Миколая
На шнурочок в'яже,
Волоче його іззаду
Та й до него каже:

«Насіл тебя, как добрава.
Тепер — чорт з тобою!
Не памог мне верхом ехать —
Так скачі за мною!»

19/VI 1859

ВАРВАРА

Перепродав раз маляр
Усе серед Бару,
І на продаж тільки мав
Їдную Варвару.

Аж приходить наш мужик,
Шапку поправляє.
«Чи є у вас Миколай?» —
Маляра питає.

«Нету, братец, — каже той, —
Толькі зараз буде».
Та Варвару живо зняв,
Та й до халабуди.

І кісткою раз мазнув —
І чаша розкрилась,
Мазнув іще кілька раз —
І митра вродилась.

Ще мазнув раз — і обруч
Обвів наокола,
І бігцем до мужика:
«Вот тебе Микола».

Але мужик собі став,
Під боки узявся:
Як поглянув на лице —
Так і засміявся.

«Що Микола, то вже так!
Правдива Микола!..
Щоби тобі волосок!..
Вся борода гола!»

«Нешто хочеш баради?
І барада буде!»
І з Варварою мерщій
Знов до халабуди.

Вибігає, кругом глип —
Мужика й ні пари!
А тут баба, як на злість,
Питає Варвари.

Прокляв маляр мужика
І бабу до лиха;
Ставить образ на стілець
Та й промовив стиха:

«Не требуй он баради
(Ентакая харя!),
І еще би била раз
З Міколи Варвара».

21/VI 1859

КОШОВИЙ У ЦАРИЦІ

Прибуває кошовий
В північну столицю
Та й іде собі у двір
Вітати царицю.

Але тільки за поріг —
Зачепився зразу
І в цариці — трах-тарак! —
Розчерепив вазу.

І якби на москаля —
Згинув би до лиха,
А наш собі кошовий
Лиш промовив стиха:

«Таку-то вже наш козак,
Знать, натуру має:
Чого тільки не діпне —
То так розбиває!»

21/VI 1859

РИБКА-С

Раз полковник москаля
Кличе у палатку:
Посилає до села,
Тикає десятку.

Та й і каже, щоб приніс
Хліба зо три скиби
Та ще й масла, коли є,
А як буде — й риби.

Пійшов москаль на село,
В'юном завинувся,
Всього йому накупив,
Ото й повернувся.

«Что ж? — питається, — купіл?»
«Купіл, благороде!»
«А что ж, — каже, — заплатіл?»
«Кругло, благороде:

П'ять — за масло, трі — за хлеб,
А грош — ето рибка-с...»
«А ещо где адін грош?»
«Да грош — ето рибка-с».

«Да ти дев'ять тольки дал!»
«Точна саціталі!»
«А ещо где адін грош?»
«Да за рибку взялі!»

«Да ти грош адін украл?..
Хамаво отроде!»
«Точно, барін, что украл...
Украл, благороде!»

«Что ж ти прямо не сказал?
Ентакое рило!»
«Да я прямо би сказал:
Спрасіть тольки било».

21/VI 1859

НА ВАДАПОЙ!

У полковника москаль
Заглянув індика,
Пійняв його на гачок
Та й тягне до лиха.

А полковник реготить,
Аж мало не ляже:
«Куда его ти ведьош?»
«На вадапой!» — каже.

А полковник із вікна
Махає рукою:
«Ну, астав его, астав!
Я і сам напою».

«Слушаю-с!» — кричить москаль,
Пускає індика,
І направо кругом марш,—
І здимів до лиха.

21/VI 1859

ЗАГАДКА

Забагає німець рака,
Не вміє назвати,
Закликає хрестьянина,
Давай мудрувати:
«Вгадай,— каже,— что мой хочет?»
— Та ні, не вгадаю!
«Нога многа, уса долга!
Знаеш!..» — Ні! Не знаю!
«Как не знаеш!.. сам он малий,
Кафтан его разный,
Как не сварен — кафтан чорний,
А как сварен — красний...
Тепер,— каже,— угадаеш?»
— Та ні! не попаду!
«Как не знаеш?.. Шейка шльоп-шльоп,
А перед іззаду...»

— Чи не рака? — «Рака, рака!»
— Бодай же вас, пане!
Найшли ж і ви в наших раків
Німецькі каптани!

22/VI 1859

WODY! *

Одягнувся німець паном,
Та грошей не має.
Ходить, бідний, по Варшаві,
З голоду вмліває.

Ходить, свище. Далі чує —
Десь музики грають,
Німець ближче, поглядає —
Аж пани гуляють.

«Зайду, — каже, — подивлюся!»
Входить до покою;
Але тільки бідний німець
За поріг ногою, —

Його в танець і втягнули...
Що робити з горя?
Хоч голоден, як собака,
Танцює, небора.

Протанцював разів кілька —
Нема відпочинку:
То та піде німця просить,
То та на годинку...

Ізнемігся бідний німець,
Підкосились ноги;
Та як раптом повернувся —
Гугун до підлоги!

* Воді! (Польськ.)

Засміялись пани зразу,
Разом заплескали,
Далі бачать, що не жарти:
«Wody!» — закричали.

Але німець із підлоги:
— Nie trzeba! Nie trzeba!
Nie trzeba mnie, — каже, — wody,
A kawalek chleba! *

22/VI 1859

КОЗАК І КОРОЛЬ

Став багатий колись пан
Короля благати,
Щоб король йому зволив
Воеводство дати.

А король йому й сказав:
«Відгадай три штуки,
Відгадаєш — тоді на!
А як ні — на муки!

Перша штука: скільки зір
В небі серед літа?
Друга штука: покажи
Середину світа!

Третя штука: угадай,
Що думати буду?
І от тобі цілий рік
Для твого розсуду!»

Відійшов багач назад,
Та так йому нудно!
Не вгадати — так біда,
А вгадати — трудно!

* «Не треба! Не треба! Не треба мені... води, а шматок хліба!»
(Польськ.)

Сидить, плаче, неборак,
Козак проїжджає...
— Чого плачете ви так? —
Багача питає.

Той і каже: так і так!..
— Не журіться, діду!
Коли так, то я за вас
На відвіт поїду!

І палицю в руки взяв,
В кожух одягнувся.
Чорні вуса підбілів,
В чоботи узувся

І чимдуж до короля.
Король оглядає.
«А що, пане, скільки зір?» —
З міною питає.

А той поли ті підняв,
Чи як довелося:
— Стільки,— каже,— в небі зір,
Скільки тут волосся.

Задумався сам король
Від сего одвіту.
«Ану,— каже,— покажи
Середину світу!»

А той палицю підняв,
Може, з піваршина,
Та в підлогу нею гуп:
— Отут середина!

Почухався наш король,
Ще раз поглядає.
«Що ж я думаю тепер?» —
Козака питає.

— Думаєте, що я пан!
«А то що за річі?»
— То ті річі, що не пан,
А козак із Січі!

Здивувався наш король,
Подарував тому,
А козака відіслав
В золоті додому!

23/VI 1859

ПОРОШКИ

Заслаб мужик на живіт,
А дідич лічити:
Дає йому порошки
Та й каже зажити.

А той, щоби порошки
Випити з водою,
Нюхнув тільки разів п'ять
Та й сидить совою.

Пересидів цілий день,
Як рукою знялось.
Рано дідич запитав:
«А як тобі спалось?»

— Добре спалось, пане мій,
Спасибі вам, пане!
«А порошки всі зажив?»
— Всі винюхав, пане!

«Подякуй же,— каже пан,—
Дідуньові своєму!»
А сам тільки посвистав
Та й пішов додому.

23/VI 1859

ЛЬОДИ

Закликає пан на бал
Чумака старого.
Попоїв собі чумак
За столом усього

І льодами * тее все
Смашно заїдає...
«Чи смашнее тобі се?» —
Пан його питає.
«Смашне, пане! — каже той,—
Саме як то часом
Восени буває борщ
З квасолею разом».

23/VI 1859

ЧЕРЕВИКИ

У неділю мужика
Пані закликає
І на ярмарок його
З просом посилає.

«Jedźże, — каже, — serce mój,
Sprzedaj miarkę prosa,
A co będzie, za to kup
Trzewiki, bom bosa!»**

От поїхав наш мужик,
Назад повертає.
«Cóż sprzedałeś, serce mój?»***—
Та його питає.

— Та продати то продав,—
Каже,— мірку проса,
А черевик, що питав,—
Все нема «бомбоса»!

23/VI 1859

* Льоди — морозиво.

** «Ідь же, моє серце, продай мірку проса, а що буде, за те купи черевики, бо я боса!» (Польськ.).

*** «Ну що, продав, моє серце?» (Польськ.)

РЯТУЙ, БРАТЕ!

Під повстання два ляшки
На коршмі гуляють,
Цілуються, як брати,
Приязнь запивають.
Ото собі й запили,
І поцілувались,
Але тільки москалі
В коршму увігнались,—
Один циб через вікно,
Другого схопили.
Сей, бідняка, і кричить:
«Ratuj, bracie miły!»*
А той собі до ліска
Скільки сили дує,
Тільки скрикнув сему раз:
«Niech cię bóg ratuje!»**

23/VI 1859

КОЗАЦЬКІ КСЬОНДЗИ

Раз Хмельницький 'заявив
По військові свому,
Що, хто пана приведе,—
Дасть по золотому;
А хто ксьондза — тому три
Обіцявся дати...
Пішли наші козаки,
Давай мудрувати.
Тільки пана де діпнуть,
Виголять чуприну
Та і кажуть: «Пам'ятай!
Гляди, бісів сину:
Як часами тебе наш
Спитає Хмельницький,
То ти, шельмо, говори,
Що ксьондз католицький».

* «Рятуй, брате любий!» (Польськ.)

** «Хай тебе бог рятує!» (Польськ.)

То, бувало, приведуть...
«А хто ти?» — питає.
— А ксьондз! — каже. То й козак
Плату відбирає.

І такого ж тих ксьондзів
За тиждень прибуло,—
Що і в Римі стільки їх,
Майбути, не було.

23/VI 1859

СМЕРТЬ КОЗАКА

Край Варшави два стовпи,
На стовпах диліна,
Під стовпами молодий
Козак з Чигиріна.

І найстаршії пани
Смерть йому читають.
Прочитали — і кати
Мотуз натягають.

Але козак подививсь
На ляхву превражу,
Каже: «Стійте-но, пани,
Я щось вам іскажу!»

Ослабили мотузок,
Ляхи підступили,
А козак і каже їм:
«А то, пани милі,

Ви високо не кажіть
Мене підіймати,
Буде лучче вам мене
В спину цілувати!»

23/VI 1859

KURACJA OD OCZU *

Десь там у кляшторі
За часу одного
Сповідав законник
Ляшка молодого.

Ляшок признається,
Що звів раз дівчину.
Законник питає:
«A kiedy ż to, synu?» **

Той йому і каже:
«Raz, — каже, — w gaiku
Przy szumie strumyka,
Przy pieniu słowika...

Przy swietle księżycyca...» ***
А той, бідний, слухав,
Далі ухватився
Руками за вуха:

«Nie mów, — каже, — nie mów,
Nie mów, ja cię proszę,
Bo ty użył, serce,
Diabelskich roskoszy!» ****

«To mnie, mój księżuniu,
Doktor perswadował,
Żebym tak się sobie
Od oczu kurował!» *****

А законник бідний
Тяжко облизався...
Далі: «Nie wierz, serce,
Nie wierz! — обізався.—

* Лікування очей (польськ.).

** «А коли ж це, сину?» (Польськ.)

*** «Одного разу... в гаю, як шумів потічок, як співав соловейко, при світлі місяця...» (Польськ.)

**** «Не кажи, серце, не кажи, не кажи, я тебе прошу, бо ти зазнав диявольської насолоди!» (Польськ.)

***** «Це мені, мій панотче, лікар порадив, щоб так лікував я очі!» (Польськ.)

Gdyby pomoc była
Z takiej awantury,
To ja bym już widział
Dawno przez te mury!..»*

24/VI 1859

PRZYWITANIE **

Захтіли брацішки
Біскупа вітати,
Сказали їдному
Привіт написати.

Але той сірома,
Хоч бери на муки,
І п'юра не вміє
Узяти у руки.

І ходить, сумує,
Не вип'є, не ляже,
Аж їден брацішок
Раз до нього й каже:

«Чого ти сумуєш?
Не журися, брате!
Як приїде біскуп —
Мені давай знати!»

Приїжджає біскуп,
Брацішок до того;
А той, як на збитки,
Не писав нічого.

«Zmiłuj się, mój bracie!
Bo cię pan bóg skarze!»***
А той собі чарку:
«Wszystko będzie! — каже.—

* «Не вір, серце, не вір!.. Якби була поміч з такої авантюри,
то я вже давно бачив би через мури!..» (Польськ.)

** Привітання (польськ.).

*** «Змилосярдсья, мій брате, бо тебе сам пан бог покарає!»
(Польськ.)

Ty staniesz do mowy!
Ja siądę w zaciszku,
Co ja będę mówić,
I ty mów, braciszku!»*

Стає той до мови,
А той заховався.
Коли чує — шелеп
В костьолі піднявся.

Та й питає того:
«A już,— каже,— przyszedł?»**
А той до біскупа:
«A już,— каже,— przyszedł?»

Той, бідняка, з серцем,
І жалем, і сміхом:
«Cicho!»***,— йому каже,
А той собі: «Cicho!»

Той тоді озвався:
«Jaki że ty dureń!»
А той до біскупа:
«Jaki że ty dureń!»****

25/VI 1859

ТУРОК І МУЖИК

Нагнав турок мужика,
Хоче його взяти;
Біда тільки: нема чим
Рук йому зв'язати.

Ото й кличе він його:
— А ходи-но! — каже,
А той собі на умі:
«Знаю, тебе, враже».

* «Усе буде як слід!.. Ти вступиш з промовою! Я сяду ззаду, що я буду говорити, ти повторюй, братику!» (Польськ.)

** «А вже... прийшов?» (Польськ.)

*** «Тихо!» (Польськ.)

**** «Який же ти дурень!» (Польськ.)

Та пригнувся у траві,
В небо поглядає:
«Боюсь,— каже,— о, боюсь!
Бо шуляк літає!»

— Та не бійся,— каже той,—
Надери лиш лика,
То ми того шульгара
Зв'яжемо до лиха!

А той усе на умі
Свою думку має.
«Боюсь,— каже,— пане мій!
Бо шуляк літає!»

— То я,— каже,— піду сам
Та надеру лика! —
Злазить живо із коня
Та й іде до лиха.

Тоді мужик із трави
Піднявся поволі,
Скочив раптом на коня
Та й шмалить по полі.

— Шульгар! шульгар! Стережись! —
По лісі загуло.
«Матері твоїй шульгар!» —
З поля відвійнуло.

29/VI 1859

АХМЕТ ІІІ І ЗАПОРОЖЦІ

В літо тисяча шістсоте,
В літо тее боже,
Прийшла грамота Ахмета
В наше Запорожжя:

«Я султан, син Магомета,
Внук бога їдного,
Брат місяця-перекроя
І сонця самого,

Лицар сильний і могучий,
Краль над королями,
Воевода всього світа
І цар над царями.

Цар столиці Цареграду
І цар Македону,
Греків, сербів, молдаванів
І цар Вавілону.

Цар Подолі, і Галича,
І славного Криму,
Цар Єгипту, і Ораби,
І цар Русалиму.

Сторож гробу в Русалимі
І вашого бога...
Християн усіх на світі
Смуток і підмога —

Кажу вам: усім козакам
Мені передатись,
А як ні, — добра від мене
Вам не сподіватись!»

Того ж року запорожці
Грамоту читали
І до вражого Ахмета
От що написали:

«Ти, султане, чортів сину,
Люципера брате,
Внуку гаспида самого
І чорте рогатий!

Такий рицарю, що дідько
Тебе обкаляє,
А все військо твоє тільки
Тее пожирає;

Стравнику ти цареградський,
Пивнику макдонський,
Свине грецька, молдаванська,
Ковалю вавлонський!

Кате сербів і Подолі,
Папуго ти кримська,
Єгипетський ти свинарю,
Сово русалимська!

Ти — погана свинячая
Морда, не підмога,
І дурень ти, а не сторож
У нашого бога.

Не годен ти нас, хрещених,
І десь цілувати,
А не то, щоб Запорожжя
Під собою мати!

Ми землею і водою
Будем воюватись,
І тебе нам, бісів сину,
Нічого боятись.

Так тобі ми відвічаєм,
А року не знаєм,
Бо ми ваших календарів
В Січі не тримаєм.

Місяць наш — тепер на небі,
День — той самий, що у вас.
За цим словом, вражі турки,
Поцілуйте десь там нас!»

29/VI 1859

ТУРЕЦЬКА КАРА

Взяли турки козака,
На смерть засудили,
Межи ноги йому кіл
Довгий заложили
Та й довбнею і женуть,
А той тільки каже:
«Та бий рівно, коли б'єш,
Не милися, враже!»

13/X 1859

ГОСПОДЬ ДАВ

Пішов козак молодий
В далеку дорогу,
Кинув жінку молоду
І хату убогу.

Аж вертає за сім літ,
Хату оглядає,
Дивується сам собі,—
Хати не пізнає.

Його хата — як вінок,
Новенька, біленька...
«А звідки то,— запитав,—
Голубко сивенька?»

— А то,— каже,— господь дав
За твою дорогу! —
Козак шапку підійняв:
«Слава ж,— каже,— богу!»

Входить в хату — скрізь лавки
І столи хороші,
А на столах і лавках
Валяються гроші.

Глянув козак навкруги,
Жінку обіймає,
Поцілував кілька раз.
«Звідки ж то?» — питає.

— І то,— каже,— господь дав
За твою дорогу...—
Козак хрест святий поклав:
«Слава ж,— каже,— богу!»

Коли гляне у куток —
Аж дітей копиця...
«А то звідки?» — «Господь дав!» —
Каже молодича.

А той носом покрутив:
«Добрий, — каже, — тато!..
Але, — каже, — на сей раз
Порався багато!..»

14/X 1859

БАРАН

Набілів жид мідяків,
І тільки смеркає, —
Все то бідним мужикам
За срібло спускає,
А сам-то він був купець, —
І торгував м'ясом, —
То бувало, що не крав,
То купував часом.
Ото колись уночі,
Тільки що ліг спати,
Хтось стукає у вікно,
Проситься до хати.
«Хто?» — питається жидок.
— Я, — каже, — пустіте!
Може, треба барана?
Барана купіте! —
Пустив його у коршму, —
А той мішок з себе:
— От вам, — каже, — і баран.
Купіть, коли треба!
«А що хочеш?» — Три копи! —
Жид мацнув руками,
За барана заплатив
Трьома копійками.
Сам не світить, бісів син,
А той не говорить,
Навпомацки і бредуть
З мішком до комори.
А комора у купця
Була і крамниця,
А часами заодно
Була і різниця.
Упустили барана,
Мужика не стало,
Чи спав купець, чи не спав,

Але вже світало.
Купець живо захопив
Всі свої прибори.
Живо капці — та й бігцем
Біжить до комори.
Але тільки одчинив —
Ахнув, неборака:
Йому замість барана
Скочила собака.
І пропав його баран,
Але й того мало:
Із комори з бараном
І м'яса не стало.

15/X 1859

НАДГОРОДА

Раз топився грубий лях,
Став репетувати,—
Мужик один і побіг
Пана рятувати.

За чуприну ухватив,
З води витягає,
Пан дякує мужику,
Грошей добуває...

Аж підходить другий лях.
«Co to?» — запитався.
— Taż wyciągnął z wody mnie! *—
Грубий обізвався.

«O, widziałem, — каже той, —
Widziałem, jedyny,
Jak on ciebie, bracie mój,
Ciągnął za czuprynę!» **

* «Що це?»... — Та витягнув мене з води! (Польськ.)

** «О, бачив... бачив, єдиний, як він тебе, брате мій, тягнув за чуприну!» (Польськ.)

— Za czuprynę, czy ż to tak?
«Za czuprynę, miły!»
— O, psia wiara ż! — крикнув той
Ізі всеї сили,—

Sto nahajów za to psu! * —
І що ж? Протягнули
І сто йому нагаїв
За добро креснули.

16/X 1859

ПЕЧЕНА ГУСКА

Ходить німець по коршмі,
Випив собі чарку.
«Czy pieczone gęsie masz?» —
Питає шинкарку.
— Та е, пане! — каже та.—
Є порядна пара.
«A czy drogo będzie sztuk?»
— Та ні, півталяра.
«A czy będzie chlieb i sos?»
— Таже буде, пане!
«A nie płacą za to już?»
— Та не платять, пане!
«To wiesz, — каже, — serce, co?
Gęsie mnie nie trzeba,
A podawaj lepiej mnie
Lecz sosu ta chlieba!»

17/X 1859

Ходить німець по коршмі,
Випив собі чарку.
«Чи печена гуска є?» —
Питає шинкарку.
— Та е, пане! — каже та,—
Є порядна пара!

* — «За чуприну, чи ж це так?» — «За чуприну, любий!» —
«О, собача віра!.. Сто нагаїв за це собаці!» (Польськ.)

«Чи дорого ж буде штук?»
— Та ні! півталяра!
«А чи буде юшка й хліб?»
— Таже буде, пане!
«А не платять вам за то?»
— Та не платять, пане!
«А, то знаєш, серце, що?»
Не тра мені гуски,
Лучче,— каже,— хліба дай
Та до хліба юшки!» *

ГОСПОДАР ХАТИ

Мужик лиха наробив,
А жінки боявся,—
Сюди-туди по кутках
Та й під піл сховався.

Та лопатою під піл:
«А виліжай, враже!»
А той далі у куток —
Та й до неї каже:

— Геть, погана сатано!
Геть, бісова мати!
Тепер мене не займай,
Я господар хати!

17/X 1859

НІ ЗЛЕ НІ ДОБРЕ

«Здоров, брате!» — А здоров!
«Що ж ти так змінився?»
— А не диво, брате мій,
Бо я оженився!
«Слава богу!» — каже той.
— Ні! не слава богу:
Моя жінка і бридка,

* Переклад Руданського.— Ред.

І крива на ногу.
«То зле, брате!» — каже той.
— Ба ні, не зле, брате!
Бо за нею я, як чорт,
Зробився багатий:
Славну хату збудував,
Ходив у дорогу...
«Слава ж богу!» — каже той.
— Ні, не слава богу.
Воли згинули в Криму,
Додому вернувся —
Аж тут хата у вогні,—
І хати позбувся...
«То зле!» — каже.— Ні, не зле!
Як хата горіла,
То і жінка там моя
В вогні околіла.

17/X 1859

КРАМНАЯ СОРОЧКА

Підсунувся парубчак
Під панську дочку
Та й од неї і достав
Крамную сорочку.

Але тільки натягнув
Та й скинув до лиха.
Ото панна його раз
І питає стиха:

«А крамная,— каже,— де?»
— Та крамна ледащо!
«Чого?» — каже.— Бо в крамній
Чухатись нема в що!

18/X 1859

СЛАВНАЯ КОНИНА

Сидить мале циганя,
Коня виїжджає,
А старий — його й коня
Нагайкою крає.

Заплакало циганя,
Лягло на коневі...
А той тоді до купця
Та й каже купцеві:

«Та купи́ уже, купи́,
Славная конина!
Чи ж не бачиш, як по ній
Сплакалась дитина?»

18/X 1859

ЦИГАН НА СПОВІДІ

Раз задумав циганчук
Гріхи сповідати.
Іде просто до попа,
Приходить до хати.

Оглядає — ні попа,
Ні слуги бог має,
А в горосі, у печі,
Сало закипає.

Циган сало із горшка,
Живо із пекарні,
Через цвинтар позадгузь —
Та й до паламарні.

В паламарні, як на гріх,—
Шапка на кілочку;
Він і шапку потягнув,
Сховав у куточку

Та й тоді вже до попа
Гріхи сповідати.
Ото піп йому дає
Хреста цілувати.

Поцілував циганчук;
Піп його питає,
А той йому всі гріхи
І оповідає:

«Та й сьогодні, — каже, — я
Нагрішив потроху:
Ранком вигнав я свиню
З чужого гороху.

А у церкві шапку зняв!..» —
Говорить несміло.
А піп йому: «То не гріх!
То добрее діло!»

Добре, добре, нехай так,
По «Буди господне»
Піп до шапки, — але ба!
І місце холодне...

Піп — додому, до горшка,
Де кипіло сало,
І там йому лиш горох —
А сала не стало.

І промовив старий піп:
«Оже ж признавався!
А я, старий та дурний,
І не догадався!»

20/X 1859

ВЕРСТВА

Шлях широкий — стовповий,
Сонце припікає,
Чумак їде на волах
Та й собі дримає.

А воли пішли, пішли
Та й на траву збились,
Далі раптом за верству
Віссю зачепились.
Кинувсь зопалу чумак,
Воли повертає.
«О, бісова ж твоя мати,—
З серцем промовляє,—
Чи здуріли москалі,
Чи місця не мали?
На самісенькім шляху
Палі повбивали!»

18/VIII 1860

МОШКІВ ДАХ

Дах дюравий, дощ іде,
В коршму затікає.
«Покрив би ти, Мошку, дах!» --
Мужик промовляє.
А той: «Гирсти? крити дах?...
Та як його крити,
Коли тепер дощ іде,
То буде мочити...»
«Та хто каже, що тепер?»
«А коли ж, Іване?»
«Та покрив би хоч тоді,
Як дощ перестане...»
А той: «Гирсти? крити дах?..
Як дощу не буде?..
Та у мене тогді й так
Сухо буде всюди».

[1860]

ТОРБИН БРАТ

Докучило підшивати
Подертії сита,
Пішов циган молотити
За торбину жита.

Пішов таки недалеко —
До свого сусіда..
От молотить та й молотить
З рання до обіда.

Перекинув, може, з копу,
Хтів би й попоїсти,
Та господар, як на збитки,
Не дає і сісти.

То наймита з ним поставить,
А то сам молотить.
Потягає бідний циган,
Аж піт з нього котить.

Перекинув копи зо дві.
Ба вже і смеркає.
«Чи не годі з вас, панотче?» —
Сірома питає.

А господар спочив добре
Та й до нього каже:
«Помолотиш іще трохи,
Заким сонце ляже».

Знов молотить бідний циган,
Аж піт з нього котить,
Виглядає поза хату,
Ба вже й місяць сходить.

Іскривився сіромаха,
Спину нагинає.
«Чи не годі з вас, панотче?»
«Або що?» — питає.

«Та щось,— каже,— не то світить
Край ваших віконців!»
«Як то,— каже,— не то світить?..
Таж то братик сонців!»

Коли братик — так і братик,—
Нічого чинити;
Мусив бідний циганюга
Всю ніч молотити.

На другий день той із хати,
А циган у хату.
«А здоровенькі, панотче!
Чи не можна б плату?»

«Можна,— каже,— чом не можна,
Як не дати плати?
Ходім,— каже,— до засіка,
Будем насипати».

Прийшов циган до засіка,
Торбу підставляє.
Пішов гарнець, пішов другий.
«Чи годі?» — питає.

«Насипайте іще!» — каже.
Сипле той і п'ятий.
Ба вже сипле і дев'ятий.
«Чи не годі, брате?»

«Ні, не годі!» Насипає
Цілу мірку жита.
Коли гляне — аж там торба
До мішка пришита.

Искриввся пан господар,
Голову схиляє.
«Чи не годі із вас, куме?»
«Або що?» — питає.

«А щось,— каже,— ваша торба
Та підшита чорним...»
«Підшिता?.. насипайте!..
Таж то братик торбин!»

ЛЕВ І ПРОЛЕВ

Іде циган по діброві
(Десь лихе носило...),
При нім пара вареників,
Люлька та кресило.

Чорний, темний, як та хмара,
По лісі блукає.
Йде помалу, курить люльку...
Аж Лев вибігає.

Вибігає, став, питає:
«Хто ти, чорний враже?»
«Скажи перше, хто ти, враже?»—
Циган йому каже.

Стрепенув звір головою,
«Я Лев»,— промовляє.
«Ти Лев собі, а я Пролев!»—
Циган відвічає.

«Ходім битись!»— Лев говорить.
«Та ходімо, враже!»
Тільки я ще не обідав»,—
Циган йому каже.

«Як даси чого поїсти,
Трохи підкріпитись,
Тоді піду із тобою
В чисте поле битись!»

«Та нічого,— Лев говорить,—
З тобою робити!
Мушу тобі на закуску
Хоч телицю вбити!..»

І кинувся межи стадо,
Телицю вбиває;
Шабатує пазурами,
Шкуру іздирає.

Оббілував як годиться,
Сів коло телиці;
А цигану дає шкуру
І шле до криниці:

«Біжи,— каже,— до криниці,
Та не забавляйся:
Як набереш води повну,
Бігцем повертайся!»

Пішов циган, не вертає,
Сидить та й копає...
Лев приходить. «Що ти робиш?» —
Цигана питає.

«Таже бачиш, що я роблю:
Криницю копаю!
Що я тобі шкурлатами
Все черпати маю?!

Принесу тобі криницю,
Та й роби, що знаєш!»
«Ну, небоже,— Лев подумав,—
Добру силу маєш!..»

І нагнувся, сам за шкуру,
Води набирає,
А цигана за дровами
У ліс посилає.

Пішов циган, дере лико,
Дуб до дуба в'яже...
Лев приходить, подивився:
«Що ти робиш?» — каже.

«Таже бачиш, що дубинку
Докупи збираю:
Отак візьму усю разом
Та й повириваю!..»

Подивився Лев могучий,
Махнув головою:
«Оце,— думає,— на лихо
Здибався з бідою!..»

Бере його, до гелиці
Живо відсилає,
А сам дуба молодого
При землі ламає.

Зламав дуба молодого,
На кряжі кряжує,
Та й, сердешний, нагадався,
Що вогню бракує...

Приніс дрова та й гадає,
Де вогню узяти.
Але циган йому каже:
«А що, Лево-брате?»

Вдарим в камінь пазурами!
Хто вогню добуде,
То той у нас і без бійки
Найсильніший буде!»

Пішли вони до каменя,
Разом поставали,
Як ударив Лев у камінь —
Пальці позлізали...

Заревів Лев, підняв лапи,
Лапи об'юшило!
А наш Пролев добуває,
Губку та кресило.

Як ударив — скала ціла
В іскрах загоріла,
І доразу суха губка
Димом задиміла...

Ідуть вони до телиці,
Вогонь розкладають;
Розбатовують * телицю,
Стегна запікають.

Запікають товсті стегна,
Обід спорядили.
Спорядили обід ситий,
На двох розділили.

Посідали і балують:
Лев аж припадає;
А що циган вже й наївся,—
Решту розкидає.

А за ним голодні птахи
Купами літають;
Що розкине, поїдають
Та розволікають.

Лев поглянув — його Пролев
Вже й кісток не має,
Лежить собі проти сонця,
Живіт вигріває.

«Що, Пролеве, будем битись?» —
Лев несміло каже.
«Та вже ж битись, не миритись!
Але чекай, враже:

Возьми перше стисни камінь —
Як води добудеш,
То тоді ти і без бійки
Найсильнішим будеш!..»

Бере камінь Лев у лапи,
Потряс головою;
Як потисне... камінь тріснув,
Сиплеться мукою...

* Розбатовувати — розрізати на кусні.

«Видиш, враже,— циган каже,—
Й води не добудеш!
Та як же ізо мною
Боротися будеш?

Отак тисни, як я тисну!» —
Циган промовляє
Та руками вареника
Щосили стискає.

Заюшила сироватка...
«Видиш,— циган каже,—
Що вас двадцять таких Левів
Того не докаже!»

Та ще лучче вареника
Перед Левом тисне!
«Ану тепер,— каже циган,—
Хто з нас лучче свисне?»

Підійнявся Лев могучий,
Як на лапи стане,
Та як зареве, як клясне,
Аж волосся в'яне!..

«Тепер я вже,— циган каже,—
Тільки не дивися!
А то й очі повилазять,
І сам повалишся!»

Лев нагнувся, сплющив очі,
Стоїть, ані писне...
А той його ломакою
Як під вухо свисне!

Зашуміло, загуділо
Й задзеленькотіло,
І в очах стома свічками
Запалахкотіло...

«Ну чорти ж мені надали
З тобою зчепитись...
Ні, небоже, що вже хочеш,
А не буду битись!»

«Е, боїшся, бісів Леве! —
Циган став казати,—
Неси, враже, шкуру грошей
До моєї хати:

Тоді тільки я з тобою
Миром помирюся...
Як не хочеш, то я зараз
Із тобою б'юся!..»

Став, подумав Лев могучий:
Нічого діяти!
Коли хоче біда грошей,
То тра біді дати...

Бере шкуру, йде за грішми,
Повну набирає,
Несе її за циганом,
Аж чоло впріває...

Привів циган його в кузню
Межи циганята.
«Скидай,— каже,— Леве, шкуру,
Ото моя хата!»

Лев скидає йому шкуру,
Кузню оглядає;
Аж циганя із-під вугля
Штабу витягає.

Розпалилась тая штаба,
Світить і біліє,
Розсипає кругом іскри...
Жаром червоніє...

«Що то, брате, за відміна?» —
Лев почав питати.
«А поспробуй,— циган каже,—
То сам будеш знати!»

Як вхватився Лев за штабу —
Боже твоя воля!..
Завертівся, замотався
Та кулею в поле!..

«Нехай же їм сто чортяків! —
Каже коло ліса.—
Щоб минутку ще потримав,
То б згорів до біса!..»

14/IV 1858

ВОРОНА і ЛИС

Пробігає Лис голодний,
Через пеньки скаче;
Аж слухає: десь Ворона
На гілляці криче.

Та й говорить собі стиха:
«Почекай, бабусю!
Не їв м'яса годин кілька,
Тепер поживлюся».

І хвостиком помахує,
Прищурює очі,
Підмовляє її злізти,
А тая не хоче.

Та ще йому, як письменна,
Стала говорити:
«Иди,— каже,— коли хочеш,
На село дурити!..»

Бо я знаю, що ти хочеш,
Як псявіра, їсти,
І хіба б я дурна була,
Щоб думала злізти».

«Бог з тобою, голубонько! —
Став Лис прикидатись.—
Та тепер вже, зозуленько,
Нічого боятись:

Вийшов указ з того світу,
Щоб мир був усюди,
Щоби мирно собі жили
І звірі, і люди...»

А та собі розважає:
«Брешеш ти, мій враже!»
Далі кругом подивилась —
Та й Лисові й каже:

«Та який же мир той буде
Та спокій між нами,
Коли онде йдуть до лісу
Стрільці із хортами!»

«Будь здорова, голубонько!»
«А що то? куда ти?»
«Таже стрільців несе лихо.
Треба утікати!..»

«А указ же з того світу,
Що про мир писали?»
«Може, вони ще указу
Того й не читали.»

«Ну, не бійся ж, голубчику:
Я лиш так сказала;
Але вашого указу
І я не читала!..»

18/IV 1858

ВОВК, СОБАКА І КІТ

Як Собака стеріг хати,
То й його тримали;
Як постарівся до лиха,
Взяли та й нагнали...

Іде, бідний, дорогою,
Притулку шукає;
Аж у лісі на поляні
Вовк його здібає.

«Куди, — каже, — йдеш, Собако?»
«Притулку шукати!»
«А що твої господарі?»
«Та вигнали з хати!»

«Ну, нічого! Будеш,— каже,—
У мене служити;
В мене будеш, як дитина,
У розкошах жити...

А чи їв ти що сьогодні?!»
«Ні,— каже,— нічого!»
Тож ходімо обідати!» —
Каже Вовк до нього.

Ідуть вони темним лісом,
Ідуть чагарами,
Ідуть вони пустим зрубом,
Буйними ланами;

Ідуть степом... Надібають:
Стадо коней грає...
Вовк пригнувся, поглядає,
Здобич вибирає...

«Бачиш,— каже,— ту лошицю,
Що білії п'яти?
Ото зараз,— каже,— з неї
Будем обід мати».

І в минуті почав землю
Під собою дерти,
Зачав дерти сиру землю,
Як скажений, жерти.

«Подивися-но на мене —
З'їжилась чуприна?..»
«З'їжилась,— Собака каже.—
Встала, як щетина!»

Знов він землю під собою
Зачинає дерти,
Зачинає землю дерти,
Як скажений, жерти...

«А поглянь-но,— каже,— в очі:
Чи посоловіли?»
Пес поглянув йому в очі:
«О, посоловіли!..»

Вовк кулею до лошиці!
Та й не сподівалась...
Стадо в ноги, куди гляне,
Лошиця осталась.

Осталася, повалилась,
От вони білують...
Збідували тлусті стегна,
Стали та й балують...

Відживився пес голодний:
«Що,— каже,— служити?..
Та тепер я і без Вовка
Можу в світі жити...

Тільки землі наїстися,
Та сміло кидатись,
І будь огер, будь лошиця,
А мусить піддатись».

І наївився до Вовка
Та й давай брехати,
Давай Вовка голодного
Від лошиці гнати.

«Іди,— каже,— коли хочеш,
А то прийдуть люди;
Тоді тобі, вражий Вовче,
Не до шмиги буде!»

Подивився Вовк на нього,
Як на того біса,
Махнув хвостом, стрепенувся
Та й побіг до ліса.

А Собака коло стерва
Днює і ночує;
Тільки в нього і роботи,
Що балом балує...

І скінчивши всю лошицю,
Поживи шукає.
Іде собі дорогою,
Аж Кота здиває.

«Куди, Котику, мандруеш?»
«Притулку шукати!»
«А що ж твої господарі?»
«Та вигнали з хати!»

«Ну нічого, будеш,— каже,—
У мене служити;
В мене будеш, як дитина,
У розкошах жити!»

А чи їв ти що сьогодні?»
«Ні,— каже,— нічого!»
«Тож ходімо обідати!» —
Каже Пес до нього.

Ідуть вони по степові,
Табун коней грає,
Пес найкращую лошицю
З стада вибирає.

«Видиш,— каже,— ту лошицю,
Що білії п'яти?
Ото зараз,— каже,— з неї
Будем обід мати!..»

І в минуті став він землю
Під собою дерти,
Став він дерти сиру землю,
Мов скажений, жерти.

«А що,— каже,— подивися:
Чи чуприна встала?»
«Ба ні,— каже,— щось не встала!»
«Та кажи, що встала!»

І знов Котика питає:
«Чи встала чуприна?»
Хоть не встала, а Кіт каже:
«Встала, як щетина».

Зачинає знов він землю
Під собою дерти,
Зачинає землю дерти,
Як скажений, жерти...

«А поглянь-но,— каже,— в очі,
Чи посоловіли?»
Подивився Кіт у очі:
«Не посоловіли!»

«Та кажи-бо, старий дурню,
Що посоловіли!»
Бере Котик та й говорить,
Що посоловіли.

Пес, як куля, до лошиці!
Вона — копитами!
Так Собака [і] прослалась
Догори ногами!..

Прийшов Котик, глянув в очі —
Очі вже темніли...
«Тепер,— каже,— то вже правда,
Що посоловіли!»

7/VII 1859

СТАРИЙ ВОВК

Ізнемігся старий Вовк,
Ледве що плететься,
Аж з Ягнятами Вівця
На полі пасеться.

Ото йде він до Вівці,
Став на задні п'яти,
Просить собі на обід
Ідного Ягняти.

Та і каже, що: «Не дам.
Не мої Ягнята,
А от онде тато їх,
Попроси у тата!»

Пішов Вовк до Барана,
Став його благати,
Щоби йому на обід
Ягня яке дати.

А той тільки вгору гоп!
Як тріснув рогами,—
Так старого й покотив
Догори ногами!

Підійнявся старий Вовк,
Ледве що плететься,
Аж дивиться: із Лошам
Кобила пасеться.

Підійшов він і туди,
Став на задні п'яти,
Просить собі на обід
В Кобили Лошати.

Та і каже, що: «Не дам!
Не мое Лошатко,
А от,— каже,— на горі
Ходить його татко!»

Вовк до Огера іде,
Став його благати,
Щоби йому на обід
Лоша тее дати.

А той каже йому: «Стій!
Пораджую мами».
Обернувся, як кресне
Вовка копитами!

Аж на гони старигань
Полетів до лиха,
Покотився разів п'ять,
Підійнявся стиха.

Іде далі старий Вовк,
Ледве що плететься,
Аж з Пацятами Свиня
На горі пасеться.

Іде, бідний, і туди,
Став на задні п'яти,
Просить собі на обід
Ідного Пацяти.

Та і каже, що: «Не дам,
Не мої Пацята,
А он,— каже,— попроси,
Коли хочеш, тата».

Вовк іде до Кабана.
Став його благати,
Щоби йому на обід
Порсятко дати.

А той його примостив
Задом над скалою
Та спереді як турнув
Вовка головою!

То так бідний старигань
З гори й покачався...
І лежав він та й лежав,
Далі обізвався:

«Отак,— каже,— коли хоч
Що-небудь робити,
То до батька не ходи
Поради просити!»

7/VII 1859

Поэмы

БАЙКИ СВІТОВІЇ (Лірничобі думи)

БАЙКИ СВІТОВІЇ В ЛЮДСЬКИХ СПІВАХ

ПРЕСЛІВ'Я

На полудні, де Карпата
Кинула відноги,
Вколо Смотричом повився
Кам'янець убогий.

Бідне місто! тільки війни
Тяжкі споминає,
А само в собі ні виду,
Ні краси не має.

Там нема широких улиць,
Пишного палацу,
Для проходки садів славних,
Широкого плацу.

Доми збились і споїлись
Купами-рядами.
І від льоху аж до даху
Всі кишать жидами.

Малий ринок серед міста —
Тільки і палацу.
Старий дім губернаторів —
Тільки і палацу.

Та ще бульвар над скалою,
Що й ніщо дивитись:
Тільки й місця кам'янецьким
Сидням проходитеся.

І все місто комашнею
К скалі припадає,
Ніби згубленого щастя
На нії шукає.

І над тою комашнею
Тільки храми божі,
Як яснії великани,
Стоять на сторожі.

І високо у повітря
Верхи підіймають,
І хрестами золотими,
Як зорями, сяють.

Но найкращий із тих храмів —
Голова висока
Хранителя сего міста
Івана-пророка;

І будова — так пристойна!
Церква і ті бані
Так і кажуть, як хрестився
Господь в Іордані;

І камінная дзвіниця,
Рівна та висока,
Пригадує над водою
Святого пророка;

А на церкві святій баня
(Нижча тої бані)
Пригадує Христа-бога
В воді в Іордані.

Наодокола собору
Стисняє подвір'я;
На подвір'ї пригорнулось
Вбогее будівля.

І в будівлі того храму
Слуги проживають,
І по колії святому
Службу відбувають.

Кругом церкви на подвір'ї
Трава зеленіє;
Тільки камінь край дзвіниці
Скругляний біліє.

І той камінь, як та кістка,
Прахом зітліває
І у храму у святого
Притулку шукає.

Бідна кістко земляная!
Як життя ти брала,
Чи тебе вогонь виводив,
Чи вода роджала?

Чиї руки тебе, кістко,
З тіла добували,
Добували і тесали?
І нащо тесали?

Чи до церкви на підпору
Мали готувати?
Чи до палацу якого
Ганок підпирати?

Ти тримав-єсь, підпирав-єсь.
А тепер ізбитий
Ти білієш, трупом тлієш,
Нічим не покритий.

Так на світі й чоловіка,
Поки силу має,
Всякий любить і вітає,
Всякий поважає.

А прийде година злая,
Силоньки не стане,

І на него, як на камінь,
Ніхто не погляне...

Много в Кам'янці народу,
Та життя немає,
І від рання до смеркання
Кам'янець дрімає.

І на вулицях, на ринку
Всюди пусто, тихо,—
Хіба бідну писарину
Перетягне лихо;

Та школярі, бідні діти
Сердитої долі,
Пройдуть на день разів кілька
Дорогу до школи.

Ще під вечір як ударить
Сьомая година,
Оживиться на минутку
Бідна бульварина:

На вулицях на широких
Совітниці ходять,
На них птахи перельотні
Шкелками наводять.

Після них купецькі дочки:
Глусті, чорнобриві;
З ними ходять їх коханки,
Совітники сиві.

Потім ще яка попівна
Несміливо ходить,
І єї учитель школи
Або школяр водить.

Тільки й лоску, тільки й світла
На тіснім бульварі!
Хіба в закутках ще ходять
Школярі по парі.

Та бідная писарина
У куток заб'ється
І із лиха наб'є люльку,
Димом затягнеться.

Та і ті, як дев'ять вдарить,
Бульвар покидають.
І всі, решта, кілька тисяч,
Носа не являють.

Много в Кам'янці народу,
Та життя не мають.
І від рання до смеркання
Вулиці дрімають.

Но й для Кам'янця сумного
Святецько буває,
Коли весь він веселіє,
Життям відживає.

І те святецько для него,
Та пора кохана
Наступає що рік божий
Літом на Івана.

Ото раз, недавніх часів,
Свято наступило,
Ціле місто пробудилось,
До світа ожило.

Всюди гамір, всюди говір,
Повно скрізь народу,
І нема нігде проїзду,
Нема і проходу.

Вздовж по ринку в рядів кілька
Все вози стояли.
Там сваякую усячину
На гурт продавали:

То полотна у півситках,
То масла діжками,
Сир і бриндзу кадубами,
Вишні коновками.

Збігся Кам'янець жаденний,
Все то закупає,
В свої нори, як в безодню,
Без сліду ховає.

А поперек того ринку,
Напротив дзвіниці,
З ненабожним і з набожним
Сидять молодиці:

Там обручки і перстені,
Хрести й образочки,
І коралики, й коралі,
Ковтки і ковточки.

Все то ніби сріблом сяє,
Золотом блищиться.
А набожна молодиця
Ще й не дорожиться.

І йдуть хлопці та торгують,
Платять, та купують,
Та дівчатам-молодицям
Жменями дарують.

Коло них двома возами
Стали пилипони
І розклали — на папері
Писані ікони.

Тут і пекло, і суд божий,
І райська птиця,
І Миколай літній голий,
Зимній в рукавицях.

І «Духовная аптека»,
І козаки донські,
А на возі — із ложками
Миски пилипонські.

І до них народ зібрався
Не так купувати,
Як святого Миколая
Й пекло оглядати.

І усюди гамір, говір.
Ще й діди співають
І на лірі «Миколая»
То «Варвари» грають...

Аж тут — бам! В соборі дзвонять!
Люди зворушились,
Шапки набожно підняли
І перехрестились.

І знов грішні розпочали
Грішне відправляти,
Купувати, торгувати,
Своє продавати.

А тим часом у соборі
Дзвонили, дзвонили,
Попи правили молебні
Та воду святили.

Богомільні укліякали,
Щиро сповідались,
А слабії серед церкви
Крижом крижувались.

Перед церквою офірки
Баби продавали,
І дідів стояло кілька:
Грошика чекали.

І церковних пісень голос,
І здохи печалі,
Вічний говір край офірок,
І убогих жалі,—

Все то враз із гудом дзвона
У їдно зливалось
І таємним, і незгадним
Бути видавалось...

Бам-балам!! — всі дзвони дзвонять!
І в ту пору саме
Архирей із своєї церкви
Вийшов з образами.

Співаки йдуть попереду,
Тропарі співають.
В два ряди попи у ризах
Образи тримають.

Архирей іде позаду,
На нім митра сяє,
А диякон коло него
Кадило тримає.

І ідуть поважним ступом,
Співаки співають;
Перед ними плац вузький
Люди заливають.

От пройшли, у церкву входять;
Дзвони замовчали;
І у церкві службу божу
Правити почали.

І почалась служба божя.
Ідні люди входять,
Помоляться і виходять,
Другії надходять.

Аж прийшли жебрущі люди,
Хрест святий поклали
І від брами до притвори
У два ряди стали.

Бідні люди! хто їх видів,
Серце каменіло:
Всі обшарпані, обдерті,
Аж світиться тіло.

У їдного криві руки,
Той ноги не має,
Той їдно лиш око має,
І те випливає.

Той, горбатий, зігнувся,
Той, старий, схилився,
В того рани по всім тілі,
В того рот скривився.

Ідним словом: всяка нужда,
Яка в світі була,
Десь на себе взяла тіло
Та сюди прибула.

І так жаль, як спогадаеш,
Що ніяка сила
Тої нужди не улічить,
А хіба — могила!

За дідами край притвори
Лірник прислонився,
Уклякнув і щиро-щиро
Господу молився.

Свита вбога, но цілая,
Постоли новенькі,
І волоками привиті
Онучки біленькі.

На ремені через плечі
Ліра під полою,
І торбина коло него
З жовтою смолою.

Шмаття чисте, хоч на него
Прядяно і грубо.
Куди глянеш — хоч убогий,
А дивитись люблю.

Сам старий, як голуб сивий,
Літ сімдесят буде,
Борода широка, сива
Сходить аж на груди.

Чоло ясне, твар черствая,
Ще в ній краска грає,
Ніби в небі як під вечір
Сонячко згасає.

Лиш сліпий він, невидючий,
І очей не має;
А як сплили тії очі,
Лиш бог їден знає.

Коло него стоїть рядом
Літ семи дівчина,
Вона старця сего водить,
Бідна сиротина.

Із ним ходить, його водить,
Його шапку носить,
І в набожних перехожих
Милосердя просить.

Вона дбає за старого,
Старий за ню дбає
І як рідную дитину
Людяно вбирає.

На ній біла нова свитка,
Крамва спідничина,
Фартушок новий біленький,
Біла сорочина.

Коралики з образочком
Шню обвивають,
І червонії кісники
Коси уплітають.

Сама мила, невеличка,
І очі сивенькі,
Коси довгії, русяві,
Личенька повненькі.

Стоять діди край притвори.
Служба закінчилась,
І високая дзвіниця
Дзвонами залилась.

Вийшов архирей, поїхав.
Пани розійшлися.
Коло старців тільки прості
Люди осталися.

Осталися прості люди,
Старців обділили,
А лірника коло церкви
Кругом обступили.

Обступили, і просили
Співи заспівати,
І зачали в його шапку
Мідяки кидати.

І взяла за руку старця
Сиротина мила
І на камінь край дзвіниці
Стиха посадила.

І дід сів, настроїв ліру
І зачав співати,
Зачав співи їм співати
І на ліру грати.

ПОЧАТОК СВІТА

I

До початку сего світа,
Ще до чоловіка,
На престолі бог великий
Жив із-перед віка.

І престолом було небо,
Невидиме нами.
І то небо в нас, хрещених,
Зветься небесами.

Під ним друге було небо,
Що зоветься раєм,
І коли воно почалось,
Того ми не знаєм.

Тільки знаєм, що в тім небі
Ангели літали
І святії пісні богу
День і ніч співали.

І Сатанаїл-архангел
Був їх старшиною
І у бога називався
Правою рукою.

Все він відав, всім він радив,
Всім розпоряджався,
І рай цілий його власним
Небом називався.

А під небом, його небом,
Наше небо було,
Но по нему ані разу
Сонце не мигнуло.

Лиш по нему чорні хмари
Громом розривало,
А під ними тьма стояла
Й море клекотало.

II

І задумав бог і наше
Небо освітити
І під небом нашу землю
Грішну сотворити.

І приходить він до раю,
Взяв Сатанаїла
І пішов під синє небо,
Де бездна кипіла.

Синє небо туманіло,
Вітри бушували,
І під небом чорні хмари
Громи розривали.

Все чорніло і темніло...
Аж бог появився!
Розійшлися чорні хмари,
І грім запинився.

Засиніло небо наше,
Сонце засяяло.
Стало тихо, лиш глибоко
Море клекотало.

І зійшов господь над море —
Море утихає;
І Сатанаїла в бездну
Господь посилає.

Посилає його в бездну
Піску жменю взяти,
Щоб на морі, як на камні,
Землю збудувати.

«І як вложиш,— господь каже,—
Руку у безодню,
Скажи: «Беру тебе, земле,
На славу господню».

І пішов він попід море,
Ходить, розважає:
«Ану й себе пом'яну я!
Хто тебе пізнає?!...»

III

І спустився в саму бездну,
Руку опускає,
Бере землю та й до бездни
Стиха промовляє:

«Ти розкрийся, розвернися,
Тёмная безодне!
Беру землю в ім'я своє
І в ім'я господне!»

І узяв; іде водою,
Жменю затискає.
Лиш даремная робота:
Все вода змиває!

Поки вигулькнув із моря,
Змило все водою,
І явився він до бога
З голою рукою.

Бог і каже: «Не хитрися,
Не задумуй злого!
Іди знову, тільки ім'я
Не приточуй свого!»

Пішов знову, й під водою
Знов над богом кпився.
І знов з голими руками
На верху з'явився.

І розгнівався бог сильний:
Небо задрижало,
Море спінилось, забилося
І заклекотало.

І в минуті той іщезнув
В морі під водою,
Найшов бездну, бере землю
Правою рукою

І говорить: «Ти розкрийся,
Темная безодне!
Беру з тебе тепер землю
Во ім'я господне!»

І щаслива йому стала
На сей раз дорога,
І в минуті він з землею
Вийшов перед бога.

IV

І взяв господь тую землю,
Ходить, розсіває.
А Сатанаїл невдячний
Думоньку гадає:

«Щоб землі собі у бога
Вкрасти, заховати,
А потому в своє ім'я
Землю збудувати».

І роздумав свою думу
На взиск чи на згубу.
Тільки господь відвернувся,—
Хвать землі у губу!

А бог ніби і не знає,
Ходить засіває,
І засіяв, як годиться,
І благословляє:

«Рости, рости, моя земле,
Куди зглянуть очі:
Від восхода до полудня
І до полуночі!»

І земля рости зачала
І кінця не мала;
І зелена травичка
Землю устилала.

Та і тая, що у губі,
Свого бога знає:
Росте живо, виростає,
Губу розпирає.

І зачав той, нечестивий,
Харкати, плювати,
І почали з того скали
Й гори виростати.

І земля землею стала,
Тільки посвятити.
Але нічка наступала,
Тра було спочити.

Закотилось сонце красне
За високі гори.
І синіє небо ясне,
Як синєє море.

І тихенько в небі ходять
Ангели святії
І засвічують над небом
Свічі восковії.

І ті свічі, ясні зорі,
Світять на все поле,
Доки господь милосердний
Виспиться доволі.

І спить господь серед поля,
Сили відновляє.
А Сатанаїл над богом
Думоньку гадає.

І поглянув кругом себе:
Пишно було всюди.
І, як камінь, йому зазлість
Падає на груди.

«Не буду я більше з богом! —
Став він говорити,—
Хоч сам згину, розсядуся,
Хоч йому не жити!»

Він заснув, не має сили,—
Що ж я туманію?!
Возьму втоплю його в морі,
Світом завладію».

І підняв на руки бога,
І води шукає.
Але ж земля розрослася
І границь немає!

Вдарився на штири боки —
Моря не видати!
І вернувся він, і з богом
Положився спати.

VI

Рано сонячко піднялось,
Позгасали зорі,
І у росу, як в діамант,
Повбирались гори.

І Сатанаїл піднявся,
Бога став будити:
«Вставай, боже! годі спати!
Землю тра святити».

І збудився господь сильний,
І, здихнувши, каже:
«Що хитришся предо мною,
Вічний ти мій враже?!

Був я всюди сеї ночі,
Від края до края,—
І нема чого святити:
Вся земля святая.

Ти хотів мене, невдячний,
В морі утопити.
За то вічне будеш змієм
Під землею жити».

І звинулись тому руки,
І звинулись ноги.
Довге рило натягнулось,
Висунулись роги.

І Сатанаїл невдячний
Став навек змією,
Зашипів і з-перед бога
Слизнув під землею.

І стогнала земля дуже,
Де змії пробирався,
І там всюди ліс дрімучий
Поверх неї взявся.

VII

І зняв господь з себе ризу,
І махнув направо —
І, як маку, різних птахів
Всюди залітало.

Махнув вліво — і на диво
Всюди гадь завилась.
Розстелив на землю ризу —
Звірина з'явилась.

І пішов господь над море,
Ризу опускає —
І в годині ціле море
В риби закипає.

І з'явилися в білім світі
Звірина і птахи,
Різні гади, різні жаби,
Риби й черепахи.

Лиш медведі, свині, коні
І кроти не були;
Та ще боцяна не було,
Скойки та камбули.

І став господь над водою,
Ризу убирає
І із моря зсередини
Рибу викликає.

І сказав господь тій рибі
Землю підпирати,
Щоб земля на своїм місці
Все могла стояти.

І та риба держить землю;
І як стрепенеться,
І застогне земля наша,
І вся затрясється.

VIII

І вернувся бог до раю,
На престіл сідає,
І всіх ангелів до себе
З раю зазиває.

І злетілось перед бога
Ангелів без ліку,
І настало свято в бога,
Перше з передвіку.

Триста тисяч пісні піли,
А сімсот кадили,
А тьма-тьмуца через небо
Бога проносили.

І горіло небо в славі,
Тухнуло кадило,
І все воїнство небесне
Богові служило.

Служба божая кінчалась.
Бог благословляє
І всіх ангелів до себе
Ще раз зазиває.

І всі ангели злетілись,
Богу помолились
І святому його трону
Низько поклонились.

І махнув бог своїм слугам
Правою рукою
І говорить: «Будьте, діти,
Вічне ви зо мною.

Де ви були, там поставлю
Жити чоловіка.
А Сатанаїл невдячний
Проклят будь довіка!»

І основи світовії
Страшно задрижали,
А на небі тихо-тихо
Ангели співали.

IX

І співали, і кінчили
Пісню ту святую.
І бог каже їм принести
Чашу золотую.

І говорить: «Ви зберіться,
Ангели святії,
І стріпніте над ту чашу
Крила золотії».

І стріпнулись над ту чашу.
Бог їх посилає
На схід сонця в праву руку,
Де роса спадає.

Полетіли слуги божі,—
І їх ясні крила
Роса чиста, як діамант,
В десені покрила.

І до бога прилетіли
З чистою росою
І ще раз стрепенулись
Над чашою тою.

І зійшов бог з свого трону,
І зачав місити.
Замісив — і чоловіка
З того став ліпити.

Виліпив, зачав стругати.
Дивне боже діло!
І обстружки пригодились
На грішнее тіло.

І дихнув господь на него —
І він відживився.
Підняв очі свої к богу,
Щиро помолвився.

І повів бог його всюди
По небеснім краю,
І заводить наостанок
До самого раю.

х

Серед раю йшла дорога
Меж двома садами.
Ту дорогу замикали
Дві залізних брами.

Їдна брама — на схід сонця
В небо підіймалась.
Друга вліво — на заході —
В землю опускалась.

При дорозі — два садочки,
Що вбирають очі:
Їден прямо на полудень,
Другий к полуночі.

І садок той, що к полудню,
Річка вперезала,
І місточок через річку
Брама замикала.

А за річкою дерева
Цвіли, відцвітали,
І ронили, й опадали,
Знову зацвітали.

В сім садочку напочатку
Ангели спасались;
І спаслися, і на небо
Вище підійнялись.

Тут Адам і Єва їли
Золотії груші.
(І тепер туди відходять
Праведнії душі).

Та й у другім у садочку,
Що на полуночі,
Доситу було усього,
Чого серце хоче.

Тільки пахнуло від него
Не добром — бідою:
Кругом него так і лилось
Полум'я рікою.

XI

І привів господь Адама,
Ходить, походжає,
І як жити він повинен —
Його навчає.

І звернув у праву руку,
Перейшов місточок;
Відімкнулась перед богом
Брамка у садочок.

І в садочку бог зриває
Грушку золотую,
Дав Адаму половинку,
А собі другую.

І промовив: «З сего часу
Я буду з тобою,
Як сії дві половинки
Були меж собою».

Та й і вийшли з того саду,
Пішли до другого;
Розділилось на дві часті
Полум'я пред богом.

Походили й там доволі,
То був сад ще краший;
Та хто тільки їв із него,
Був навік пропачий.

І сказав господь Адаму,
Щоб остерігався,
І Адам в тім перед богом
Клятьбою залявся.

І по клятьбі розійшлися.
Бог пішов до неба,
А Адам пішов шукати,
Чого серцю треба.

ХІІ

І ходив Адам по раю,
Всюди находився
І в шовковій травиці
Спати положився.

І скотилось сонце в захід,
Спись і не блищиться,
І заснуло все навкола —
Адаму не спиться!

Йому душно; йде до річки,
На берег сідає,
Схилив голову на руку
І думу гадає.

І просидів так до ранку,
День зазолотився.
Адам сидить коло річки,
Аж бог появився.

«Що, Адаме, так сумуєш? —
Каже бог до него.—
Чого тобі не достало
Ще до того всего?»

Адам глянув, поклонився
І говорить: «Боже!
Що йно тільки ти содіяв,
Все то мені гоже.

Та я тужу, і сумую,
І в раю журюся:
Я їден тут як той палець,
Де не повернуся».

ХІІІ

«Не журися! — господь каже.—
Будеш друга мати:
Взавтра вийди до схід сонця
Руки умивати.

Вмочи в росу малий палець
І тріпни рукою,
Лиш на відворіть не тріпай,
А перед собою».

І з сим словом віддалився,
А Адам став ждати,
Коли час йому наступить
Руки умивати.

І от нічка проминула,
Ранок наступає,
А він, бідний, чи забувся,
Чи бог його знає:

Як помочив усі пальці
Ранньою росою,
Так на відворіть і тріпнув
Цілою рукою!

І з'явилося п'ять чортяків.
Адам — утікати.
А вони давай всі разом
Пазури мачати.

І мачають, і махають
Обома руками,—
Другі родяться чортяки,
Роблять тее ж саме.

І робота не кінчалась,
І роси ставало,—
І намножилось чортяків —
Аж небо тріщало!

XIV

Аж з'явився бог до раю.
І все затихає.
І усіх чортів із раю
В бездну виганяє.

І чорти, як тая хмара,
З неба полетіли
І, де бога спом'янули,—
Там вони і сіли;

Хто на небі, хто під небом,
А хто над землею;
Много на воді осталося,
Много під землею.

Та хоч зразу з переляку
Бога споминали,
Та потому всі до змія,
Як їден, пристали.

І тепер чорти на світі
Лихо виробляють:
Домовії всіх у хаті
До гріху склоняють.

Лісовії й польовії
Водять бог де знає;
Водяний людей частенько
В воду затягає.

А хто вішатися хоче —
Тому помагають
Ті чортяки, що в повітрі
Край землі літають.

XV

Піднебеснії чортяки
Бога не бояться
І, як в хмарі господь ходить,
З господом дражняться.

Господь на них і пускає
Громовії стріли;
І стріла їх скрізь находить,
Де б вони не сіли.

Інший часом ізміниться,
Залетить за кого, —
То грім разом забиває
Чоловіка того.

Але зато (я не знаю,
Кажуть старі люде)
Кого грім лиш забиває,
Той безгрішний буде.

А як в небі загоряться
Свічі восковії,
Ті чортяки, що на небі,
Світять смоляннії.

Тоді ангели там ходять,
Свічі відіймають
І на землю їх з чортами
З неба іскидають.

І не раз у ясну нічку
Видко, як спадає.
І де впаде — там смолою
Земля запливає.

XVI

І говорить бог Адаму:
«Сину мій, Адаме!
Нащой-сь тріпав позад себе
Мокрими руками!?»

Ой! від сего стережися,
Поки будеш жити,
Та й і дітям своїм тее
Закажи робити!»

І тепер то пам'ятають
Всі хрещені люди,
Та і послі мир хрещений
Пам'ятати буде.

Пізнав господь милосердний,
Що Адаму гоже,
Що Адаму в його тузі
Жінка лиш pomoже.

І в годині сон на него
Господь насилає,
І над сонним чоловіком
Думоньку гадає.

І гадає, і міркує,
Звідки що почати.
«З голови, возьму,— подумав,—
Буде за лоб брати;

Возьму руку — жінка мужу
Ввік не дасть покою;
Возьму ногу — сама в мужа
Буде під п'ятою.

А вона лиш чоловіка
Повинна кохати!» —
І подумав, і ребро став
Лівеє ламати.

XVII

І з живого ребра того
Жінка із'явилась.
Поглянула на Адама,
Збоку положилась.

І іде господь до неба,
Іх благословляє,
А там собі край Адама
Єва засипає.

І Адаму сниться, сниться,
І все так миленько,
І обняв він, сонний, Єву,
І здихнув легенько.

І здихнув — і пробудився...
Милая година!
Коло него, як калина,
Сонная дівчина.

І зраділо його серце,
Душа звеселилась,
Аж і Єва незабаром
Стиха пробудилась.

І обое меж собою
Щиро поглянули,
Поглянули, обійнялись
І за все забули.

І пройшла для них година
Першого кохання —
І приніс Адам для Єви
Яблук на снідання.

І поснідали обое,
І пішли вздовж раю,
І їм сонячко спочило
У самого краю.

І обое вони стали,
Богу помолились
І під деревом крислатим
Спати положились.

XVIII

Спить Адам, та змії лукавий
Сну чогось не має
І до себе на пораду
Всіх чортів скликає.

І злетілися чортяки,
Бездну всю зайняли
І, як слуги перед паном,
Перед змієм стали.

І говорить їм лукавий:
«Діти мої, діти!
Полетіть мені до раю,
Вісті принесіте.

Чогось скучно мені стало,
Нічого робити,—
Тра щось думати, гадати,
Щоб людей згубити!»

І сто тисяч підійнялось,
З бездни полетіло,
Полетіло, понеслося,
Де сонячко, сіло.

І в годині повернулись,
Змію розказали,
Що у раю край дороги
Адам, Єва спали.

І піднявся змії лукавий,
Зо всіма простився.
І ще до світа, до рання,
У раю з'явився,

І звинувся, й перескочив
Річку вогневу,
І в садочку обвинувся
На яблуньку злую.

ХІХ

Сонце встало, засяяло.
Єва пробудилась,
Пішла стала коло річки,
Як годиться вмилаь.

Пішла собі за місточок,
Вийшла на дорогу,
І ходила меж садами,
І молилась богу.

І поглянула наліво,
Де вогонь палився:
Цілий сад там в золотії
Яблучка облився.

І почала лиш гадати,
Як би їх достати,—
Коли слухає: до неї
Хтось почав казати:

«Не журися, молодице!
Хто устане зраїння,
Тому з саду можна дати
Яблук на снідання!»

І до неї пара яблук
Золотих скотилась.
Єва взяла, скуштувала —
Ніби похмелилась.

Ба й Адам тут показався,
З нею поділився.
От вони уже й ковтають,
Аж бог появився.

Ніщо діяти! ковтати!
Єві тее вдалось.
А Адаму в самім горлі
Яблуко осталось.

І про тее, що осталось,
Добре люди знають,
Бо всі мають знак на горлі,
Лиш жінки не мають.

XX

Согрішив Адам безгрішний,
Єва согрішила,
Та всему змія виною:
Змія підкусила.

І вона ще була в раю,
Як господь з'явився,
І на нюю, на лукаву,
Перший гнів ізлився:

Кругом саду того злого
Полум'я піднялось,
Підійнялось і, як море,
По саду розлялось;

І зайнявся сад нещасний,
І не погасає,
І вогонь той мир хрещений
Пеклом називає;

Там навик змія палиться,
І палиться буде,
І із нею всі чортяки
І грішні люди.

Незбаром відімкнулась
І північна брама,
І промовив бог до Єви —
Єви і Адама:

«А ви, люди, не хотіли
В раю шануватись:
Тепер будете сльозами
Хліба дороблятись».

І дав жменю їм насіння,
Заступ, дві лопати,
І послав на землю жити,
Землю обробляти.

І пішли вони із раю,
І сльозами вмились:
Вони чули, як за ними
Брами зачинились.

XXI

Виміняв за шило швайку!
Нічого діяти,—
Давай заступ і лопату,
Треба працювати!

І працює, і горює
Адам серед поля,
Та не просить, щоб на поміч
Стала божа воля.

А диявол тому й радий:
Що Адам скопає —
То він за ніч вверх травною
Поперевертає.

Той працює і горює,
А все зиску мало.
Далі видить: кепське діло!
Силоньки не стало.

Болять крижі, болять руки,
Голова неможе,—
І сказав він, іздихнувши:
«Поможи-мні, боже!»

І поміг господь небесний
Поле іскопати.
І узяв Адам насіння,
І став засівати.

І засіяв, і волочить,
Із-під шкури пнеться.
А чорт йому на бороні
Сидить та сміється.

Аж тихенько з обротею
Ангел появився,
Схватив чорта— і на диво
З него кінь зробився.

І застріг Адам коняку,
І став волочити,
І за поміч за велику
Господа хвалити.

XXII

От уже Адам і Єва
Кілька літ прожили,
Позабули свої жалі,
Землю полюбили.

А тим часом дав бог діти.
Сини хліб збирали,
Дочки вдома коло мами
Шили, вишивали.

Тільки б жити, поживати
Та богу молитись.
Аж тут раптом на Адама
Тра біді звалитись!

Була осінь, і зачали
Дошки спадати,
І поїхали два брати
Сіно забирати,

І зачали меж собою
Очередуватись:
Кому сіно подавати,
А кому остатись.

І сварилися, і бились,
Далі вила взяли
І в півночі помеж очі
Вилами совали.

І брат брата взяв на вила...
Ллеться кров рікою!
І господь підняв їх в небо
Правою рукою.

І місяцем стали брати,
І пішли по небу,
І ще досі в небі світять
Людам на потребу.

І тепер на місяць гляньте:
Дивна божа сила!
На нім видно, як два брати
Взялися за вила.

XXIII

Гірко було для Адама,
Що сини пропали.
І довгенько Адам, Єва
Плакали, ридали.

І ридали, й перестали:
Тра було забути,
Бо вмерлого, як то кажуть,
З гробу не вернути.

І забули свої жалі,
І весело жили,
Працювали, їли, пили,
Господа хвалили.

І розжився наш прапрадід,
Вмирати байдуже,
І говорить: «Не умру я,
Бо я сильний дуже!»

А бог з неба йому й каже:
«Сину, не хвалися!
Хоч ти сильний, а зі смерті
Ти даремне кпишся.

Надійде година злая:
Руки заболіють,
Голова вся розійдеться,
Ноги обімліють.

Пожовтіють твої кості,
Помертвіють жили,
І тогді ти, як дитина,
Будеш край могили».

Трудно було віру дати:
Сила бушувала.
Та от раптом годиночка
Чорная настала.

XXIV

Заболіло всеньке тіло,
Ноги защеміли,
Засушило його кості,
Жили оніміли.

Голова вся розійшлася,
І смерть наступає.
Адам видить, що не жарти,—
Сина закликає.

І чуть дихає й говорить:
«Сине, вірний сине!
Піди, сину, на край світа,
Вийди в небо сине

І скажи там слугам божим,
Котрі коло раю,
Що слабий я, на постелі,
Що я умираю.

Попроси їх з того раю
Що-небудь подати.
Ой мій сину! то-то гірко,
Гірко умирати».

І заплакав наш прапрадід.
Сльози проливає
І в далеку дорогу
Сина посилає.

І враз з батьком син заплакав
Помолився богу,
Поклонився батьку й неньці
Та й пішов в дорогу.

І Адаму ніби й легше:
Він надію має,
Що достануть йому з раю,
Чого він бажає.

XXV

А синок пішов Адамів,
Куда вели очі,
І приходить на край світа
Близько полуночі,

Де зливалось небо ясне
З темною землею.
І за небом спочивало
Сонце над водою.

І говорить він до сонця:
«Сонце, боже сонце!
Покажи ти мені, сонце,
До раю віконце!»

Показало йому сонце
Те віконце скраю,
І проліз синок Адамів,
І пішов до раю.

І приходять він до раю:
Брами під замками,
Коло брами херувими
З гострими мечами.

І говорить син Адамів:
«Ангели святії!
Поступіться, відімкніте
Ворота райської

Та що-небудь з раю дайте:
Батько умирає!»
Аж іден із херувимів
Йому відвічає:

«Раді б ми, Адамів сину,
Брами відчинити,
Та ключі не в нас, а в бога —
Нічого чинити.

Іднаково для Адама:
Віддаю, що маю!..»
І дав прут, що бог Адама
Виганяв із раю.

XXVI

Повернувся син додому.
Вся сім'я стрічає,
А Адам посеред хати,
Слабий, умирає.

І кивнув на свого сина,
І став говорити,
Щоб йому із того прута
Обручі зробити.

І натрое прут розтяли,
Обручі зробили
І на голову Адаму
Міцно положили.

І, говорять, перестало
Голову ломити.
Але дармо наш прапрадід
Думав вічне жити.

Надаремне й син таскався
В далеку дорогу:
Ще до рання Адам бідний
Віддав душу богу.

І зібрались його діти,
Правнуки і внуки,
І зробили домовину,
Підняли на руки.

І понесли, й поховали,
В землю закопали,
І на першій могилі
Гірко заридали.

Заридали і могилу
Слізьми оросили.
І ті обручі з могили
Парості пустили.

І з тих паростків потому,
Де Адам і Єва,
Стали кипарис, кедрина
Й триблаженне древо.

19—22/VII 1856
Дора (Новгор. губ.)

ВЕЛЕТНІ

I

Були люди — великани,
В півверстви ступали
І руками мало-мало
Неба не сягали.

Ніпочому для них було
Гори і долини;
Ліси гнулись під ногами,
Як тонкі билини.

Були люди — великани,
Та згорділи з сили,
Загорділи і гріхами
Господа гнівили.

Рано богу не молились,
Посту не тримали,
Їли, пили і гуляли,
Свят не шанували.

Стали баби чарувати,
Дочок научати,
Батьки волю синам дали
Пити та гуляти.

І піднялись син на батька,
А дочка на нььку;
Брат з сестрою провозжали
Ніченьку темненьку.

Кров, як воду, проливали.
Різали, вбивали
І гріхами святу землю
Всюди укривали.

II

І збудили гріхи в небі
Господа святого,
І поглянув господь сильний
З неба високого.

І поглянув, і задумав
Цілий світ згубити,
Тільки Ной зачав безгрішний
Господа молити:

«Не губи їх, сильний боже,
Може, обратяться:
Нехай тільки перед ними
Чуда появляться!»

І послухав господь Ноя:
Кару відкладає
І на небі ясне сонце
Кров'ю обливає:

І в полудень ясне небо
Страшно потемніло,
І, як шибка серед неба,
Сонце червоніло;

І стемніла земля ціла,
Стала як могила,
І стадами меж хатами
Звірина бродила.

І говорить Ной правдивий:
«Кайтесь, сильні люди!
Сонце гасне, звірі бродять,—
Кінець світу буде!»

Але дармо! грішні люди
Того не вважають:
П'ють, гуляють, розбивають,
Бога прогнівляють.

III

І задумався бог сильний,
Став думу гадати,
Яку кару грішним людям
За гріхи їх дати.

І придумав на всім хлібі
Колос стеребити
І всіх грішних, нечестивих
Голодом зморити.

І хліба тогді на світі
Дивнії бували:
Всю стеблину аж донизу
Зерна обливали.

І зійшов господь із неба,
Зшморгує колосся,
Аж, на щастя, в полі бути
Ною довелося.

Ухватив він кождий колос
На верху рукою
І промовив: «Ще раз, боже,
Молюсь пред тобою.

Ми не варті твого хліба,
Ми то добре знаєм,
Но, як схочеш, то й без того
Всі ми повмираєм.

А не буде нас на світі,
Все же будуть люди —
Нехай колос на стеблині
Хоч на жменю буде!»

І послухав господь Ноя,
Жменю оставляє
Но рід грішний, нечестивий
Того не вважає.

IV

І говорить господь Ною:
«Сину вірний, Ною!
Ти готуйся,— все кінчилось!
Карá над землею!

Знаєш рибу, що на собі
Цілий світ тримає?
Тая риба стрепенутись
Штири рази має.

І раз перший стрепенеться —
Світ весь затрясється
І земля вся наоколо
З небом розірветься.

І раз другий стрепенеться,
Потрясе собою —
Вже потоне і краями
Земля під водою.

І раз третій стрепенеться,
І пройде година —
І сухою в світі буде
Тільки середина.

І останній раз стріпнеться —
Цілий світ застогне,
І земля вся під водою
На мілью потоне.

І даремне не молися:
Не зміню я кари.
Лиш тебе з дітьми спасу я
Та звірів по парі.

Ти лиш, Ною, із сім'єю
Будеш в світі жити,
Поспішай лиш до потопу —
Корабель робити».

V

Повернувся Ной додому,
Сім'ю закликає
І з сльозами волю божу
Ім оповідає.

І жінок послав на поле
Хліб святий збирати,

А сам пішов із синами
Дерево рубати.

І рубає Ной з синами,
Бог їм помагає:
Що сокирою ударить —
Дерево спадає.

Аж в полудень — що за диво! —
Син іде до тата
І приносить на долоні
Сірі мишенята.

І поглянув Ной старенький,
І говорить: «Сину!
Перейде наш світ великий
На лиху годину.

Ото видиш дві комахи —
Такі будуть люди.
А то — сірі мишенята —
Їх худоба буде.

А то — плуг їх такий буде...
Сину, милий сину!
Перейде наш світ великий
На лиху годину!

Віднеси їх туди, сину,
Де вони взялися.
Положи їх на те місце
Йи богу помолися!»

І відніс їх, і почали
Карлики орати,
А синок пішов до батька
Дерево рубати.

VI

Стрепенулась сильна риба,
Страшно загуділо,
Потряслося ціле небо,
Сонце потемніло.

І покинув Ной рубати,
Став синів скликати,
І казав ділі колоти
І стовпи тесати.

Тешуть, колють, дошки пилять,
Бог їм помагає,
Но, на лихо, і диявол
Голову стромляє.

І що за день бідні діти
З потом нарубають,
Уночі чорти підпилять,
Другим підміняють.

А ті собі і байдуже:
Того не вважають,
Все новії стовпи тешуть,
Пилять та рубають.

І от знову загуділо,
Риба затряслася,
І краями земля ціла
Морем облилася.

І покинули тесати,
Стали будувати;
Та не знати, як до дошки
Дошку підібрати:

Все без міри у них було!
А потоп близенько!..
І Ной сів, і зажурився,
І здихнув тяженько.

VII

І поглянув господь сильний
З неба високого,
І до Ноя посилає
Ангела святого.

І злітає ангел з неба,
І говорить Ною:
«Не журися, вірний Ною:
Сильний бог з тобою!»

Ще раз третій не стрясується
Світові основи,
А у тебе уже буде
Корабель готовий.

Бери дошку, яку хочеш,
Приклади до дошки,
І котра з них велика —
Стули кінці трошки.

А коротка — натягни її,
І вона пристане.
А що діти натесали —
На будівля стане.

Помолися тільки богу,
Щоби дав бог сили!..»
І з сим словом віддалився
Ангел яснокрилий.

І Ной міряє, стуляє,
Кінці натягає,
І в суботу до неділі
Корабель кінчає.

VIII

І в неділеньку святую
Страшно загуділо.
Земля всенька затряслася,
Море закипіло.

Летять птахи, ідуть звірі,
Кождїї по парі.
Тільки люди п'ють, гуляють
І не чують кари.

І зібрався Ной правдивий
Із сім'єю своєю
І бере по парі птахів
І звірів з собою.

Тільки птаха-носорожець
З сили загорділа
І ховатись від потопу
З Ноем не хотіла.

Не хотіла — не хотіла;
Двері зачинились,
І підземнії основи
Ще раз затрусились.

Земля з шумом упірнула,
Море розіллялось,
І від страху сонце ясне
В хмари заховалось.

ІХ

Потонули, які були,
Самі вищі гори.
Наступила ніч темненька,
Показались зорі.

І кровавий місяць сходить,
Сумно поглядає,
Як той батько нещасливий,
Що дітей ховає.

І, як гріб, стояло море,
Хвилі не збивало
І, як камінь надмогильний,
Корабель тримало.

А в повітрі птахи вились,
Бились, потопали,
Та до корабля святого
Приступу не мали.

От і птаха-носорожець
В морі показався,
І ріг його серед моря
Як віха піднявся.

І проглянули те птахи,—
Звились, полетіли
І на ріг той відпочити
Раптом всі і сіли.

І впірнув він головою —
Птиці позлітали.
Тільки вигулькнув із моря —
Птахи знов сідали!

І сідали, і злітали,
Поки не втопили.
Так завжди тим буває,
Хто гордиться з сили.

І скінчилась кара божа.
Риба підступає
І на собі цілу землю
Знову підіймає.

Вода сплила; Ной остався,
Вийшов, подивився
І заплакав над землею,
Господу молився.

І молився, собі жичив
Лучче умирати,
Ніж такую страшну кару
Другий раз видати.

І на тее господь з неба
Дощик посилає;
Дощик сипле,— а до Ноя
Господь промовляє:

«Не-затоплю більше світа,
Ною! не журися.
Годі землю оглядати,
В небо подивися!»

І поглянув Ной на небо:
Дощик не стихає
Та на небі перегнулась
Веселиця й грає.

То дав господь ознак вічний,
Щоби знали люде,
Що такої в світі кари
Другої не буде.

Глянув Ной — розвеселився,
Більше не журився,
І щасливо жив з сім'єю,
Й господу молився.

Х

А тим часом що день божий
Дошки спадали;
Всюди гори і долини
Зеленіти стали.

Ліс, травиця і пашниця
Стали виростати.
Але дармо: що минуло,
Тому не бувати.

На аршин трава піднялась —
Та й і засихає.
За Адамову травицю
Ліс відповідає.

То, що мохом називали
Допотопні люде,
Те лісами у нас зветься
Та і зватись буде.

А що люди, бідні люди,
На що ізвелися!
Як комахи, комашнями
Тільки завелися.

Ниньки родиться, на горе,
Взавтра умирає;
Ранком грає против сонця,
Вечором згниває.

Но й за тее ми повинні
Господа хвалити,
Що й такими нам позволив
В білім світі жити.

Додаток

(Епілог)

Загорділи великани,
Бога прогнівили
І пропали з сего світа,
Ніби і не жили.

І пропали — як не жили!
Пам'ять стеребилась.
Аж недавно (кажуть люди)
Їх нога з'явилась.

І у Києві чи Львові —
Бог те святий знає —
Серед церкви нога тая
Баню підпирає.

14/IX 1856

ЦАР ДАВИД

І .

Був колись-то цар на світі,
Що Давидом звався,
Спав на сріблі, в діамантах,
В золото вбирався.

І палаци мав на диво:
Стіль була шкляная,
І під стелею ходила
Рибка золотая.

Стіни були в діамантах,
В золоті підлога,
І на мило вкруг палацу
Срібная дорога.

Та і жінка гарна була,
Нічого казати:
Лиш поглянути на нюю,
То гріх не кохати.

Тільки б жити, царювати
Та молитись богу.
Та Давид пішов з розкоші
Не на ту дорогу.

Люди охали, стогнали,
З голоду вмирили,
А Давид, що тільки бачив,
Грабив напропале.

Дівчат гарних, молодиців
Зводив він ні на що.
Через него й його жінка
Пустилась в лядащо.

Стид і сором, віра й правда —
Все то замирало.
Повернулось все в палацах
І пуття не мало.

II

І задумав бог Давида
До пуття привести.
Нарядився купцем дальнім,
Став товари везти.

І ото він до Давида
В місто заїжджає.
Давид чує: «Купець дальній», —
В гості запрошає.

І приїхав купець дальній.
Став Давид питати:
«Звідки купець чужоземний?
Що маєш продати?»

Купець каже: «Я з Єгипту,
Найясніший царю,
І при собі на сю пору
Не маю товару.

Все-м розпродав меж царями,
Що йно мав продати;
Тепер хочу в тебе, царю,
Палац купувати!»

«Много грошей, купче, маєш,
В тім надію маю.
Лиш чи будемо сватами,
Того я не знаю.

Як насиплеш тільки злата,
Що всі мої люди
Наберуться, кілька зможуть,
То твій палац буде!»

«Все то буде, ясний царю! —
Купець відвічає.—
Нехай зараз цар вельможний
Свій народ скликає!»

III

Затрубили рано труби,—
Голос розіллявся;
І до ранку до другого
Весь народ зібрався.

І повів їх купець дальній
Меж високі гори,
І в минуті стали гори
Як золоте море.

«Беріть, люди! — купець каже,—
Доки вволю буде!»
І зачали злото брати
Давидові люди.

Брали, брали і ховали,
Далі й перестали.
«Годі з нас! ми всі довольні!» —
Разом закричали.

Закричали й розійшлися,
Звідки хто узявся.
І з Давидом меж горами
Лиш купець остався.

«А що, царю! — купець каже,—
Не програвся, може?»
Але Давид йому каже:
«Не спіши, небоже!

Чня хата, того й правда.
Я не дам нічого,
Та ще дякуй, як тебе я
Випушу живого!»

«Твоя правда, ясний царю.
Все ж таки годиться
Нам з тобою, ясний царю,
Судом посудиться.

Живі люди не розсудять —
До вмерлих підемо:
Там в півночі на могилах
Правду ми найдемо».

IV

Наступає тиха нічка,
Світять ясні зорі,
І в тумани, як в намітку,
Завинулись гори.

За горами повний місяць
Череп підіймає

І на цвинтар серед поля
Сумно поглядає.

Було тихо меж гробами,
Вмерці міцно спали,
Лиш купець дивний з Давидом
Через них ступали.

І проходять всередину
Цвинтаря старого,
І зачав купець будити
Кожного вмерлого.

І говорить: «Встаньте, люди!
Встаньте, божі діти!
І мене з царем Давидом
Вірне розсудіте».

І розкрились старі гроби,
Вмерлі повставали
І купцеві в ноги впали,
Впали і сказали:

«Боже вічний, боже дивний,
Праведний ти боже!
Хто тебе, правдивий боже,
Осудити може?!

Не тебе нам, але ти нас
Будеш всіх судити,
Як захочеш кості наші
З гробу воскресити».

І пізнав цар, з ким судився,
Богу поклонився,
І відтоді зачав жити,
Мов переродився.

v

Замовчали у Давида
Скрипка та цимбали,
І в палацах тільки гуслі
Набожно бриньчали.

І зачав Давид на гусях
Пісні вигравати
І в тих піснях божу силу
Дивну вихваляти.

І вже рідко коли пісню
Грав він не святую,
І списував тії пісні
В книжку у їдную.

І убралась книга в пісні,
Ніби небо в зорі,
І розрізав Давид книжку,
І кидає в море.

Ідні листи утопали,
Другі випливали;
І которі випливали —
Ангели збирали.

І зібрали, богу дали,
Став господь читати,
Прочитав — і нам, хрещеним,
Казав передати.

І тепер у кожній церкві
Пісні ті знайдуться,
І ті пісні цар-Давида
Псавтирою звуться.

VI

І говорить бог і господь:
«Царю і пророче!
Проси в мене, мій пророче,
Чого серце хоче».

А в Давида, слава богу,
Вволю було всього,
Були й дочки, лиш не було
Сина ні їдного.

І зачав Давид молитись,
Господа благати
І просити його щире,
Щоб три сини мати.

Щоб іден син був найкращий,
Другий — найсильніший,
А щоб третій син у нього
Був найрозумніший.

І послухав його господь
З високого трона,
І дав Йосипа, Самсона
Та ще й Соломона.

І Йосип був найкращий,
Самсон — найсильніший,
Соломон, його мизинець,
Був найрозумніший.

І найстарший син, Йосип,
Завідував снами.
І тепер іще остався
Звичай межі нами:

Що як тільки коли-небудь
Сни страшні маєм,
Пробудившись, не встаючи,
Тричі промовляєм:

«Що приснилось, то приснилось,
Нехай святий Йосип
Розтолкує й на все добре
З злого переносить».

VII

Середущий син Давида
В війнах лиш кохався
І ходив по цілім світі,
Всюди воювався.

На остаток в нашу землю
Дніпром припливає.
Але тільки з води вийшов —
Аж лев надбігає.

Самсон кинувся на него,
Наступив ногою,
Дере пашу, і із пащі
Пішла кров рікою.

А тим часом йому руки
Й ноги обімліли,
І лев сильний із Самсоном
Вічне скаменіли.

А по тому зійшлись люди,
Київ збудували,
Та Самсона того й лева
З місця не здвигали.

І тепер іще він тисне
Лева під ногою,
Дере пашу, і із пащі
Йде вода рікою.

4/X 1856

СОЛОМОН

I

Ще цариця Соломона
На світ не родила,
Лиш надію тільки мала,—
По саду ходила.

І ходила, й говорила
З панею їдною,
Котра з паном, своїм мужем,
Жила не з правдою.

Аж приходить покоївка
І оповідає,

Що йде пан той до палацу
І пані шукає.

Пані стала, а цариця
Дає їй раду
Заховатись на годинку
В вишневому саду.

А сама йде до палацу,
Пана запрошає.
«Що нам скажеш, добрий пане?» —
Весело питає.

А пан низько поклонився,
Як царям годиться,
Та й говорить: «Будь здорова,
Ясна цариця!

Я не маю що казати:
Я прийшов питати,
Чи в цариці мої жінки
Часом не видати?»

«Ні, нема тут, милий пане!» —
Та відповідає.
А тим часом в неї голос
Стиха промовляє:

«Твоя жінка у садочку.
Можеш пошукати.
Яка жінка твоя, пане,
Така моя й мати!»

І чи чув пан, чи ні тее,
Що дитя казало,
Лиш цариці після того
Дуже кепсько стало.

II

Пройшов місяць з того часу,
Другий іскінчився,
А на третій в першу нічку
Соломон родився.

І в ту нічку ясне небо
Хмарою обвилось,
А в тій хмарі серед неба
Три зорі з'явились.

І Давид-цар обіщався
Золотії гори,
Хто лиш тільки розгадає,
Що ті значать зорі.

І зібралось много мудрих,
Стали ворожити:
Той — на щастя, той — на долю,
Той — на довго жити.

А премудрий коло мами
Тільки усміхався;
І, як мудрі замовчали,
Він тогді озвався:

«Ти не слухай їх, мій тату,—
Став він говорити,—
Три зорі — то три лиш роки
Маю в світі жити!»

І вся тая мудра згря
З встиду розбрелася,
А Давидові по серці
Туга розляглася.

III

А тим часом від дня до дня
Соломон мудрився,
І бог знає — де він того
Розуму учився.

Лиш кінчалось три роки —
А вже був охочий
Розпізнати, кільки важить
Розум весь жіночий.

І зробив шайки як треба,
Достав чепець з мами,
Набрав клоччя повну жменю
Та й пішов до брами.

І на брамі на залізній
Він шайки чіпляє,
Кладе чепець, кладе клоччя,
Став і розважає.

Далі ходить та й регоче.
Аж надходить мати.
«Що ти дієш, Соломоне?» —
Почала питати.

А той собі все регоче,
Не дивиться в очі.
«Важу,— каже,— жменю клоччя
І розум жіночий.

Та сама ти подивися:
Голова жіноча
Не заважить та й не варта
Сеї жмені клоччя!

І цариця злютовалась
І пішла від него.
«Чекай, сину,— розважає,—
Не дарую сего!»

IV

І приходить до покою,
Слугів закликає,
Оглянулась кругом себе,
Стиха промовляє:

«Ой ви, слуги, мої слуги,
Вчиніть мою волю:
Вчиніть волю, щоб не було
Мому серцю болю,

Візьміть сина Соломона,
Одягніть, умийте,
Виведіть його до ліса,
Серед ліса вбийте.

Вбийте й серце принесіте
І мізинний палець.
Най загине з сего світа
Соломон-поганець».

І узяли його слуги,
І ведуть убити,
А Соломон вірним слугам
Почав говорити:

«Ой ви, слуги, вірні слуги,
Душі не вбивайте,
Хоч ще місяць до трьох років
Пережити дайте.

Я вам дам мізинний палець;
Ріжте, добрі люди.
А із нами є собака,—
З неї серце буде!»

І відтяли слуги пальця,
Серце в суки взяли,
І понесли до цариці,
І цариці дали.

І не стало Соломона,
І ніхто не знає,
Лиш Давид по нім, нещасний,
З жалю умліває.

v

А Соломон серед ліса
Став думу гадати:
Днів лиш кілька оставалось
Білий світ видати.

І умився він, залився
Гіркими сльозами
І на землю сировую
Впав межі дубами.

І ті жалі, і ті сльози
Небеса пробили,
І усіх святих і бога
В небі розбудили.

І зачали святі люди
Господа молити,
Щоби господь Соломону
Дав ще літ прожити.

І сказав бог: «Соломона
Щиро я кохаю
І своїх літ йому дав би,
Та я літ не маю.

А ви, мої святі люди,
Ви на землю йдіте
І для него кілька років
У людей просіте!»

І зійшли святі із неба,
І стали ходити,
І ходили, й літ просили
Соломону жити.

VI

І день цілий проходили.
Закотилось сонце.
От підходять святі люди
Під ідно віконце.

Там старая баба жила,
Що сто літ прожила,
А ще других сто прожити
Доля їй судила.

І зачали святі люди
Бабу ту питати,
Чи не схоче тая баба
Своїх літ віддати.

«Нащо маю віддавати? —
Баба говорила,—
Коли мені літа тії
Доля присудила!»

«Та не радість, бабко, старість,
Як старому жити —
Хіба тільки свої кості
Жовтії сушити.

А на світі є дитина,
Бідна сиротина,
Літ не має і вмирає,
Як тая билина!»

І здихнула стара баба,
І стала казати:
«Коли так, то я вже мушу
Літ півкопи дати.

Лиш нехай дитина тая
Гайом не гайнує:
Нехай літа дорогії
І себе шанує...»

VII

І минуло неділь кілька,
Кілька літ минає,—
Соломон жие на світі
І не умирає.

І згадав він свою неньку,
Що хотіла вбити,
І задумав, чим не було б,
Неньці відплатити.

Лиш Давид їдного часу
Виїхав з столиці,—
Взяв товару штири вози,
Їде до цариці.

Приїжджає під ворота,
Коні випрягає,
Аж виходить і цариця,
Купчика вітає.

Роздивилася товари:
Всі до вподобання.
Та й сам купчик молоденький
Здався б до кохання.

«А що хочеш за товари?» —
Ласкаво питає.
«Тільки дівчину на нічку», —
Той відповідає.

І цариця попросила
Сутки почекати.
І тим часом йому стала
Дівки добирати.

VIII

І настала ніч теменька.
Постіль застелили
І на постіль на пухову
Купчика вложили.

Їде дівчина, як калина,
Серце так і б'ється:
Хто то знає, що там буде?
Що там доведеться?

А купець лиш подивився —
Каже: «Не годиться!»
Та й і просить, щоб прислала
Другую цариця.

Іде друга, як та ружа,
Серце обкипає:
Хто то знає, що там буде,
Що її чекає!

А купець собі байдуже:
Не пускає спати,
А цариці таки просить,
Щоби дівку дати.

Що йно слала лиш цариця,
Все то не годиться,
На остаток — що робити? —
Іде сама цариця.

Іде цариця, чепуриться,
Б'ються мило груди:
Вона знає, що чекає,
Що там з нею буде.

Лиш приходить — жвавий купчик
Став до себе звати.
І цариця коло него
Положилась спати.

ІХ

Положилася цариця
Без жадного фуку,
І купець підняв над нею
Свою праву руку.

І підняв він свою руку,
Положив на груди
І промовив: «Ой колись-то
Грав я в сії дуди».

Потім знову синок каже
До рідної мами:
«Ой колись-то я виходив
Через сії брами!»

Но цариця того всього
Та й не розважає:
Чи зшаліла, чи заснула,
Чи бог її знає!

І цариця не проспиться,
Спить і тяжко дише.
А купець на стінах всюди
Діамантом пише:

«Коли мати з сином спала,
Голова жіноча —
Видить бог і видять люди —
Не варт жмені клоччя!»

Написав він і поїхав,
Куди сам лиш знає.
Аж тут рано, до схід сонця,
Давид приїжджає.

Х

Спить цариця, не проспиться.
Давид походжає,
Походжає, поглядає
І письмо читає:

«Коли мати з сином спала,
Голова жіноча —
Видить бог і видять люди —
Не варт жмені клоччя!»

І забились його жили,
І ожили кості:
Давид живо догадався,
Хто приходив в гості.

Догадався, що на світі
Соломон гуляє.
І як його відпитати —
Думоньку гадає.

«Га! — подумав,— зроблю плуга,
Плуга золотого.
Може, плугом відпитаю
Соломона свого!»

І зібрав він своє злото,
Сказав збити, злити,
І із того злота всього
Цілий плуг стопити.

І злотники ізібрались,
Золото стопили,
І, на диво всьому світу,
З нього плуг зробили.

І послав Давид по світі
Той плужок возити,
І питати, і писати,
Як будуть цінити.

XI

І цінити того плуга,
І ціну писали:
Скрізь від тисячі червоних
Менше не давали.

От додому повертають,—
Видять: під горою
Парубок якийсь обдертий
Ходить з чередою.

І ходить він з чередою,
Чорний хліб жвакає
І череду на дорогу
З поля виганяє.

Слуги й того не минули:
Зачали просити
Подивитись на їх плуга,
Ціну йому збити.

І прийшов він. Зачинає
Плуга оглядати.
«Та плуг гарний,— промовляє,—
Нічого казати.

І чересло, і полиця,
І леміш хороший.
Коли злидні їдять три дні,
Дав би копу грошей.

То як дощики на щастя
В маю перепадуть,
Тогді плуг йому придасться
Й гроші не пропадуть.

А не будь дощу ні разу —
Він не варт нічого:
І не тільки хліба сего —
Сухарця цвілого!»

Записали й се ті люди
На папері свому
І поїхали, сердиті,
До самого дому.

ХІІ

І приїхали додому.
Став Давид питати:
«Що там, люди, в білім світі
Про мій плуг чувати?»

Слуги низько поклонились,
Стали говорити:
«Даруй боже тобі, царю,
Многі літа жити!

Ісходили ми всю землю,
Скрізь людей питали,—
Скрізь від тисячі червоних
Менше не давали.

Лиш їден пастух поганий
З пантелику збився:
Не цїнив він твого плуга,
Тільки з нього кпився.

Оцінив лиш на дві копи
І сказав до того,
Що, як в маю дощ не буде,
Він не варт нічого!»

«Ой самі ви,— Давид каже,—
З пантелику збились
Та і тії разом з вами,
Що в ціну гонились.

З вас усіх пастух убогий
Був найрозумніший.
І пастух той — певне діло —
Син мій наймудріший.

Беріть тепер в стайні коні,
Кождий вороного,
Найдіть мені, відпитайте
Соломона мого!..»

І почали люди всюди
Їздити, питати.
Але дармо! в чистім полі
Вітра не піймати!

ХІІІ

І Давид-цар зажурився,
Став думу гадати,
Як би свого Соломона
В світі відпитати.

«Га! — подумав,— видам бал я,
І зійдуться люди,
Межи ними непременно
Соломон мій буде!»

А в Давида — треба знати —
Все робилось живо:
Загадав лиш — і вродився
В нього бал на диво.

Трублять труби, ідуть люди,
Сіли за столами.
І дубові столи гнуться,
Гнуться під мисками.

І миски всі срібні були,
Тарілки із злата,
Гостям тільки із ложками
Кепська робота:

На дві локті кожда ложка.
Як тут будеш брати?
За кінець візьмеш рукою —
Губі не дістати.

Ближче візьмеш — друге горе,
Бо, як набираєш,
Держаком сусіду свому
Очі вибираєш.

І задумалися гості,
Страва застигає;
Душа рада б попоїсти,
Та пуття не знає.

XIV

І Давид промовив стиха:
«Гостей в мене много,
Та нема щось межі ними
Соломона мого.

Де ж ти, сину Соломоне?
Де ж ти так довгенько?» —
І поглянув наокола,
І здихнув тяженько.

І прийшла сама цариця
З панею їдною,
Взяли царя попід руки,
Повели з собою

Аж тут раптом ніби з неба
Соломон напався:
«Чом не їсте, добрі люди?» —
Живо запитався.

«Чи ж не бачиш, яка ложка? —
Стали бормотати,—
Візьмеш страви — очі видять,
Губі не достати!»

А він живо людям каже:
«Ціхо! угамуйтеся!
Ложки — в руки! і як діти
Через стіл годуйтеся!»

«О, спасибі тобі, хлопче!»,—
Люди закричали,
Ложки в руки і на чудо
Балувати стали.

Давид входить, догадався,
Сина скрізь шукає.
А син, бог лиш тільки знає,
Де вже опирає!

XV

Вже двадцята Соломону
Осінь наступає.
Соломон сидить над морем,
Думоньку гадає:

«Віють вітри, віють буйні,
Страшно хвилі б'ються;
Тяжко, тяжко мому серцю,
Що аж сльози ллються.

Наймудріший я на світі,—
Що мені із того?
Як приблудний, ходжу, нуджу
Коло дому свого!

Ходжу, блуджу коло дому
І рідні не бачу.
Тільки неньку проклинаю,
Тільки долю плачу.

Нене ж моя, рідна нене!
Що ти починила?
Нащо ж мене Соломоном
На світ породила?

Нащо ж мене Соломоном
На світ породила,
Нащо ж мене сиротою
По світі пустила?

І пустила, і від батька
Сина відлучаєш.
Нене ж моя, злая нене,
Чом не умираєш?»

XVI

Почорніло синє море,
Сонячко згасає,
І на небі чорна хмара
Каменем звисає.

Як еклепіння гробовее,
Небо сумне стало,
І, як гроби, з себе море
Хвилі підіймало.

І по світі білім тихо,
Тільки ворон кричє,
Тільки вітер повіває
Та жалібно плаче.

Вдруг півнеба загорілось,
Запалохкотіло..
І погасло, і по небі
Страшно заgrimіло.

Заgrimіло, загуділо,
Земля затряслася,
І по небі громовая
Стріла пронеслася.

Бах на землю! стало тихо,
Небо замовчало,
Лиш дрібними слізеньками
Землю устеляло.

Плаче небо й перестало,
Небу легше стало;
Чорні хмари розійшлися;
Сонце засяло.

Любо, мило в білім світі.
Пташечки співають.
В полі люди хліб збирають,
В морі риби грають.

Любо, мило в білім світі,
На душі миленько.
Лиш їдному Соломону
Сумно та тяженько.

XVII

І сидить він під скалою,
І сидить, і плаче.
Аж тут ворон чорнокрилий
Понад морем кряче:

«Ой літав я кожную нічку
Помежи горами,
Кожду нічку доглядав я
Соломона мами.

Ой коли ж ти, злая нене,
Будеш умирати?
Ой коли ж я над тобою
Сяду балувати?

І літав я недаремне,
І не маю жалю:
Серед тучі, серед грому
Я дождався балу.

Общипав я твоє тіло,
Виссав твої жили,—
Нащо ж серце твоє чорне
Громи розкрошили!..»

І літав він понад море,
Просив моря пити:
Тяжко стало після балу
Ворона палити.

І зачав він воду пити,
Пив і не напився
І без духу в синє море
З берега звалився.

А Соломон розважає,
Сльози утирає
І до батька до Давида
Весело вертає.

XVIII

Давид плакав у палацу,
Тяженько журився,
Аж тут раптом перед нього
Соломон з'явився.

«Здоров, батьку мій Давиде!
Ой як ся ти маєш?
Чи за нььку, чи за сина
Сльози проливаєш?»

І упав йому у ноги,
Низько поклонився —
І, як сонечко на небі,
Цар розвеселився.

«Здоров, сину Соломоне,
Рідная дитино!
Де ти був до сего часу?
Сядь-но, розкажи-но!»

І Соломон сів із батьком,
Все став говорити:
Як то його рідна ньенька
Думала згубити;

Як він смерті відкупився
Від рідної мами;
Як потому він став жити
Чужими літами.

Розказав усе Давиду.
Давид розридався:
«Слава богу, Соломоне,
Що хоч ти остався!

Я старий; уже не можу,
Будеш помагати,
А як смерть пошле мні господь,
Будеш царювати!»

ХІХ

І почули усі люди,
І весь світ дочувся,
Що Соломон — у Давида,
Що він повернувся.

І зібрались до Давида
Царі і цариці,
Мужі, хлопці і дівчата,
Бал і молодіці.

І цар видав бал на диво.
Гості їли, пили,

Наслідок Соломона
Видіти просили.

І явився син Давидів,
Лиш не в кармазині:
В простих чоботях пасових,
В простій свитині.

І промовив: «Люди добрі!
З розумом судіте:
Як що шие, то перше
Гудза зав'яжіте!»

Тільки всього було й мови.
Всякий розважає,
Як, куди і проти чого
Соломон стріляє.

Розважали і гадали,
Сили не добились.
Поклонилися Давиду,
Сину поклонились.

І поїхали додому,
Стали розважати:
Що б то було, як він каже,
«Гудза зав'язати»?

XX

Незабаром після балу
Цар Давид скончався,
І Соломон сів на царство,
І коронувався.

Сів на царство й починає
Думоньку гадати:
Як би небо розгадати,
Море згрунтувати.

Соломону треба б
Тільки захотіти.
Захотів лиш — і на крузі
В небо став летіти.

І летів він, і чи довго —
Бог то святий знає.
Наостаток аж під самі
Хмари підлітає.

В хмарах густо, круг оперся.
Нічого діяти!
І зачав він помаленьку
Хмари розгортати.

Розгортає чорні хмари,
Круг свій підіймає,
Аж по самій середині
Голуба стрічає.

«Здоров, мудрий Соломоне!
Де ж ти так спішишся?
Не ізміряєш ти неба,
Дармо не трудися.

Може, ще як ти на милю
Хмарою проб'єшся.
Та як далі йти захочеш,
Там і останешся.

Повертайся ти додому
Та дивись усюди:
Під тобою сине поле
І п'ятно там буде.

І п'ятно те — земля наша,
Сине поле — море!..»
І вернувся він із неба,
Мале йому горе.

XXI

«Не ізміряв же я неба,—
Став він промовляти,—
Ану стану ланцюгами
Море ґрунтувати!»

І зробив він скляну хату;
Ланцюги чіпляє

І із нею кораблями
В море вижджає.

І на самій середині
Увійшов до хати
І казав себе помалу
В море опускати.

І у море щораз глибше
Соломон спускався,
І що море в собі має —
Все те роздивлявся.

Опускався, бо вже мало
Йі ланцюга бог має,
Аж тут рак до него лізе
І його вітає:

«Здоров, царю Соломоне!
З моря підіймайся:
Дно побачити морськеє
Ти не сподівайся.

Двадцять літ жию я в морі
І донизу йду я,
Та дна моря не дістати,
Поки не умру я.

А може, ти і дістанеш,
Як ланцюг урветься.
Та вже світа повидати
Більше не прийдеться!»

І не зміряв він і моря,
Як не зміряв неба,
І пізнав він, що тих річів
Міряти не треба.

XXII

Та не так-то швидко, люди,
Тее все робилось,
Як писалось на папері,
Як нам говорилося.

Соломон прийшов до себе
Та і нагадався,
Що йому на світі жити
Тільки рік остався.

А тут він іще давненько
Мав те на предміті,
Що безсмертна гора їдна
Єсть на білім світі.

Що до неї лиш достатись —
Можна вічне жити.
Давай туди діставатись —
Нічого робити!

Узяв хліба, узяв солі,
Помолився богу,
Вийшов тихо із палацу,
Пішов у дорогу.

І пішов він, а бог з неба
Тільки поглядає:
«Соломоне, Соломоне! —
Стиха промовляє, —

Хоч крутись, не вертись,
Нічого діяти:
Видне діло, годі жити,
Треба умирати.

Хоч крутись, не вертись,
Смерть перед тобою.
Ти якраз зійдешся з нею
Під горою тою».

XXIII

Де стоїть гора безсмертна —
Колись люди знали,
Лиш тепер — нещастя наше —
Всі позабували.

На горі тій жили люди
І не умирали.
Били камінь під горою,
Храми будували.

І явився до них господь,
Каже все лишити
І, як можна тільки скоро,
Домовину збити.

Каже збити домовину
Та і гріб копати:
«Скоро син сюди Давидів
Прийде умирати!»

І пішли всі, дошки пилять,
Тешуть і рубають.
Незабаром під скалою
Яму починають.

Аж надходить син Давидів,
Сумно поглядає.
«Що то, люди, з того буде?»—
Він людей питає.

«Єсть на світі цар премудрий,—
Став їден казати.—
Він зветься Соломоном
І іде вмирати.

І ми робим домовину
Та і гріб копаєм.
А який він, коли прийде,—
Ми й самі не знаєм!»

XXIV

От тобі й гора безсмертна!
Думав вічно жити,
Аж приходиться на нїї
Голову зложити.

Що ж робити, як зложити!
Не буду втікати!
Мудрий вміє в світі жити,
Вміє і вмирати.

«А чи маєте ви міру?» —
Соломон питає.
«А бог її святий знає!» —
Хтось відповідає.

«Соломон із мене ростом,—
Беріть з мене міру!»
І узяли з нього міру
На чистую віру.

Взяли міру і по ній
Домовину збили,
А по тій домовині
Й яму припустили.

Припустили і скінчили.
«Почекайте, люде!
Ану ваша домовина
Чи до міри буде?»

«Ану, справді! — кажуть люди,—
Ляж у домовину.
Чи якраз вона пристане
Давидову сину?»

І пристала домовина,
Ніби вона сама.
«Ану в яму опустіте:
Чи пристане яма?»

Опустили його в яму:
«Ну, спасибі, люде,
Засипайте Соломона,
Другого не буде!»

5—7/XI 1856

Додаток

(Епілог)

І кінчив дід свої співи,
Людам поклонився,
Став набожно на коліна,
Богу помолився.

Помолився щиро богу,
Пішов за народом...
І куди пішов, нещасний?
І звідки він родом?

І чия дитина водить?
Що її чекає?
Як про камінь край дзвіниці,
Ніхто не гадає!..

(Казка)

Був собі журавель кущий,
Хвіст закарлючив,
Наносив сіңця
Повні яселця.
Червона шапочка,—
Красна казочка?
Чи казати, чи ні?

Приказка

ЧАСТЬ ПЕРША

I

За горами, за морями
Єсть велике царство:
Могучого Соловея
Сильне государство.

І в тім царстві круту гору
Річка підмиває;
Над горою — Соловея
Пишний палац сяє.

Стіль — шкляная, в діамантах,
Стіни — кришталеві,
Скрізь підлога золотая,
Двері — брильєнтові.

У палацу на високім
Золотім помості
Стоїть престол Соловея
З слонової кості.

І на нім лежить держава,
Скіпетр і корона,
І шайки правдиві висять
На вагах закона.

І брилює царський палац,
Грає, як зірниця,
А навколо розвинулась
Пишня столиця.

І столиця — вся обвита
Крепкими мурами,
І ті мури замикають
Дві залізних брами.

І від мідної дороги
З брами, як віднога,
Йде до самого палацу
Срібная дорога.

А землі ж мав Соловей-цар —
Боже твоя воля!
На полудень степ тягнувся,
На опівніч — поле.

І як степ той, так і поле
Упирали в море;
На заході цілу землю
Розділяли гори.

І на північ від тих горів
Землю пущі вкрили,
На полудень росла травка
І джерела били.

І щасливо царював він:
Ворогів не було;
На заході було тихо,
Ніби сном заснуло;

З опівночі і з полудня
Брилювало море,
Да й з восходу йому було
Не велике горе.

Хоть Канчук, царевич сильний,
По степу шатався,
Але й той із Соловейом
Воювать боявся.

II

Була в царя Соловея
Красная столиця,
Та ще краща в нього була
Молода цариця.

І любились цар, цариця,
Нігде правди діти;
І на радість і потіху
Дав їм господь діти.

Мали вони за три роки
Три хороших сина.
І першая із них була
Добрая дитина.

Така тиха, така мила!
Лиш на ноги стала,
Вже від рання до смеркання
Поля не кидала.

Все на полі, все на паші
З чередою ходить
І всі думи свого серця
Співами виводить.

І найбільше з нього втіхи
Цар з царицею мали,
І царевича малого
Пастушком назвали.

Середущий не так добрий,
Як проворний вдався
І ніколи, як і перший,
Дому не тримався.

Вигнув дужку з обичайки,
Зав'язав струною,
Зробив стрілку з очерету,
Засмолив смолою.

І, бувало, тільки встане,
З рання до смеркання
Скрізь ганяє і стріляє,
Робить полювання.

І із нього цар, цариця
Свою втіху мали.
І царевича малого
Всі Мисливим звали.

Третій син їх був Причепа,
Так і називався.
Чи від того, що від льоху
Нігди не кидався;

Чи від того, що до бочки
Коли прип'ялиться,
То, бувало, тягне, тягне,
Поки не звалиться;

Чи від того, що, бувало,
П'яним хилитався
І, щоб тільки не упасти,
Він за все чіплявся.

Так і жили, й виростали
Царські синочки:
Їден в полі, другий в лісі,
Третій коло бочки.

III

Ще цариця чує силу,
Ще й надію має,
А Соловей занедужав,
Смерті виглядає.

Виглядає свої смерті
На гладкій підлозі,
Збілів волос його чорний,
Ніби на морозі.

І ослабли сухі руки,
Холодіють ноги,
І не може він підняти
Голови з підлоги.

Гаснуть очі, як ті зорі,
І життя згасає;
І жахнувся Соловей-цар,
І дітей скликає.

І царевичі зійшлися,
Коло него стали,
Коло него разом стали,
Гірко заридали.

«Діти мої!— батько каже,—
Нічого ридати!
І цареві, хоть і цар він,
Треба ж умирати.

Як умру я... діти, діти...
Станьте, не ридайте!..
Як умру я, моє тіло
В степу поховайте.

І по колії три ночі
Ходить вартувати:
Там я буду свою землю
Дітям роздавати».

І насили Соловей-цар
Руку підіймає;
Сини плачуть і ридають,—
Він благословляє.

І царевичі склонились,
На коліна стали,
І останній раз живого
Батька цілували.

Незабаром по умершим
Діти голосили;
Незабаром мертве тіло
В степу хоронили.

Хоронили й поховали,
Богу помолились,
Повернули до палацу,
Сіли, зажурились.

Стали вагу розважати,
Думоньку гадати,
Як то кожному прийдеться
Нічку вартувати.

IV

Нічка тиха. Зорі світять,
В небі місяць грає.
Степ туманом обгорнувся
І сном засипає.

Не шумить сухий чорнобиль,
Коник не скрекоче,
Перепілка не співає,
І вуж не сикоче.

І дримає степ широкий,
І кругом біліє,
Тільки свіжая могила
На степу чорніє.

І в могилі Соловей-цар
Сном відпочиває.
Над могилою царевич
Варту відбуває.

Відбуває самий старший
Батька виглядає
І сумнії свої думи
І співи співає.

Вдруг по степу загуділо,
Затряслась могила,
І царевич ізжахнувся:
Північ наступила.

І дух царя Соловея
Став на верх могили.
Як діамант, його шати
Пишні світили.

І на вінку на смертельнім
Квітки виростали,
Виростали, розпукали,
Чоло обвивали.

І говорить він до сина:
«Сину ти мій милий!
Іди, сину, ти на захід
Вліво від могили.

Там ти будеш між горами
Свою землю мати.
Там ти будеш сам по собі
Царем царювати.

А за тее, що вартуеш
Ти могилу сюю,
Я сопілку золотую
Тобі подарую.

І як сумно в ню заграеш,
Усе засумує;
А як весело заграеш,
Усе затанцює».

Дух іздимів. І на землю
Ще роса не спала,
Як сопілка на могилі
Золота лежала.

І узяв її царевич.
З братами простився
І на рідну сторононьку
Жити віддалився.

В другу нічку середущий
Варту відбуває
І стрілою на могилу
Землю підгортає.

І опівніч наступила,
Степ заколисався,
І дух царя Соловея
Сину показався.

І говорить він до сина:
«Сину ти мій милий,
Иди, сину, ти на захід.
Вправо від могили.

Там з лісами і звірами
Будеш землю мати,
Там ти будеш царювати,
Звірів полювати.

А за теє, що вартуєш
Ти могилу сюю,
На потіху тобі, сину,
Коня подарую.

І як схочеш полювати
В добрую годину,
Через вуха лиш коневі
Перелізеш сину».

Дух іздимів. Іще в небо
Зорі не уплили,
А вже коник вороненький
Стояв край могили.

І повів коня царевич,
З братом розпростився
І на рідну сторононьку
Жити віддалився.

В третю нічку наймолодший
Варту відбуває
І десятою бутельку
З горя випиває.

І опівніч наступила,
Степ заколисався,
І дух царя Соловоя
Сину показався.

І говорить: «І ти, сину,
Хоть не вартий того,
А повинен долю взяти
В царя, батька свого.

Будеш, сину, мою землю
І мій палац мати,
Там з царицею ти будеш
Разом царювати.

А за тебе, що вартуеш,—
Я і сам не знаю,
Чим я тебе, п'яний сину,
Дарувати маю?»

«Чим же, тату, дарувати?
Таку бочку дати,
Щоб із неї пити, пити
І не випивати».

Дух іздимів, зорі згасли,
І роса упала.
Аж тоді на верх могили
З вином бочка стала.

І пішов царевич з нею,
І, ідучи, впився,
І в палаці на порозі
П'яний повалився.

VI

Ще Причепи не проспався,
Лежить на порозі,
А вже Канчук з його військом
Б'ється на дорозі.

Да воно пак і не страшно:
В него війська много,
Та усе народ добірний,
Іден у ідного.

Да й Канчука з його військом
Лихо не узяло!
Бо вже справного такого
В світі не бувало.

І два війська ізійшлося,
Як дві сильних тучі;
Як блискавка, замигтіли
Палаші блискучі.

От без жалю січе палаш,
Списа серце коле,
І валяться трупом люди
На кроваве поле.

Щораз гірше Канчукове
Військо налягає.
Щораз слабше його силу
Друге відбиває.

І сонечко на полудень
Ще не ставало,
А Причепи усе війсьکو
Покотом лежало.

Крик і галас у столиці:
Канчук у дорозі!
І цариця свого сина
Будить на порозі.

І Причепа пробудився —
Нічого діяти!
Схватив бочку перед себе,
Давай утікати.

«Тільки бочка будь здорова,—
Пропадай, столице!
Пропадайте ви, палаци,
Й ти, стара царице!»

А тим часом під столицю
Канчук підступає
І гарматами залізні
Брами розбиває.

Розбиває і ламає
Срібну дорогу.
А в палацу добуває
Золоту підлогу.

І все військо нахапало
Срібла по кишені,
Осаули й отамани —
Злата повні жмені,

А царевич — діаманти.
І пішли з столиці...
Ще спасибі, що не вбили
Бідної цариці.

VII

Нічка тиха. Зорі світять.
В небі місяць грає.
Степ туманом обгорнувся
І сном засипає.

Не шумить сухий чорнобиль,
Коник не скрекоче,
Перепілка не співає,
І вуж не сикоче.

І дримає степ широкий,
І кругом біліє,
Тільки свіжая могила
На степу чорніє.

У могилі Соловей-цар
Сном опочиває;
Над могилою цариця
Тяженько ридає.

Вдруг по степу загуділо,
Затряслась могила.
І жахнулася цариця:
Північ наступила.

І дух царя Соловея
Став на верх могили,
Як діамант, його шати
Пишнії світили,

І на вінку на смертельнім
Квітки розпукали,
Виростали, розпукали,
Чоло обвивали.

І говорить: «Жінко люба,
Нічого тужити,—
Кинь Причепу і палаци,
В них тобі не жити.

Палац скоро завалиться,
І сліда не буде,
І столицю мою пишну
Занехають люди.

Бо Причепу уже другу
Десь там закладає.
Заким тую, як старую,
Кине-занехає.

Не вертайся ти до него,
Жий собі на волі:
Не подбає син про тебе
При лихій недолі.

Жий на волі, на степові,
Дасть тобі бог доньку:
Та пригорне, приголубить
Твою головоньку.

І у дочки тої будуть
Золотії крила,
У тих крилах її буде
І воля, і сила.

І як ворог прилучиться,—
Най тріпне крилами:
І посиплються, як порох,
Коні з козаками.

А з волосся буде мати
Отамана свого;
Нехай тільки не виходить
Замуж ні за кого».

Дух іздимів, і зірниця
Ще не засвітила,
Як цариця злотокрилу
Дочку породила.

VIII

Жие собі на степові
Вбогая цариця.
Росте дочка злотокрила,
Як та чарівниця.

Росте вона щогодини,
Росте не літами.
Що зігляне кругом себе,
То й питає мами.

Чи забринить коло неї
Пчїлка або муха,
Чи зав'ється, защебече
Пташка-щебетуха:

«Скажи, мамо, що говорять,
Що вони щебечуть?
Чи то діти з вітром грають,
З ненькою лепечуть?»

Чи то мати доньку кличе?
Скажи, моя мати.
Може б, і я полетїла
З ними погуляти?»

Чи комахів де загляне,
То і просить неньки:
«Подивися, моя нене,
На кузьки маленькі.

Як вони билину носять,
Комашню будують,
І ніч і день — коло неї
Сторожі вартують.

Подивися, як чужїї
Разом ізйдуться,
Як кусаються, їдяться
І до смерті б'ються.

Мабуть, мамо, і комаха
Людський розум має,
Коли вона між своїми
Ворога пізнає».

Чи на степ широкий гляне,
Де дзвінок синіє
І під ним, як шовк зелений,
Трава зеленіє;

І вітрець весінній віє,
Травку нахиляє
І по травці ніби хвилі
Гонить, наганяє.

«Мамо, мамо, як весело!
Чи ж ти розважала?
Перед тим суха билина
Поле покривала

І валилась, крила поле,
Як суха костриця...
А тепер... ізнов на полі
Молода травиця!

Мамо, мамо, чи ж на світі
Так не все міниться,
Чи ж не там росте новеє,
Де старе звалиться?»

ІХ

«Встає сонце від восходу,
Іде до заходу,
І нема сліда на небі
Після його ходу.

І куди воно заходить,
І де спочиває?
Скажи мені, моя нене,
Хто то розгадає?

І так сходить і заходить,
Може, з-перед віка,
І як глянеш — чи ж не тая
Доля чоловіка?»

І голубить її ньєнка,
К серцю пригортає
І милую свою доньку
Правди навчає.

Х

Ростє дочка злотокрила,
Краси добирає,
А тим часом її ньєнка
З снєльниць спадає.

Обсіклися пишні коси,
Снігом забілили,
Поспадались повні личка,
Воском зажовтіли.

Очі в лоб позападали
І там позгасали,
І на лобі літа сумні
Сліди поорали.

І ослабли сухі руки,
Підкосились ноги,
Похилилась, як билина
Суша край дороги.

І згадала стара ньєнка
Смертнує годину,
На могилу Соловєя
Повєла дитину.

І говорить: «Доню мила,
Поглянь кругом себе:
Доки глянеш — все те будє
Суджено для тебе».

І поглянула царівна, —
Видить: сине морє.
Подивилася на захід,
Манячіють гори.

На восході чорний ворон
Понад ліс літає.
На опівніч орєл сивий
Когті розправляє.

Зійде красний, як те сонце;
Світ його побавить,
І вмирає, і по собі
Сліду не оставить.

А на небі сонце вічно
Сходить і заходить.
«Як же, мамо, тее сонце
Попід землю ходить?

Най земля стоїть на морі,—
Де ж оперлось море?
Які ж будуть, моя нене,
Для води опори?

Як земля стоїть по собі
І опір не має?
Скажи мені, моя нене,
Хто її тримає?

І як висить на повітрі
Тяжка така брила?
Не згадаю, не зміркую,
Слаба моя сила».

Стане нічка, сходять зорі,
Місяць випливає...
«Звідки світло в синім небі?» —
Дівчина питає.

«Чи то слуги божі світять
Свічі восковії?
Чи то сяють так на небі
Люди умерлії?

Чи то зорі, божі мислі,
Божая дорога?
Чи то, може, кожда зірка
Інший світ у бога?

Не зміркую, моя нене,
Гадки не згадаю.
Полетіла б, полетіла б,
Силоньки не маю».

І говорить до царівни
Рідная цариця:
«Де спочили твої очі,
Там твоя границя.

Будь довільна своїм краєм,
Не бажай чужого,
Але нехай і чужії
Не займають твого.

Єсть у тебе в крилах сила —
Бийся, відбивайся.
Єсть у тебе в лобі розум —
Звести не давайся.

Стережися, доню, хмелю:
Хміль — погане зілля:
Платить мукою-тугою
За часок весілля.

Будь царівною довіка, —
Заміж — то недоля:
Нема в світі, моя донько,
Як власная воля.

Рік від року сповідайся
У старій столиці
І не забудь царя-батька
І мене, цариці».

І цариця свою дочку
Поблагословила,
І навіки свої очі
Темнії закрила.

ЧАСТЬ ДРУГА

І

Незабаром на степові
І Канчук конає,
Свої діти, свої слуги
З шатра висилає.

І виходять його діти,
Слуги виступають,
Ломлять руки, по цареві
Плачуть і ридають.

Лиш мізинець не ридає,
Шатра не кидає:
Заховався під постелю
І все розважає.

Встає Канчук із постелі
І трьома ключами
Відмикає круглу скриню,
Збиту обручами.

Достає нагай ремінний,
Кримку витягає,
Достає казан чугунний,
Стиха промовляє:

«От нагай, що вражій силі
Давав наганяю,
Як, бувало, говорив я:
«Погуляй, нагаю!»

А то кримка-невидимка,
Що мене ховала,
Як у полі вража сила
Мене наганяла.

І казан!.. Не раз варив я,
Що йно попадалось;
І все військо було сите,
І ще zostавалось».

І узяв він тії річі,
К серцю пригортає,
Заливається сльозами,
Стиха промовляє:

«Річі мої дорогії!
Де мні вас подіти?
Віддав би вас своїм дітям,—
Та не варті діти!

Закопаю я вас в землю,
Там лежить довіка.
Нехай до вас не доткнеться
Рука чоловіка».

І викопав в шатрі яму,
Річі укладає
І землею засипає,
Тричі примовляє:

«Хто їх буде добувати,
Нагле най сконає;
Чия рука закопала,
Та най відкопає».

І втиснув коліном землю,
І підвівся стиха.
Положився на постелю
І сконав до лиха.

II

«Добре, батьку, що сконав-есь! —
Синок промовляє.—
Чия рука закопала,
Та і відкопає».

І ще теплого з постелі
Волоче до ями,
І розкопує ту яму
Мертвими руками.

І розкопує, гадає:
«Все то моє буде,
І не видітимуть браття,
Не знатимуть люди».

А тим часом його браття
Своє пам'ятають:
Поробили в шатрі діри,
В шатро заглядають.

І но тільки докопався —
В шатро повбігали,
І над батьком своїм діти
Сварку розпочали.

«Моя кримка!» — каже менший.
«Моя!» — середущий.
«Моя кримка!» — каже старший.—
Я старший і дужчий».

І вхватали кримку в руки,
Кримки не пускають,
А тут раптом нахилились
І нагай хватають.

«Мій нагай!» — говорить менший.
«Ні, мій!» — середущий.
«Мій нагай!» — говорить старший.—
Я старший і дужчий».

І всі трое заціпились,
І нагай тримають,
І ще раптом нахилились,—
Казан підіймають!

«Мій казан!» — молодший каже.
«Ні, мій!» — середущий.
«Мій казан!» — говорить старший.—
Я старший і дужчий».

І зчепились за дідизну,
І не помиряться.
І водяться по шатрові,
День і ніч сваряться.

І сваряться, не миряться,
Батька проклинають,
А тим часом ходять слуги
Та їх розважають:

«Царевичі наші любі, ✓
Сваром не сваріться!
Ходіть краще до Причепи,
Миром помиріться».

І подумали три брати,
Покидають степи
Та й на північ, у столицю,
Ідуть до Причепи.

III

Прийшли браття у столицю,
Палац відпитали,
І приходять до покою,
Край порога стали.

А в покою сам Причепа
На високім троні,
Кучерявий хміль повився
На його короні.

Коло него, ступнем нижче,
Сидять сенатори,
А за ними їднорали,
Пани й асесори.

За панами осавули,
Як свічки, стояли,
А за ними прості люди
Мовчки укліякали.

У царя на відер двое
Чаша брильянтова,
І на чаші стоїть надпись:
«Тут правда царьова».

І цар нею вино тягне,
Відром — сенатори,
Півведерком — їднорали,
Оком — асесори.

Пани пили із півока,
З кварта — осавули,
Прості люди то з бляшанки,
То з бичка тягнули.

Наоколо часовії
Стіни підпирали
І, як ружа, довгошиї
Бутельки тримали.

Підступили, поклонились
Діти Канчукові.
«Розсуди нас! — говорили
П'яному царьові.—

Розсуди по правді божій,
А не чоловічій:
Нам осталось після батька
Три чудесних річі.

І першая із тих річів —
Канчукова кримка,
І та кримка не простая —
Кримка-невидимка.

Друга річ — нагай ремінний,
Тільки-но сказати:
«Погоуляй на кім, нагаю!» —
То й зачне гуляти.

А з казана, щоби їли
Всі на світі люди —
Кілько страви ізварити,
Стілько в нім і буде.

Отаке-то, ясний царю!
Ми й самі не знаєм,
Як ті річі між собою
Поділити маєм.

Чи три річі взяти разом
Судиш ти їдному?
Чи кождому їдну взяти?
І котру якому?»

IV

«Не журіться, царські діти,
Діти Канчукові:
Передайте ви ті річі
Нашому царьові.

Цар розсудить, кому взяти!» —
Слуги враз сказали.
І царевичі Причепі
Свої річі здали.

А Причепа тії річі
На столі складає,
Устає із свого трону,
Стиха промовляє:

«Свідок бог, суджу я правду,
І всі добрі люде:
Хто із вас братів поборе,
Усе того буде».

І в минуті двое старших
Раптом ізчепились,
Ізчепились і до крові,
Як ті півні, бились.

А молодший лиш на кримку
Скоса поглядає...
Ніби місце дає браттям,
К столу підступає.

Вже і тому, і другому
Боки посиніли.
Вже кривлею тому й тому
Губи закипіли.

А все вони таки б'ються,
Миром не миряться;
На останок враз без сили
Покотом валяться.

Плещуть свідки у долоні,
І цар помагає,
А мізинець помаленьку
Руку простягає.

Хвать за кримку! Да на себе!
Давай утікати!
Сенаторам через плечі,
Людам через п'яти!

«Ловіть його, бісурмана!» —
Усі закричали.
А він уже за порогом,
Поминай як звали!

«Ну, пустили того біса,
Хоть сих не пускайте!
Не пускайте бісурманів,
Зараз порубайте!»

І царевичів безсильних
На шматки зрубали,
І собі нагай ремінний
І казан узяли.

А мізинець-невидимець
З страху чи із горя
Десь погнався через степи
До самого моря.

V

На полудень від заходу
Пишна, як дівчина,
Розвинулась і дрімає
Сонная долина.

І в головах терен в'ється,
Шию обвиває
І квітками й ягідками
Голову вбирає.

Від восходу, як покрівля,
Відкотилось море,
Від заходу при долині
Стоять сиві гори.

Стоять гори при долині,
Ніби батько й мати.
І вартують, доки буде
Їх дитина спати.

І вартують з-перед віка,
І думу гадають,
Та на сонную дитину
Сльози проливають.

І на ноги спаде слізка —
І, як невидимка,
Закриває її чари
Встидлива димка.

І та димка зеленіє,
Вабить і лякає,
Вбитому життя дарує
І сама вбиває.

І на стан сльоза упаде,—
Кругом обіллється,
Опереже стан тоненький,
В вузлик завинеться.

Завинеться і дівочі
Чари замикає,
І два кінці, як дві бинди,
В море опускає.

І на груди сльоза впаде,
І до серця лється,
Доки в серці у гарячім
З вогнем не зійдеться.

І лиш тільки ізійдеться,
Парою злітає
І у сонної долини
Груди підіймає.

Підіймає повні груди,
Груди пробиває
І гарячою водою
На світ виплаває.

Плачуть гори, течуть сльози
Віки, не годину.
Но ті сльози не збуджають
Сонную долину.

Плачуть гори з-перед віка
І не перестануть,
Тільки легше горам стане,
Як на море глянуть.

Море тихе, море ясне,
Як дитя, дримає,
А за морем свята церква
І хрест святий сяє.

VI

В сій долині межі морем,
Терном і горами
Жив собі Пастух-царевич
З своїми стадами.

Живе собі, як пташина
На святій волі,
Коло него стада бродять
На шовковім полі.

А він собі під оріхом
Лежить на травниці,
І в травниці червоніють
Спілі полуниці.

А навколо на деревах
Фіги і мигдали.
Померанці і цитрони
Гілля повгинали.

Там спадають спілі сливи,
Жовті морелі,
А там тільки доспівають
Ріжки і дактелі.

На відклинах спілі дині
Й кавуни пестріють,
І над ними винограду
Китяхи синіють.

І в долині над зіллями
То метелик грає,
То жебонить бідна пчілка.
В квітку заглядає.

А в повітрі над садами
Грають божі птиці,
І над ними, як склепіння,
Небо без границі.

А по небі плине сонце,
Тане на долину
І, як ньєнка, оґріває
Рідную дитину.

Опочине ясне сонце —
Місяць випливає.
Безграничне склепіння
Зірньками сєє.

І весело зорі грають,
Мигтять і міняться,
То погаснуть, потемніють
То знов загоряться.

Тільки місяць, місяць думний.
Знать — своє гадає:
Мірним ступнем поміж зорі
К заходу ступає.

Хіба тільки, як проходить
В небі середину,
Стане думний і погляне
В сонную долину.

А в долині туман бродить,
Убрус випрядає
І на сонную долину
Стиха накидає.

VII

І як в небо сходить сонце,
І як з неба сходить,
Стає Пастух на долині
І думу виводить.

І стихає все навколо
Від орла до пчілки,
Все живе й неживе
Слухає сопілки.

І та дума, його дума,
Ніби з неба леться,
І широко, і далеко
За межу несеться.

Раз виходить піп із церкви,
Кондаки співає,
Коли чує: аж за морем
Якась дудка грає.

«Га! — подумав, — певно, люди
Зайняли долину.
Піду-но я що випрошу,
Хоть на сорочину».

І зібрався піп убогий,
Пішов понад море
І приходить на долину
Під високі гори.

Аж навстрічу йде царевич,
З попом привітався.
«Чи здалека ви, панотче?» —
Батьюшку спитався.

«Я з-за моря, — піп говорить, —
Я з-за моря, сину,
І бідую, христа ради,
Мало що не згину.

Я вдівець, не маю жінки,
І дітей не маю,
І за церкву лиш їдную
Та за душу дбаю».

«Будьте ласкаві, панотче,
В мене відпичніте,
Не цурайтесь мого хліба,
Сядьте, закусіте».

Простелив піп свою рясу,
На траві сідає;
Пастух ходить коло нього,
Щиро угошає.

І наївся піп убогий,
І хрест святий творить,
І дякує співакові,
Дякує й говорить:

«О спасибі! Добре, сину,
Ти людей приймаєш,
Тільки шкода, що до того
Вина не тримаєш.

Знаєш, сину, вино добре;
Письмо святе каже:
Веселить смиренне серце,
Маслом душу маже».

VIII

«Вибачайте мні, панотче,
Я ще не розжився,
Ще і року не уплило,
Як тут поселився.

Розживуся, і як будуть
Мене знати люди,
То на втіху добрих гостей
І то в мене буде.

На сей раз, святий панотче,
Прошу, не судіте,
А убоге господарство
Поблагословіте!»

Спершу вийшли на озера,
Де між купинами
Пливали собі на волі
Гуси з лебедями.

І піп руку піднімає,
І благословляє,
А тим часом Пастухові
Стиха промовляє:

«О, хорошії ж лебідки
Й гуси маеш, сину!
А годилось би й на церкву
Дати десятину».

І дарує він найкращу
Гуску і лебідку,
А піп тільки-но погладив
Куцю борідку.

Ідуть далі понад річку,
Аж на оболоні
Табуном на волі грають
Розкошнії коні.

«Благословить тобі господь
І ті коні, сину,
Лиш не жалуй в святу церкву
Дати десятину».

І вибрав той пару коней
Під масть і під міру,
І дарує і ті коні
В церкву на офіру.

Перейшов піп вздовж і навхрест
Всю його долину
І на церкву ізі всього
Вибрав десятину.

Наостаток в нього видить
Дудку золотую,
І на дудку піп зливає
Благодать святую.

«Всяка дудка гвоя буде
Повна благодати,
Тільки, сину, треба сюю
На святе віддати».

«Вже за сее, святий отче,
Прошу вибачати,
Дудка — батьків подарунок,—
Не можу віддати».

«Ну спасибі і за тее! —
Думає попина.—
Церкві хвала подобає
Мені — десятина».

ІХ

Тільки-тільки що царевич
Батюшку відправив
І отець чеснії стопи
За море направив,—

Аж з-за терену густого
Німець показався.
Іде,— Пастух поклонився.
«Звідки?» — запитався.

«Я сем, члечку, вбогий німець,
Фон Австрія з родем,
Жие собі тільки штукем,
З чужим хлебом-водём.

Як сват сватем, нам Австрія
Хлеба не родзіла,
Тільки з вогнем нас паліла,
З водем нас топіла.

З таким бідем немец нігди
З хлебом не працювал,
Тільки ходзіл із олейкем,
Штуки показовал».

«Що ж то в тебе за олейки?»
«Вшельке, мілій члечку:
І от того, жеби члечка
Покохал дзівечка,

І от глови, і од очу,
Од боку болення,
От седзення і стоення,
Піця і едзення».

«Як такіі ж то олейки,
То сховаі для себе.
Ще цікавий би я знати,
Що за штуки в тебе».

«О, я славне умім штуки,—
Хитрий німець каже.—
Тільке заплаць, мілій члечку,
Вшельке ці покаже.

Ото, члечку, і даремне
Маш ламане штуче...»
Перегнувся назад німець,
Падае на руки.

І руками вперся в землю,
Ноги підіймае,
І стоїть ногами вгору,—
Ніби чорт тримае.

І здихнув Пастух-царевич,
Просить німця встати:
«Що ти робиш з себе, німче? —
Став йому казати.—

Не пристало чоловіку
З себе сміх робити.
Чоловіку завше треба
Чоловіком жити.

Я дам тобі, чоловіче,
Всього для початку,
Та возьми, піди додому,
Збудуй собі хатку.

Сій, ори, працюй, трудися,
Як всі добрі люди,
То із тебе поміж людьми
І сміху не буде».

Х

Після німця якось господь
Того не доводив,
Щоби ще хто на долину
Жебрати приходив.

І Пастух поставив хатку,
Хліб зібрав завчасне,
І спокійно жив в долині
До самої весни.

Стала весна наступати,
Піст святий кінчатись,
Ще лиш тиждень,— і великдень
Треба сподіватись.

Із суботи на неділю
Йде Пастух із дому
І приходить, поклонився
Богові святому.

Поклонився і громаді,
Край попа вклякає,
А піп сидить в патрахілі,
Йому промовляє:

«Доки в церкву не положиш
Дудки золотої,
Поти тобі не прокажу
Сповіді святої».

І встав з місця, пішов в олтар
І вечерню править,
А Пастуха коло серця
Мов кліщами давить.

Вийшов з церкви за дзвіницю,
Ходить і блукає.
Аж приходить попів наймит
Да і розважає:

«Не журися, пане-брате!
До землі бідую!
Мало чого піп не каже!
Ходи-но зо мною.

Ти думаєш, що він справді
Так за церкву дбає?
О, бодай так! Все те, брате,
Собі забирає.

А як мучить на соломі
Бідну худобину!
Ходи хіба та оглянеш
Свою десятину».

І пішов Пастух, оглянув,
Аж жаль йому стало!
У голодної худоби
Й стебла не лежало.

«Та де йому,— наймит каже,—
За худобу дбати!..
Він за тее тільки дбає,
З ким би йому спати.

Та ще в хаті із ким-небудь
То й спати не буде.
Не пристало,— каже,— в хаті —
Будуть знати люди.

А на горі ще іздавна
Соломняник має,
От туди він своїх гостей
На нічліг приймає».

«О, спасибі тобі, брате,—
Пастух обізвався,—
Що ти правду розказати
Не полінувався.

А не знаєш, чи сьогодні
Буде молодиця?»
«Як не буде? та без Гриця
Й вода не святиться».

«Добре ж, брате. Я тут буду
О пізній вечері.
Не забудь лиш відімкнути
Затильні двері».

Пішов Пастух по сопілку,
Назад повернувся,
Увійшов в затильні двері,
В кутку пригорнувся.

І поглянув кругом себе:
Всюди темно й тихо;
На горі лиш по мінутах
Шелепає лихо.

Далі чує тихий голос:
«Годі, серце, спати:
Збирається сильний турок
Москву воювати».

«Не боїться Москва турка,—
Хтось говорить знова,—
Коли турок хоче битись,
То Москва готова».

А Пастух пождав минуту,
Та як стане грати!
Давай усе неживее,
Як живе, скакати.

Скачуть відра із водою,
Кадка з буряками,
Скачуть лавки і полиці,
Мисник із ложками.

Скаче в сінях стара ступа,
Як жива неначе.
І на горі підійнявся
Соломняник,— скаче.

Верещить піп, репетує,
Кричить молодниця,
Соломняник скаче, скаче
І з гори валиться.

І довго піп джмелів слухав,
Не міг з місця встати.
«Ото було вам, панотче,
Дудки не бажати».

А Пастух пішов в обору,
Вигнав десятину
І погнав її на пашу
На свою долину.

Гусака лиш забув взяти
У отця святого;
Його рано серед хати
Спик отець живого.

XII

Чи подужав піп за морем,
Пастух не питався;
Найшов церкву за горами
І до тої вдався.

Там і сповідь проказали,
І запричастили,
І без плати на великдень
Паски освятили.

Забув Пастух їдно горе,
Друге наступає:
Що день божий з його стада
Все щось пропадає.

А то качка десь пропаде,
А то і овечка,

А то гуски не долічиш,
А то і бичечка.

Різно бідний Пастух думав.
Звісно: в кого згуба,
Ще й у того до причинку
Гріха повна губа.

Напоследок — що робити! —
Пастух засідає.
Коли гляне: поміж терен
Німець пролізає.

Пролізає... Ще нічого:
Може, і не красти,
Може, в гості йшов, сердешний,
Та не міг попасти.

От Пастух і виглядає,
Що то буде з того?
Німець виліз, кругом глянув...
Ні, нема нікого.

А тут саме коло терну
Черета стояла.
Він живенько за ягнятко
Та у терен драла!..

«Почекай же, бісів німче!» —
Пастух розважає.
Взяв сопілку, засів знову,
Німця виглядає.

Тільки німець заліз в терен,
Дудка як заграє!
Німець скаче, німець плаче,—
Не рад, та гуляє!

І обдерлась сурдутина,
Стало тіло голе;
Німець плаче, німець скаче,
А тернина коле.

І пограла ще сопілка,
Й перестала грати,—

Ледве живий вийшов німець
І став промовляти:

«Нех же ему маць мордує
З таким дудкем его!
Троха-троха не змордовал
Немца убогého!»

Аж відтоді на долині
Жив Пастух щасливо:
Його щастя, його долі
Ніщо не мутило.

ЧАСТЬ ТРЕТЯ

I

Що ж царівна Злотокрила
На степу гадає?
Чи по неньці-голубоньці
Сльози проливає?

Чи літає в степу, грає?
Чи хазяйством радить?
Чи затялась із сусідом
І війну провадить?

Чи й її «ламане штуки»
Німці приставляють?
Чи і в неї десятини
Люди вимагають?

Проливала вона слъози
По неньці-цариці,
Та що ж мертвому допоможуть
Наші жалібниці?

Проливала вона слъози
У мертвого тіла,
Поховала, й перестала,
І повеселіла.

І живе собі на полі
Молода царівна,
Куди гляне не погляне,—
Земля рівна-рівна!..

Її шати — пишні крила,
Ліжко — пух-травиця,
Дах палацу — сине небо,
А стіни — границя.

В її крилах, злотих крилах,
Слуги й оборона,
Її сила, її слава,
Доля і корона.

І не знає вона смутку,
Не відає горя,
Встане рано, пролетиться
До синього моря.

Умийтесь, як лебідка,—
І в стару столицю!
І молитесь там за себе,
Царя і царицю.

І проскури лиш дождеться,—
На степ відлітає
І о світі, і о людях
Думоньку гадає.

І шасливо упливали
Дні її за днями,
Доки й туди не забралось
Лихо з пазурами.

То не німці гнули штуки,
Добро розкрадали,
Не попи то десятину
В неї вимагали.

То все війни тяжкі були,
Де кривля все лилась,
Де й царівна Злотокрила
Ледве не залилась.

II

Раз десятий чи двадцятий
Пташка злотокрила
В сине море купатися
Через небо плила.

І тоненьке повітря
Крила розсікали,
І на крилах лучі сонця,
Як діамант, грали.

І прибула аж до моря,
Звилась над скалою
І на скалу опустилась
Легкою ногою.

І дивилась довго в море,
Довго виглядалась,
Знать, собою, як у люстрі,
Пишна, любувалась.

І махнула крилоньками,
І на воду сіла,
І облилась вода чиста
Кругом її тіла.

І облилась кругом тіла,
І що ї чарує,
Коло того вона в'ється,
То вона цілує.

Аж тут, мабуть, від Причепи
На ту саму пору
Прибув Кримчук молоденький
В невидимці к морю.

І поглянув: що за диво!
Дівчина і птиця!
Крила злотом відбивають,
Сама — як зірниця.

І поглянув — серце мліє.
Так би й розтопилось!
Так, здається, що водою б
Навкруги обвилось!

Але дівчина на морі,
Як її достати?
Хіба, заким з моря вийде,
Треба почекаати.

І обмилася царівна,
Із води виходить,
І на ній вода росою
Сходить і не сходить.

Ніби трудно, ніби нудно
З нею розлучатись.
Ніби б хтілось ще минутку
З нею позостатись.

А царевич чуть не гине!..
Лиш з води ногою,
І царівни стан тоненький
Обвинув рукою.

Вона чує, та не видить,
Мов — дух святий з нами,
І злякалась, обмахнулась
Обома крилами.

І, на щастя, невидимка
З голови злетіла.
Той — до кримки-невидимки,
Вона й полетіла.

III

Оглянувся Невидимець,
Поминай як звали!
Тільки крила на повітрі
Махали, махали.

Полинула голубонька
Десь до полуночі,
І дивилися, дивились
Кримчукові очі.

І дивились, поки любка
В крапку не змінилась,
Поки й крапка не іщезла,
В небі не розплилась.

«Нехай море висихає,
Камінь розпукає,—
Таки знайду тебе, пташко! —
Кримчук промовляє.—

Полети ти на край світа,
В ледяне море,
Заховайся межі пущі,
Високії гори.

Не Кримчук я Невидимець,
Коли за тобою
Я не стопчу кругом світа
Босою ногою.

О, найду я твою пташку,
Впаду на її груди,
І чи миром, чи війною
Моя вона буде».

І насунув невидимку,
Зміряв слід очами,
І пішов у степ шукати
Дівчини з крилами.

І блукав він по степові
Від самого рання,
І шукав він голубоньки
З рання до смеркання.

І вже сонце погасає,
Вечір вечоріє,
Кримчук видить: на степові
Насип зеленіє.

Кругом насипу крутого
Утопане поле,
Кругом поля все чорнобиль,
Перекотиполе.

І іде він через поле
Да і розважає:
«Коли поле так убите,
Хтось тут жити має.

Може, якраз попаду я
Пташку злотокрилу?»
І проходить через поле,
Лізе на могилу.

Вилізає. Нема пташки.
Нічого діяти!
Може, пташки нема вдома,—
Треба почекати.

І сидить він, і дрімає,
Аж ніч наступає,
Засвітили ясні зорі,
Місяць впливає.

IV

А царівна Злотокрила
На всеношні була
І о пізній вечері
На степи прибула.

І прибула на могилу,
Проскуру спожила,
Хоче спати... Що за диво!
Засвербіли крила.

«Стійте, крила, не свербіте,—
Любка обізвалась,—
Нема сили, щоб зо мною
Билась, воювалась.

Єсть над морем Невидимець,
Але й його кості
Не занесе ворон чорний
До царівни в гості».

«А може, той Невидимець
І сюди забрався?»
І зняв кримку-невидимку,
Любі показався.

«Що ж, царевичу могучий?
Чи будемо битись?
Чи, як добрії сусіди,
Будемо миритись?»

«Не прийшов-ем я, царівно,
Із тобою битись,
А прийшов-ем помирितись,
З тобою оженитись».

«Дякую за добре слово
І мирюсь з тобою,
Но я нігди нічиєю
Не буду жоною.

Не можу я вийти замуж,
Поки силу маю,
І тоді не вийду замуж,
Як силу втеряю.

Бо хоть би сама я хтіла,
Не допустить сила,
Щоб жоною кому була
Пані злотокрила.

А відбийте в мене силу —
Що із мене буде?
Ні я людей не захочу,
Ані мене люде!..»

«Клянусь пеклом! — Кримчук каже,—
Клянусь головою,
Як не миром, то війною,
А женюсь з тобою!

Лиш як крилам страшна кримка,
Кримці страшні крила,
Так самим нам не годиться
Битись, Злотокрила.

А поставим в поле військо,
Військо буде битись,
А ми здалеку від себе
Будем лиш дивитись.

А з сим словом, Злотокрила,
Будь же ти здорова!
Мое військо буде взавтра,
Будь і ти готова».

V

У неділю Злотокрила
Рано пробудилась,
Полетіла у столицю,
Богу помолилась.

Відслухала службу божу,
Проскуру узяла
І на степи повернулась,
На могилі стала.

Тільки стала на могилі,
Проскуру спожила,
Коли гляне: через степи
Іде вража сила.

І стріпнулася царівна
Обома крилами,
І посипались, як порох,
Коні з козаками.

І зайняли ціле поле,
І на полі грають,
Довгі піки виміряють,
Палашами мають.

Вогню крешуть, люльки курять,
Луки натягають,
Кричать, свистять, галасують,
Пісеньки співають.

І побавилась царівна,
Волос вириває,
І гетьмана з булавою
До них посилає.

Як гетьмана увидали —
Не то щоб злякались,
А так, звісно, для порядку
В сотні позбирались.

Прийшов гетьман, обдивився:
«А що, милі братця?
Кримчук іде на царівну —
Треба воюваться».

«Та як треба, то і треба!» —
Козаки озвались,
І всі разом з отаманом
У степи погнались.

І війна ж то закипіла!
Боже твоя воле!..
Людські трупи, як солома,
Укривали поле.

А живії по коліна
У кривлі бродили,
І різались, і рубались,
З місця не сходили.

І тогді лиш на степові
Різня перестала,
Як вся сила Кримчукова
Покотом лежала.

Після того вражі трупи
Три дні хоронили
І над ними насипали
Високі могили.

А царевич Невидимець
Із такого горя
Відцурався і царівни
Та й пішов до моря.

VI

Ще травою не покрились
Чорнії могили,
І ще крові на степові
Дощі не відмили,

Ще царівна й після сього
Балу не проспалась,—
А для неї уже друга
Учта готувалась.

Біда нігди к чоловіку
Ідна не приходить,
А все кілька на підмогу
З собою приводить.

Лиш заким-то на степові
Учта тая буде,
За царевича Мисливця
Спогадайте, люде.

На опівніч від заходу
Єсть ліси дрімучі,
Їх границя — гори й море,
Болота і кручі.

І ті гори — на полудні,
Болота — з восходу,
Бурштин-море — з опівночі,
Кручі — від заходу.

Не садила ліси тії
Рука чоловіка:
Тії пущі, знать, стояли
Від початку віка.

І в тих пущах ісплелися
Берест і кленина,
Граб, і ограб, і крушина,
Вільха, і ліщина.

Ісплелися і обнялись
Браття молодії,
А під ними догнивають
Їх батьки старії.

Догнивають, ніби трупи,
Кора порохніе,
І, як кості, недогниле
Дерево жовтіе.

І, як тіло умерлого,
Кора відпадає,
І по нії гробак лазить,
Покорму шукає.

І їдні вже ізогнили,
Другі догнивають,
А їднолітки живії
Віка доживають.

То ще дуби, старі липи
На ногах держаться;
Но і тії незабаром
Трупами зваяться.

І в тих пущах від потопу
Люди не ходили,
Там літали тільки птахи
Та звірі бродили.

VII

Серед пуші тече річка,
А при ній поляна,
І поляна — то столиця
Мисливого пана.

І нема на ній палацу,
І не видно стайні,
Тільки трава зелене
Буйна по поляні.

І по траві по зеленій
Кінь вороний бродить,
Прищурює віщі вуха,
Головою водить.

А під липою старою
Пан відпочиває,
Заким встане й полювання
Коню загадає.

І як тільки загадає,
Віщій кінь приходить,
Ліве вухо нахиляє,
Як трубу розводить.

І царевич улізає,
Правим вилізає
І, облитий сріблом-злотом,
На коня сідає.

Після нього скачуть люде:
Ідні з рогачами,
Другі з ружами, сітками,
Треті із хортами.

То на конях, то без коней,
Всякі виступають,
Виступають, кругом нього
Поле укривають.

Укривають ціле поле
І ждуть приказання,
Як прикаже пан Мисливий
Мати полювання.

Скаже птахів полювати —
Летять поверх пущі;
А звірину полювати —
Летять через гущі.

І вже най стома ногами
Звір який втікає,
Або най стома крилами
Пташка улітає.

Най зайде в трістя-болота,
В прірви на дно моря,—
Попадеться лиш на око,
Не втече небора.

А кінчилось полювання —
Ізнов на поляну!
Кінь стає і вухо праве
Підставляє пану.

І заграють кругом труби,
І пан улізає.
Улізає, розбереться,
Лівим вилізає.

Потім челядь улітає
І там застається,
Потім пан лягає спати,
А віщун пасеться.

VIII

Так і жив собі царевич
На своїй поляні,
Тільки й думи в нього було,
Що про полювання.

І в тих думках кілька років
В вічність полинуло,
І літа ті найщасливіші
Для Мисливця були.

Після того із шостого
Чи з сьомого року
Залягла йому гадюка
Край лівого боку.

І згризала йому серце
З рання до смеркання,
І натхнула тяжкі війни
Замість полювання.

От такі-то річі були!
Певними часами
Полював собі Мисливий
Межи болотами.

І вбив сарну, кілька зайців,
Вовка і лисицю,
Наостаток несподівно
Напав на куницю.

Летять слуги і Мисливий,
Хортів попускали,
А куниця на болото,
Поминай як звали!

Біжить вона болотами,
Полям, чагарами,
Біжить ззаду і Мисливий
З слугами, хортами.

Убігає кунка в стеги,—
Ба й ті не вертають
І в густий бур'ян високий
З псами убігають.

І ганяли, не догнали,
І в степу зблудили,
І насилу приблудились
На ніч до могили.

І кругом могили стали,
Стали розважати,
Чи додому повертатись,
Чи тут ночувати.

Розсудили: ночувати
Слугам серед поля,
Царевичу — на могилі,
Коли буде воля.

І подякував царевич
За їх раду милу,
І пришпорив вороного,
Іде на могилу.

ІХ

А царівна Злотокрила
На могилі спала...
Крила раптом засвербіли,
І царівна встала.

Перед нею в золоті, сріблі,
Гарний, уродливий,
Стояв з конем на могилі
Царевич Мисливий.

І поглянула царівна
Навкруга могили,
А там люди пішо й кінно
Ціле поле вкрили.

І поглянула, питає:
«Звідки, добрі люде?
Чи війна у вас зо мною,
Чи супокій буде?»

І царевич відвічає
Панні уродливій:
«Я — царевич із поляни,
То — мої мисливі.

Ми куницю полювали
Да в степи загнали,
Не догнали, заблудились,
Сюди приблукали.

Просимо тебе, царівно,
На нас не гнівися,
Що без волі ми твоєї
В степи ввігналися».

«Коли так,— царівна каже,—
Я жалю не маю,
Кілько схочете — полюйте,
Я вам позволяю.

Ще годилось би вас, гречних,
Переночувати,
Но я — панна, ти — кавалір,—
Прошу вибачати...»

«Дякуєм тобі, царівно,
І святому богу,
Тільки звідси на поляну
Покажи дорогу».

І царівна показала:
«Так тримайтесь, люде:
Перше кий вам попадеться,
Потім жито буде.

І від жита на полудень
Там пішло ще наше;
А від нього на опівніч —
Все те буде ваше».

І подякував царевич,
Шапкою склонився,
З всроного перегнувся,
З панною простився.

Зібрав слуги і поїхав
На свою поляну,
І все думав за царівну,
Любу та кохану.

Х

Звела з розуму царівна
Мисливого пана,
І огидла йому пуца,
Збридла і поляна.

І чи спить він, чи дрімає,
Чи думу гадає,—
Його думка край могили
На степу літає.

І літає коло тої,
Которую любить,—
Обіймає і цілує,
Ластить і голубить.

«Нащо ж думи, нащо ж мари
Про пишнії чари,
Коли з ними враз по серці
Бродять чорні хмари?»

Спив і я той прикрий келих
За здоровля долі,
І з похмілля мое серце
Розкривають болі.

Правда, мило мені було,
Як дівча обняла,
І опущене покрівля
З думки підіймала,

І на розум накидала.
Правда, мило було!..
Мое серце в океані
Розкоші тонуло.

Я забув про все на світі,
На все не вважав-ем,
Я й себе забув самого,
Мало пам'ятав-ем.

Спам'ятався... вона щезла!..
Розум холодіє.
Лиш нещасна моя думка
Росте та повніє.

В яким смутку, в яким жалю
З нею я блукаю,
В яких муках, тяжких болях
На світ породжаю.

Зв'янув мій вінок рутвяний,
І вона причина,
І хто знає, чи пригорне
Хоть дитя дівчина!

Нащо ж думи, нащо ж мари
Про пишнії чари,
Коли з ними враз по серці
Бродять чорні хмари?»

І роздумав пан Мисливий:
«Нічого гадати,—
Лучче бути у царівни,
Правду розказати».

XI

І пішов він до царівни:
«Панно Златокрила,
Ти строїла моє серце,
Розум погубила,

Верни розум, віддай серце,
Зжалься надо мною,
Прийми моє вірне слово,
Будь моею жоною!»

«Царевичу любий, милий!
Вибачай, що скажу:
Я своєї головоньки
Нігди не зав'яжу.

Доки сила єсть у мене,
Хоть би й я хотіла,
Не допустить мене замуж
Моя власна сила.

А як доля мене зрадить,
Сила збита буде,
Ні я людей не полюблю,
Аві мене люде.

Царевичу любий, милий!
Щиру правду кажу:
Я своєї головоньки
Нігди не зав'яжу»

«Чари мої, небо мое!
Зжалься надо мною!
Не женою,— бог з тобою,—
Будь хоча й сестрою!

Позволь мені на степові
Вічне полювати,
Вічне тебе оглядати,
З тобою розмовляти!»

«Позволяю, дозволяю
І буду сестрою,
Лиш не слави, прошу тебе,
Не роби зо мною».

І як рідная сестриця.
З братом обійнялась,
Пригорнула його к серцю,
Щиро цілувалась.

І що ж? легше тепер стало
Мисливому пану,
Коли він сестрою має
Дівчину кохану?!

Но чи ж легше: води хтіти,
Питоньки просити,
У воді по шию бути
І води не пити?

Що йому за доля була
І сестрою мати?
Що за щастя йому було
З нею розмовляти?

Тільки дума за думою
Розум убивала;
Тільки туга за тугою
Серце розривала.

XII

І не міг царевич знести
Тяжкої недолі,
І задумав її взяти
Замуж по неволі.

І в півночі, як царівна
Мала спочивати,
Став царевич на всі степи
Сіті розкидати.

І розкинув на всі степи,
Поля і могилу,
Ставить силу серед поля,
Сам іде по милу.

Тільки вийшов на могилу —
Мила пробудилась
І сердитими очами
Вколо обдивилась.

Всюди сітка на степові,
Край могили люди.
«Скажи, брате, — запитала, —
Що то з того буде?»

«А що ж буде, моя панно?
Прийшов за сестрою,
Щоб по волі чи неволі,
А була жоною».

«Не буде сестра жоною», —
Відповіла мила;
І на ступень відступилась,
І стріпнула крила.

І, як порох, пішо й кінно
Козаки спадають,
І зганяють вражу силу,
Сіті обривають.

І урвала їден волос,
Ставить отамана,
І отаман в чисте поле
Запрошає пана.

І на степу межі житом,
Кийом і могилою
Ізійшовся пан Мисливий
З отаманської силою.

І зійшлися, б'ються, тнуться,
І кінця не мають,
Ідні сили полягають,
Другі виступають.

У Мисливця нова сила
З вуха виступає,—
В злотокрилої царівни
Із крил вилітає.

І зійшлися, б'ються, тнуться,
Тільки й миру мають,
Як землею сировою
Трупи закривають.

І так бились літо й зиму;
Аж перед святою
Дождалася Злотокрила
На часок покою.

І в столицю полинула,
І там сповідалась,
І днів кілька із столиці
В степи не верталась.

ЧАСТЬ ЧЕТВЕРТА

I

Безворотно дев'ять років
В вічність улетіло,
Як на степу опочило
Соловея тіло.

Улетіло дев'ять років,
Ще їден кінчався,
А Причепа з того часу
Ще й не сповідався.

І от саме на великдень
Слуги підступають,
Будять сонного Причепу
Да і промовляють:

«На добридень, ясний царю,
Святом веселися,
Ідь у старую столицю
Та запричастися».

Встав Причепа, довго думав,
Думав, що робити,
Наостаток сказав слугам
Коні заложити.

Заложили слуги коні,
Він умився, вбрався,
Взяв барилко й фариакон
На степи погнався.

Приїжджає у столицю
І у церкву входить,
А у церкві херувими
Старий дяк виводить.

І врата святі одкриті,
Свята чаша сяє,
І отець крижує руки,
Духа призиває.

І кадильниця святая
В олтарі кадиться,
І, як в небі білі хмарки,
Фіміам клубиться.

І в тих хмарках, ніби в небі
Душі умерлії,
Бликають перед вратами
Свічі восковії.

А у церкві на колінах
Стоїть Злотокрила
І, як ангел перед богом,
Голову схилила.

І Причепа мимоволі
Серцем сокрушився,
Уклякнув і нахилився,
Господу молився.

Щиро господу молився,
Щиро сповідався,
Потім разом з царівною
І заприцащався.

І по всьому піп виходить,
Проскури підносить
І царевича й царівну
На свячене просить.

II

Піп, Причепа і царівна
За столом сиділи,
Як звичайне, на великдень.
Спершу яйця їли,

Потім паску, і ковбаси
І усе свячене,
Наостаток надпочали
Порося печене.

І отець святий говорить:
«Варто би полити,
Но бог свідок, нігде було
Крапельки купити».

«Та то правда, ясний отче,—
Враз Причепа каже,—
Той і легко не поїде,
Хто коліс не маже.

Десь там я приніс з собою
Барилечко ціле,
Та не знаю, святий отче,
Чи ви п'єте біле?»

«Слава богу,— отець каже,—
Що то розбирати!
Дання всяке за хороше
Бог велів приймати».

І принесли то барилко,
Пляшку наточили
І поставили на тацу,
Три чарки налили.

І панотець як годиться
Змовив славословля,
І всі троє разом кажуть:
«Дай боже здоровля!»

І Причепа випив повну,—
Другу наливає;
Батюшка ще тільки першу
З смаком допиває.

А царівна злотокрила
Тільки що надпила;
І надпила половину,—
На стіл положила.

П'ятую Причепа випив,
Випив — не упився;
Батюшка якось по третій
Спати положився.

А царівна злотокрила
Першую кінчала,
І уже хмільная думка
Грати начинала.

Куди гляне: все так мило,
Що й сусід поганий
Видиться її хороший,
Гарний і рум'яний.

І не розум нею радить,
Хміль розпоряджає,
А Причепа тільки ходить
Та на вус мотає.

III

Далі став, на нюю глянув,
Крісло присуває,
І сідає коло неї,
Та їй промовляє:

«Ой царівно-королівно,
Пишна, злотокрила!
В тебе, мабуть, божа сила
Свої чари влила.

Кілько гляну я на тебе,
Кілько подивлюся,—
Так водою й розіллюся,
Воском розтоплюся.

Звідки ти, царівно люба?
Де ти проживаєш?
Де ти царство своє пишне,
Пишний палац маєш?

Скажи, люба, щиру правду,
Чи-сь кого кохала?
Чи дала-єсь кому слово,
Чи ще не давала?

Як не дала-сь, мила, люба,
Зжалься надо мною,
Подаруй життям і віком,
Будь моєю жоною».

І обняв її царевич,
К серцю пригортає,
А вона йому на груди
Голову схиляє.

І, будь розум в неї в лобі,
Того б не бувало,
А то хміль, погане зілля,
Всеньку розібрало.

Хміль на груди камінній
Голову схиляє,
Хміль Причепу обіймає,
Йому промовляє:

«Я царівна-королівна,
В степу проживаю,
Ще мужа не добрала-м,
Тільки добираю.

Сватався колись до мене
Жвавий Невидимець,
А тепер за мене б'ється
Мій сусід Мисливець.

Но, царевичу Причепо,
Ти з них наймиліший,
Ти найкращий, найдобріший
І найрозумніший.

Я хотіла б тобі бути
Вічною жоною!
Тільки крила!.. ой, не можу...
Стрепени рукою!»

І підняв царевич крила,
І потряс крилами,
І посипались, як порох,
Коні з козаками.

І ті коні воронії
Тільки що держаться,
А козаки такі п'яні,
Що із ніг валяться.

IV

Незабаром Златокрила
О світі забула,
Похилилася на крісло
І, хмільна, заснула.

Для невинної дівчини
То кругий часочок,
І, будь тут на вітрогона,
Вінок не віночок.

Та Причепи добре знає,
Що куди стріляє;
І по хаті походжає,
І думу гадає:

«Отаке-то, добрі люди,
Все мое кохання:
Лиш над бочкою сидіти
З рання до смеркання.

А о панстві і о царстві
Де вже мені дбати!
Значить, сильного сусіда
Мені страшно мати.

Але от моя сусідка —
Та ще й сильна дуже,
І для неї мое військо,
Хоть би й два, байдуже.

Як потрясе лише, псяюха,
Обома крилами,
То насипле тих козаків
До стилої мами.

Біда, батьку! Що робити?
Та що і чинити?
Що ж чинити? Звісне діло:
Тра біду забити.

Що забити, то забити:
Я і сам то знаю;
Лиш сусіда ще їдного
Я на думці маю.

О, то шельма Невидимець! —
Куди моя сила! —
Його тільки і звоює,
Що ся Злотокрила.

Ото треба одурити;
Скажу, що женюся,
І таки при панотцеві
З нею заручуся.

А щоб того дохопити,
Вдамся до горівки;
Без горівки куди пнятись
До такої дівки!

Із Мисливцем — і то билась!
Відігнала Кримця!
А я, правду ісказати,
Що така за птиця?

Так от! треба підпоїти,
З нею заручитись,
А потому туманити,
Тільки не женитись.

Після того най звоює
Невидимця мила;
А там звісно, що зробити:
Відрубати крила».

Рано, тільки освітив бог —
Усі троє встали,
Пішли в церкву на молитву,
Службу відстояли.

Повернулись, знов до чарки,
Випили всі троє,
І царевич, і царівна
Сіли враз обое.

І обое сіли разом,
Разом обійнялись,
Обійнялись, розмовляли,
Щиро цілувались.

А піп сивий, бородатий,
Тільки поглядає.
«О, то б славно була пара! —
До них промовляє.—

Хіба буде з вас, царівно,
Годі дівувати.
Чи ж не лучче вийти замуж,
Свого мужа мати?»

А царівна зрум'яніла,
Не одповідала,
Лиш царевича тісніше
Ручкою обняла.

«Що ж, життя,— царевич каже,—
Хіба заручімся!
І як буде воля божа,
То і оженімся».

Но царівна знов мовчала,
Не одповідала,
Лиш обняла ще тісніше
І поцілувала.

«Возьміть, отче, дві обручки
Поблагословіте,
Освятить їх як годиться
Та нас заручіте».

І узяв піп дві обручки,
І благословляе,
І коханків обручае,
Обручки міняе.

І коханки обручились,
Хрест поцілували
І присягу перед богом
На кохання дали.

Після того стали пити,
Доки хто іздужав,
І царівну хміль веселий
Перше всіх подужав.

Потім батюшка старенький
Спати положився,
Лиш Причепя не упився,
Тільки розпалився.

І обняв царівну сонну,
Крила відклоняе
І обвився, обгорнувся,
І все забувае.

VI

На великдень у вівторок
Злотокрыла встала
І, що смашно спочивала,
Тільки й пам'ятала.

І тут милий її знову
Хмельом похмеляе
І до себе в свое царство
В гості запрошае.

І поїхала царівна
В гості до милого,
Погостила, нетямуца,
До Хоми святого.

Погостила, вина взяла,
В степи полетіла;
І там душу заливала,
Як душа боліла.

Так заручена царівна
Цілий рік прожила,
Лиш Причепу обіймала
Та хмільнее пила.

Але раз якось царівні
Вина нестало.
Пробудилося сумління,
Душу розгризало.

І шептало її, бідній:
«Що ти починила?
Свою славу, честь і волю —
Все ти погубила!»

І так тяжко їй, важко,
І так сумно стало,
Ніби сто пудів заліза
На її серце впало.

І не втерпіла царівна,
І кидає степи.
І, щоб душу закропити,
Летить до Причепи.

«Ой царевичу Причепо,
Тяжко мені жити,
Дай, коханий, вина чарку
Душу закропити».

«Пожди трохи, моя мила,—
Він відповідає.—
Чи ти знаєш Невидимця,
Де він проживає?»

Достань в нього мені кримку,
Тоді будем пити,
Будем пити і гуляти,
Як у раю жити».

Извинулась, полетіла
В степи Златокрила
І стріпнула раз остатній
Свої пишні крила.

І найкращий чорний волос
З голови урвала:
Свому війську раз остатній
Отамана дала.

І говорить отаману:
«Іди, милий синку,
Та вишукуй Невидимця,
Достань з нього кримку».

VII

Як розсипались козаки
Всюди по степові,
Застукали Невидимця
Десь у байракові.

Обступили наоколо,
Бідного, спійняли
І убили, закопали,
Невидимку взяли.

А царівна невидимки
І не огляділа,
Тільки взяла й до Причепи
Льотом полетіла.

І узяв Причепа кримку,
І напоїв милу,
І поїхав з нею разом
В степи на могилу.

І зачали на могилі
Балом балувати:
Цілуватись, милуватись,
Пити і гуляти.

І нещасная царівна
Тяженько упилась,
І на мамину могилу
Покотом звалилась.

Розпустились пишні коси,
Відхилились крила;
Що святого у дівчини,
Все вона відкрила.

І літає птах над нею,
«Вічну пам'ять» править,
А Причепа ще раз бідну
Дівчину неславить.

І літає птах, співає:
«Горе тобі, мила!»
А Причепа вже ламає
Золотії крила.

І виламав крило праве
Край самого тіла,
І на рані на глибокій
Кривця закипіла.

І виламав крило праве,—
Лівеє ламає,
А відломлене тим часом
Життям відживає.

І ожило, і в повітря
З-під руки фурнуло,
І далеко в чужу землю
Жити полинуло.

А Причепа крило друге
З тілом вириває
І нещасною царівну
Кримкою вкриває.

А крило несе під гори,
Кинув між собаки,
І зачали крило гризти
Дикії собаки.

VIII

Спокійніший став Причепа,
Лучче запиває:
Із сусідів таких сильних
Ніхто не лякає.

Тільки й страху, що на пуці
Брат його Мисливий,
Але і той незабаром
Пропав, нещасливий.

Чи то сповідь то вчинила,
Чи війна огидла,
Чи царівна Злотокрила
Так із п'янства збридла,—

А від світлої неділі,
Як заприцащався,
Пан Мисливий з царівною
Більш не воювався.

А бувало, що день божий
Робить полювання,
І полює, і ганяє
З рання до смеркання.

Полював він раз медведя,
Та, на своє горе,
Десь загнався на край світа,
Під ледяне море.

Істомились бідні слуги,
І кінь спотикався,
Та і сам він на коневі
Ледве що тримався.

І гадає пан Мисливий,
Де би відпочити?
Брат Причепи по дорозі,—
Чому б не вступити?

Заїжджає до Причепи.
«Здоров, пане-брате!
Чи дозволиш відпочити,
Переночувати?»

«Здоров, братику Мисливий!
Прошу до покою..
О, як же я давно, брате,
Видівся з тобою!»

Привів в хату, просить сісти,
Просить їсти, пити,
А тим часом каже слугам
Коня уходити.

Слуги взяли вівса мірку
І вином полляли,
І вівсом тим аж до звалу
Коня вгодували.

Вгодували, в льох завели
Під желізні брами,
І всі двадцять брам замкнули
Двадцятью замками.

А тим часом і Мисливий
У палаці впився
І хитався в своїм кріслі,
Поки не звалився.

І муляри ізійшлися,
Мисливого взяли,
Назад руки ізв'язали,
В стовп замурували.

ІХ

І по царству Соловея
Всюду тихо було.
І на пуці, й на степові
Ніби сном заснуло.

Сам Причепа запиває,
Спить не просипає,
Аж тут дудка десь здалека
Грати починає.

І ту дудку на могилі
Чує Злотокрила,
І з години на годину
Виростають крила.

І Мисливий серед муру
Тую дудку чує,
І зв'язані свої руки
Пробує, моцное.

І кінь його серед льоху
Дудку зачуває
І — що пісні — копитами
Браму розбиває.

Чує дудку і Причепу
І не раз жахнеться,
І із чаші золотої
П'ється і не п'ється.

Чи то дудка золотая
Щось лихе віщує?
Чи то так його сумління
Мучить і мордує.

І так йому тяжко, тяжко!
І так нудно, нудно!
Тяжеліють руки й груди
І дихати трудно.

А тут дудка грає, грає,
Ніби вимовляє:
«Стережися, злий Причепу:
Господь покарає».

Ляже в постіль спочивати —
Спить і не спить:
Йому дудка золотая,
Ніби кара, сниться.

Сяде їсти — і не їсться,
Пити — і не п'ється:
Якась туга коло серця,
Як гадюка, в'ється.

І всі двері зачиняє,
Вуха затикає,
А сопілка грає, грає,
Ніби вимовляє:

«Кайся живо ти, Причепу,
Тілом і душою:
Піднялась рука господня —
Кара над тобою».

І ша!.. тихо всюди стало,
В цілім царстві тихо;
Та страшніше воно було,
Ніж самеє лихо.

Х

І остатню співак думу
Грати зачинає,
І дрижить земля від неї,
Камінь розпукає.

І двадцята коло льоху
Брама затріщала,
Враз із крюками, гаками
Хрьопнула, упала.

І затрясся стовп камінний,
Набік похилився,
І вершок його зламався,
Покотом звалився.

І далеко на степові
Затряслась могила,
І у сонної царівни
Засвербіли крила.

І царівна пробудилась,
Все припом'янула
І на вдяку до Причепи
Льотом полинула.

А там уже і Мисливий
Конем своїм грає
І сто тисяч своїх слугів
З вуха випускає.

І царівна свої крила
Раптом потрясає,—
Сорок тисяч свого війська
Із крил висипає.

«Виступай, негідний враже,
В чисте поле битись!
Не будемо ми з тобою
До смерті миритись!»

І Причепа у столиці
Слуг своїх збирає
І, чи радий, чи не радий —
В поле виступає.

І обняли його силу
Дві великих сили,
І Причепине все військо
До ночі побили.

А самого неубитим
У полон узяли,
І сиділи, і гадали,
Кару вимишляли.

Аж іде Пастух-царевич
І став розважати:
«Не годиться нам брат брата
За гріхи карати.

Всі ми винні перед батьком,
Зле усі ми жили,
А ходім на суд і правду
В степи до могили.

Нехай батько знов явиться,
Очі нам розв'яже,
І розсудить, і научить,
І всю правду скаже».

ХІ

Нічка тиха, зорі світять,
В небі місяць грає;
Степ туманом обгорнувся
І сном засипає.

Не шумить сухий чорнобиль,
Коник не скрекоче,
Перепілка не співає,
І вуж не сикоче.

І дрімає степ широкий,
І кругом біліє;
Тільки давня могила
В степу зеленіє.

І в могилі цар, цариця
Сном опочивають.
Над могилою їх діти
Варту відбувають.

Вдруг по степу загуділо.
Затряслась могила,
Стало сумно, стало страшно,
Північ наступила.

І дух царя Соловоя
Став на верх могили:
Як діамант, його шати
Пишнії світили.

І на вінку на смертельнім
Квітки виростали,
Виростали, розпукали,
Чоло обвивали.

«Діти мої, любі діти! —
Став їм говорити.—
Не вмiли ви шануватись,
Не вмiли ви жити!

Єсть три сили в чоловіка,
І першая — знання,
Другая — добротворіння,
Третяя — кохання.

І в коханні три гілляки:
І першая — грати,
Друга — чари малювати,
Третя — їх писати.

І по силі із вас кождий
Відібрав від бога,
І кождому із вас була
Простая дорога.

Мисливому — розмишляти,
Тайни пізнавати,
Причепі — за все чіплятись,
Добро вибирати.

Пастухові — дивно грати,
Дочці — помагати:
Чари в краски малювати,
Піснями писати.

А усім вам — разом жити
І в'язати сили...
Діти мої, любі діти!
А чи ж так ви жили?

XII

Сину старший, сину перший,
Стань передо мною,
Най розсуджу суд і правду
Перше над тобою.

Тобі, сину, добре серце
Дала твоя мати,
І ти міг би від кохання
Гілля всі обняти.

Лиш життя твоє пастуше
Того не давало:
Воно тебе в твоє серце
Власне замикало.

І з дитинства ти всі чари
В серці лиш находив
І ці чари на світ божий
Голосом виводив.

Все то, сину, милий сину,
Все то розважав я
І по мислі тобі царство
У дарунок дав я.

І спасибі тобі, сину,
Нічого сказати:
Ти умів на своїм місці
Хороше стояти.

Тим лиш тільки не хвалю я,
Що-сь в собі замкнувся,
Що й умерших відцурався,
За живих забувся.

Стань і ти передо мною,
Донько Злотокрила,
Най розсуджу, чи так, донько,
Як повинна-сь, жила.

Тобі, доню моя мила,
Опісля цариці
Оставались на дідизну
Степи без границі.

Степи пишні і розкішні,
Степи, чарів повні.
Да і ти на серці мала
Склони полюбовні.

Ото й дав я тобі крила,
Щоб ти скрізь літала,
Що чарує — малювала,
Піснями співала.

А на що ж ти обернула
Свої сильні крила?
Тільки з розуму зводила,
Кров людськую лила.

І хоть близька її родом,
Ти ума не вчилась,
Нахилилась до худібства
І все погубила-сь.

Доню моя Златокрила!
Ти дитя миленьке!
Не втішила-сь мене, доню,
Ані свої нььки.

XIII

Стань і ти, Мисливий сину,
З своїм даром з неба!
Чи той дар святий із неба
Ти ужив як треба?

Тобі дав бог добрий розум
До розпізнавання,
І ти, сину, ще з дитинства
Любив полювання.

І, полюючи по лісі,
Зілля виучав-есь,
І, полюючи за звіром,
Звірів пізнавав-есь.

І як бігав через гори,
Скали і обвали —
Тобі думки і про землю
В голову впадали...

І як здобич попадалась,
Треба ж було бити,—
Треба ж було в ціль ціляти,
Луком не схибити.

Все те розуму бажало,
Щоб розміркувати,
Все те мало тобі, сину,
Розум розкривати.

І по мислі дав я землю
Для зізнання твого,
І на поміч, на підмогу
Коня вороного.

Но й ти, сину, мало, мало
Розуму учився!
Замість тихої науки,
Ти з ріднею бився!..

Стань і ти сюди, Причепо!
Стань передо мною,
Най розсуджу свою правду
І суд над тобою.

Сину мій! любив ти, сину,
Все покуштувати,
Лиш не хтів ти з-поміж злого
Доброго пізнати.

Ти допався до худібства,—
Душу затопив-есь
І від батька, замість всього,
Лиш вина просив-есь.

Правда, діти, що і того
Треба в вашім віку,
Тільки здержним в тому бути
Треба чоловіку.

Діти мої, любі діти!
От вам правда щира:
Не впивайтесь і не бийтесь,
Не соромте мира!

Жийте кожне в своїй силі,
Тільки-но кохайтесь,
І всі четверо збирайтесь —
Правди научайтесь».

10—18/XII 1857

ЧумаК

*Український диво-
спів на чотирьох
місяцях*

ДІЛЬЦІ:

1. Чума́к, молодий хлопець, літ 25.
2. Ма́ти чума́кова, літ 40.
3. Го́рдій, товариш чума́ків, літ 20.
4. Я́лина, молода дівчина, літ 17.
5. Му́зика, скрипач, літ 60—65.
6. Ча́ривниця, стара баба, літ 80.
7. Ши́нкарка Ода́рка, дівчина, літ 25.
8. Ри́бак, старий, літ 50.

МІСЦЕ ПЕРШЕ

Хата, і у хаті за кужелем мати чумакова.

З'ява 1

Чума́кова ма́ти

Голос «Ой воли ж мої, сірі, полові»*.

Ой пусти́ла я сина-со́кола
Та в да́леку доро́гу;
Ох, я жу́ду, та жу́ду, та не до́ждуся,
Не намо́люся бо́гу.

Ох, ві́дав мене́ рідний ба́тенько,
Хай йо́му зе́мля пу́хом!

Ох, ві́дав мене́, обві́нчав мене́
Та з не́любляним дру́гом.

А мій дру́г по́жив, дитину́ на́жив,
На́с дво́ечко по́кинув;
Та ви́ріс мій си́н, як со́кіл, оди́н,
Хо́ч би ви́н не за́гинув!

* Тобто співається на мотив цієї пісні.

Ой виріс мій син, як сокіл, один,
У чумачество вдався;
Ой боюсь-боюсь, щоб він татару
Да в полон не попався.

А в Криму, в Криму татарина тьму,
Купиш солі, не купиш,—
А гляди, гляди та й навпереди,
Бо й себе так загубиш.

З'я в а н н

Входить старий музик а.

Ч у м а к о в а м а т и

Голос «Та тече річка невеличка».

Та ходи, старий, голуб сивий,
До мого двору;
Сідай, старий, а я впоруч
Сяду й поговорю.

Ти старий, сідий, весь світ сходив —
Чи не бачив мужа?
Чи він живий, чи здоровий,
Чи, може, нездужа?

Ти старий, сідий, весь світ сходив —
Чи не бачив сина?
Скажи, скажи щирю правду,
Де він, сиротина?

М у з и к а

Я старий, сідий, весь світ сходив,
Бачив твого мужа:
Ловить рибу по всім Криму
І здужать — то здужа.

Я старий, сідий, весь світ сходив,
Бачив твого сина:
Задоволі риби й солі
Везе чумачина.

З'ява III

Тіі ж і чумаки.

Чумаки

Голос «Чи то тая вдова живе».

Добрий вечір, моя ненько,
Добрий вечір, любко!
Довго-довго сина ждала
Ти ж, моя голубко.

Ой на́ тобі, моя нене,
Очіпок шовковий;
Дякуй богу, що вернувся
Я з Криму здоровий.

Он на́ тобі, моя ненько,
Запаску червону;
Дякуй богу, що вернувся
Я здоровим з Дону.

Ой на́ тобі, моя ненько,
Сап'яні чобігтя;
Дякуй богу за щасливе
Мое й повороття.

(Цілує матір).

Де ж дівчина, де ж Ялина,
Де ж дівчина-любка?
Чи жде мене, виглядає,
Сивая голубка?

Сивий орел, сивий орел,
Голубка сівіша;
Милий батько, мила мати,
Миленька миліша.

(Іде геть).

З'ява IV

Чумакова мати і музика.

Чумакова мати

Голос «Ой легів пугач».

Ой прийшов мій син, як сокіл, один,
Ой як тая зірка ясна;

Блиснув та полинув, а мене покинув,
Чого ж я така нещасна?..

Му з и к а

Ой прийшов твій син, як сокіл, один,
Привітав гарненько неньку;
Ой чого ж йому, йому, молодому,
Не навідасть і миленьку?

Молоді були, самі женихались,
Мати, було, нам — не мати;
Тільки мати спати, а ми живо з хати,
А до кого?.. Що й казати!

(Іде геть і за дверима, йдучи, грає).

Заслона падає.

На городі пастернак, пастернак,
А чи син твій не чумак, не чумак?
Чи ж він тебе не любив, не любив,
Подарунків не купив, не купив?
Ох, я б тобі... [таки так, таки так...]

(Натягуючи струни,— словами).

Та у мене струни порвались.

МІСЦЕ ДРУГЕ

Корчма, лавки, стіл і шинок.

з'я в а і

Шинкарка Одарка.

Шинкарка

Голос «Наймита».

Крячуть, крячуть чорні галки
З рання до смеркання;
Брешуть, брешуть вражі хлопці,
Що є в них кохання.

Нема в хлопців ні кохання,
Нема ні любові:
Їх кохання, їх любові
В шаленій крові.

Один ходить та говорить,
Що любить Параску,
А він любить у Параски
Червону запаску.

Другий ходить та й говорить,
Що любить Ялину;
А він любить у Ялини
Червону калину.

Кров шальная, молодая
Пінить, як горілка,
Ох, пропала ж через нюю
Та не одна дівка.

З'яв а н

Шинкарка і Гордій *(на вході)*.

Гордій

Голос знакомий.

На городі бузина,
А в Києві дядько,
Тим я її полюбив,
Що на руці перстень.

Ой їхав я через море
Драбинястим возом;
Оглянувся позад себе —
Повна люлька раків.

Ой їхав я по вулиці
Човном, не коритом,
В тебе хата стоїть криво,
Подай мені пива.

*(Співаючи, сідає за стіл, та йому подає,
і він п'є мовчки).*

Тут чути голос за корчмою.

Гордій і шинкарка

Цс-с-с-с!

За сценою.

З'яв а і

Я л и н а

Голос знакомий.

Ой казала мені мати:
«Лягай, доню, пора спати!»
Мати — спати, а я з хати
Миленького виглядати.

Ой ти спи, стара нене,
Не дивуйся на мене.
Не дивуйся, моя ненько,
Чого мені веселенько.

Сходить місяць над горою,
Іде милий долиною;
Іде милий... (*В страху*). Ой не милий,
Ой то чумак негідливий...

З'яв а іі

Я л и н а і ч у м а к.

Ч у м а к

Зірка моя вечірняя,
Ранняя зірнице!
Не лякайся, не цурайся
Моїх жалібниць!

Я л и н а

(*відвертаючись*)

Відчепися, чумаче,
Відчепися, бурлаче,
Відчепися, гультяю!
Не тебе я виглядаю.

Ч у м а к

Зірко моя, серце моє,
Що ж то за причина?
Чи ти мене не злюбила,
Чи твоя родина?

Я ли на

Відчепися, чумаче,
Відчепися, бурлаче,
Відчепися, гультяю!
Бо я іншого маю.

Ч у м а к

Зірко моя, серце мое,
Світе мій та раю!
Я ж по тобі світом нуджу,
Щодень помираю.

Я ли на

Відчепися, чумаче,
Відчепися, бурлаче,
Відчепись, шалапуте!
Бо від тебе дьогтем чути.

Ч у м а к

(на відході)

Тяжко мені, нудно мені,
Серце мое рветься...
Одну любив, одну кохав,
І тая сміється.

Чумак іде геть, а з корчми виходить Гордій.

з'я в а н н

Я ли на

(одна)

Котилися вози з гори
Та все з барилками,
Сякий-такий чумаченько,
Та й той за дівками.

з'я в а і в

Я ли на і Гордій.

Гордій

Котилися вози з гори,
Поламали шпиці,
А вже ж йому не співати
Своїх жалібнищів.

Я л и н а

Ой любчику
Та Гордієньку,
Де ти був-пробував
Сю неділеньку?

Г о р д і й

Я до міста ходив,
Я теличку водив,
За теличку невеличку
Черевички купив.

О б о е р а з о м

Ой ходім у садок
Та нарвем ягідок,
Будем рвати, приміряти
Черевички до ніжок.

Я л и н а

Не тисни, навісний,—
Помалесеньку!
Ой цілуй та милуй
Потихесеньку.

Ой іде хтось, іде,
Буде лишенько;
Ой нагни, пригорни
Біле личенько!

з'я в а в

Ч у м а к

(повертаючись назад)

Ой місяцю, місяченьку,
І ти, моя ясна зоре,
Подивіться хоч ви з неба
На лютеє та моє горе.

Одну одним кохав-любив,
І та мене покидає,
Та нелюба, як голуба,
До серденька та пригортає.

Пригортайся, мій нелюбе,
Нехай тобі щастя буде;
А я піду до шинкарки,
До шинкарки та до Одарки.

Ой прийду я до небоги
Та вдарюся об пороги:
Пропадайте, сірі воли,
Сірі воли та круторогі!

(Входить у корчму).

За сценою дії скінчились.
Знов у корчмі.

З'яв а н і

Одарка і чумак.

Ч у м а к

Голос «Ой на горі жито, на долині жито».

А шинкарка, а Одарка!
Дай горілки, вип'ю чарку;
Вип'ю чарку, вип'ю три,
А ти грошей забери.

(Та наливає, він п'є, сідає за столом і співає).

Чом дуб не зелений?
Бо туча прибила.
Чумак невеселий —
Лихая година.

Як же ж мені, люди,
Зеленому бути:
Був на мене мороз
Великий та лютий.

Як же ж мені, люди,
Веселому бути:
Любив дівчиноньку,
Беруть її люди.

Любив дівчиноньку,
Беруть її люди,
Мені, молодому,
Пароньки не буде.

Я, бідний сирота,
На тин похилився,
Вже говорять люди:
Горілки напився.

Ой вже ж мені, люди,
Й горілка не п'ється,
Край мого серденька
Як гадина в'ється.
(До Одарки).

Ти, гадино!.. ти, шинкарко!
Чого в'єшся?.. Ні, Одарко!
Танцюй лишень... ну, голубко!
Руки в боки!.. отак, любко!
Отак, любко, отак, любко!
(Підскакує сидячи).

Шинкарка
(танцюючи)

Я з тобою не пила,
Тебе не боюся,
Не веди мя в будяки,
Бо я поколюся.

Чумака

Поколовся і я,
Така доля моя!

Шинкарка

Поведи мя в лободу,
Лобода м'якенька.
Постели мні опанчу,
Бо я молоденька.

Чумака

Молоденька то так,
Та чим я не чумака?

Шинкарка

Ой вийду я з лободи
Та скажу дівчатам:
Сім раз була в лободі,
Та ще не багата.

Чумак

Зате я чумак багач,
Збагачу тебе, не плач!
В мене мажі не убогі,
В мене сірі круторогі;
В мене гроші... Нащо гроші?
Чи ж я і так не хороший?

З'ява IV

Музика і чумак.

Музика

(на вході)

Добрий вечір вам!
Чи раді ви нам?
Ой чи раді, чи не раді,
Добрий вечір вам!

Чумак

А, музика! Грай, музико,
Що не знає чумак лиха;
Що я чумак молодий,
В мене жупан дорогий.

А хоч свита не жупан,
Так усе я таки пан.
Таки пан, таки пан,
Куплю собі меду збан.
Грай, музико!..

Музика

Пливе, пливе утятко
По бистрій воді;
Нема, нема порадоньки
Бідній сироті.

Без пароньки-утіноньки
Дунай пропливеш;
Без вірної дружиноньки
Життя проживеш.

І гніздечка-кубелечка
Вити не будеш,
Само-одно сиріткою
В морі пропадеш.

Пливи ж, пливи, утенятко,
По бистрій воді;
Нема тобі порадоньки,
Бідній сироті!

З'я в а в

Тії ж і Ялина з Гордієм.

Я л и н а

(до музики)

Ой мамуню, не лай, не лай,
За музику мене не дай!
Бо з музики і з муляра
Нема в світі господаря;

Бо в неділю іде грати,
В понеділок іде спати,
А в вівторок іде пити,
А в середу жінку бити,

А у четвер поправиться,
Коло хати поставиться,
А в п'ятницю купить струни,
А в суботу далі суне.

М у з и к а

Пливи ж і ти, утіночко,
По мутній воді;
Нема, нема порадоньки
Твоїй пустоті.

Веселая, вродливая,
Багатого ждеш,
За багатим недолюдком
Сама пропадеш.

Пливи ж, пливи, утіночко,
По мутній воді,
Нема, нема порадоньки
Твоїй пустоті.

Гордій

(до Ялини, показуючи чумака)

Ой мила ж, моя мила,
Чим ти йому догодила?
Чим ти йому догодила,
Що ти його підпоїла?

Ялина

Та покинь тее лихо,
Нехай спить собі тихо;
Нехай спить, та куняє,
Та мене не займає.

Гордій

Ой Ялино, не торгуйся,
Із чумаком поцілуйся!
Ой Ялино, не скупися,
Із чумаком обіймися!

З'ява VI

Тії ж і мати чумакова.

Чумакова мати

(до сина)

Ой сину мій, сину,
Любая дитино!
Що з тобою, сину,
Бідна сиротино?

Що за люте горе
Тебе, сину, боре?
Промов, мое серце,
Промов, ясна зоре!

Сивий голубоньку,
Зведи головоньку;
Промов хоч словечко,
Любее сердечко!

Соколе сивенький!
Підведи рученьки,
Приголуб, рідненький,
Матінку стареньку!

Ой сину мій, сину,
Рідная дитино!
Що з тобою, сину,
Бідна сиротино?

Заслона упадає.

МІСЦЕ ТРЕТЄ

Хата чарівниці, на столі миска, а на припічку тріски, дрова і горшки
з зорями.

З'я в а і

Чарівниця
(одна коло печі)

Сяду край печі
Посеред ночі,
Накладу трісок
Повен припічок,
Підпалю їх зорями.

Ой зірки, зірки,
Підпалить тріски,
Підпалить дрова
Та з див-дерева,
Дерева кам'яного.

Зіроньки палять,
Трісочки горять,
Зайнялись дрова
Та з див-дерева,
Дерева кам'яного.

Ой пече, пече!
Підіймай плече,
Підіймай, кагло,
Лівеє крило,
Давай диму дорогу.

Іди, димоньку,
Та додомоньку,
Вийся косами
Під небесами,
Зіронькам поклонися.

З'ява II

Чарівниця і чумакова мати.

Чумакова мати
Добрий вечір, стара ненько,
Чи здорова поживаєш?
Ой скажи, скажи, моє серденько,
Де мій синок пробуває?

Чи на морі в лютім горі,
Чи на тихому Дунаї,
Чи в степу лежить, головка болить,
Чи додому повертає?

Чарівниця
Не журися, моя доню,
Не журися, бідна мати:
Наллю водиці з семи криниців,
Будеш сина оглядати.

(Наливає).

Чумакова мати дивиться.
Чи бачиш ти, моя доню,
Серед поля ясну зорю?
Ой то не зоря, то твоє дитя
Та на синьому морю.

Чумакова мати
Бабусенько, воріженько,
Чогось зоря погасає...

Чарівниця

Ой то не зоря, то — твоє дитя
Серед моря потопає.
Біжи ж, біжи, моя доню,
Біжи, доню, аж до Дону;
Ой подай, подай білу рученьку
Чумакові молодому.

Чумакова мати тікає.

з'яв а н і

Чарівниця одна.

(ставить горщик до печі)

Гори, гори, диво,
Вари, вари живо,
Вари перше пиво!

А хто буде пити,
Тому серця не в'ялити,
Тому в парі ходити.

(Ставить другий горщик):

Гори, гори, диво,
Вари, вари живо,
Вари друге пиво!

А хто буде пити,
Тому жити та жити,
Цілий вік не тужити.

(Ставить третій горщик).

Гори, гори, диво,
Вари, вари живо,
Вари третє пиво!

А хто пити буде,
Той всю тугу позабуде,
Яка була та буде.

з'яв а і в

Чарівниця і Ялина.

Ялина

На добрий вечір, та стара ненько,
На добрий вечір, любко!
Ой порадь, порадь, моє серденько.
Порадь, сива голубко!

Ой пішов Гордій та на синій Дін,
Та на синее море,
А мені, мені, та молодії,
Тяжке горе та горе.

Ой пішов Гордій та на синій Дін
Та білу рибку удить,
А мене, мене, та молодую,
Коло серденька нудить.

Ч а р і в н и ц я

Ой не плач, не плач, моє серденько,
В сиру землю не бийся;
Ой стоїть гóрня коло полумня,
Ой возьми та напийся!

Я л и н а

(беручи гóрня)

Ой пиття, пиття, зачаруй життя,
Зачаруй мої муки,
Щоб забула я, щоб не чула я
Ні розлуки, ні злуки.

Заслона падає.

МІСЦЕ ЧЕТВЕРТЕ

Прогалина; з боків горби, а спереду море; на прогалині рибацький вогонь, недалеко від вогню два рибацьких коловороти. Ніч темная і невидная.

З'я в а ї

Два рибак *(коло вогню)*.

С т а р и й р и б а к

Ох, а був же я, був та у батька один син,
Ой мене батько по неволі одружив.
Ох, а дав мені жону та нелюбляню,
А ще, до того, неробітливую.
А прожив же я рік, а прожив же я два,

Ой десь узялась ще й дитина мала;
А я з дому на Дін до донських козаків,
Ой, а із Дону до татарських морів.
Вже не рік та не два, як я вийшов з села:
Двадцять два года, як я з Самгорода.
Ой не жаль мні села, коли б жінка одна,
Жаль мені сина, що дитина мала.

Молодий рибак

Ой я сам півгода, як із Самгорода;
Я ж твою жінку та дитину видав.
Ой жона вже стара, ні кола ні двора,
Ох, а дитина — вже женити пора.
Закохався твій син, а я пару відбив,
Ой відбив пару та всіх трьох погубив.
Ой твій син в чумаки, я на Дін в рибаки,
Ой а дівчина десь пішла в покритки.
Ой кажи не кажи, а на серці печаль:
Жаль чумаченька та й дівчиноньки жаль.

З'ява II

Тії ж і Ялина (*простоволоса*).

Ялина

(*кидаючись до Гордія*)

Ой любчику
Та Гордієньку,
Де ти був-пробував
Сю неділеньку?

Гордій

(*з переляку*)

Ох!

Ялина

(*обіймаючи*)

Ох-ох-ох, а ми вдвох
Поцілуймося!
Стара мати лягла спати,
Не пробудиться.

І свічки в головах,
І попи у ногах;
Ходім, серце Гордієнку,
Та подивимся.

Гордій

Здуріла нещасна!
Прости її, боже!
Погубив я душу...

Старий рибак
Погубив, небоже!..

Ялина

Погубив, полюбив,
Домовину купив.
Коли ж вона прокинеться
Та подякує?

Тим часом на морі потопає чумака, а на горі видніється
чумакова мати. Блискавка розриває хмари, чути крики.

З моря

Рятуйте!

З гори

Рятуйте!

Молодий рибак
Що то, батьку, чути?

Старий рибак
Та й мені щось причулося...

Молодий рибак
То вітер, майбутнє.

Ялина

Рятуйте, рятуйте
Та дошки готуйте,
Кленовії, дубовії,
Щоб до міри були!

З моря

Рятуйте!

Молодий рибак
Знову, батьку, чути.

Старий рибак
Та й мені щось причулося.

Молодий рибак
То вітер, майбути.

Ялина

Рятуйте, рятуйте
Та яму готуйте,
Широкою, глибокою,
Щоб тепленько було!

З моря

Рятуйте!

З гори

Рятуйте!

Молодий рибак
Знову, батьку, чути!

Старий рибак
Та й мені щось причулося.

Молодий рибак
Не вітер, майбути.

Ялина

Рятуйте, рятуйте,
Свічечки готуйте.
Яровії, восковії
На весіллячко!

Гордій

Що ти мелеш?

Ялина

Я співаю.

Ти не знаєш, а я знаю,
Що співаю,— то чумак!
Бігла, бігла стара мати
Свого сина рятувати —
Та пропав неборак.
Ой піду я нарву зілля
Та вберуся на весілля,
Скоро вийде чумак...

(Іде геть).

З'яв а ш

Риб а ки *(одні).*

Молодий рибак
А поглянь-но, старий батьку,
На правую гору,
Якась мара спускається
Ік синьому морю.

Старий рибак
Чи не мати Ялинина?

Молодий рибак
Майбути, що мати,
Кинулася аж до моря
Дурної шукати.

Старий рибак
Де ж Ялина поділася?

Молодий рибак
А хто її знає?
Іздурила, поганая,
І не пропадає.

З'яв а і в

Риб а ки і чумакова мати.

Чумакова мати
Рибалоньки молодії,
Вчиніть мою волю,

А розкиньте тонкий невід
По синьому морю!

А розкиньте тонкий невід
По синьому живо,
А вловіте чумаченька,
А вловіте сина!

Р и б а к и

(ідуци до коловоротів)

Не журися, стара ненько,
Вволим твою волю;
Ой наш невід на сорок гін
Та в синьому морю.

Молодий рибак
Тягни, тягни, старий батьку!

Старий рибак
Тягни, тягни, сину!

Молодий рибак	Старий рибак
Тягни мого товариша, А свою дитину.	Тягни свого товариша, А мою дитину.

з'я в а в

Тії ж самі і Ялина.

Я л и н а

(з вінком на голові)

Запив чумак, запив бурлак,
Запив, зажурився,
Ой тим же він зажурився:
Без долі вродився.

Нема йому щастя-долі,
Нема йому й волі...

Ой як пішов по дорогах
Доленьки шукати,
Та не найшов щастя-долі,
Найшов сине море.

А як зайшов серед моря
Та й став потопати,
Червоною хустиною
На берег махати.

Ніхто ж того чумаченька
Не йде рятувати,
Тільки йде рятувати
Його стара мати.

Зустрінула рибалоньків
Та й стала просити —
Розкинути тонкий невід
Сина уловити.

Рибалоньки молодії
Воленьку вволили,
Розкинули тонкий невід,
Сина удовили.

Тягнуть сина до берега,
Вода з рота летіть,
Його мати старенькая
В сиру землю б'ється.

Рибаки справді витягають чумака.

Чумакова мати

Ой нате ж вам, рибалоньки,
Сюю купу грошей,
Що витягли мого сина —
Який він хороший!

Ялина

Який він хороший!

Чумакова мати

Ой нате ж вам, рибалоньки,
Сього золотого,
Що витягли мого сина
Та хоч неживого.

Ялина

Та хоч неживого.

Чумакова мати

Ой нате ж вам, рибалоньки,
Ще й солі на страву,
Поховайте мого сина,
Як рибоньку в'ялу.

Ялина

Як рибоньку в'ялу.

Чумакова мати

Та висипте, рибалоньки,
Високу могилу,
Щоби було виднісенько
На всю Україну.

Молодий рибак	Старий рибак
Не плач, не плач, стара ненько,	Не плач, не плач, стара ненько,
Не завдавай жалю;	Не завдавай жалю;
Ой то чумак нещасливий, Я й так поховаю.	Ой то мій син ріднесенький, Я й так поховаю.

Ялина

(кидаючись у море)

Ховай, ховай, Гордієнку,
Ховай, стара нене,
Та на рідній Україні
Спом'яніть за мене!

Заслона падає.

IV і V 1871

ПЕРЕКЛАДИ,
ПЕРЕСПІВИ

ПЕРЕКЛАД
ПЕРЕКЛАД

ЧОРНИЙ КОЛЬОР

(З польської)

Щоб співати кольор чорний,
Дала-сь голос свій,
І, тобі їдній покорний,
Я співаю кольор чорний,
 Бо то кольор мій!
Сумне мое життя було,
Як і кольор той!..
Як згадаю то, що було,
То, що було й не минуло,—
 Вмиюся сльозой!..
І тепер я сиротою —
То певная річ!
Нема серденьку покою,
Воно сумне, як порою
 Осіньня ніч..
І чекає життя чорне
Сироту мене;
Бо як мила не пригорне,
Як гадаю, життя чорне,
 Як смерть, не мине.
І по смерті не заплаче
Ніхто в чужині,
Хіба чорний крук закриче,
Чорна хмаронька заплаче
 Дощем по мені.
Тяжко, тяжко, що на гробі
До судного дня

Не прийде ніхто в жалобі,
Не подумає на гробі,
Хіба ніч їдна.

18/III 1854

ЗОЗУЛЯ

(З польської)

На Подолля з України
Зозуленька прилітала,
Прилітала і кувала —
Вона ж мене зчарувала.

Рветься серце до дівчини,
До дівчини з України,
Рветься серце, розпукає,
Як за нюю спогадає...

Зозуленько, голубонько!
Нащо ж було прилітати?
Прилітати, чарувати
І на сльози покидати?

Ти у ньєнки-голубочки
Рвеш квіти, плетеш віночки;
А я, бідний сиротина,
Засихаю, як билина!..

Ой зіронько, що із неба
Поглядаєш в Україні,
Ти скажи, скажи дівчині,
Чого мому серцю треба!..

Розкажи, що я горюю
І що в крику, шуму, гуку
Я їдно лиш тільки чую,
Тільки чую: ку-ку, ку-ку!..

По тім небі, дівчинонько,
Полети, лети, зіронько!
Лети, лети, голубонько,
По тім небі, дівчинонько!..

Но дівчина не вертає:
Її мила Україна,
Її інший пригортає...
Ох, невдячна дівчина!..

16/1 1856

ЯВІР

(З чеської)

Гнала мати дочку
В неділю раненько:
«Іди ти по воду,
Моя Ганнусенько!
 По воду студену
 Під липу зелену!..»

Пішла, пішла Ганя
По воду студену,
По воду студену
Під липу зелену...
 Під липою стала,
 Думоньку гадала..

Дівчина не вертає,
Матінка чекає.
«Пішла ж бо ти, доню,—
З серцем промовляє: —
 Бодай не вернулась,
 В камінь обернулась!..»

Дочка здревеніла
Явром зелененьким,
Відро скаменіло
Мармуром біленьким.
 А мармур біліє,
 Явір зеленіє...

А йшло два молодці,
Обидва бурлаки,
Обидва і браття,
Браття і співаки.
 Явір оглядають,
 В дивом промовляють:

«Що-сьмо, милий брате,
Світа ісходили,
Явора такого
Ще не знаходили!..
Не жаль, пане-брате,
Й гіллячку вломати».

І одну вломали,
Диво увидали:
Дерево й гілляка
Кров'ю закипали.
Другу лиш нагнули,
Вже й слова почули:

«Урвіть по листочку,
Вломіть по гіллячці,
Лиш не мучте серця
Дівчині-біднячці!
Візьміть, мамі дайте,
Мамі заспівайте:

«Закляла ти, ненько,
Свою дочку рідну,
Тепер подивися
На її долю бідну:
Ото гілляченьки
Із її рученьки!..»

Закляла ти, ненько,
Свою дочку рідну,
Тепер подивися
На її долю бідну:
От тобі листоньки
З її головоньки!..»

І пішли співаки
Поміже хатами,
Прийшли під віконце
Недоброї мамі.
Під віконцем стали,
Жалібно співали.

Заридала мати:
«Не грайте, не грайте!
Мому серцю туги
Та й не завдавайте!
 Бо й так тугу маю,
 Що дочки не маю!..»

3/IV 1858

БЕЗНАДІЯ

(З німецької)

Пробудилася дівча:
Знати, сон приснився...
«Де ж ти, милий? Чи ти вмер?
Чи так забарився?»
А ї милий, на біду,
Десь поїхав на орду.
І, чи жив остався,
З нею не списався.

Скоштувала вже орда
Козацької кари:
Одплатили молодці
За кров, за пожари...
І весело козаци
Палять пінкові люльки,
Додому вертають,
Пісні затагають.

І усюди по степу,
Скрізь на роздорожжі
Стали хлопці, і жінки,
І дівчата гожі.
Кожде свого пізнає,
Серце-руки подає;
Лиш одна чекає:
Милого шукає.

І дивилася на всіх —
І не пізнавала;
І питалася у всіх —
І не одпитала.

І лиш військо перейшло —
Згасло яснеє чоло;
Дівчина упала,
Тяжко заридала.

Стара ненька — до дочки!
Дочку підхопила...
«Що з тобою?! Що, дитя?!
Що з тобою, мила?!»
«Мати, мати! світ не світ,
Все пройшло, як маків цвіт...
Гірка божа воля,
Тяжка моя доля!»

«Прости, боже, її гріх!..
Донько, схаменися!
Все бог робить на добро...
Лучче помолися!»
«Мати, мати! за ребро
Тягне божеє добро!
А те «святий боже»
Що мені pomoже?»

«На свяченої води!
Вона помагає,
Вона серце веселить,
Жалі одіймає».
«Дармо, мати! що болить,
Те вода не одвалить:
Не дасть вода сили
Встати із могили!»

«Слухай, доню: може, він
Пішов за ордою,
Свою віру поламав,
Любиться з другою...
Нехай, доню, буде й так! —
Він нам більше не козак,
Вже його не люди —
Бог судити буде...»

«Мати, мати, лучче б я
На світ не родилась!..

Смерте, смерте ти моя!
Де ж ти забарилась?
Згасни, світе, повернись,
У безодню повались!
Гірка божа воля,
Тяжка моя доля!..»

«Боже, боже! не суди! —
Мати промовляє.—
Що говорить ї язик —
І сама не знає!..
Доню, доню, розум май:
Бога, небо спам'ятай,
Спогадай, що неба
Душі твоїй треба!»

«Що то, мати, небо-рай??
Що то, мати, пекло??
З ним, із ним і небо, й рай,
А без нього пекло..
Згасни світе, повернись,
У безодню повались!
Ні землі, ні неба
Без нього не треба!..

Так дівчині по душі
Безнадія грала;
І дівча на грішний суд
Бога викликала.
Рвала коси, розплелась,
Серед хати простяглась,
І зболяні очі
Плакали до ночі.

Незабаром від копит
Земля задвигала.
Незабаром край воріт
Збруя забряжчала..
І, живий чи умерлий,
Злазить козак молодий,
Браму одчиняє,
Стиха промовляє:

7

«Чи ти спиш, моя дівча?
Чи думу гадаєш?
Чи за другого пішла?
Чи мене чекаєш?..»
«Ах, козаче! чи то ти??
Ходи, голубе, ходи!
Де ж ти забарився?
Де ж ти запізнився?»

«Запізнився на степу
В далекому краю...
Сідай, мила, на коня,
Бо часу не маю!»
«Ну ж бо, милий, почекай!
Перше рученьку подай!
Ходи до покою,
Одпочинь зо мною!»

«Ніколи мені, дівча,
В тебе спочивати:
Кінь вудилами бряжчить —
Треба поспішати...
Сідай живо на коня:
Ще сто миль махнем до дня.
Ще сто миль махати,
Заким ляжем спати!»

«Де ж, козаче, де ж твій дім?
Де твоя хатина?»
«Там, дівчино, на степу,
Дім і домовина!»
«Стане ж місця для нас двох?»
«Стане, мила, для обох.
Ідьмо, нас чекають,—
Постіль убирають».

І чи постіль, чи то гріб —
Дівча не питала:
Живо сіла на коня,
Козака обняла.
І, як вітер, кінь летить,
Тільки порох з-під копит
З вогнем вилітає,
Поле укриває.

Ліси, села і поля
Мимо них летіли,
І камінні мости
Під конем гриміли...
Місяць золотом горить,
Вмерлий птахою летить...
«Страшна тобі згуба?»
«Ні!» — говорить люба.

Що ж за співи по степу?
Чого птахи грають?
То зібрались опирі,
Похорон справляють.
По душі і дзвін гуде,
І процесія іде,
Жалібно співає,
Словом вимовляє...

«В північ тіло поховав,
Тепер свою любу
З далекої сторони
Я везу до шлюбу.
Дяче, дяче, поспішай!
Попе, живо нас вінчай!
Бо ніколи ждати:
Пора уже спати...»

Стихла пісня, стих і дзвін...
Все те проминуло...
Все те раптом коло них,
Як мара, мигнуло...
І, як вітер, кінь летить,
Тільки порох з-під копит
З вогнем вилітає,
Поле укриває...

Пролітають мимо них
Чагарі й дубини,
Ліси, села, хутори,
Гори і долини...
Місяць золотом горить,
Вмерлий птахою летить...
«Страшна тобі згуба?»
«Ні!» — говорить люба.

От ізнову потерча
Несповите скаче,
Завиває пелюшки,
Регоче та плаче...
«Чи то хлопець, чи дівча,—
Ходи з нами, потерча:
Будеш танцювати,
Як ляжемо спати!»

І, як вітром в чагарах,
В степу зашуміло,
І за ними потерча
Льотом полетіло...
І кінь птахою летить,
Тільки порох з-під копит
З вогнем вилітає,
Поле укриває...

Пролітає мимо них,
Вже й синее море.
Пролітає понад них —
І небо, і зорі...
Місяць золотом горить,
Вмерлий птахою летить...
«Страшна тобі згуба?»
«Ні!» — говорить люба.

Темно, темно по степу;
Холод повіває...
«Коню, коню! поспішай:
Північ наступає!..
Недалеко до кінця,
До постелі, до вінця:
Живо, живо, брате,
Будем спочивати!»

От і брама, от і двір.
Браму одчиняють,
І на цвинтар молоді
Раптом уїжджають.
І піднявся чорний птах,
І закрякав на гробах.
Гроби затрусилась,
Хрести похилились.

І в годині — чуд та див —
Вся одежа й тіло
Від вмерлого козака
Прахом облетіло...
І на карому коні
На сидельці в стремені
Без одежі й тіла
Гола кість стриміла.

А тут враз і карий кінь
Вдарив копитами,
І в минуті з-під них
Здимів меж гробами...
І в повітрі щось кричить,
Щось у ямі верещить.
І бідна дівчина
Впала, як билина...

І зібрались опирі,
Дівчину ховають,
Положили її в гріб,
Стали — промовляють:
«Коли любите — терпіть,
Бога в небі не гнівить,
Не слухайте тіла —
Душа буде ціла».

19 і 20/VIII 1858

ІГОР — КНЯЗЬ СІВЕРСЬКИЙ

I

Чи не гоже ж то нам буде
Словом давнім, брате,
Словом трудних оповідок
Пісню надпочати,
Пісню тому Ігореві¹,
Святослава сину,
Що водив колись на бійку
Храбрюю дружину?

Та й почати тую пісню,
Як билина бає,
А не з думки, не з замислу,
Як Боян² співає.

Бо Боян той, як кому лиш
За пісню береться,
То мислю по дереві³
Так і розтечеться.
І ганяє сірим вовком
Через гори, яри,
І літає орлом сивим
Під самії хмари.

І лиш було усобиці
Давні спогадає,
Десять соколів на стадо
Лебедів пускає.
І которую лебідку
Сокіл дотикає,
Та лебідка попереду
Пісню і співає:
То старому Ярославу⁴,
То тому Мстиславу⁵,
Що касожського Редедю
Зарізав на славу.
Або коли спогадає
Недавню годину,
То й красному Романові,
Святослава сину⁶,
Не соколів на лебідок
Той Боян пускає:
То він пальці свої віщі
На струни спускає.
І на живі тії струни
Лиш пальці наскочуть,
То вони вже самі славу
Князям і бренькочуть.

Так пічнемо ж собі, брате,
Пісню ту співати
Від Владимира старого⁷

До Ігоря того,
Що закріпив собі розум
На буйнії волі,
Що нагострив своє серце
Одвагою в полі;
Що з одваги і дружину
Повів молодецьку
За рідную землю руську
В землю половецьку.

2

Глянув Ігор проти сонця,
Сонце померкало⁸,
І од нього ціле військо
Тьмою прикривало.
А він каже до дружини:
«Браття і дружино!
Лучче ж нам потятим бути,
Ніж в полоні гинуть!
А сядемо, милі браття,
На бистрії коні,
Подивимся, погуляєм
По синьому Доні!»

Спала князеві охота
Дону скоштувати;
І в запалі забув знам'я,
І став промовляти:
«Хочу з вами, русинами,
Військом молодецьким;
Коп'є своє приломити
В полі половецькім.
Хочу в полі половецькім
Голову зложити
Або Дону великого
Шеломом попиту».

О Бояне, мій Бояне!
Старий соловію!
Пощебечи полки тії,
Бо я не умію.
Ти по дереві мисленім

Соловейком граєш,
Ти до хмари і до неба
Думкою літаєш.
Ти споїв би враз і славу,
І тодішне горе,
Ти слідив би за Трояном⁹
Через яри-гори...
Скажи ж мені, як почати,
Подай мені руку!
Може, було так співати
Олегову внуку:
«Не соколи через поле
Од вітру несуться,
Галичі стада до Дону
Великого б'ються»:
Але, може, мій Бояне,
Велесовий внуче¹⁰,
Може, було так почати,
Може, було б лучче:

«Іржуть коні за Сулою;
В Києві весілля;
Трублять труби в Новограді¹¹,
Стяги край Путивля.
Ігор тільки Всеволода¹²
Милого чекає...
Аж Всеволод прибуває,
Брату промовляє:
«Один ти мій, брате-світе!
Одна моя слава!
Таж обидва ми, Ігорю,
Сини Святослава!
Сідлай, брате, свої коні,
А мої готові,
Там, у Курська, осідлані
Стоять наготові.
А мої куряни жваві
І свідомі діти:
Вони в мене під трубами
Змаленьку вповиті,
Кінцем коп'я годовані,
Зросли у шеломі,
Путь-дороги їм відомі,

Яри їм знакомі,
У них луки натягнуті,
А тули відкриті,
У них шаблі наострені
Ще й кривлею злиті,
Самі скачуть серед поля,
Як вовки кроваві,
Шукаючи собі честі,
А князеві слави!»

І вступив могучий Ігор
В стремено ногою,
І поїхав з своїм військом
По чистому полю.
Сонце йому путь-дорогу
Тьмою заступає,
І ніч стогне і грізьбою
Птахів розбуджає,
І звірина серед степу
Свище, завиває,
І на дереві високім
Диво викликає¹³.
І шле чутку на Помор'є,
Сулу і Сурожє¹⁴,
Волгу, Корсунь¹⁵ і до тебе,
Тмуторканський боже¹⁶.
І половці неготові
Дороги обрали
І до Дону великого
Степом пробігали.
І скрипіли їх теліжки
В опівнічну пору,
Як лебеді розпущені
По синьому морю...

Веде Ігор своє військо,
К Дону поспішає,
А біда його без часу
Птахів попасає*.
Та й вовки в ярах подобно
Лиха виглядають,

* Птахи чекають Ігорової біди.

І орли на кості клетком
Звірину скликають.
На червоні щити брешуть
Степові лисиці...
О руськая земле, земле,
Ти вже на границі!

Довго-довго ніч смеркає,
Зоря-світ запала,
Мгла по полі розкотилась,
Поля покривала.
Заснув щебет солов'їний,
Галки починають,
А русини серед поля
Міцно спочивають.
І все поле згородили
Своїми щитами,
Шукаючи собі честі,
А князеві слави.

3

Рано в п'ятницю русини
Половців нагнали
І полки їх поганії
Прахом потоптали.
І розсипались стрілами
По вражому полю,
Красних дівок половецьких
Гнали у неволю.
Брали злото й паволоки *,
Брали й оксамити,
А лишкою мости собі
Почали мостити.
І мостили по болотах
Та по трясовинах
Опанчами, кожухами,
Зроччям ** половчина.
А червоний стяг і гілку¹⁷,

* Паволока — шовкова матерія, виткана золотом.

** Зроччя — дорогі вбрання.

Білу хоругку
Та ратище срібне дали
Олегову внуку.

І Олега гніздо храбре
Спочивати сіло;
О, далеко ж воно, бідне,
В поле залетіло...
Ніби воно й не родилосьь
Само для обижі
Ні соколу, ні кречету,
Ні звірині хижій;
Ні соколу, ні кречету,
Ні орлову сину,
Ані тобі, чорний ворон,
Вражий половчину!
А Гзак уже сірим вовком
Вибігає з дому,
Кончак¹⁸ йому сліди править
К великому Дону.

На другий день дуже рано
Руські поглядають,
Аж кроваві в небі зорі
Світ оповідають.
Чорна туча іде з моря
І закрити хоче
Штири сонця¹⁹; а по нії
Блискавка мигкоче.
Бути, бути цього ранку
Великому грому,
І дощеві йти стрілами
З великого Дону!

Тут-то коп'ям поламатись
В полі половецькім,
Тут-то шаблям потріщати
В шеломи полвецькі
На сій річці, на Каялі²⁰,
Край тихого Дону!..
О руськая земле, земле,
Вертайся додому!..

Ото й вітер, внук Стрибогів²¹,
Замахав крилами
І на руське військо з моря
Повіяв стрілами.
І движить земля і стогне,
Ріки течуть мутно,
Порох поле покриває,
Стяги мають смутно.
Ідуть з Дону, ідуть з моря
Половецькі сили,
Зі всіх сторін Ігореві
Полки обступили.
І бісові діти криком
Все поле укрили,
А червоними щитами
Русини покрили.

Закричали половчани,
Заіржали коні...
А ти, туре Всеволоде,
Стоїш на бороні!
Ти на військо половецьке
Прискаєш стрілами,
Ти гримиш об їх шеломи
Стальними мечами.
Куди скочиш, не посвітиш
Шеломом блискучим,
Там голови половецькі
Валяться на кучі.
І шеломи оварській
Щербаті валились,
Бо у тебе, Всеволоде,
Стріли закалились...

Які ж то, мої браття,
Дорогі рани!
Він забув життя і шани,
Чернігів коханий.
Забув княжії звичаї,
І столицю ясну,
І княгиню свою милу,
Глібівну прекрасну²².

Були віки Троянові²³,
 Літа Ярослава²⁴,
 Були бійки і Олега²⁵,
 Сина Святослава,
 Що, бувало, лиш крамоли
 Мечем висікає
 Та по цілій землі руській
 Стріли розсіває;
 Що, бувало, в Тмуторкані
 В стремено ступає,
 А Ізяслав²⁶ у Києві
 Брязки зачуває,—
 А Володимир Всеволодів²⁷,
 Хоч сам не без духа,
 У Чернігові щоранку
 Затикає уха.
 Тоді й самого Бориса²⁸,
 Сина Вячеслава,
 Привела на суд до себе
 Олегова слава
 І поклала на зелену
 Кінську паполому*
 За обижу Олегові,
 Князю молодому.
 Там і князя Ізяслава
 Вони dokonали,
 І Святополк²⁹ свого батька
 Із тої Каяли
 Повелів на коні взяти,
 На угорські коні,
 Та одвезти до Києва
 До церкви святої...

О, Олега Гориславця³⁰
 Війни пам'ятались:
 Тоді землі в усобицях
 Росли й засівались,
 І життя Дайбога внука³¹
 В крамолах губилось,
 А з-за князів і їх людям

* Паполома — попона.

Віку вкоротилось.
Тоді рідко в землі руській
Орачі співали,
А частіше коло трупів
Ворони кричали
Та ще галич лепетала
І збирала діти,
Коли з ними на поживу
Хотіла летіти.

Так-то, люди! Були бійки,
Були в нас і смуги,
Та такої, як се була,—
Такої й не чути!
З рання світа до вечора,
З вечора до світа
Летять стріли каленії,
Як град серед літа,
Гримлять шаблі об шеломи,
Коп'я молодецькі
Тріщать в полі чужоземнім,
В землі половецькій.
Чорна земля під копитом,
Як та рілля, зрита,
Вся костями засіяна,
А кривлею злита.
Полягли там Всеволода
Полки головою,
І по цілій землі руській
Ізійшли тугою...

А що ж мені зашуміло
Рано за горами?
А що ж мені задзвеніло
Ще перед зорями?
То князь Ігор своє військо
В поле завертає,
Бо жаль йому Всеволода,
Що там погибає.
І билися день і другий,
І третій день бились,
Та в полудень — і Ігоря
Стяги повалились.

Тут-то браття розлучились
З берега Каяли,
Тут для себе кровавого
Вина не дістали.
Тут лиш військо докінчило,
Сватів попоїло,
А само за руську землю
Землі попоїло.
Никне трава жалощами,
Листя ізсушилось,
І дерево небологом
До землі склонилось.

5

Невесела ж бо то, брате,
Година настала:
Вже пустиня та повітря
Силу повкривала.
То в синах Дайбога внука
Злибіда ожила,
І на землю Троянову³²
Дівою ступила³³;
І лебіжими крилами
Розплескала море,
І у Дону, плескаючи,
Розбудила горе.
Розбудила врем'я тяжке,
Підійнялись фини,
А у князів на поганих
Усобиця гине*,
Бо брат брату став казати:
«Се моє, мій брате!»
«І се моє, і те моє!» —
Другий став казати,
І за мале, як велике,
Стали вимовляти,
І самі на себе стали
Крамоли кувати.
А погані зі всіх сторін

* Князі перестали вести боротьбу проти половців.

Зволікали сили
І на рідну землю руську
Бідою ходили...

О, далеко ж зайшов сокіл
К морю птахів бити,
Та храброго вже Ігоря
Полку не воскресити.
Жгля і Карна³⁴ в руську землю
З криком поскакали
І там в полум'ї червонім
Змагу вимивали.
І сплакались руські жони,
Стали голосити:
«Ой уже ж нам мужів наших
Мислю не змислити,
Ні мислею ізмислити,
Думою здумати,
Ні очима оглядати,
Ні гостини брати,
Ні золота, ані срібла
Не пересипати!»

Застогнав-бо вже і Київ
Жалем та тугою,
Зажурився і Чернігів
Напастю лихою.
Туга тяжка розлилася,
Наробила жалю,
І печаль тече, жирує
По руському краю.
А князі усе на себе
Крамоли кували,
І, погані, руську землю
Всюди оббігали,
І збирали дань по білці
Од кожного двору,
І сипали добром руським
По синьому морю.
Бо тії два Святославці,
Бо тії дві сили,
Всеволод і храбрій Ігор,
Кривду розбудили,

Котру батько їх київський
Приспав було тихо...

О, великий Святослав той³⁵
Був половцям лихо!
Він розпудив їх полками,
Стальними мечами;
Він на землю половецьку
Наступив ногами,
Притоптав горби високі
І яри глибокі,
Змутив ріки і озера,
Висушив потоки;
І Кобяка³⁶ з лукомор'я
Вихром молодецьким
Він вихватив із залізних
Полків половецьких.
І попав Кобяк поганий
В Київ, у столицю,
В Святославові покої,
В князеву гридницю*.

То ж то німці і венеці.
Греки та морава
Князя Ігоря не хвалять,
Хвалять Святослава.
Того гудять, бо він стратив
Полки молодецькі
І золото руське всипав
В ріки половецькі.
Ще й для себе, молодого,
Добув сідло нове,
Сів із свого золотого
В сідло кощієве**.

6

Зажурилися забрала***,
І весілля плаче,
І Святослав зажурився,

* Гридниця — кімната на княжому дворі, де збиралася дружина, сторожа.

** Сідло кощієве — сідло полоненого.

*** Забрала — міські мури.

Смутний сон побачив.
«Снилось мені,— став казати,—
І бачили очі,
Що в Києві між горами
Слав я сеї ночі,
І що ви коло постелі
Тисової стали
І чорною паплогою
Мене одягали;
Що хтось мені вино черпав,
Вино сине було
І з тяжкою трутиною
Ізмішане було;
Що з порожніх черепашок
Жемчуг висипали
Мні на груди якісь люди
І мя милували;
Що в теремі злотоверхім
Стелю похитнуло,
І дошки самі стояли,
Сволока не було;
Що ворони ті бісові
Всю ніч-вечір грали
Та у Плінська³⁷ на болоні
Ліси оббивали...
А я шлю їх і не зішлю
На синее море!..»

«Княже! — мовили бояре,—
Ум забрало горе!
Се ж бо в тебе два соколи
Полетіло з хати.
З отня* стола золотого
Щастя пошукати;
Пошукати Тматорканя,
Вернути додому
Або шеломом попити
Великого Дону.
То вже крильця тих соколів
То вже припішали**,

* З отня — з батьківського.

** Припішали — ослабли.

Тії крильця вже погані
Шаблями обтяли,
А самих їх опутали
В залізній пута,
Бо в день третій — пам'ятаеш,
Темно було тута,
Два червоних стовпи згасло,
Два сонця стемніло,
І молодих два місяці
З ними потемніло.
То Олега й Святослава
Тьма обволочила,
То й на річці, на Каялі,
Тьма світ перекрила...

Горе, горе землі руській
Великеє дуже:
Розсипались половчани,
Як гніздо пардуже*,
Розсипались, розіллялись,
Морем затопили,
І буйство їх великеє
Дає фину сили.
І вже ганьба перенеслась
І стала хвалою,
Уже й нужда підійнялась,
Тріснула на волю,
Уже й диво покотилось
По чистому полю.
І готській діви грають
По синьому морю
І по березі співають,
Руським злотом дзвонять³⁸;
Вихваляють врем'я Буса³⁹.
Земсту Шараконя⁴⁰;
І милують тую земсту,
Як дитину мати,—
А нам уже, нам, дружині,
Весілля не мати!»

* П а р д — барс, пантера.

Тоді Святослав великий
 Сплакав за синами
 І золоте слово мовив,
 Змішане з сльозами:

«Ой Ігорю! Всеволоде!
 Сини мої милі!
 Рано ж бо ви половецьку
 Землю заквилили.
 Рано землю ту мечами
 Стали заквиляти,
 Рано, рано собі слави
 Почали шукати.
 Та нечесно ж бо ви, діти,
 Ворога побили,
 Та нечесно ж кров погану
 По землі пролили!..
 Знати, серце ваше храбре
 У горні стопилось,
 Ще й до того у буесті
 Само закалилось.
 Закувалось, закалилось,
 Діти мої милі!
 Чи ж сивині моїй срібній
 Се ви учинили?..
 Не виджу ж бо я вже власті
 Ані війська много,
 Багатого та сильного
 Ярослава мого,
 Мого брата Ярослава ⁴¹,
 Що ходив війною
 І з чернігівською биллю *,
 З биллю і чужою:
 Із могутів і татранів,
 І із шелебирів,
 Із топчаків і ревугів,
 І із голебирів ⁴²,
 Що без щита з захалявком **

* Биль — дружина.

** Захалявок — ніж.

Полки криком били
І в прадідню собі славу
Не в дзвони дзвонили.
Та сказали ж ви: самі ми
Слави захотіли,
Передню самі візьмем,
Задню переділим...
Ой Ігорю! Всеволоде!
Жаль мені вас, діти!
Чи б не диво мні, старому,
Та помолодіти?
Таже в літах саме й сокіл,
Птиць високо гонить
І не дасть гнізда в обижу
З свої оборони.
Але княже зло настало,
Пособи не буде,
Тепер в нівеч обернулись
Години і люде!

Під шаблями половчанів
Кричать коло Ромен,
Володимир⁴³ під ранами —
Всюди плач та гомін.
Туга князю Владимиру,
Глібовому сину!..
А ти, княже Всеволоде⁴⁴,
Прихильного кинув!
Чи ж не міг би ти здалека
Мислю прилетіти,
Отня стола золотого
Спасти, поглядіти?
Таже веслами ти можеш
Волгу розкропити,
Таже шеломом ти можеш
Весь Дон перелити!
Якби ти був,— здешевіли б
Половці погані:
Була б яга по ногаті,
Кошій по різані⁴⁵.
Тажти можеш і по суху
Стрілити до Дону

Шереширами * живими
Глібового дому!

А ти, Рюриче й Давиде! ⁴⁶
Правнуки орлові!
Чи ж не ваші ж то шеломи
Пливали по крові?
Чи ж не ваша ж то дружина
Літає на волі,
Як ті тури пораняні
На чужому полі?
Вступіть, пани господарі,
В золотее стрем'я
За обижу половецьку,
За лихее врем'я.
За рідную землю руську,
За Ігоря рани,
За буйного Святославця
Гримніть на поганих!

Ти, галицький Осмомисле,
Княже Ярославе! ⁴⁷
На золотім столі своїм
Ти сидиш у славі.
Підпер гори угорськії
З'лізними полками,
Заступив путь королеві ⁴⁸,
Звів Дунайські брами,
Кидаючи через хмари
Кремінь до Дунаю,
Наряджаючи по ріках
Судна до Дунаю.
Твоя грізьба пролетіла
Помежи землями,
Ти Києву одмикаєш
Золотії брами.
З отня стола золотого
Острими стрілами
Ти стріляєш і султанів
Десь там за морями.
Стріляй, княже Ярославе,

* Ш е р е ш и р — самостріл.

Кончака лихого,
Половчина поганого,
Коція старого,
За рідную землю руську,
За Ігоря рани,
За буйного Святославця
Стріляй його, пане!

А ти, княже буй Романе,
І ти, Местиславе!⁴⁹
Ваші мислі храбра думка
Заносить до слави,
І по славу по криваву
Ви ходите сміло,
І плинете ви високо
В буесті на діло,
Як той сокіл, що в повітрі
Крила розширяє,
Коли птицю в своїм буйстві
Замогти бажає...
Бо папорги * в вас залізні,
Шеломи латинські,
Ними трісла ** земля ціла
І сторони финські:
І ятвяги, й деремела,
Литва й половчани
Склали луки і голови
Під тими мечами...
Князі! князі! вже Ігорю
Сонце світ закрило,
І дерево небологом
Листя обронило.
І по Рсі і Сулі стали
Городи ділити,
А храброго вже Ігоря
Полку не воскресити.
Вас Дон, князі, викликає,
Щоб ви полетіли
І храбрії Ольговичі
На бійку поспіли!

* Папорги — кості в крилах. Тут в значенні: лати.

** Трісла — затрусилась.

Ой Инварю, Всеволоде!
Ви руськая слава!
І всі три ви шестокрильці
Гнізда Местислава!⁵⁰
Не побійним ви жеребом *
Власть забрали в руки,
Нащо ж вам шеломи злоті,
Щити ляцькі й луки?
Загородіть тее поле
Кріпкими щитами,
Зачиніть ворота полю
Острими стрілами
Та за рідну землю руську,
За Ігоря рани,
За буйного Святославця
Гримніть на поганих!

Ідіть, князі! бо вже й Сула
Од половців стала
І не тече срібним струмом
До Переяслава,
Ба й Литва вже піднялася
На тих половчанів,
І Двіна тече болотом
Од крику поганих.
Там один лиш син Васильків,
Ізяслав полоцький⁵¹,
Брязнув острими мечами
В шеломи литовські.
Він претріпав ** було славу
Дідові Всеславу,
Але і сам покотився
На траву криваву,
Перекритий червоними
Вражими щитами,
Претріпаний *** литовськими
Острими мечами.
І литовський князь поганий
Підняв його з крові,

* Не побійним... жеребом — не завоюванням.

** Претріпав — перевищив.

*** Претріпаний — порубаний.

Скотив його на постелю
І до нього мовив:

«Вже дружину твою, княже,
Птиці повкривали,
А червону кров полощьку
Звірі полизали!»
Не було тут його брата,
Брата Брячислава⁵²,
Ні другого Всеволода
Коло Ізяслава.
Оден душу жемчужную
Виронив із тіла,
Через рану кривавую,
Злоте ожерілля,
І голоси ниють жалем —
Зникнуло весілля,
Трублять труби городенські!..⁵³
Княже Ярославе⁵⁴,
І усі ви князі внуки
Та плем'я Всеславе!
Вкладіть мечі верезані*,
Знизьте свої стяги,
Уже ж бо ви вискочили
Із дідньої слави:
Бо своїми крамолами
Ви погані стаї
Стали зводити на землю,
На руській краї,
На руськую рідну землю,
На життя Всеслава,
Котрій уже й од половців
Насил та неслава!»

8

А Всеслав той на сьомому
Трояновім віку⁵⁵
Кинув жереб та й поїхав
По любую дівку.

* В е р е ж а н и й — пошерблений.

І круками, не ногами,
Піднявся на коні,
І прискочив до Києва
В залізній броні,
І там собі тільки дrevком
Од копія свого
Дотикався до княжого
Стола золотого.
Із Києва звіром скочив
В північній годині,
З Білгорода обісився *
Ще в тумані синім.
І візницями тяжкими
Та трирогачами **
Одчинив іще до рання
Новгородські брами;
Розбив славу Ярославу,
Полив сухі ниви,
І з Дудуток⁵⁶ сірим вовком
Скочив до Немиги⁵⁷.
А в Немизі снопи стелють
Та все головами,
А молотять по головах
Стальними ціпами.
А на тоці життя кладуть,
Решетами сіють
І живую душу з тіла
Лопатами віють.
І береги на Немизі,
Низькі та криваві,
Не бологом засіяні —
Руськими костями...

Всеслав було людей судить,
Князям раду радить.
А сам вночі сірим вовком
І нудить, і вадить.
З Києва до Тмуторкани
Ще до кур доскочить,
Путь Хорсові великому⁵⁸

* Обісився — зник.

** Візниці та трирогачі — стінобійні машини, тарани.

Вовком перескочить.
Тому в Полоцькім дзвонили,
Утреню в Софії,
А він чував аж у Київ
Дзвони голоснії.
Але дарма! В другім тілі,
Хоч і душа віща,
Та зазнає біди, лиха,
Як та і невіща.
На його то, може, долю,
Долю нещасливу,
Боян віщий і ізмислив
Приспівку правдиву:
«Не тра,— каже,— ні хитрому,
Ні горазду * бути,
Бо і птиці гораздїї
Суда не минути!»

О, стогнати землі руській
Не час, не годину,
Спом'янувши князів первих,
Первую годину!
Не сил було пригвіздити
Владимира⁵⁹ того
До київських гір високих,
Стола золотого.
То ото ж то тепер стали
Стяги та коруги:
Одні стяги Рюрикові,
Давидові⁶⁰ другі.
Но й волинці⁶¹ носять роги.
Їм хоботи крають,
І їх коп'я на Дунаї
Славу їм співають.

9

Ярославни⁶² тихий голос
Незнакомий чує,
Зозулею рано-рано,
Бідная, воркує:

* Г о р а з д и й — мудрий.

«Зозулею полечу я,—
Каже,— по Дунаї.
Обмочу рукав бобровий
На річці Каялі.
Вийму з князя молодого
Половецькі стріли
І утру криваві рани
На змученім тілі!»

Ярославна рано плаче
Дрібними сльозами,
У Путивлі на забралі
Воркує словами:

«Ой вітре мій,— каже,— вітре,
Буйнее вітрило!
Чого ж ти, мій господине,
Вієш через силу?
Чого мечеш, чого гониш
Тії стріли финські
На легеньких своїх крилах
На милого військо?
А чи ж мало тобі хмари
Віяти на гори
Та кораблі колисати
На синьому морі?
Чого ж ти, мій господарю,
Ти мое весілля
По ковилю степовому,
Як порох, розвіяв?»

Ярославна рано плаче
Дрібними сльозами,
У Путивлі на забралі
Воркує словами:

«Дніпре славний! пробив же ти
Каміннії гори
Через землю воловецьку
На синее море!
Милював же ти на собі
Живі та здорові
Святославові байдаки

В степи Кобякові;
Помилуй же й мого мужа,
Дніпре-господине,
Щоб не слала сліз до нього
Я на море сине!»

Ярославна рано плаче
Дрібними сльозами,
У Путивлі на забралі
Воркує словами:

«Сонце мое золотее,
Сонце мое ясне!
Всім ти, сонце, еси тепле,
Всім ти, сонце, красне.
Чого ж лучі ті гарячі,
Ті пекучі дуже,
Ти пустило не на хмари,
А на військо мужне?
І згагою серед поля
Луки їм спрагнуло,
І тугою на безвідді
Тули їм заткнуло».

10

Аж бризнуло сине море
Саме опівночі,
Ідуть змроки * туманами,
Закривають очі.
Ігореві бог путь каже
З неволі додому,
На руськую землю, к отню
Столу золотому.
Позгасали ще звечора
Вечірній зорі:
Ігор спить не спить і чує,
Мислю мірять поле,
Мірять з Дону великого
До малого Донця.

* З м р о к и — сутінки, морок.

Аж кінь заржав в опівночі,
Ще до схода сонця,
І Овлур⁶³ там за рікою
Свиснув на все поле,
Дає князю розуміти,
Що усе готово.
Але князю, знать, не бути,
Земля загуділа,
Застукала, заgrimіла,
Трава зашуміла:
То вже вежі * половецькі
З поля підіймались,
За Ігорем, за Овлуром
У погоню гнались.

А князь Ігор горностаєм
К трістю** підбігає,
Скочив гоголем на воду,
На коня впадає;
З коня скочив босим вовком,
Побіг лугом Донця,
І соколом під туманом
Летить до схід сонця,
І збиває сірі гуси,
Лебеді й тетеру
На голоднее снідання,
Обід та вечеру.
Коли ж Ігор через степи
Соколом літає,
То Влур за ним сірим вовком
Ззаду підбігає.
І обидва студеную
Росу отрясали,
Бо обидва свої коні
Бистрі підірвали.

«Ой Ігорю! — Донець каже,—
Не мал тобі слави,
Землі руської весілля,
Кончаку неслави!»

* Вежі — намети, шатра.

** Трість — очерет.

«Ой Донче мій! — Ігор каже,—
Не мал тобі слава,
Що милував ти на хвилях
Сина Святослава;
Що стелив траву зелену
Понад берегами,
Одягав туманом теплим
Попід деревами.
Стеріг його ти гоголем
На воді при вітрі,
Чайками на бистрих струях,
Черняддю * в повітрі.
Чи ж не правда,— каже,— Стугна
Струю гудну має,
Бо чужі потоки зжерла,
Сама голодає.
І мутнії свої струї
Об корчі розтерла,
Молодому Ростиславу ⁶⁴
Дніпра не одперла?
І на темнім на березі,
Мати Ростислава ⁶⁵
Оплакала молодого
Сина Ростислава.
Там і квіти зажурились,
Жалобою вкрились,
І дерев'я із тугою
До землі склонились!»

11

Не сороки ж то на полі
Вились, скреготали:
То їздили Гзак з Кончаком
Та сліду шукали.
І ворони не каркали,
І галки замовкли,
Сороки не скреготали,
Полозі ** лиш повзли.
А дятелі путь до річки

* Чернядь та гоголь — птахи.

** Полозі — плазуни, гади.

Тукотом справляють,
Соловії живим співом
Світ оповідають.

І мовить Гзак Кончакові:
«Ми жалю не маєм,
Коли сокіл в гніздо летить,
Соколича⁶⁶ маєм,
Золоченими стрілами
Його розстріляєм!»

А до Гзака Кончак каже:
«Ми жалю не маєм,
Коли сокіл в гніздо летить,
То ми дівку маєм,
Опутаєм соколича
Та й жалю не маєм!»

І мовить Гзак Кончакові:
«Ой брате, мій брате!
Коли його опутаєм,
Жалю будем мати,
Коли його опутаєм,
Осміють нас люди,
Бо не буде соколича
І дочки не буде!
Тоді стануть на Каялі
Нас і птиці бити,
І у полі половецькім
Більше нам не жити!»

12

А пішло ж ходюче слово
Старого Бояна
І на жінку молодую
Співака Когана⁶⁷,
Що жив колись у Олега
І у Святослава
Та хвалив старее врем'я
Діда Ярослава⁶⁸:
«Хоч без плечей тобі тяжко,
Голово, стояти,

Але гірко і для тіла
Голови не мати!..»
І як справді тілу тяжко
Без голови бути,
То так тяжко й землі руській
Без Ігоря бути.

Сонце світиться на небі,
Небо освітілось,
А князь Ігор в землі руській,
І все звеселилось.
І дівчата на Дунаї
Співають і в'ються,
І голоси через море
До Києва ллються.
Ігор їде Боричевом ⁶⁹
У Київ на прощу
До святої матер-божі
В церкву Пирогошу ⁷⁰.
Поклонився, помолився
І сів на посаді,
І городи всі веселі,
І сторони раді!

Колись-то ми князям старим
Співали, мій брате!
А потому і молодим
Прийшлося заспівати.
Слава ж Ігорю, Всевлоду,
Синам Святослава!
Владимиру Ігоричу
І дружині слава!

Здорові ж ви, князі, будьте,
Здорова, дружино,
Що боретесь за християнів,
Що погани гинуть!..
Нехай гинуть поганії,
Як у воду камінь!
Зате буде князям слава,
А дружині — амінь.

**СПИВИ І ПІСНІ СТАРОЧЕСЬКІ
З «КРАЛЕДВОРСЬКОГО РУКОПІСУ» І ДРУГИХ**

ОЛОДРА І БОЛЕСЛАВ

... .. ся до чорного ліса,
Де були зібрані буйнії гетьмани,
Сім буйних гетьманів і збори селянів.
Вигонь-Дуб і будить вірною громаду
І в північну пору веде на пораду.
А громади було сто молодців жвавих,
І всі сто їх мали по мечу в халяві,
І всі сто їх мали до заліза здатність.
До Вигоня в серці і віру, і статність.
Доступили мита в середині гаю,
Праві собі руки навколо подали,
Тихими словами говорити стали.

Вже за половину ніч перевалилась,
Бо вже і до ранку сивого схилилась.
До князя Олодри Вигонь-Дуб і каже:
«Послухай ти, батьку, велеславний княже!
Бог тобі дав силу по цілому тілу,
Бог тобі дав розум у голову смілу,
Веди ж ти нас, пане, на вражих полянів!
І ззаду-спереду, направо-наліво,
На всі бійки люті — ми з тобою сміло!..
Нуте ж, наші хлопці! славнії молодці!»
Взяв Олодра прапор сильною рукою:
«На полянів, хлопці!.. за мною, за мною!
На полянів, хлопці, на вражих полянів!»
І кинулись раптом вісім отаманів,

А за ними війська три сотні і півста,
Три сотні і півста кинулись до міста,
Де поляне клятї лягли спочивати...—
Коло ліса стали ¹, з гори поглядали.
Ще Прага дрімала у ранньому спанні,
Край неї курилась Вілтава в тумані;
За Прагою далі кілька гір синіло,
За ними на сході небо червоніло.

«В долину живенько! Тихо та тихенько!»
Край самої Праги нишком поставали
І тихо з халяви мечі добували.

Прийшов пастух рано під самую Прагу
Та й почав просити браму одчинити.
І завважив сторож пастуховий голос,
І відчинив браму на річку Вілтаву.
І йде пастух, грає,— аж князь вилітає,
За князем гетьмани кинулись до брами,
А за ними й військо у самеє місто.
Ударили гуком бубни громовії,
Затрубили звуком труби полковії,
Розвились хоругви, скликають до збору,
І міст аж трясеться від того народу.

Страх ударив раптом на сонних полянів.
А ще ті поляни оруже хватають,
А вже їх гетьмани мечами рубають.
Сюди-туди скачуть і світа не бачуть,
І турмою пруться к Прокоповій брамі,
І далі та далі біжать під мечами.

А наша замога від нашого бога.
Встає їдно сонце по цілому небі,
Встає їден Ярмір на землі в потребі.
Розноситься радість по цілій Празі,
Розноситься радість наоколо Праги.
Розноситься радість по цілому краю,
По цілому краю од радоді Праги.

[11/XI 1860?]

БЕН-ГЕРМАНІВ

Ой ти, сонце, ти, сонечко!
Чи жалю не маєш,
Що весело так із неба
На нас поглядаєш?

А де ж князь? Де наше військо?
У Оти на полі
А хто ж нам його поверне
При нашій недолі?

Довгим тягом німці тягнуть,
Та все німці-саси *,
Від Згорільських гір високих
На країни наші.

«Дайте, дайте, небожатка,
Срібло, злото, збожже,
Заким двори та хатини
Полум'я обложить!»

І усе нам попалили,
Скарби загорнули,
Худобину позаймали,
К Троскам повернули.

Не тужіть же, добрі люде:
Вже травною вкрито,
Де ступало та топтало
Чужеє копито.

Беріть квітки, вийте вінки
Для свого вибавці,
Бо надія променіє,
Як сонечко вранці.

Вже надія променіє:
Встає Бен-Германів
І скликає всю громаду
На сасів поганих.

І зібрались люди в гаї
До Грубої Скали:
За оружжя на ворога
Ціпи зладнували.

* Німці-саси — німці з Саксонії, саксонці.

І Бен їде вперед конем,
А за Беном люди.
«Помста, помста,— викликають,—
Вражим сасам буде!»

І дві сторони страшенним
Гнівом розпалились,
Збурилися їх утроби,
Злостію озлились.

І вогнистими очима
Зиркнули, як змії,
І вдарили коп'я в коп'я
І киї у киї.

І вдарились дві сторони,
Як ліс, затріщали,
І, як блискавка по небі,
Мечі заблищали.

Гримлять тряски громовії,
Звірі утікають,
І аж трете сине небо
Громи потрясають.

І од скалів, і од горів
Котиться в долині
То грім київ, то стук мечів,
Як повал дубини.

І так тії дві сторони
Бились без замоги,
Бо завзяті мали п'яти
І певні ноги.

Аж піднявся Бен угору,
Кинув меч управо,—
І направо вражих німців
Сила полягало.

Кинув вліво,— і наліво
Збудилася сила,
Взад, до лому,— і каміння
Скала покотила.

Пішла бійка превелика
З горба на долину,—
А вже ж німці утікають,
А вже ж німці потопають,
А вже ж німці гинуть!

11/XI [1860]

ЯРОСЛАВ

Розкажу вам, люди, славному оповідку
Про велику звалку, про люту бійку.
А ви постривайте, мислі позбирайте,
Вислухайте диво, та не забувайте!

Край міста Ольмуця із лівого бока
Стоїть аж донині гора невисока,
Гора невисока, а зветься Гостайнів,
Там божая мати творить дива тайні.

Довго наші панства в мирі пробували,
Довго меже людом статки процвітали,
Та зі сходу раптом сильна буря встала,
Встала із-за дочки татарського хана,
Що і за каміння, золото та перли
Хрещені люди з сього світа стерли.

Кублаївна красна, як зірниця, ясна,
Зачула, що є десь західні панства,
Що немало люду і там пробуває,—
Захтіла зізнати чужії звичаї.
І десять молодців скочило на ноги,
І дві красні діви стали до підмоги,
Усе зладнували для тої дороги,
І їдні на коні, другі — на підводи,
І прямо рухнули, де сонце заходить.

Як тая зірниця на небі блищиться,
Як ізійде рано над сивим туманом —
Так і дочка тая сивого Кублая
Вродою-красою та поглядом сяла.

Її обвивало злоте покривало,
А шию та груди обвивали всюди
Дорогі каміння, перли та зумруди.

Та ворожі ж німці краси не вважали,
Заздрили багатству,— багатства й бажали.
Цілюю дорогу стерегли небогу,
Далі серед ліса на нюю напали,
Саму її вбили, багатство забрали.

Чує хан татарський, чує аж на сході,
Що з його дочкою стало на заході,
І з цілого краю своє військо зводить,
І живо женеться, де сонце заходить.

Ба зачули живо й королі західні,
Що хан на походи на їх краї рідні;
І одні до других живо прибувають,
Превелике військо на війну збирають,
Против нього полем живо виступають.
На рівній долині стали, спочивають,
Стали, спочивають, хана виглядають.

А Кублай і каже знахурам, і вгадцям,
І всім чародіям, і всім зореглядцям,
Каже разом стати, разом погадати,—
Який тая бійка кінець буде мати.
І зібрались разом знахурі, і вгадці,
І всі чародії, і всі зореглядці,
Кругом поставали і круг розділили,
Чорну трость узяли, на діл положили,
На дві половини поздовж розплатали:
Одну половину Кублаєм назвали,
Другу половину королем назвали,
Старими словами почали співати.
І почали трості поспіл воювати,
І трость Кублаєва стала замагати.

І багато люда зрадувалось з чуда,
І кождий до свого коня підбігає,
Становиться в лаву й бійки чекає.

А хрещені люди в чари не вдавались:
Вони на поганих без ўму погнались,
Бо їх заносила великая сила,—

І перша прелюта бійка наступила.
Каленії стріли градом полетіли;
Крепкіі ошени громом затріщали;
Широкіі шаблі бляском заблищали,
А обидва боки на віру завзяті,
Не дають чужому поле заступати.

А вже ж бо поганих хрещенії гнали,
А вже ж бо поганих зовсім замагали.
Аж знов чародії показали чари,
І знову ожили вражії татари.
І знову ожили, набралися сили,
На хрещених зразу валом повалили
Та й так же їх круто полями погнали,
Що тіі, як звірі, сполошені стали.
Там щит під ногами, там шолом гетьмана,
Там кінь у стременах носить свого пана.
Той іще раз руку на татар заносить,
А той у них пробіг милосердя просить.

Так тіі татари військо й потлумили,
На хрещених гарач тяжкий наложили.
І два королівства під себе підбили:
Новгород великий і старгород Київ.

Та скоро ж те горе стало доїдати,—
Стали по всіх краях дружини збирати.
І чотири сильні дружини зібрали,
З татарами вражбу знову розпочали.

Двигнулись татари, як чорніі хмари,
Готовії градом урожаї пеути.
І двічі їх було іздалеку чути.

І почули угри, сотнями згорнулись
І в сильній броні з ними зострінулись.
Та дармо і сила, дармо і та пишність,
Дармо й та завзятість і вся непохильність.
Татари ввігнались в ряди, всередину,
Розбили все військо в лихую годину.
І що було миле, все то полонили.

Не стало надії, не стало й підпори,
Наступило горе, страшеннее горе.
І почали вірні молитися богу,
Щоби господь дав їм на татар підмогу:
«Встань, господи сильний, встань у своїм гніві!
Збав нас од поганих, збав од нечестивих!

Вони ж нашу душу згубити захтіли
І, як овець звірі, навкруги обсіли».
Програла бій перший і другий програла;
Ба вже і до Польщі дібрались татари.
І полонять краї, і знову женуться,
Все ближче та ближче до міста Ольмуца.
Біда іще тужна встає по всіх краях,
Бо ваги ні на що не було в Кубляя.

І бились день первий, і бились день вторий,
Ніхто не хилився, не було забори.
Аж почали разом множитись невірні,
Як множаться в осінь тумани вечірні.
І в цілому морі татар препоганих
В самій середині двигались християни.
І насилом терлись до святої гори,
Де божая мати свої дива творить.

«Вгору! — Внеслав крикнув, — вгору
з-між татарів!»

Мечем по щитові по срібному вдарив.
І вгору хоругву над вірними зносить,
І посилив вірних, на врагів підносить.
І в сильную купу збилися хрещені;
Бухнули з татарів, як вогні підземні.
Бухнули вогнями з татарського збору,
Та поспірним ходом по горбі на гору.
Під горбом широко ушир розступились,
А к низу у гранку остру заузались,
Направо, наліво щитами покрились,
І другії першим, а третії другим
На буйнії плечі ратища нагнули
І стріли — як хмари, згори на татарів!
Аж ніч наступила, всю землю покрила,
Од землі до хмари тьмою лідступила,
Запаляні очі ворогів закрила,
Вірних і невірних миром помирила.
І вночі хрещені стали спочивати,
Стали на горбові насипи копати.

Тільки що на всході ранком засніло,
А в таборі вражім так і закипіло,
І з гори під гору страшно і зирнути,
А там далі-далі — й оком не сягнути.

Все на конях грають, коня підіймають,
На конях підносять голови християнські,
Носять і кидають перед ноги ханські;
А другі тим часом докупи збирались,
До одного боку довго замірялись,
А далі на гору раптом і порвались.
І всі прешрашеним криком закричали,
Аж від него гори й доли застогнали.

А хрещені люди на насипи стали;
Стала божа мати сили додавати,
Стали вони луки туго натягати,
Острими мечами сильно замахати,—
І татари к межі стали одступати.
Злутувались сильно всі татари люті,
Роз'ярився гнівом і хан їх надутий.
І на три поділи табір розділився,
І у три поділи на гору пустився.
А хрещені люди мали двадцять дубів,
Двадцять дубів мали і ті поспирали,
А по краях наспів* клади поскладали.

Бо вже й попід насипи гналися татари,
Гнались, викрикали під самі хмари;
Бо вже і на насипи поповзли, як гади.
Аж хрещені з наспів покотили клади,
І клади татарів, як червів, зчавили,
Ще й далі, на рівнім, немало побили.
І довго ще бились,— сила силу біла,
Аж ніч тії бійці кінець положила.

Але пробіг люди! славного Внеслава,
Славного Внеслава стріла пронизала.
І тяжкії жалі серце розривали,
А з сильної згаги утроби палали,
І зрошені трави уста закропляли.

Пройшов тихий вечір, на ніч повернуло,
Ніч пішла до рання; ба вже й розсвінуло.
А в таборі клятїм тихо, тихо було.
День розгорівся, наступав полудень;
З згаги помирали хрещені люди,
І сумно запеклі уста одкривали,
До матері божої хрипливо співали,

* Н а с п і в — скорочено від насипів.

До неї зімлілі очі обертали
І жалібно руки до бога ламали,
Од землі до неба сумно поглядали...
«Нема сили далі од згаги стояти,
Нема сили далі з згаги воювати.
Хто хоче здоровля, кому мило жити,
Тому у татарів милості просити...»
Так одні ридали, так другі кричали:
«Тяжче меча, брате, з згаги погигати
А води доволі буде у неволі».
«За мною ж, за мною!—стилий Вестонь учить,—
В кого думка люба, кого згага мучить!»
Аж Вратислав сильний, як тур, підбігає,
Вестоня за руки зопалу хватає:
«Вестоню поганий, зрадо християнів!
Хочеш до загуби вести добрі люди?
Од господа бога нам милості ждати,
А не од неволі у татарів клятих.
Не рвітьс я в загубу, браття мої милі,
Таж люте безводдя вже ми пережили:
Бог давав нам силу в гарячий полудень,
Бог іще нам вірним помагати буде.
А в такую мову стидно і вдаватись,
Коли молодцями хто думає зватись.
Поляжем од згаги,— так що ж, добрі люди? —
Смерть уже од бога назначена буде.
А самі дамося мечам вороговим,—
То самі на себе лихо наготовим.
Бридко ж, мої браття, невільником бути,
Гріх без бою шню у неволю гнути.
За мною ж, за мною, всі молодці гожі!
За мною в капицю до матері божі!»
І йдуть за ним люди до тої капиці:
«Встань у гніві своїм, небесна царице!
Підійми нас в краю понад ворогами
Та вислухай жалі попід небесами!
Враги наші люті нас обгородили,—
Вибав же нас, мати, з татарської сили,
Дай хоч малу пільгу спляній утробі,—
Голосную пісню заспіваєм тобі.
Потри з земель наших вражії натіки,
Згладь із країв наших на вічній вікі!»
Аж на спеклім небі збираються хмари,

Подув сильний вітер, страшний грім ударив;
По цілому небі нахмурились хмари,
Блискавка мигкоче і б'є на татарів.
А на горбі, диви! дощик вірних живить!

І буря минулась, а сила горнулась
Із цілого панства, із цілого краю,
Та все до Ольмуця хоругви їх мають.
І в них коло боку мечі тяжкі були,
І в них за плечима повні тули були,
Іх голови буйні шеломи вкривали,
І під ними коні бистрії скакали.

Затрубили разом всі роги ліснії,
Ударили разом бубни голоснії,
І одна на другу сторона погналась,
Аж курява тьмою вгору підійнялась,
І люта остатня бійка розпочалась.
Пішли мечів острих і хряски, і брязки,
Пішли стріл калених і сикот, і ляски,
І ломи ощепів, і ратищів тряски.
І було колоття, і була поруба,
І була там радість, і була загуба.
Кров червона лилась, як річка дощова,
Трупи там лежали, як по лісі дрова.
Сему на дві долі голова в розколі,
А сему на муки одрубали руки.
Той з коня звалився, на других котився,
А той озвірівся — ворогів молотить,
Як по скалах буря старі дуби котить;
Тому меч по ручку в серце устрягає,
А тому татарин вухо одтинає.

Ох! піднялись рики, жалібнії крики;
Та вже ж бо хрещені почали втікати,
Стали їх татари лютим давом гнати...

Аж Ярослав сильний орлом надлітає;
Могучії груди броня закриває,
Під бронею храбрість і сила широка,
Під шоломом розум і думка глибока,
В очах його ясних освіта висока.
Скаче і женеться, ніби лев той лютий,
Що кров йому теплу вдалося зачути.
Або в него ловчий помимо ударив,—
Так він розлютився, летить на татарів.
За ним чехи ззаду, як посипи граду.

Він на Кублаєнка раптом нападає,
І люта бійка знову наступає.
Схватили ощепи, вдарились обоє,
Крепкі ощепи тріснули надвоє.
Аж кривлею змитий враз із конем карим
Ярослав могучий мечем як ударить —
Так йому доразу груди й розсікає!
І труп Кублаєнка на трупи спадає.

Тарахнули раптом його тули й луки,
Понялися страхом всі татари люті.
І ратища довгі від себе кидали.
І хто міг тікати, то ті утікали;
Втікали далеко до самого всходу,
І Гана позбулась дикого народу.

12/XI 1860

ЧМИР І ВЛАСЛАВ

Каже Неклан встати на війну кроваву.
Каже княжими словами:

«На помсту Влаславу!»

Встало військо, встало на війну кроваву.

На княжії слова встало,

На помсту Влаславу,

Бо гордий князь Власлав дуже дметься вгору,

Що над князем, над Некланом,

Отримав забору.

Меч-вогонь пускає у краї Неклана

І мечами грабливими

Поганить Неклана.

«Веди ж, Чмиру, збори, веди на бій лютий,

Бо нас думно позиває

Князь Власлав надутий!»

І устав Чмир любий, бере щит двозубий¹.

З чорним щитом бере молот,

Шелом сильно грубий,

І для богів кладе дари

Під всі святі дуби.

Гукнув Чмир на військо — і військо готове,

І до сонця тягне зрання,

Тягне весь день до смеркання,

Все к тому горбові.

Аж там по дідинах дими та пожари,
По дідинах всюди плачі
Та тяжкії жалі...
«Хто ж палить дідини? забирає збожже?
Хто ж то жалю завдає вам?
Чи не Власлав, може?
Нехай його звірство остатнєе буде —
Йому помсту та погубу
Несуть мої люди».
А Чмирові й кажуть: «Крувій верховодить:
Забрав стада й по дідинах
З вогнем-мечем ходить.
І усе, що мало користь для народу,
Все то злість його потерла;
І взяв воеводу».
І Чмир на Крувоя страшно розізлився,
І гнів йому по суставах
Із грудей розлився.
«Військо! — каже, — взавтра розпалимо злості,
А сьогодні най спочинуть
Ізмучені кості!»
Стоять гори вліво, стоять гори вправо;
На їх тім'ї на високім
Ясне сонце встало.
І звідси горами, і звідти горами
Тягне військо, несе в собі
І бійку, і рани.
«Ой туди, до міста, міста над скалою,
Де Крувій держить Воймира
Із його дочкою,
Що взяв його в лісі під тими скалами
І Неклана, князя-батька,
Зрадою споганив;
Що Неклану клявся, давав вірну руку,
Та тим словом і рукою
Звів людей на муку.
Вгору ж, в Вишне місто,
Вгору, моє військо!»
І змішалось військо, кинулось на місто.
Із-за Чмирового слова,
Як хмара льодова.
Передні щит на щит живо покривались,

А заднії — то на коп'я
 За ними спирались,
То за дрюки поміж дуби
 Заложені брались.
І з ліса до міста мечі задренчали
Насупроти мечам вражим,
 Що із міста слали.
Биком реве Крувій, реве, військо учить,
І меч його в пражан падав,
 Як дерево з кручі,
Та по горах много сильної дубини,—
Є багато й коло міста
 В Неклана дружини.
Звелів Чмир іззаду вдарити на місто,
Та звелів Чмир і спереду
 Стіну перелізти.
А дуби прегрубі в гущі під скалами,
Під скалами, під стінами
 Враги поспирали,
Щоб по них валились клади,
 Як військо нападе,
Під ними спереду сильні й поставали,
Муж до мужа, друг друга
 Плечі постискали:
На плечі дерев'я поперек поклали
Та повздовж їх ужівками
 Міцно й пов'язали:
І для себе на підпору
 Ратища поклали.
На тії дерев'я другі поставали,
Та й і ті собі на плечі
 Ратища поклали.
І знов-таки ужівками
 Повздовж ув'язали.
І скочив ряд третіх, на третіх — четверти.
А п'ятії стали лізти
 Наверх аж до міста,
Де мечі горіли, де сипались стріли.
І де клади бурливії
 Донизу летіли,
А далі й на стіни, як хвилі, полили
І в замкові цілу силу
 Раптом захватили.

«Бери ж ти, Воймире, дочку молоденьку,
Поспішай з неволі на скалу раненько;
Там, на скалі, рано побачиш, Воймире.
Як Крувій гне шию під карну сокиру!»
І виходить Воймир з неволі на волю,
Виходить раненько з своєю дочкою,
Бачить, як рубають голову Крувою,
І Чмир користь людям назад одсилає,
А з користю й дівка красна повертає.
І хоче він, старий, дати богам дари
На ті ж самій горі, в тії ж самій порі.
Та Чмир йому каже: «Воймире, угору!
Таж ми над Влаславом хватаєм забору!
Пожди ж на годинку богів дарувати:
Боги й самі хочуть Власлава карати.
А от коли стане сонце на полудень,
Тоді всі ми, брате, в такім місці будем.
Де стане забору військо викликати...
От і броня вража, бери живо, брате!»
Зрадувався Воймир, дари одкладає,
Стає серед гаю і сильно гукає.
Він голосом сильним до богів гукає,
Аж трясуться дуби по цілому гаї:
«Не яріться, боги, та на слугу свого,
Що в нинішнім сонці не палить нічого!»
А Чмир йому й каже: «Треба дари дати —
Та треба ж сьогодні й ворогів догнати!
Так сідай же живо на коні бистренні
Та пролети гаї поскоком оленнім.
Там буде діброва й скала край дороги²,
Скала, богам мила; на її верхові
Подай богам дари, богам, спасам своїм,
За замоги задні, замоги передні.
І нім сонце ясне підійде до неба,
Тобі того місця доступити треба;
А нім сонце ясне понад гаї зійде,
Так до того місця і все військо дійде.
Де дар твій повіє стовпами із диму...
І поклін дасть військо, проходячи мимо...»
І сідає Воймир на коні бистренні,
Пролітає гаї поскоком оленнім
Та живо в діброву до скали крутої;
Та й на скалі тії, на самім верхові,

І загнітив дари богам, спасам своїм,
За замоги задні, замоги передні.
Загнітив на дари буйную корову
Червоної масті, гладку та здорову,
А купив корову в пастуха старого
У яру глибокім, у траві високій,
А дав за корову коня із уздою.

Палає вогнисько; аж підходить військо
І з яру йде вгору в зелену діброву.
Співаючи, військо полками іде,
Оден по одному оружжя несе.
Кожний коло дарів богів вихваляє;
Що один замовкне,— другий починає.
А коли вже спадком військо проходило,
На коня і Воймир вискакує живо;
А стегна та плечі забрали погонці,
І пішло все військо за ступнями сонця...

Іде до полудня і не спочиває,
Аж його на рівнім Власлав виглядає.
Од ліса до ліса його стани стали,
Уп'ятеро більші за стани пражанів,
І, як із безодні, із них клекотіло,
І много-премногo собак скавуліло.
«З ворогами сими тягаться нам горе:
Кий палицю, брате, рідко коли зборе»,—
Воймир промовляє. А Чмир одвічає:
«Розумно то, брате, потиху казати;
Лучче не боятись, на все готуватись.
Чого нам чолами против скали бити?
Таже лис і тура може одурити.
Нас із гори, знати, Влаславу видати.
Ану ж до долини навколо вершини,
Щоб ті були ззаду, хто був попереду;
І навколо гору! до самого долу!»

І Воймир піднявся, і Чмир підійнявся.
І кружало військо через цілу гору,
І кружало військо дев'ять раз до долу,
Та ворогам своїм силу розмножало,
Та ворогам своїм страху завдавало:
Внизу розступились помежи корчами,
Щоб блиснула броня перед їх очами.
І гора блиснула перед ворогами.
Раптом Чмир ударив чотирма полками,

А луна із ліса обома боками.
І луна гукає, ворогів лякає.
Враги подаються, страшно їм усюди,
І ряди розбилися то сюди, то туди.
Аж храбрюю руку й Воймир підіймає,
На цілім півсході в яру засідає
І ставиться боком навпроти Влаславу,
І ліс реве ревом з глибокого яру:
Ніби сильні гори билися з горами
І старії дуби на собі ламали...

І вискочив Власлав, на Чмира погнався,
А Чмир на Власлава і сам розігнався.
Січа люта стала: меч на меч пустився —
І з коня додолу Власлав покотився.
Покотився Власлав по землі зіллятій,
На всі боки б'ється і не може встати.
Його у ніч чорну Мара присипляла;
І кривля кипіла з сильного Власлава
І в сирую землю по траві стікала...
Та вже й душа вийшла з ревучої губи,
Піднялась на дуба і вилась по дубі,
Доки коло дуба не спалили трупа.

Влаславове військо кинуло боїсько
Та звідти у п'яти через гору боком,
Потайно та тихо пред Чмировим оком,
Перед Чмиром вірним, Влаславо-побійним.

Некланові вуха забора лоскоче,
А користь велика тішить
Некланові очі.

13/XI [1860]

ЛЮДИСЯ І ЛЮБІР

Послухайте, добрі люди!
Що за бал та бійка буде!

Був в Залабі князь завзятий,
Князь і добрий, і багатий,
Мав дочку одним єдину
Собі і всім дуже милу.
І була дочка на диво:

Сама пишна, уродлива,
Стан тоненький, личко біле,
А по личку ружі цвіли.
Її очі — небо сине;
А по білій її шиї
Злоторусее волосся
У перстені завилося.

І князь слуги розсилає,
І всіх панів запрошає,
Щоб до міста прибували,
Бо великі будуть бали.

І як день той був обраний,
Позбирались усі пани
З дальніх земель, з дальніх країв
В княже місто на ті бали.
Загриміли котли-труби,—
І до князя ідуть люди.
Поклін князю і княгині,
Поклін дочці-господині.
І за довгі столи сіли,
Як уроди їм веліли.
І носили страви ситні,
І носили пива питні.
Годовання було славне,
Годовання було давнє,
В кості сила розступилась,
В мислі дума розширилась.
Князь і каже: «Добрі люди,
Нехай тайно вам не буде,
Де причини тії були,
Що вас сюди ізгорнули.
Хочу знати, добрі люди,
Хто сильніший із вас буде,
Бо сусідом німця мати —
Тра і в миру бійки ждати».

Князь промовив. Тихо всюди;
Із-за стола усі люди
Поклін князеві, княгині,
Поклін дочці-господині...
Загриміли котли-труби;

Вже й посади ставлять люди,
І на лузі на широкім,
На посаді на високім,
Сіли князь із старостами,
І княгиня з жіночками,
І Людися з дівоньками...
І каже князь своїм любим:
«Хто з вас перший має сісти,
Те я маю сам повісти».
І в Стребора пальцем тиче,
Стребір Людислава кличе;
І на коні враз сідали,
І ратища острі брали,
Против себе прудко гнали.
Та як раптом позбігались —
Так ратища й поламались,
І обидва потомились
І з дороги уступились.

Загриміли котли-труби,
І каже князь своїм любим:
«Хто з вас другий має сісти —
Щоб княгині то повісти».
Аж вона в Серпося тиче,
Серпось Спитибора кличе.
І на коні враз сідали,
І ратища острі брали.
І гнав Серпось Спитибора,
І зсадив з сідла небору.
Тоді з коня і сам, жвавий;
І обидва мечі взяли,
Стали в щити разом тяти, —
Стали іскри вилітати.
Аж Спитибір січе Спрося,
Спрось у землю заповорся.
І обидва потомились
І з дороги уступились.
Загриміли котли-труби,
І каже князь своїм любим:
«Хто з вас третій має сісти —
Щоб Людисі оповісти».
Аж княжна в Любора тиче,
Любір Болемира кличе,

І на коні враз сідали,
І ратища острі брали,
У загородь швидко гнались,
Против себе замірялись.

Вдарились — вогонь полився:
Болемир з коня звалився.
Щит далеко од небоги,
І несуть його з дороги.
Загриміли котли-труби;
Вже Рубося кличе Любір.
Рубось на коня піднявся,
На Любора розігнався.
Любір ратище втинає,
Крепко шелом йому крає;
Рубось валиться під ноги,
І несуть його з дороги.
Загриміли котли-труби,—
Викликає знову Любір:
«Хто зо мною битись має,
Най в загородь виступає!»
І був говір у народі;
І ждав Любір в загороді...
Здислав ратище виймає,
Тура голову тримає,
Живо на коня сідає
І надуто промовляє:
«Прадід мій збив туру роги,
Батько німців ганяв збори,
Спробуй же мене, Люборе!»
Розігналися конями,
Ударились головами,
І обидва з коней впали,
Живо мечі добували,
Битись пішії почали.
І рубалися мечами,
Аж околиці дреньчали.
Далі Любір набік круто
По шеломі січе люто.
На два куси шелом скочив,
Меч у меч іще брязкоче.
І меч лежить в загороді,
А Здислав лежить насподі.

Загриміли котли-труби;
Вже Любора беруть люди,
Йдуть до князя, до княгині,
До Людисі-господині.
І вінок йому Людися
З дубового кладе листя...
І гримлять котли і труби.

13/XI 1860

ЗАБІЙ, СЛАВІЙ І ЛЮДКО

Із чорного ліса скала виступає,
А на скалу Забій сильний виступає,
На всі штири боки краї оглядає.
Зо всіх штирьох боків смутно сиротині,
І застогнав плачем, плачем голубиним.
І довго сидів він, і довго смутився,
А далі, як олень, на ноги схопився.
Од мужа до мужа живо поспіває,
Од сильних до сильних по цілому краю
Коротке слово стиха промовляє,
Поклониться богам — далі поспішає.

І минув день первий, і минув день вторий.
І коли на третім заблищали зорі,
Зібралися люди в лісі межі гори,
Вийшов до них Забій, звів їх у долину,
В глибоку долину, в густую ліщину.
І Забій ще нижче в долину ступає¹,
І на смутних струнах смутно промовляє².
«Люди серців братніх і щирого ока!
Смутною вам пісню співаю зглибока;
Вона з мого серця до вас вилітає,
З серця, що найглибше в горі потопає».
Пішов батько в землю, оставив в дідині
Дрібні свої діти вірній господині³.
Пішов батько в землю, не сказав нікому:
«Будь ти для них батьком, господарем дому».
А чужий і вперся до чужої хати,
Чужими словами став заповідати:
Як з рання до вечір жилось на чужині,

Щоб і тут так жили діти й господині.
І одну лиш мали дружину кохану
На цілу дорогу з Весни по Морану⁴.
І усі ворони повиганяв з гаю,
І якії боги були в його краю,—
Таких і їм каже молити-просити,
Таким і їм каже дари приносити.
І не сміли богам чола нахиляти,
Не сміли смерками їм їсти давати,
Коли ходив батько їм пісні співати.
І всі наші дуби враги повалили,
І всіх богів наших вороги побили...

«Забою, ти з серця до серця співаєш,
Зсередини горя пісню виливаєш.
І як колись Люмир співав в Вишеграді⁵,
Так і ти співаєш мені і громаді.
Співака милують і боги, і люди.
Співай, коли вмієш, ворогам на груди».
І поглянув Забій Славоеві в очі,
І пройняти глибше його серце хоче:
«А було два сини із голосом сильним,
Вони ж то до ліса щодня прибували,
Молотом, мечами пробували сили,
Вертали в розкоші і все тее крили.
А коли з літами сили затверділи,
Коли з ворогами битися уміли
І другії брати підростати стали,—
Тоді усі разом на врага і встали,
І од бурі в бурю небо загорнулось,
І давнее щастя в дідини вернулось».

І в діл до Забоя усі поскакали,
Сильними руками сильно їстискали,
Із грудей на груди усі руки клали
І мудрее слово до слова складали.
Ніч пішла під ранок, на небі світало,
А із яру військо грізно виступало,
Розсипалось пилом помежи корчами
І бралося лісом обома боками.
І минув день первий, і минув день вторий,
І коли по третім засвітили зорі,
Брався Забій лісом,— за Забоем збори;

Брався Славій лісом,— за Славоем збори.
Всякий має щирість к гетьману Забою,
А королю спротив і серце, і броню.

«На гору, мій брате! на гору, Славою! ⁶
З неї все оглянем, змовимось до бою.
А з гори на сході у діброві темній
Там ми собі, брате, дамо й руки певні.
На гору ж, мій брате! По лисовім сліду,
За тобою живо і я туди іду».
«Чого ж, мій Забою, чого, милий брате,
Ми маємо бійку з гори починати?
Бурмо королівців, помимо шукати!
«Ой брате Славою! Як гада губити —
На голову зразу треба наступити;
А крутая гора — то його голова.
І буйнее військо двинулося гаєм,
Двинулося вліво, двинулося вправо:
Туди потяглися по слову Забою,
А туди — по слову прудкого Славоя.
Та все через гаї до гори крутої.
І п'ятеє сонце на небі стояло,
І сильнії руки військо подавало,
Військо королівське лісом оглядало.

«Збирає наш Людко все військо погане,
Все військо погане до одної рани.
Ой Людку, Людку! слуго корольовий!
Розкажи ти свому мучарові злому,
Що нам тепер димом всі його умови!»
І злютився Людко, і збирає військо,
Засвітилось сонцем ціле піднебісько,
Заблищало сонцем королівське військо.
По Людковім слову всі мали готову
І ногу до ходу, і руку до бою!

«Бий, Славою, збоку по лисовім скоку,
А я незабаром з чола їм ударю».
І Забій спереду, як градом, ударив,
І Славій ізбоку, як градом, ударив.
«Вони, вони, брате, богів нам валили,
Рубали нам дуби, ворін полошили.
Тепер самі боги додають нам сили!»

І кинувся Людко на Забою скоком,
Забій Людка мірить запаленим оком.
І дуб дуба мірить,— військо поглядає;
Жене в Людка Забій — ба вже й доганяє...
Замахнувся Людко, меча підіймає
І три шкури разом в щиті пробиває.
Замахнувся Забій, молота пускає.
Скочив набік Людко, молот пролітає
І в дерево вдарив — дерево скотилось,
І тридцять із війська в батьків опинилось.
І злютився Людко: «Ой стерво ж ти! — каже,—
Потворо ти гадів! Меча бери, враже!»

Забій меч виймає, кус щита рубає.
Людко замахнувся — меч його співзнувся,
Завзялись на рани обидва гетьмани.
І усе по собі ранами стесали,
І все коло себе кривлею збрукали;
Та й самих кривлею забрукали люди,
Бо лютая бійка почалася всюди.

Котилося сонце до полудня зрання,
Ба вже й покотилось напів до смеркання,
А ще всюди бились, ніде не хилились:
Там бились з Забоєм, а там із Славоєм.
«Ах ти, враже,— каже,— біс би в тебе влізся!
Чого ти кров нашу пити напосівся?»
Забій схопив молот,— Людко одбігає,
Забій вгору молот в ворога кидає.
І загудів молот, гримнув по щитові,
І щит розбиває і груди Людкові.
І по душі вдарив, душу виганяє
Та ще й на п'ять сажнів в військо залітає.
Страх ворогам крики з горла вириває,
А з уст у забойців радість вилітає
І в очах веселих іскрами палає.
«Вгору, браття, вгору! Бог дає забору!
А ви, хлопці, жваво наліво, направо,
Та позвольте коні із цілого гаю».
Заіржали коні по всій оболоні.
«Забою, Забою! Ти, леве завзятий,
Не кидай же, брате, врагів добивати!»
І став сильний Забій, щита одкидає,

Молотом жбурляє і мечем рубає,
В ворогах дороги навхрест прокладає.
І вороги в п'яти — стали утікати.
Луна їх із боїська гуком поганяє,
І страх із їх горла крики вириває.
Заіржали коні по всій оболоні.
«Угору, на коні! на коні, до гаю!
Кіньми за врагами по цілому краю!
Живо, живо, коні! Живо, небожата!
Несіть нашу помсту за ними по п'ятах!»
І живо на коні полки посідали,
І нога на ногу ворогів погнали,
І рану на рану люто накладали,
Долини і гори, ліси проминали;
Наліво, направо все взад убігало...
Гуде дика річка, хвиля хвилю гонить,
Гуде і все військо, слід на слід нагонить
І зі всього скоку — у річку глибоку!
І чужих багато водою понесло;
Лиш на другий берег вісті перенесло.
То не лютий ястреб крила розпинає,
Літає по краю, пташок доганяє,
То Забоя військо по ворогах гнало,
Всюди стерегло їх і кіньми ступало,
Гнало по них люто вночі під зорьою,
Гнало по них люто і вдень під жарою,
І знов від смеркання до самого рання.
Гуде дика річка, хвиля хвилю гонить,
Гуде усе військо, слід на слід нагонить
І зі всього скоку — у річку глибоку!
І чужих багато водою понесло;
Лиш на другий берег вісті перенесло.
«На гори, мій брате! На сивії гори!
Там добудем помсти, добудем забори!»
«Забою, мій брате, недалеко гори;
А ворогів повчок, та і тому горе!»
«Не вважай, Славою, ти — сюди, я — туди,
А повчок губити королівство буде».
То не вітер грає — бурить військо краї,
І краї наліво, і краї направо;
І радеє військо силою палало.
«Ой брате, мій брате! Глянь на сиву гору,
Там нашії боги дали нам забору,

Там і душ померших много застається,
То сюди, то туди по деревах в'ється.
І страшно їх птахам, страшно і звірові,
І їх не бояться одні тільки сови.
Туди, наверх, брате, померших ховати,
Богам, спасам нашим, покорми давати,
Давати їм дари, і мило молити,
І скласти їм броню ворогів побитих!»

15/XI [1860]

ЗБИГОНЬ

Літав голубочок з дуба на дубочок,
Воркотав із жалю по цілому гаю:
«Ой гаю ж, мій гаю! по тобі ж літав я,
Літав з голубкою, своєю миленькою.
Та взяв Збигонь любку, сивую голубку,
Заніс у світлицю, темную темницю».
Молодець ізранку ходить коло замку,
Жалібно зітхає, милої немає;
Від замку — на скалу; на скалі сідає,
Мовчить та сумує враз із сумним гаєм.
Прилітає голуб, жалібно воркоче,
Молодець поглянув голубові в очі.
«Що ж ти, голубочку, смутен на дубочку?
Чи взяв ворон любку, сивую голубку,
Як до того замку вражий Збигонь зранку,
Вражий Збигонь зранку взяв мою коханку,
Заніс у світлицю, темную темницю?..
Голубче, голубче! ти б з ворогом бився,
Якби ти був з серцем сильним уродився;
Ти б видер, голубче, у ворога милу,
Якби ти мав кігті та у кігтях силу;
Забив би, голубче, ти ворога злого,
Якби ти, голубче, мав дзьоба твердого.
Ти ж, смутний молодче, чого ж ти чекаєш?
Таж ти сильне серце на ворога маєш!
Ти на нього маєш і сильную броню,
Ти і молот маєш в голову Збигоню!»

І молодець в ярі, у темнії гаї!
Бере свою броню, молот підіймає,

Через темнії гаї к замку поспішає.
І став коло замку, далеко до ранку,
Стукнув кулаками. «Хто там?» — із-за брами.
«Я, бідний мисливий!» Браму відчинили.
Вдарив кулаками, пройшов другі брами.
«А де ж Збигонь ясний?» У світлиці красній.
Там Збигонь гуляє, дівчина ридає...
«Одчиняй, панотче!» А Збигонь не хоче.
І молодець молот вгору підіймає,
Розбиває раптом двері до покою,
Розбиває раптом голову Збигоню.
І по замку всюди побиває люди,
І до світа-ранку голубить коханку.

Засвітило раптом сонце понад замком,—
Молодець гуляє, нову радість має,
Що свою милую к серцю пригортає.
«Що ж то за голубка бідна у світлиці?»
«А то у Збигоня, як я, у темниці».
«Із замку до гаю!» І та вилітає,
І всюди літає по синьому гаю.
Із дуба на дуба з миленьким сідає,
На одній гілляці з голубком співає.
Рада і дівчина, що знов є хлопчина:
Куди забажає, туди й походжає,
На одній постелі з миленьким співає.

КИТЯХА

Із княжого гаю вітрець повіває;
Дівчина к потоку по воду біжить;
У ковані відра води набирає,
Зиркнула на воду — китяха лежить.

Китяха пахуча із рожі-трицвіту;
Китяху ловити дівча почала
Та й, бідна, у воду холодну пішла.

Ой китяхо красна! Коли б то я знала,
Та хто тебе в вогкую землю садив,
Тому би я дала перстень золотий.

Ой китяхо красна! Коли б то я знала,
Та хто тебе личком тоненьким обвив,
Тому би я дала шпильку з голови.

Ой китяхо красна! Коли б то я знала,
Та хто тебе в воду холодну пустив,
Тому би я дала вінок розплести.

ЯГОДИ

Пішла мила по ягоди
В зелену ліщину,
Наколола білу ніжку
На остру тернину.
І не може моя мила
На ніжку ступити...

Ой ти терня, остре терня!
Що ж ти болі чиниш?
Зато тебе, остре терня,
Виметуть з ліщини.

Пожди ж, мила, у ліщині,
Пожди в холодочку:
Я побіжу по коника,
Що там, на лужочку.

Мій коничок на лужочку
Травку випасає;
Моя мила в холодочку
На мене чекає.

Стала мила у ліщині
Стиха жалкувати:
«Ах, нещасна я дівчина!
А що ж скаже мати?»

«Ой ховайся, доню, хлопців!» —
Каже мати всюди.
«Чого ж хлопців ховатися,
Коли добрі люди?»

Приїхав я на конику
Білим, як сніжечку.
Припняв коня до гілляки
За срібну уздечку.

Обняв милу, прижав к серцю,
Цілував доволі,
І забула дівча красна
Тернину і болі.

Цілувались, милувались —
Сонце на заході.
«Ідьмо, милий, додомоньку!
Зайде сонце, годі!»

Скочив живо на коника:
«Живо, коню білий!»
А взяв милу на рученьки,—
Додому поспіли.

ОЛЕНЬ

Скаче олень по горах,
По цілому краю,
По долинах, по горах;
Красні роги має;
Густі гаї прогорнув
Красними рогами,
Круті гори проскакав
Тонкими ногами.
Та ходив же молодець
крутими горами,
В люті бійки молодець
ходив долинами.
Сильну броню він носив,
бився з ворогами.
Тепер нема молодця
помежи горами:
Тут на нього ворог злий
облесно наскочив,
Закрив ласкою у злість
запаляні очі

І у груди молодця
молотом ударив...
Сумно, жалібно ліси
по нім застогнали,
І не стало в молодця
ні духу, ні пари.
Вилетіла та душа
через горло ясне,
Через горло молодця,
через уста красні.
І лежить він; тепла кров
душу доганяє,
І теплу ю його кров
земля випиває.
Кожда дівчина по нім
смутне серце має.
Лежить тепер молодець
у землі глибоко;
На молодці росте дуб
високо, високо,
Розкидається в суки
широко, широко.
Ходить олень по горах
з красними рогами,
Скаче олень по горах
тонкими ногами.
Довгу шию догори,
до листя спинає,
Аж ворін зі всіх сторін
злітаються стаї.
І сідають на той дуб,
І на дубі крячуть:
«Згубив ворог молодця!
Всі дівчата плачуть».

РОЖА

Ой ти, рожо, красна рожо!
Що рано зацвіла?
А зацвівши — померзла,
А померзши — зав'яла,
Зв'явши — облетіла?

Довго, довго я сиділа,
Аж кури запіли.
І діждати не могла,
І всі тріски і дрова
В печі погоріли.
Заснула я, і, небозі,
Сон мені приснився:
Ніби з правої руки
Слав мій перстень дорогий,
Камінець згубився.
Камінця я не видала,
Миленького не дождала.

16/XI [1860]

ЗОЗУЛЯ

В чистім полі дубок стоїть,
Зозуля на дубі,—
Заплакала, закувала,
Що весна не всюди.

Якби спіло в полі жито,
Скрізь би весна була;
Якби спіли в саду вишні,
Скрізь би літо було.

Якби мерзнув в стозі колос,
Скрізь би осінь була;
Якби тяжко було дівці,
Скрізь би сама була!

СИРОТА

Ой ви, гаї милетинські¹,
Гаї темнесенькі!
Чого літом і зимою
Все ви зелененькі?
Рада б і я не плакати,
Серця не в'ялити,—
Та скажіть же, добрі люди,

Як тут не тужити?
Де мій батько, милий батько? —
В яму закопали.
А де ж мати, добра мати? —
Травки повкривали.
Ані брата, ні сестриці,
Ще й хлопчину взяли...

16/XI 1860

ЖАЙВОРОНОК

Поле дівча конопельки
Край панського сада;
Питається жайворонок:
«Чому ти не рада?»

— Як же ж мені радій бути,
Жайворонку малий,
Коли мого миленького
У неволю взяли?

Ой коли б я пірце мала,
Я писала б листи,
А ти, милий жайворонку,
Ти носив би вісти.

Ані пірця, ні паперу,
Писати не вмію:
Заспівай же миленькому,
Що я жальом нию.

ПІСНЯ ПІД ВИШЕГРАДОМ

Ой ти, сонце ясне, Вишеграде красний!
Ти сильний, могучий, сяеш понад кручі,
Понад скали сяеш, воротів лякаеш.

Під тобою річка бистра протікає,
Протікає річка, ярая Вілтава;
Понад берегами ярої Вілтави
Молодий лісочок, милий холодочок.

Там-то соловейко літає раненько,
Весело співає і смутно співає,
Чи радість серденько, чи жаль зачуває.

Будь я соловейком в ліску зелененькім,
І я б ширив крила, де мила ходила
Пізно вечорами, пізно вечорами.

А то кожні груди коханнячко будить,
І що душу має, коханнячко знає;
А я, небіг, тужу по тобі, дівчино:
Помилуй х[лопчину, помилуй хлопчину!]

16/XI [1860]

ОЛЕГ — КНЯЗЬ КИЇВСЬКИЙ

I

Не у гості, а на кості
Ходили козари.
Та не пиво ж і їм буде,
А кров та пожари!

Вже зібрався Олег віщий
На вражу недолю,
Іде конем білогривим
По чистому полю.

Блищить броня цареградська,
Шелом аж палає,
І кінь його білогривий
Соколом ступає.

Олег їде чистим полем,
Грає білогривий,—
Але хто ж то коло гаю,
Як молоко, сивий?

Лиш палиця коло нього
Та гуслі без струнів...
То великий старець божий,
То віщун Перунів.

І Олег до того старця
Коня повертає,
Через сідло поклонився,
Віщуна питає:

«Скажи мені, старче божий,
Перунів пророче,
Чи живо я, чи не живо
Сплющу свої очі?

І не бійся, і не тайся,
Я дармо не схочу,
Я за слово правдивее
Тебе озолочу...»

«Та мені-то,— віщун каже,—
Нічого боятись,
А золотом твоїм, княже,
Не озолочатись.

Не ношу я срібла, злата,
Князів не боюся,
А що буде із тобою,
Я не потаюся.

Щасливий ти, пане княже!
Недолі не знаєш,
Та, як будеш умирати,
Мене спогадаєш.

Слава твоя, княже, ходить
Помежи землями,
В Цареграді прибиваєш
Ти щити на брамі.

Тебе, княже, не спиняють
Ні яри, ні гори,
Під тобою затихає
І синєє море.

Твої броні золотої
Мечі не рубають,
І острії вражі стріли
Помимо літають.

Під тобою й білогривий
Чинить твою волю:
То літає, як шалений,
По вражому полю.

То спиниться, як камінний,
Як вудила здвинеш,—
А все-таки ти од нього,
Ти од коня згинеш!»

І подумав Олег віщий
Та й не довіряє,
Через гриву похилився,
Із коня злізає,

І крутую шию гладить,
І став промовляти:
«Жаль великий мені, коню,
Тебе покидати!..

Таж ми разом, вірний коню,
Вийшли з Новгороду.
Разом пили і мутили
Дніпровську воду.

Таж ми разом, вірний коню,
Пролітали гори,
І ходили за славою
Аж за сине море.

І як щита в Цареграді
Прибивав до брами,
На твоїх стременах злотих
Я стояв ногами.

Тепер годі, вірний коню,
Йди собі гуляти,
А мені в твої стремена
Більше не ступати!..

У стремена не ступати,
В сідлі не сидіти
І з тобою в чистім полю
Вітром не летіти...

Гуляй собі, вірний коню!
А ви, мої діти,
У зелену паполому
Коня одягніте,

І давайте йому пити
Із мої криниці,
І давайте йому їсти
Ярої пшениці!..»

І вірнії його слуги
Білогрива взяли,
А другого — вороного —
Князеві подали.

II

Ба надходить і проходить
Не час, не година,
Аж гуляє Олег віщий,
Гуляє дружина;

І срібнії, й золотії
Чари вихиляє,
І давнії, і новії
Бійки споминає...

«А що ж кінь мій білогривий?» —
Олег запитався.
«Не питайся, ясний княже!» —
Слуга обіззався,—

Давно уже білогривий
Гуляє на волі,
Коло Дніпра широкого
На чистому полі;

Там вовки його годують,
Птахи доглядають,
Буйні вітри його чешуть,
Дощі вимивають,

І на ньому уже, княже,
Зіллям зелениться
Не зелена паполома —
Зелена травиця».

І тримає Олег чару
Та й не випиває,
Похилився головою
Та й собі гадає:

«Не чекав же мої смерті,
Згинув, білогривий,
А де ж слова твої віщі,
Віщуне ти сивий?»

І поїхав Олег віщий,
Поїхали гості.
Коло Дніпра на березі
Оглядають кості.

Там дощі їх розмивають,
Порох засипає,
І над ними буйний вітер
Траву хилитає...

І Олег на білий череп
Наступив ногою
І говорить: «Спи, мій коню,
В мирі та спокою!»

Та не жалуй на Олега,
Що він тебе кинув,
Що без нього ти без слави
Серед поля згинув...

Не на мене, коню, жалуй,
Не на пана свого,
На віщуна, коню, жалуй,
Віщуна старого!..»

Але знати, пане-брате,
Того не бувало,
Щоби слово віщунове
Дармо пропадало.

І ще кості білогрива
Вода не обмила,
Як гадюка у черепі
Гніздо собі звила.

І тільки йно Олег віщий
Череп наступає,
А гадюка у черепі
Вже піну пускає.

Олег череп наступає,
З віщуна сміється,
А гадюка у черепі
Вже пинить і в'ється...

Олег мову починає...
Скочив, як на муках:
Йому в ногу засмокталась
Чорная гадюка.

І промовив Олег віщий:
«Твоя правда, сивий!
Згубив мене мій кінь вірний,
Мій кінь білогривий!»

Зеленіє на могилі
Свіжая дернина;
Над Олегом п'є-гуляє
Сивая дружина.

І срібнії, й золотії
Чари вихиляє,
І давнії, і новії
Бійки спомінає.

25/1 1860

* * *

(Польського поета Ленартовича)

Йде дівчина-сиротина,
Тяженько здихає,
А ластівка понад нею
Кругами літає;
І літає, і щєбече,
Понад нею в'ється.

Мало-мало крилечками
У коси не б'ється.

«Чого в'єшся, чого б'єшся?
Покинь мене, пташко,
Покинь мене, моя пташко,
Бо й так мені важко!»

— Не покину, не покину,
А буду літати,
Буду тобі за братика
Твого щебетати;
Бо твій братик що день божий
Плаче у темниці:
«Навідайся, моя пташко,
До мої сестриці:
Чи ще вона свого брата
Добром спомінає?
Чи ще вона по братові
Сльози проливає?»

1861

НІЧ У НІЧ

(Сербського поета Бранка Радичевича)

Кому миле синє море,
Кому милий місяць, зорі;
Мені мила моя річка,
Мені мила темна нічка.

Я щоночі йду до річки,
Беру човен невеличкий,
Молод весла підіймаю,
На той берег поспішаю.

Вода пінить, човен плине,
Допливає середини,
Страшні хвилі, страшні кручі...
Допоможи, всемогучий!

Вода пінить, човен крає —
Через хвили пробігає;
Ще раз руки підіймаю,
До берега допливаю;

І на берег живо скачу,
І здалека дівча бачу,
І потиху йду на гору
До милої мої двору.

Близько двору коло плота
Поглядаю на ворота:
У воротах, як калина,
Моя любая дівчина.

Сонце, живо ж опускайся!
Живо, нічко, підіймайся!
Живо, мила, йди до хати!
Годі мене виглядати!

[1861]

СНИ

(Переспів з Гейне)

Стоїть сосна одинока
На голій вершині,
І під снігом, на півночі,
Сниться сиротині

Все полудень ясний, теплий,
Долина глибока,
Та джерела живучії,
Та пальма висока.

[1861]

ОМИРОВА «ІЛІАДА»

РОЗМОВА ЕКТОРА З АНДРОМАХОЮ

(З пісні шостої)

...Промовив — і вийшов Ектор шеломенний,
І живо прибув він до свого будинку.
Та вдома не було його Андромахи,
Вона з малім сином і з мамкою разом
Стояла на башті у сльозах і стонах.
Подивився Ектор, що жінки немає,
І став на порозі, і слуг запитався:

«Скажіть мені, слуги, по щирії правді:
Куди Андромаха вийшла із будинку?
Чи вона в зовиць де, чи вона в невісток,
Чи вона у храмі сильної Паллади,
Де наші троянки богиню благають?»

Аж ключниця вірна до його озвалась:
«Коли тобі правду, Екторе, сказати,
Вона не в зовиць десь, вона не в невісток,
Вона і не в храмі сильної Паллади,
Де наші троянки богиню благають.
А вона на башні високій ільйонській,
Вчула, що ахеї троян побивають,
І враз полетіла, ніби божевільна,
До стіни, і мамка дитину понесла».

Мовила — і Ектор пішов собі з дому
По старій дорозі, по вулицях битих.
І тільки достався до Скейської брами,
Де вже йому було в поле виходити,

Аж йому назустріч вийшла його жінка —
Ставна Андромаха, дочка Етивона,
Що мав Іпоплаку та ще й іпоплацькі
Фіви — і царем був славних кілікійців;
Його рідна дочка за Ектором була.
Вона і зустріла; коло неї нянька
На руках держала малую дитину,
Як ясну зорю: Ектор свого сина
Називав Скамандром, но люд — царем міста,
Бо Ектор один лиш і рятував місто.
І він задивився, сином любувався,
А жінка стояла у сльозах — а далі
Руку його взяла, мовила й казала:
«Згубить тебе сила!.. не жаль тобі, милий,
Дитини малої і бідної жінки,
Що вдовою стане? Ахеї зберуться,
Уб'ють тебе, милий, а мені без тебе
В землі лучче бути, бо вся моя втіха,
Коли ти загинеш, — одна туга буде.
Нема в мене батька, ні рідної неньки;
Батька збавив віку могучий Ахилло,
Як він узяв місто славне кілікійське,
Муровані Фіви; убив Етивона
І збрुї не грабив — серця не дістало;
І спалив він тіло у пишній збрुї,
Могилу насипав, а Дієві дочки
В'язів насадили — горнії русалки.
Було там у мене і семеро братів:
В один день і тії у Невида стали;
Усіх перебив їх Ахилло могучий,
Спавши на стада їх волові й овеці.
Неньку мав рідну, плацькую царицю,
Взяв було до стану з скарбами другими
І за тяжкий викуп випустив на волю;
Та її удома Артемида вбила.
Ти тепер у мене і батько, і ненька,
Ти і брат мій рідний, ти і муж мій вірний.
Змилуйся, не кидай дитя сиротою,
Мене удовою; останься на башні,
А все своє військо постав коло смокви,
Де стіна низькая і перелаз легкий;
Туди уже тричі приступом кидались
Обидва Аянти, Ідомень хоробрий,

Могучий Тид'енко і два Атрієнки:
Чи їх божевільний на те надоумив,
Чи, може, їм серце про тебе сказало».

Аж до неї й мовив Ектор шеломенний:
«Я-то, моя мила, і сам тебе бачу,
Та стид мені буде троян та троянок,
Коли я, мов хирний, тикатиму бою;
Йї серце не дозволить, бо я таки вмію
Небоязним бути і битися першим
За славу отцеву та за свою славу.
Бо бачу я день той і умом, і серцем,
Коли прахом ляже Іліон набожний,
І Пріам воївний, і народ Пріамів.
Та не так я серцем за троян болю,
За саму Екаву, і царя Пріама
І за братів рідних, що много їх славних
Перед ворогами прахом полягає,
Як за тебе, мила, що тебе ахеєць
Поведе і вольний світ тобі закриє;
І ти у Аргеї будеш хустки ткати
Та воду з Мессіди або з Іперії
З нудьгою носити в неволі тяжкій.
Сплачешся, а ворог погляне та й скаже:
«Се Ектора жінка, першого затажця
У троян, що з нами за Іліон билась».
Скаже, і на тебе спаде друга туга
Мужа повернути, неволю позбути.
Но хай мене криє земля сирова,
Як маю я плач твій та неволю бачить».

Мовив — і наставив руки до дитини;
Аж дитина з криком к лону притулилась
На руках у мамки — батька не злюбила,
Спужалася міді і кінського чуба,
Що з його шелома страшно опускався.
Усміхнувся батько і рідная мати.
І зняв собі Ектор із голови шелом,
І поставив шелом на землю родючу,
Поцілував сина, взяв його на руки
І враз помолився всім богам і Дію:

«Дію і боги всі! Дайте, щоби син мій,
Як і я, був першим у троян і сильним,
І таким хоробрим і в Ільйоні рядив,
Щоб люди казали, як буде йти з бою:

«Се ще луччий батька!» А він нехай з бою
Добичі приносить та радує матір».

Промовив і жінці передав дитину;
І жінка до лона дитя притулила
З сміхом та сльозами; і жаль йому стало,
І обняв він жінку, і до неї мовив:

«Не плач, моя мила! Як часу не буде,
Ніхто мене, мила, к Невиду не справить;
А буде, так долі — ні злий, ні хороший —
Ніхто не об'їде, хто родився тільки.
Іди ж ти додому, гляди свого діла,
Прясниці та кросен, розкажи і слугам
Займатися ділом; а бійки доглянуть
Лицарі ільйонські і я уже з ними».

І промовив Ектор, і шелом хвостатий
Підійняв: і жінка пішла до будинків,
І все озиралась, сльози проливала,
І тільки прибула до пишних будинків
Ектора, де багато слуг на нюю ждало,
Вона усім слугам жалю наробила.
Вони, як по мертвім, по живім ридали,
Бо вже і не ждали, щоб він повернувся
І од рук ахейських в полі не загинув.

Та не ждав і Парій у домах високих,
Живо одягнувся у мідную зброю
І пішов, оддавшись на бистрії ноги.
І як кінь стаєнний, гладкий на оброці,
Обірвавши повід, летить через поле,
Бо привик купатись у річці бігучій,
І шия басує, і грива далеко
На спину спадає, а він, гордо-пишний,
Летить через поле до кобил та паші,
Так Парій Пріамів з вершини Пергаму
Збруєю, мов сонцем, бликаючи, сходив.
І ногами живо поступав веселий,
І нагнав він живо Ектора, він близько
Був до того місця, де з жінкою мовив;
І першим до його мовив Олександр:

«Мабуть, тебе, брате, трохи задержав я,
Не послів упору, як ти мені радив?»

Аж до нього мовив Ектор шеломенний:
«Правда, милий брате, тебе серед бою
Ніхто не погудить — ти таки хоробрий.

Но ти все не дбаєш, не хочеш, і в мене
Серце замирає, що тії трояне,
Що за тебе б'ються, брідяться тобою.
Ходім! А про тее послі поговорим,
Як Дій нам поможе богам віковічним
Спокійную чашу поставити вдома
Та вигнати з Трої ахеїв завзятих».

ТУГА АХИЛЛА НАД ВБИТИМ ПАТРОКЛОМ

(З пісні вісімнадцятої)

Отак тая бійка полум'ям палала,
А Антилох з вістю ішов до Ахилла.
Ахилло в ту пору сидів коло суден,
Розважав у собі, що кругом робилось,
І далій, зітхнувши, сам до себе мовив:
«Лихо ж мое тяжке! Чого ж то ахеї
Так біжать до суден, спужанії, полем?
Чи вже того лиха боги не вчинили,
Про якеє мати колись говорила,
Що із мірмідонів луччому трояни
Ще за життя мого сонця світ закриють?
Мабуть, що загинув славний Меніт'енко.
Правду говорив я: погаси вогонь лиш
Та й зараз вертайся, з Ектором не бийся».

Ще ж він про тее розважав у собі,
Як прийшов до його славний Несторенко
І, плачучи тяжко, до його промовив:

«Лихо, Пилієнку! Почуєш ти звістку,
Про якую лучче б ніколи й не чути:
Убито Патрокла, і б'ються за тіло,
Бо взяв його зброю Ектор шеломенний».

Почув він — і туга його серце вкрила,
І двома руками попелу схопив він,
На голову сипав і почорнив вид свій,
І біла сорочка попелом чорніла.
А сам він, великий, по землі простерся,
Милими руками рвав собі волосся.
Тяжко заридали і бранки Ахилла,
І бранки Патрокла; вони до Ахилла
Вибігли з намету, і руками тяжко
Били себе в груди, і без сил валились.

І Антілох плакав і сильніі руки
Вдержував Ахілла, бо тяжко боявся,
Щоби він залізом шиї не порізав.
А він ридав тяжко, аж почувла мати,
Глибиною йдучи до батька старого,
Вчула й заридала. І збіглись до неї
Усі, які були морські нереїди...

Усі позбігались і билися в груди,
І Фета почала до них говорити:
«Сестри нереїди! Вчуйте і пізнайте,
Яке тяжке горе на серденьку мому!
Лихо, що я, бідна, лицаря родила!
Родила я сина храбрішого в світі;
Він виріс у мене, як паросток рівний,
Я його пестила, як квітку садову,
На суднах вінчастих в Іліон пустила
Троян воювати, і вже його більше
Живим не побачу в Пилієвім домі.
Мало йому жити, а й то, бідний, тужить,
І я його тузі допомгти не можу.
Піду та побачу, може, допитаюсь,
Яке йому горе на самоті сталось».

Вийшла із печери, і вони за ею.
Перед ними хвилі морські розступились,
І вони прибули до славної Трої,
Ступили на берег, де кругом Ахілла
Стояли рядками судна мірмідонські.
І стала край сина поважна матір,
Ридаючи, сина за голову взяла
І, плачучи, живо почала питати:
«Чого плачеш, сину? що за тугу маєш?
Розкажи, не тайся! Бо вже тее сталось,
Про що ти молився, руки підіймавши.
Вже до самих суден прогнані ахеї
І, ждучи на тебе, лихо одбувають».

Аж до неї мовив стогнучи Ахілло:
«Знаю, моя мати, що все тее сталось.
Та що мені з того, коли я Патрокла,
Найлуччого друга з цілої дружини,
Мов голови свої,— і того позбувся.
У Ектора й збруя моя дорога,
Що її Пилію боги дарували.

Як тебе в постелю до смертного вели,
Та що тобі було з безсмертними жити,
Що було Пилію смертную узяти!
Тепер сама мусиш плакати за сином,
Що його вже більше вдома не побачиш,
Бо мені ніколи серце не позволить
Межи людьми бути, поки Ектор первий
Од ратища мого духу не позбуде,
Заїм за Патрокла, за Менітієнка».

Аж мовила Фета, сльозами залившись:
«Правду, сину, кажеш, загинеш ти живо,
Загинеш ти, сину, за Ектором слідом».

До неї, зітхнувши, Ахилло промовив:
«Все одно вмирати, коли я і друга
Не міг слобонити. Далеко помер він
І звав мене, мабуть, до помочі стати.
Тепер я і в землю рідну не вернуся,
І туг не поміг я ні тому Патроклу,
Ні другій дружині, що в Ектора згубла.
Сиджу коло суден, одсиджую землю,
А я ж із ахеїв до бійки найлуччий,
Бо до ради є в нас луччії другії.
Щоб та вражба божа та людська шезла,
І злість, що і мудрих до біди доводить,
Спочатку здається солодша од меду,
А потім у серці, як дим, виростає.
Довів Гамемнон-цар і мене до злості,
Но ми і не раді, тее позабудьмо,
Та хоч поневолі серце заспокоймо.
Іду, може, в полі Ектора побачу,
Що погубив душу. А вмерти готов я,
Коли Дій захоче та другі безсмертні.
Смерті не вхилився і славний Іракло,
Що був наймиліший Дієві Кроенку,
Но Іра з Марою і того вморили.
А прийдуть до мене, то й я оддам душу!
А тепер я хтів би тільки славу мати,
Щоби із троянок та славних дарданок
Не одна од горя обома руками
Сльози утирала, стонаючи тяжко;
Хай знають, що довго я не був на бійці.
Іду! не задержуй! мене не вговориш».

Аж до його й каже Фета сріблонога:

«Правду, сину, кажеш, не злее то діло
Дружині в нещасті поміч подавати.
Тільки твою зброю, мідну та блискучу,
Трояни забрали: Ектор шеломенний
Взяв її на себе і ею хвалиться,
Не довго хвалиться, бо смерть коло його.
Но й ти стережися, не ходи на бійку,
Поки мене знову в себе не побачиш
Завтра, чуть на зорю, я до тебе прийду
І принесу славу од Іфеста зброю».

Сказала й од сина знову обернулась
І до морських сестер промовила живо:
«Ідіть, мої сестри, у море глибоке,
Зайдіть до дому, до батька старого,
І все розкажіть, а я до Олімпу
До Іфеста піду, може, він захоче
Мому сину дати славнее оружжя».

І звелів Ахилло вірній дружині
Велику триніжку на вогонь покласти,
Щоб живо Патрокла од крові обмити.
І вони триногий казан положили,
Водою налили і дров підложили,
І полум'я разом казан обійняло;
А коли у йому вода закипіла,
Вони тіло вмили, оливою злили,
Дев'яти літ маззю рани заліпили,
Поклали на ліжку, з голови до низу
Полотном обвили, покрили покрівлям;
І всю ніч з Ахиллом славні мірмідони
Край тіла Патрокла плакали й ридали.

ЕКТОРОВА ГИБЕЛЬ

(З пісні двадцять другої)

І тільки що близько обидва зійшлися,
Первий став казати Ектор шеломенний:
«Тепер я, Пильєнку, не буду тікати.
Три рази оббіг я Пріамове місто
І стати вагався, тепер моє серце
Каже мені стати, чи вб'ю, чи загину».

Но давай, Пильєнку, богів призовемо,
Нехай вони будуть свідками умови.
Не буду я твого соромити тіла,
Коли Дій дозволить тебе побороти,
Мені буде збруя, а тіло ахеям.
Гляди ж, і зо мною зроби так, Ахилле».

Аж до його грізно промовив Ахилло:
«Не кажи, противний, мені про умову,
Бо в людей і левів присяги немає,
Вівці із вовками не живуть у мирі,
А вічно зломислять один на другого.
Отак межі нами немає любові,
Не буде й присяги, аж поки один з нас
Кров'ю не напоїть хижого Ярія.
Храбрися ж ти добре. Треба тобі бути
Лицарем хоробрим й ратищником смілим.
Тепер не втечеш ти; живо тебе мною
Паллада погубить, і ти заплатишся
За тую дружину, що ти перерізвав».

І ратищем довгим розмахнув і кинув.
І Ектор заглянув, присів нахилившись,
І ратище мимо над ним пролетіло,
У землю устрягло. І взяла Паллада
І дала Ахиллу, щоб Ектор не бачив.
І він до Пильєнка почав говорити.
«Не вцілив, Ахилле! Не відав ти долі
Моєї од Дія, хоч за нюю й мовив.
Ти навмисне мовив грізними словами,
Щоб я налякався та сили позбувся,
Но мене не в плечі ратищем удариш,
Вдариш мене в груди, як бог тее судить.
Но ти стережися і ратища мого!
Якби ж воно ціле в твоє тіло встрягло,
Була б тоді легша троянська бійка,
Якби ти загинув,— бо ти для них гибель».

І ратищем довгим замахнув, і кинув,
І вдарив Пильєнка по круглому щиту,
Но воно далеко скочило од щита,
І Ектор озлився, що ратище дарма
Із рук полетіло і його немає,
І став сильно звати брата Диїфова
Ратище подати,— но й його не було.
Тоді пізнав Ектор і став говорити:

«Ага, то по мене боги смерть післали!
Думав, що то брат мій до мене з'явився,
Аж він за стіною,— зрадила Паллада.
Тепер одна смерть лиш, рятунку немає.
Знати вже так мило Дію та Стосилу,
Що мене, бувало, не раз рятували,
А тепер коло мене Мара приступила.
Но коли загину, так загину славно.
І про моє діло знатимуть нащадки».

І тільки промовив і меч добув острій,
Що висів ізбоку, тяжкий та великий,
І кинувся разом, мов орел небесний
Кидається з хмари на чистее поле,
Щоб ягня схопити або зайця вбити —
Так кинувся Ектор, мечем замахнувшись.
Скочив і Ахилло, і запалав гнівом,
І щитом чудесним покрив свої груди,
І потряс на собі шоломом блискучим,
І по нім розвилась золота грива,
Що Іфестом була на гребені звита.
Як зоря вечірня найкращая в небі
В темну ніч сіяє помежи зорями,
Так ратище сяяло в руці його правій,
З ним він і зломислив на Ектора душу,
І оглядав тіло, де б його ударить,
Но в його все тіло було в тії збруї,
Що він добув з поля, побивши Патрокла.
Тільки там, де разом сходяться ключини,
Оставалось місце, для душі пропаще.
І в його Ахилло ратищем і вдарив,
І ратище прямо встрягло йому в шию;
Но горла, тяжкее, йому не пробило,
Щоб міг перед смертю кілька слів сказати.
І впав він на землю, і мовив Ахилло:

«Згубив ти Патрокла та ще й жити думав!
Та вже й не боявся, як мене не було,
А месник, далеко за тебе сильніший,
Сидів коло суден,— то я оставався.
Тепер тебе вкриють птахи та собаки,
А його ахеї як слід поховають».

Аж до його мовив Ектор шеломенний:
«Благаю душею, тілом і батьками,
Не дай мого тіла собакам соромить».

Требує, скільки хочеш, золота та міді,
Дадуть тобі батько і рідная мати,
Тільки моє тіло оддай їм додому,
Щоб могли трояни на вогні спалити».

Аж до його грізно промовив Ахилло:
«Не благай, собако, своїми батьками.
Якби я мав силу, то я б твоє м'ясо
Порізане їв би, так ти мені милий.
Ні, собак од тебе ніхто не одгонить.
І нехай у десять, у двадцять раз стільки
Дарів мені зносять, та й ще обіцяють,
Хай себе самого Пріам Дарданенко
На золото звисить, а все твоя мати
Того не оплаче, кого породила,
Тебе будуть рвати птахи та собаки».

Аж до його Ектор, вмираючи, мовив:
«Знав я попереду, що тебе не впрошу,
Бо у тебе в грудях залізнее серце.
Но колись за мене буде тобі кара,
Як на тебе встане Парій з Аполлоном
Та тебе погубить у Скейській брамі».

І смерть його очі стала покривати,
І душа із рани ішла до Невида
З плачем, що кидає молодість і силу.
І йому Ахилло на одхід промовив:
«Вмирай, не журися! Тоді я загину,
Коли Дій захоче та другі безсмертні».

І ратище мідне із мертвого вирвав
І кинув далеко, і став обдирати
Кровавую зброю. Прийшли і ахеї;
Кожний дивувався його росту й виду,
І пробивав кожний його тіло біле.
А другий підступить та ще й приговорить:
«Ага, тепер Ектор м'якшим ізробився,
Ніж коли на судна з вогнем поривався».

Отак проговорить та й тіло проколе.
Аж бистрий Ахилло, Ектора обдерши,
Устав і проворно мовив до ахеїв:

«Милі отамани та князі ахейські!
Коли боги дали й того погубити,
Що за всіх найбільше наробив нам лиха,
Так давайте вдарим на городські стіни!
Так, може, пізнаєм троянську думку,

Чи вони покинуть високеє місто,
Що Ектора вбито, чи будуть держатись.
Та що моє серце думає про тее?
А там же Патрокло лежить коло суден
Без сліз і могили: його не забуду,
Поки буду живий, поки ноги ходять.
В Невида, по смерті, де пам'ять щезає,
Я й там не забуду товариша мого.
Співаймо ж ми пісень, ахейські діти,
Та ходім до суден і сего тягнімо,
Добули ми слави, Ектора побили,
Що йому трояни, як богу, молились».

ЗУСТРІЧ І ПОХОРОН ТІЛА ЕКТОРА

(З пісні двадцять четвертої)

Освітила землю ясна зірниця,
Аж вони до міста уже доїжджали
І везлі на мулах Екторове тіло.
Та ніхто ж їх того не пізнав поїзду,
Лиш тая Кассандра мила, як Урода,
Із Пергаму йшовши; вона на теліжці
І батька пізнала, і кликуна того,
Пізнала і того, що лежав на мулах.
І зараз по місті стала голосити:
«Трояни й троянки! Погляньте на того,
Кого ви так мило в бійку виряджали,
Бо втіхою був він городу й народу».
Мовила — й нікого в місті не осталося,
Бо тяжкая туга на всіх наступила,
І вони в воротях тіла виглядали.
Перва його жінка та рідная мати
Кинулись до його на теліжку стати,
За голову взяти; другі так ридали.
І так би над тілом у Скейській брамі
Вони проридали весь день до заходу,
Щоб цар із теліжки не мовив народу:
«Розступіться, люди! Поплачете й послі,
Як я свого сина привезу додому».
Люди розступились, зробили дорогу.
Вони ж тее тіло додому привезли,
На марах поклали і враз коло його

Поставили плаксів, щоб вони плаксивих
Пісень починали, а жінки ридали.
Перва Андромаха над ним заридала,
За голову мужа руками узявши:
«Без часу ти згинув і мене вдовою
Удома покинув. І дитя малее,
Що ми породили, не дійде без тебе
До літ молодечих. Місто наше живо
Повалієне буде. Ти боронив місто,
І жінок, і діток,— тепер ти загинув,
Усі вони підуть на судна глибокі.
І я піду з ними, і ти, милий сину,
Підеш у неволю, і чорну роботу
Робитимеш, сину, у царя лихого.
А може, ахеєць кине тебе з башти,
Сердитий за брата, батька або сина,
Що погубив Ектор; немало ахеїв
Од рук його землю зубами загризло.
Не м'який твій батько бував серед бою;
За ним усі люди по городу плачуть.
Завдав же ти жалю тяжкого родині,
Но мені найбільше, Екторе, завдав ти!
Ти і рук до мене не підняв з постелі,
Ти до мене й слова щирого не мовив,
Щоб я дні і ночі його пам'ятала».

Вона голосила, а жінки ридали.
За нею Екава стала голосити:
«Екторе мій любий, сину наймиліший!
Тебе і живого безсмертні любили,
Вони і по смерті тебе не забули.
Других моїх діток, которих пійняв лиш,
Ахилло попродав за моря далекі:
До Саму, до Імври та мглистого Лимну,
А з тебе і душу він висадив міддю
І коло могили вбитого тобою
Волочив немало; не підняв він друга.
А ти, мій хороший, лежиш у будинках,
Подібний до того, що його стрілою
Аполлон мисливий з небачки ударить».

Вона голосила, плачу завдавала.
За нею Елена третьою почала:
«Екторе мій рідний, дівере миліший!
Бо я ж таки жінка того Олександра,

Що взяв мене в Трою,— лучче б я пропала!
Отсе вже настало двадцятеє літо,
Як я свою землю покинула рідну,
Но прикрого слова од тебе не чула.
І коли хто другий починав з домашніх —
Дівер чи сестриця, зовиця, свекруха,—
Бо свекор, як батько, завсіди прихильний —
Ти і їх, бувало, гамував од того
Добрими словами і опам'ятанням.
А тепер я плачу по тобі, нещасна,
Бо в цілії Трої другого не маю
Щирого такого — усі зневажають».

Так вона ридала, і народ за нею.
Аж піднявся й мовив Пріам до народу:

«Тепер ви, трояне, лісу навозіте,
Не бійтесь аргеїв, бо мені Ахилло
Казав коло суден, що він не нападе,
А хіба нападе в дванадцяту зорю».

І запрягли люди і волів, і мулів,
Зібралися разом у лаву велику
І дев'ять днів цілих все дрова возили.
А в десятій, тільки засяла зірниця,
Усі вони з плачем Ектора підняли,
На костер поклали і з вогнем пустили.

Тільки що засяла ясна зірниця,
До костера того став народ збиратись
(І коли збирався — много його було):
Полили спочатку вином тее місце,
Що попелом сіло, і білії кості
Товариші й браття з плачем позбирали;
У них аж по лицях котилися сльози.
І в золотий ящик кості положили,
І в йому хустками червоними вкрили,
В яму положили і спочатку яму
Камінням великим добре обложили.
Зробили могилу; другі чатували,
Щоб часом ахеї на них не напали.
Зробили могилу, і всі розійшлися,
А потому разом на обід зійшлися
В царській будинки до царя Пріама.
Отак вони свого Ектора ховали.

ВЕРГІЛІЙ. «ЕНЕЯНКА»

(Уривок з першої пісні)

Но тут Киферея * задумує серцем хитрощі новії
І новії думи, щоб Купідон, вид свій і лице змінивши,
Замість Асканья пішов до Дідони, і тими дарами
Розпалив царицю, і влив їй у кості вогонь любововний;
Її було страшно непевного дому, і зрадних тирійців,
Її гнівної Юони; не спить і старунку й нічю не кидає.
І з-за того страху вона до Коханья ** крилатого мовить:
«Сину, моя сило! моя ти єдина, великая владо!
Тебе не обходять і стріли Тифойські *** найстаршого
батька,—

До тебе вдаюся і на твою божість надію складаю.

Ти відаєш, сину, як твого Енея рідного по морю

Ненависть Юони гнівної темнежить ****

понад берегами.

Ти відаєш, сину, і не раз зо мною болів еси біллю.

От його й прийняла Дідона фіницька і його вищає *****

Милими словами; но все мені страшно, чим кінчиться тая
Юонина щирість, бо вона на сему не остановиться.

Так мені здається, що й нам не залишне на хитрощі

взятись

Її обдати царицю полум'ям, щоб часом вона

не змінилась,

* Киферея — тут Венера.

** Коханья — переклад імені Амура.

*** Стріли Тифойські — тобто подібні до блискавок,
якими Юпітер убив велетня Тифона, або Тифоєа.

**** Темнежити — втомлювати, виснажувати.

***** Вищає — улещує, величає.

Но щоб вона разом зо мною любила рідного Енея.
А як се зробити, так ти вже послухай моєї поради:
Царська дитина по наказу батька рідного готова
У Сидонське місто іти — се мое вже таке старання —
І троянські дари нести, що вціліли од вогню і моря;
Так я ту дитину, сонную схопивши, вкладу її спати
Або на Кифері, або в Ідалії * на святому кріслі,
Щоб хитрощів наших йому і не знати, і не одкривати.
А ти не на більше як на ніч одну зміни своє скусно
Лице, і, дитина, ти прийми на себе дитячу постать,
І як тебе тільки радає Дідона возьме на коліна
Посеред обіду царського і чарки текучого Лія **,
До себе пригорне і ротиком милим тебе поцілує,—
Ти дихай на неї вогнем потаємним і розлий отруту».
Щирее Кохання не перечить слову матері своєї,
Одкладає крила і Юловим ходом іде, поспішає.
А жвава Венера в Асканьєві жили тихую дрімоту
Кладе і, до лона його притуливши, несе на високі
Ліси ідалійські, і там нестерельник м'якими квітками
Його обіймає і холодком милим дихає на його.
І йде вже Кохання, як мати казала, і царські дари
Несе до тирійців; і Ахат іде з ним, його проводить.
Прийшли; а цариця у пишних будинках уже положилась
На золоте ліжко і посередині якраз помістилась;
Далі і сам батько Еней, і край його молодці троянські
Усі позбирались і на розстеленім килимку уклались.
Подають дівчата руки умивати, кошиками носять
Хліб святій, підносять рушники столові із м'якої вовни.
П'ятдесят особо дівчат, і у сих є особа робота,
Вони довгим рядом страву розкладають і курять
пенатам ***;

А ще одна сотня дівчат і така ж хлопців-однолітків,
Що на столи страву готовую ставлять і чарки підносять.
Було там немало й тирійців, що поріг веселий перейшли.
І ті примостились з розказу цариці на крашаних ряднах,
Дивуються люди і дарам Енея, дивуються й Юлу,
Люб'язному виду божка і розмові його ніби справжній,
І опанчі тії, і тії намітці шафранного цвіту.
А найбільше тая, не знаючи лиха, яке жде на неї,

* Ідалія — гора і місто на острові Капрі.

** Лий — Вахс — бог вина, веселощів.

*** Пенати — боги домашнього вогнища.

Не може, нещасна, серця вдовольнити, дивиться й палає
Бідная фінничка; дарн і дитина не дають покою.
А воно Енея тільки обійняло, на шиї повисло
І, до свого батька несправжнього ласку великую вдавши,
Іде до цариці. А та і очима, і цілою груддю
Тулиться до його, к лону пригортає, не знає Дідона,
Який на нещасну божок засідає. Божок пам'ятає
Материнське слово і мало-помалу виводить у неї
З пам'яті Сихея і живим коханням силиться підняти
Стільки літ у неї остилую душу й розвиклее серце.
От коли уже учта тая закінчилась і столи спрятались,
Слуги подають їм великі чаші, вина наливають.
По цілому домі говор переходить, широкі покої
Голос одбивають; спускаються свічі, на золотих шнурах
Звішані, і світло каганців веселих ніч перемагає.
Тоді і узяла цариця тяжкую жемчугом і злотом
Виложену чашу, що з неї і Бел пив, і Белові діти,
Вина зачерпнула і, як стало тихо по хатах, сказала:
«Юпітере! кажуть, що ти дав закони гостей шанувати:
Дай же, щоби дань сей заодно був милий і нашим
тирійцям,
І гостям троянам, і щоб його внуки наші пам'ятали.
Прибуди і ти, Вакху, що нам даєш радість, і добра
Юноно;
А ви, громадяни всі мої, тирійці, щиро празникуйте».
Мовила цариця і чесний початок по столу пролила.
Проливши початок, вона лиш до губи ледве дотулила
І зараз у руки Бітієві дала; а той схопив живо
Спіняную чашу, до дна золотую вихилив одразу;
За ним стали пити другі отамани. А [Юпай*]
Грає їм на гуслях золотих, навчений великим Атлантом.
Грає і співає про місячні ходи, про сонцеві дії,
Як на світі взялися люди й худоба, з чого дощ і громи,
Арктурові зорі**, дощеві Гіяди*** і двойні Тріони****,
Чого тее сонце у зимнюю пору так живо спішиться
Зійтись з океаном, або ночі довгії такії.
А йому в долоні плещуть, і тирійці плещуть, і трояни.
Біднії Дідоні уже не до того; вона ніч тягнула
У різній розмові і в себе вливала довгее кохання,

* Юпай — народний співець.

** Арктурові зорі — найбільша зоря в сузір'ї Волопаса.

*** Дощеві Гіяди — сім зірок в сузір'ї Тельця.

**** Двойні Тріони — сузір'я Великого й Малого Воза.

Много говорила з ними за Пріама, за Гектора много,
То як син Аврорин на війну виходив у якій збруї,
То які коні були в Діюмида, то який Ахилло.
А далі і каже: «То що уже, гостю, розкажи нам лучче
З самого початку і бої данайські, і твою пригоду,
І твоє блукання, бо мені здається: вже семее літо,
Як ти усе блудиш по цілому світу і цілому морю».

І 1865

ОМИРОВА ВІЙНА ЖАБ З МИШАМИ

Спочатку я співів гуртом з кругосвіту
Прошу в моє серце прийти для заспіву
І на моїх листах вузликами скласти
Про тяжку бійку, Ярилову справу.
Хочу-бо всім людям довести до слуху,
Як збруйнії миші на жаб військом вийшли,
Наче землероди чи велетні тії,
Що люд про їх каже, діло так почалось:

Миш колись жажденна, від кішки удравши,
В сусіднє болото всю морду уткнула —
Так пить їй хотілось. Тут її зуздріла
Кракавка болотня і крякнула так їй:
«Відкіля ти, гостю? хто ти і чий рід твій?
Говори по правді, не мороч брехнею.
І як друг ти справжній, попрошу в світлицю
І дам тобі дарів щедрих та багатих,
Бо я Мішкорил-цар, мені у болоті
Почесть, і володар у жаб я щоденний.
Мене родив батько Болотень, Водницю
Щиро пригорнувши біля Іридану.
Но й ти, бачу, жвавий, далек-кого кращий,
Ціпковий володар і храбрець на війнах,
Мабуть, так про рід свій говори скоріше».

Душогуб на сее одвічав і мовив:
«Що мій рід питати? Усім, друже, звісно:
І богам, і людям, і птахам небесним,
Що я Душогубом зовусь і що син я
Батька Трощохліба гордого, а мати
Моя Млинолизка, дочка Стегноїда.

Родивсь я в коморі, а виріс на їжі:
На смоквах, оріхах і стравах усяких.
І який я друг твій, коли все в нас різне?!
Твоя жизнь в болоті, а у мене звичай —
Звісно людям — гризти. Мені не бракує
Ні хліба пухкого з круглої сковродки,
Ні коржа тонкого пшеничного з сиром,
Ні стегна кусочка, ні риби-линини,
Ні свіжого сиру й молока густого,
Ні пряників медних, що боги вживають,
Ні всього, що людям поварці готують,
У горшки кладучи різні приправи.

.....
І в бою я тилу не казав ніколи,
А, біжучи полем, бивсь з передовими.

.....
Не страх мені й люди з їх тілом великим.
В постелю забравшись, гризу їх за пальці
І їм собі стегна; людям ані гадки,
І сон не кида їх милий, як я їм що.
Двох лиш на всім світі тяжко я боюся —
Кота і шуліки: вони лихо діють
І засіди ставлять по весь гіркий вік наш.
Но більш я боюся кота — він найгірший:
Хоч би ти в норі жив, і з нори потягне.

.....
А не їм я редьки, огірків, катрану,
Зеленого прасу, також і петрушки,
Бо се вже ваша страва, пожильців болотних».

На се, усміхнувшись, Мішкорил промовив:
«Гостю! не хвались так животом, і в нас є
По землі й болоту много добра їсти,
Бо жабам дwoякий звичай дав Кроненко:
І по землі шльопать, і по воді човгать
(І жить у будинках, ділених надвое).
Хочеш перевірить те все, так легко:
Сядь мені на спину, держись, та не падай,
І до мого дому щасливо прибудеш».

Сказав і підставив спину, а той скочив
Легким скоком і вхопивсь за шию.
І радів спочатку, як близько був берег,
І, веселий, дряпав Мішкорила: тільки ж
Забризкала хвиля червона, — заплакав,

Каяття страшнее завив, рвав волосся,
Ногами хапався за живіт, забилося
Серце з непривички, на землю схотілось,
І пищав він в злиднях в холодному страху.

Хвіст пустив у воду і ніби правілом
Виляв, моля бога на землю дістаться,
В червоній хвилі тонув, кричав: «Пробірі!»
Напослідок мовив такими словами:

«Ох! не так на крижах ніс вагу любові
Той бик, що Європу морем віз до Криту,
Як, на спину взявши, везе мене в дім свій
Жаба, підійнявши спину над водою...»
Аж тут вуж з'явився — страховисько страшне
Обом — над водою виправив він шию.
Мішкорил від його пірнув, не подумав,
Що він кида друга на вірну погибель,
На дно саме кинувсь, тікав злої смерті.
А той, як підбитий, пав правцем на воду,
Зціпив свої руки і, тонучи, бився.
Не раз і під воду ходив, і не раз він,
Плескаючи, всходив, та не минув смерті:
Змочена шкіра ще більш ваги дала,
І він, погібавши, таку мовив мову:

«Буде ж тобі, злосний Мішкорил, за тее,
Що тоншого з себе скинув ти, як з камня,
Не взяв би мене ти на сусі, паскудо,
Найдужчого в бою і в бігу, а звів ти,
В воду мене кинув... Мстиве око боже!
Заплатиш ти кодлу мишей і не житимеш!»

Мовив і під воду пішов. Сее вбачив
Правоїд, по мяким берегам стрибавши,
Заголосив тяжко і мишам дав знати.

Ті ж, як діло вчули, злостію всі понялись.
Приказали зараз кликунам до світу
Закликать на раду у дім Троцохліба,
Батька Душогуба, вмерця, що на ставу
Його тіло синіло мертве, ще й не близько
Синіло, воно вийшло аж посеред ставу.
Зійшлося товариство на зорі, встав первий
Троцохліб за сина мстивий і промовив:

«Хоч один я, милі, много тут маю
Від жаб, но і всіх вас жде лихая доля.

Я тепер нещасний, трьох синів позбувся.
Первого загарбав, кігтями схопивши,
Злющий кіт, піймавши його за корою.
А другого живо злії люди вбили
Видумками,— пакость з дерева вчинивши,
Що пасткою зветься,— мишам на погибель.
Третій же любимець був той і матусин,—
Мішкорил і сего згубив у ковбані.
Так нуте взбруїмся і на них наступим,
Нарядивши тіло в зброю дорогую».

Мовив — і підняв їх усіх узбруїться
(Усіх ошеломив війнолюб Ярило).

На голені спершу наділи голінці,
Приладжені добре з зеленого бобу,
Що його, уставши, за ніч натрошили.
Броня у них була з писаних кожушків,
Що, кішку обдерши, кравці їм пошили;
Щитом було днище з каганця, а списи
Острії роботи коваля Ярила.

На висках був крепкий оріховий шелом.

Так в оружжі стали миші, аж почули
Й жаби, поспливали наверх, в одно місце —
Зійшлись і ну радить про війну погану.
Ще ж вони справлялись: що? яка тривога?
Аж посол з'явився із ціпком у лапках,
Горшколаз проворний, синок Сиролоба.
Він з'ясував їм війну і промовив:

«Жаби! до вас миші з грізьбою послали
Приказать збруїться до війни та бою.
Душогуб наш плава на воді, убитий
Царем Мішкорилом вашим; так виходьте
Всі жаби, які лиш родились храбріші!»

Мовив і пішов сам; мова всім до слуху
Дійшла і в жаб гордих печені звернула.
Начались попреки — аж Мішкорил мовив:

«Милі! не губив я миші і не бачив
Хирної; сама, знать, гралась і втонула,
По-жаб'ячи плавають задумавши, а хирні
Тепер винуватять мене; так даваймо ж
Радиться, як вражих мишей стеребити.
За себе скажу я, так ми лучче зробим:
Добре нарядившись, станем всі у зброях
Край берегів узьких, де місце обривне.

І як вражі миші на нас повиходять,
Голови задравши,— разом на них вийдем
І в озеро прямо з ними пострибаєм,
Так перетопивши мишею непливущих,
Ми завіковічим погибель мишину».

Тільки мовив — зараз всі пошили збруї,
Калачевим листом ноги повкривали,
Броню вшили з листу зеленої свікли,
Капустяне листя на щити згодилось,
Очерет на спису всякому придався,
Голови ж уквив їм череп черепашок.
Обкопавшись, стали в берегах високих
З списками і кожний духу набирався.

А Дій, богів звівши на зірнее небо,
Показав їм челядь і хоробрих вояків.
Много, здоровенних, з списками страшними,
Мов велетнів військо, або володаїв,
Запитав сміючись: чи за жаб хто стане,
Чи за мишею жвавих, і к Палладі мовив:
«Доню! чи не підеш до мишею на поміч?
Щодень вони в тебе бігають по храму
І тішаться гарбю та їжею з дарів».

Мовив Дій,— до його ж мовила Паллада:
«Батьку! не піду я к тим мишам шкодливим
Помагати, вони мені много лиха роблять.
Все гризуть намітки та сальнії свічі,
Більше ж болить серце ось за яке діло:
Згризли мені хустку, що сама я ткала
З тонкого повісма і ткань вишивала —
На решето згризли; працював і ткач мій,
І сама трудилась, щоб як-небудь справить.
(Трудилася дочка,— то ж сором безсмертним!)
І одежу згризли,— ні в що і рядиться.
Но й жабам дати помочі не піду нізащо,
Бо вони на розум слабії. Як колись я
Із війни верталася, здорово втомившись,
І спочити хотіла, кваканням не дали
І кришки здрімнути,— і я провалялась,
Слаба головою, поки запів півень.
Так нуте не станем ми їм помагати.
Ніхто хай не ранив ні стрілою з лука,
Ні мечем, ні списом нічийого тіла,
Бо бійці найдуться і супротив бога».

Лучче будем з неба на бійку дивиться».

Мовила,— боги всі послухали ради,
Всі гуртом зібрались до одного місця
(Аж кликуни вийшли з викликом до бою),
І комарі зараз в великій труби
Сильно затрубили на війну,— і з неба
Дій заgrimів Кронів викликом до бою.

Горлань всадив первий спис Мисколизу,
Одному з передніх, в живіт, в саму печи́нь,
І він ниць звалився, запилів волосся
(Брьохнувся — і збруя на нім забряжчала);
Нороко́нь же слідом у Болотня вдарив,
Всадив спис у груди важкий — і упав він,
Смерть його поняла, душа з тіла вийшла.
Свеклоїд же в серце вдарив Горшколаза
(Аж Бігун злякався і щез в очереті),
Хлібоїд у пузо Голосника вдарив,
І той упав ницю — пішла душа дарма.
Стасолюб побачив, що Голосник помер,
Нороко́ня круглим каменем улуцив
В потилицю ззаду, і тьма очі вкрила.

Но і в його списом Мисколиз прицілив.
Без промаху вдарив в печені. Се вбачив
Капустняк і скочив на берег глибокий.
Но і так не збувся бою, наздогнали:
Він пав без устання, зчервонив ковбаню
Кров'ю і сам з краю берега розкинувсь,—
Дрижав лиш кишками та підчервинням.

На берегах тих же вбито й Сироїда.
Но і Стегноїда ж Тростяник злякався,
Так потяг до ставу, що й щита покинув.
Так за те ж Калюжник Цідильника справив,
(А Водолюб справив царя Стегноїда),
Каменем по тімню влуцивши,— і мозок
Вийшов носом, кров'ю земля напоїлась.
Но Правоїд тут же Калюжника справив,
Всадив списа в його, і тьма очі вкрила.
А Прасоїд глянув, що Ласун підходить,
Стрибнув у ковбаню, за шию вхопившись,
Но душогу́б з серця за дружину вбиту
Вдарив Прасоїда до скоку на землю.

Він наознак шлепнув, дав Невиду душу.
Тут Багнюк у його багна жменю кинув,
Попав між очима, засліпив на хвилю,
Но той тоді з серця як схопив у руку
Із дороги камінь тяжкий, стоваженний,
Як Багнюка вдарив по ногах, так праву
І розтросив голінь — і наознак пав він.
Скреготун озлився, вибіг против його
Та в живіт і вдарив прямо, — і всю глиб
Пробив очеретом, і на землю злилось
Все нутро, як списа витяг він рукою.
Житоїд се вбачив з берегів потоку,
Крадцем утік з бою, до смерті злякався,
Ліг у рів, щоб тільки погібелі збутися.
Трощохліб же вдарив в п'яту Мішкорила
(І той з переляку у став заховався).
Тут Прасун побачив, що друга немає,
Вийшов попереду, очеретом двигнув —
Та не пробив щита — остріе загнулось.

Вже збив йому череп — чотиригоршквий
Материнник, близький до бога Ярила.
Із рабів — один він за всіх воювався;
Но й його наперли, він глянув, що силу
Трудно побороти, — і щез на дні ставу.

За тее між мишами був молодець, бірний
Ратищник, любимий син у Хлібожора,
Князь, мов той Ярило, — хапун невловимий;
Він був самий первий боець між мишами,
Він над ставом гордий виступив особо,
Виступило дріб'ю і жаб'яче плем'я.

І вже б порішив він, тяжка була б туга,
Якби не взнав батько божий-чоловічий.

Но тут сам Кроненко за жаб заступився,
Голову почухав і голосно мовив:
«Велике ж діло бачу я очима,
Не мал мені страшно Хапуна; устав він,
Всіх жаб передушить; так нуте ж скоріше:
Пішлемо Палладу чи бойця Ярила
Спинить сою бійку, бо стала страшною».

Кроненко промовив — Ярило одвітив:
«Ні в Паллади, батьку, ані у Ярила
Нема сил дать поміч жабам у сих злиднях.
Хіба всі на поміч ходім, і хай щит твій
Загримить правдивий, землеродогубний,
Що їм Землеродів побив [ти] сильних,
Що їм Дананія храброго побив ти —
Та ще й Енкелада — злих велетнів плем'я,
Загримить — тоді вже самий храбрый стихне».

Мовив і Кроненко — блискавкою блиснув,—
Спершу загримів він і стряснув Оліпом,
А потому блиснув, страшним своїм щитом
Повернувши,— мигом рука царська вчулась:
Усі пожахались; і жаби, і миші,
Но з місяця не рушив стан мишей, ще гірше
Перлись вони стерти жаб хоробрих плем'я.
Но за жаб з Олімпу сам обстав Кроненко
І жабам на сей раз післав-таки поміч.

Вийшли спинокуті, та ще й клишоногі,
Хромі, косоокі, черепні, стрегусті,
Костяні, пласкаті, блискучії в плечах,
Кручані, лапаті, із тулуба зрячі,
Восьминогі, зломні, безрукі — що звуться
Раками — і стали хвости мишам гризти
І ноги, і руки, і списи ламати..
І страх на мишей спав; вони не встояли,
Усі повтікали. Закрилося сонце,
І денної бійки кінець завершився.

II 1870, Ялта

ДЕМОН

Поема Лермонтова

ЧАСТКА ПЕРВА

I

[Похмурий демон, дух одлучний,
Над грішним миром пролітав,
І рій тих спогадів найлуччих
Йому з колишнього зринав —
Про дні, коли в ясній оселі
Сіяв він, ясний херувим,
Коли по чистій, синій стелі
Комета бігла перед ним.
І помінятись з ним любила
Усміхом щирим, привітним;
Коли в жадобі, що палила
Його до знання, він зорив
Крізь тумани довічних днів
На божії пишноти й чари,
Йі зірок розкидані отари
В безодній обширі слідив;
Коли він вірив і любив,
Щасливий дух первостворіння,
Не знав ні злоби, ні зневір'я,—
І не страхав тоді його
Віків ряд марних... і багато,
Багато дечого... й всього
Не мав він сили пригадати.]

II

В пустелях світа він блукав
Давно без заміру й спочину,
І вік за віком оглядав,
Як за годиною годину.
Землі слабкої володар,
Він сів зло — та без потіхи:
Могучим силам не було
Ані запину, ні поміхи,
Боротися нема кому...
Й зло надокучило йому!

III

І над вершиною Казбека
Вигнанець з раю пролітав.
Під ним, немов кришталь, здалека,
Снігами вкритий, шпиль сів.
А там глибоко десь чорніла
Крива розцілина страшна;
По ній гадюкою мигтіла
Дар'яла хвиля навісна
Та Терек плигав, як левиця
Запіняна, і піна та
Космами падала з хребта,
А він ревів. І звір, і птиця,
Що там кружляє в висчині,
Ревіння хижеє вчували,
А золоті хмарки ясні
Аж із палкої сторони
Його на північ проводжали.
І скелі скупчені, смутні
Над ним схилялись головами,
Немов в таємничому сні,
Та хвилі стежили. Рядами
По скелях замчища з шпилями
Дивились грізно в тумані:
Сторожовії велетні
Кавказу вільному до брами.
І хижо, й пишно разом мир
Там красував... Так недовір

Окинув все зневажним оком
Творіння боже, кілька зміг,
І на чолі його високім
Ніякий одслід не поліг.]

IV

Минули дикії вершини,
І перед ним іздалеки,
Мов тії пишні килимки,
Засяли Грузії долини.
Край чарівний! Старі руїни,
І полусоннії річки,
Що по каміннях тихо грають,
І дикі рожі, де співають
Свої лобощі пташечки,
І тінь крислатого чинару,
І невмираючі плющі,
І затінки, куди в кущі
Ховається олень од жару;
Тепло і світ, життя і рух,
Квіток і смирни милий дух,
Полудня пал і пестоц ночі,
І зорі — мов дівочі очі...
Так дивні ж дива божих рук
В душі пекельній не збудили
Ні думки нової, ні сили;
І що одлучний оглядав,
Все зневажав, всім гидував.

V

Крові і сліз своїх підданих
Не жалував старий Гудал,
І дім високий, двір широкий
Коло Арагви збудував.
Там на одскалинах щоранку
Встає велична тінь од замку,
І вниз од башти до води
Рябіють сходи, і туди,
В чадру сховавши свою вроду,
Тамара сходжує по воду.

VI

Бувало, мовчки сумний дім
З гори дивився на долини,
Тепер велика учта в нім...
Бреньчать цимбали, ллються вина:
В Тамари сватання. Гудал
Усю родину поскликав.
На крівлі, вкритій килимами,
Сидить Тамара молода,
Немов та квітка між квітками;
Кругом дівчата — співи, сміх,
І час за часом між потіх
Спливає. Сонечко сіда.
Дівчата плещуть. Молода
Схопила бубон і рукою
Вертить його над головою;
Сама ж то разом поплине,
То, мов закохана, стане,
Гарячими очима гляне,
Живою брівкою моргне;
То вигнеться, мов тая лізка,
То знов, як човник по ставку.
Сковзне по м'якім килимку
Її манесенькая ніжка.
А усміхнеться, то й не знать,
До чого сміх той прирівнять:
Воно б, сказати, із-за хмари
Виходить місяць молодий
І розливає свої чари
На хибку воду... так куди
Його рівняти до Тамари!

VII

Клянусь я променем зорі,
Сіянням сходу і заходу —
Ані єдиний із царів
Таких очей та милих брів
Не цілував іще ізроду;
Та і гаремний водоплив
Своею милою россою
Ні разу душною порою

Такого стану не кропив;
Ані чия рука земная
Кругом високого чола
Коси такої не плела...
Та що й казати? У цілім краю,
Клянусь, як світ позбувся раю,—
Краса така ще не цвіла!

VIII

Останній раз вона гуляла
У батька рідного Гудала
І веселилась, як своя;
А завтра, завтра... що за доля!
Чужая хата, і неволя,
І незнайома сім'я!
І думки різні, як хмари,
Міняли личенько Тамари.
Зате у неї кожний рух
Такий був простий, любий, милий,
Такий живий та повний сили,
Що най і сам нечистий дух,
Літаючи, на неї гляне,
І тому в серці тьмяно стане...
Він давніх братій спом'яне
І одвернеться — і зітхне...

IX

І дух поглянув... По хвилині
З його сердешної пустині
Знялися дивні голоси.
Темряві хмари пощезали,
І ясні зорі заблищали
Добра, кохання та краси.
І довго дух зорив очами,
Не навішався дивом тим;
Немов ті зорі за зорями,
Снувались думи перед ним —
Все думи давні, думи нудні...
І не злітає дух заблудний.
Немов прикований, стоїть.
А серце стогне, завмирає

І мовою невинних літ
До нього знову промовляє;
І став лукавий, і не знає,
На віщо б думку навернуть?
Себе самого омануть? —
Та слів не має оманути;
Її покинуть, позабуть? —
Не дав бог сили позабути;
Та хоч би бог йому й давав,
Так він тепер би не прийняв!

х

А молодий іще до дня
Сідлає карого коня,
До молоді поспішає
І до вечірньої зорі
На сіножатні береги
Ріки Арагви прибуває,
За ним верблюдів довгий ряд
Під багатенними дарами
Насилу плутають ногами
Та брязкоталами бряжчать.
І славний дідич Синодала
Перед веде як ватажок.
Пристає, мов литий, поясок;
Пістолів, шаблі і кинджала
Оправа золотом блищить;
Ружйю з нарізками стирчить,
І вітер грає рукавами
Його нового жупана;
Жупан увесь у галунах,
Сідло гаптоване квітками,
Уздечка в китицях, а кінь,
Кругом запінений, як змії,
Син вільний, жвавий Карабаху,
Хропе і коситься од страху.
Трудна дорога надійшла:
Направо річка скаженіє,
Наліво — прикряя скала...
Проміння гаснуть, вечоріє;
Густий туман встає з води —
Стає поганяти молодий.

XI

Аж от на самім роздоріжжі
Мала каплиця: з давніх літ
Плющем повитая стоїть,
І в ній лежить угодник божий.
Так з того ж часу — все одно,
Куди хрещений не спішиться,
До ворогів чи до гостей,
А до угодника костей
Усе заходить помолиться.
І та молитва всіх спасала
Од бузувірського кинджала.
Молилися батьки, й діди,
І вся родина молодого;
Та самовірний молодий
По наущанню духа злого
Не зупинився край святого.
Він до коханої хапався,
І в мислях з нею цілувався,
Та і забувся помолиться.
Аж от направо, з-за гори,
Мелькнув один, ось два і три,
А далі й бахнула рушниця.
Підвівся князь на стременах,
Коня ударив острогами,
Поправив шапку і, як птах,
Вперед полинув між горами.
А се — знов бахнуло в горах...
Розлігся стогін по долині...
Недовго билися грузини —
Кінчали справу на ножах.

XII

Кінчалась справа — і докупи
Верблюди збилися, стоять
І сумно дивляться на трупи.
А вже над трупами креслять
Свої круги голодні птахи...
Не поховають їх монахи
Під плитами в монастирі.
І рідні сестри, й матері

До них не прийдуть помолиться;
Зате на праведних кістках
Колись стоятиме каплиця,
І плющ зелений по боках,
Мов сіткою, її обкине,
І перехожий по горах
Не раз помолиться й спочине.

XIII

А карий пташкою летить,
Бряжчать опущені вудила,
Мотається густа грива,
І сивий порох з-під копит
Високими стовпами в'ється,
І кров, і піна на коні;
А в золотому стремені,
На гриву схилений, трясеться
Убитий лицар. Кров не ллється,
Вона застигла, як смола,
На кінській гриві. Кінь із бою
Поніс було його стрілою,
Так куля ж вірною метою
Його і в темряві знайшла.

XIV

Гудал, наляканий, схопився.
А за Гудалом і весь рід:
Та чий же кінь то повалився
Коло самісіньких воріт?
І що за лицар нещасливий
Лежить на карому коні?
Нога застигла в стремені,
Рука схолонула на гриві...
Недовго ждав його Гудал,
Недовго й мила виглядала;
Він слово дав і не зламав,
Прибув на вечір до Гудала...
Та вже до суденного дня
Не сяде більше на коня!

Як божий грім, упала кара
На всю Гудалову сім'ю;
Старий сумує, а Тамара
Не бачить світа од жалю.
Аж от вечірньою добою
Зачула голос над собою:
«Не плач, дитятко молоде!
Твоя сльоза не упаде
На труп живущою росою...
Вона лиш очі стуманя
Та біле личко опала,
А він не чує і не знає
Ні твоїх мук, ані жалю.
Він там далеко, у раю,
Як біла хмаронька, літає,
І чує дивні голоси,
І для небесної краси
Красу земною забуває.
Повір, що світ такий пустий,
Така пуста його утвора,
Що він не варт і краплі горя
Такого янгола, як ти.

[В повітрівім океані
Без стерна і без вітрил
Тихо плаває в тумані
Ціле займисько світил.
І в полянах неомірних,
Без ознаки і сліда,
Хмарок ясних, непокірних
Пробігаються стада.
Час зустрічі, час розлуки
Ім — ні втіха, ні печаль;
Ім — що буде, то не мука,
Що було, того не жаль!
Під годину злої долі
Іх собі ти спом'яни,
І в недолі будь без болі
Та без жалю, як вони!]

Як тільки ніч густую сітку
Понад Кавказом розвине;
Як тільки світ в її намітку

І завинеться, і засне;
Як тільки вітер підійметься
І по травиці зашумить,
І пташка сонна стрепенеться
Та защебече й полетить;
Як під зеленою вербою,
Облита пізньою росою,
Нічная квітка розцвіте
І ясний місяць ізійде
Над піднебесною горою,—
Я кожний раз із висчини
До тебе буду прилітати
І давнії та чудні сни
На сонні очі навівати».

XVI

[Занишкли речі: десь наваді
Ще голоси їх завмирали.
Тамара скочила бліда
Та полохливими очима
Навколо дико погляда;
У неї стисло під грудима
Новим болінням, на чолі
Тривога грала, і її
Ні до нестяму, ні до страти
Було не можна порівняти.
Немов вся разом зайнялась,
Її вся кров огнем взялась;
Душа, ламаючи кайдани,
Кудись линула, де в тумані
Іще бринів чудовий глас.
Вже перед світом її очі
Жаданий сон якомсь стулив;
Але ж і він гадки збури
Якимсь-то маревом пророчим:
Пришлець з туманом на чолі,
Блистячий дивною красою,
Схиливсь над нею головою,
І оком смутним на неї
З таким коханням він дивився,
Немов за нею б то журився.

То був не янгол з висоти,
Її зборонник пресвятий,—
Вінець з проміння дорогого
Не покрашав чола ясного;
То був не з пекла сатана,
Злобливий мучень. Ні! він схожий
На вечір був ясний, погожий:
Ні світлий день, ні ніч смутна!..]

ЧАСТКА ДРУГА

I

[«Ох, тату, батеньку рідний!
Не лай, не жур мене! Погрози
Покинь! Я плачу. Бачиш сльози?
Не перві, соколе, вони!]
У мене любий під землею:
Скажи ж моїм ти женихам,
Що я їм серця не оддам,
Що я не буду нічиєю;
Що з того дня, як милий труп
Ми закопали під горою,
Мене напав лукавий дух
І не дає мені спокою:
Чи на годинку задрімну —
Сумнії сні до світа будять,
Чи говорити що почну —
Мої думки далеко блудять;
Мене огнем пече щомить,
Я сохну, в'яну, як билина;
В мене отут, отут болить!
Чи я ж у тебе не дитина?..
Не жур мене, не лай мене,
Оддай мене до монастиру,
Молитись буду богу щиро,
То бог помилує мене.
Для мене світ краси не має,
Мені на світі тягота,
Нехай же келія свята
Мене живою поховає!»

II

І в монастир, помежи гори,
Тамару бідну одвели.
І волосянії убори
На юні перса надягли.
Але ж і жорстка волосіння,
Як перед тим, бувало, шовк,
Не подавала їй спасіння
Од грішних мислей та думок.
Бувало, молиться, сірома,
Коло святого вітара,
А співанка давня, знайома
По думці ходить, як мара;
Або у самому кадилі
Приставиться, бувало, милий
І, як зоря, горить, горить...
Та тільки душу туманить.

III

В яру, меж дикими скалами,
Чорніе давній монастир;
[Чинар розкладистий, густий,
Стрункі тополі геть рядами
Його укрили. В гущині
Біліє мур. Як сонце пада
За гори сині, на вікні
Там часом блимає лампада;
А в холодку кругом хрести
Святих черниць. Квіткам цвісти
Було там любо. А за ними]
По голім каменю з вершини
Вода погожая біжить
І ллється тихо на долину,
І дикий терен і калину
Живими бризками росить.

IV

[На північ видко було гори.
Вони, коли погаснуть зорі
І сонце новий світ несе,

Коли глибоко десь в долині
Димок синесенький повзе,
А дзвін і стогне, і реве,
До церкви будячи грузинів,
Коли арменка йде здалі
По воду тихою ступою,—
Тоді верхів'я сніжняні,
Немов ті хмароньки, ясною
Вишнево-синьою стіною
В прозорій слались глибині.
А коли промені рум'яні
Увечір гасли, всі вони
Були в рожевій пелені.
Один Казбек в шлику срібнянім,
Кавказа гордий, дужий цар,
Стояв сумний повище хмар.]

V

Так серце ж грішнее Тамари
Нечисті думи закували;
І божий світ не веселить;
Потемнотніли зорі-очі,
Її, бездольную, в'ялить
І сонця світ, і темність ночі.
Бувало, тільки з-за горбка
На землю ніч спадати має,
Нещасна вже до божника,
Як божевільна, припадає,
І плаче, й стогне, як мара...
А подорожній проїжджає
І думає, що то в горах
Злий дух прикований конає...
Та швидше коні поганя.

VI

Бліда, помучана, сумна,
Тамара часто край вікна
Просиджує і дні і ночі...
В далеку даль затопить очі
І цілий день сумує, жде.
[Недармо ж сни її пестили,

Недармо ж той з'являвся їй,
В чиїх очах був смуток милий,
В чиїх річах був непокій.
Одно їй випало — нудитись,
Сама не відає чому.
Захоче богу помолитись —
А серце молитись йому!
Нещасна звалиться в постелю,
Але ж і постіль не свіжить:
Огнем їй подушка горить,
Мов пеклом хто дихнув в оселю!]
Вона зривається, тремтить,
Палають груди — ні дихнути,
Не видко світла — тьма густа...
І блудять руки пригорнути,
І поцілунку ждуть уста.

VII

Сховалось сонце за узгір'я,
Туман по Грузії осів:
На монастирській подвір'я
Одлучний янгол прилетів:
І довго, довго він не смів
Святого місця дотикатись.
Була година, що хотів
Од злої думки одцуратись.
Як хмара, чорний та сумний,
Він ходить все коло стіни,
І за нечутними стопами
Йде шепіт тихий між листами.
А далі глянув на вікно:
Аж мила жде когось давно
З гарячим серцем та устами.
[От стихло все... а се здалі
Чудово гуслі загули,
І пісня тихо зачалася;
Вона мов смутком поїнялася,
І звуки ті лились, лились —
Немов з сумних очей чергою
Сльоза спадає за сльозою.
І разом співи ті були
Такі ласкаві, чарівні,

Немовби янголи святії
Ту пісню склали для землі.
Здавалось, сам ясний, крилатий
З святого неба прилетів]
Старого друга привітати
І про діла забутих днів
Почав, сумуючи, співати,—
Важкую думу розважати.
[Одлучний дух спинився враз,
Припав чолом до муру тихо...
І в його грудях в перший раз
Заворушилось давнє лихо:]
Його огнем ніби пече,
Летіти хоче — й не злітає,
Крило на місці застиває,
Не підіймається з плечей,
І із погашених очей
Сльоза гарячая спадає.
А де скотилася вона,
Йї до сього часу край вікна
Лежить важка, камінна плита,
Наскрізь пропаляна й пробита.

VIII

І входить він, любити радий,
Душа одкрита для добра,
І думає — прийшла пора
По правді знову жить без зради.
Та як кохана ж то прийме?
Чи приголубить, привітає?
І сум, і страх його бере,
І холод душу обіймає.
Ввіходить він, аж перед ним
Стоїть небесний херувим,
На нього ясно поглядає:
Блищить правдивее чоло,
А білосніжнеє крило
Убогу душу покриває.
[Йї на духа темного упав
Той промінь радісного світа,
І замість тихого привіта
Його докором привітав:]

ІХ

«Облудо світа вікова!
Хто звав тебе до сього двору?
Заблудних душ по сюю пору
І не було в йому й нема.
Чого ж ти в пізнюю годину
Морочиш божую дитину?
Хто звав тебе?» А сатана
На нього глянув іспідлоба,
І по душі пекельна злоба
Знов полилась, як трутину.
«Вона моя! — промовив грізно.—
Покинь її! вона моя!..
Боротися за нюю пізно.
І нам обом ти не суддя!
На серце, повнее гордині,
Я наложив печать свою;
Не місце тут твоїй святині —
Тут я паную і люблю!»
І янгол смутними очима
На бідну жертву позирнув
Й, махнувши знехотя крилами,
В блакитнім небі потонув.

Х

Т а м а р а

[Ой, хто ти? річ твоя негожа.
Чи пекло жде тебе, чи рай?
Чого ти хочеш?

Д е м о н

Ти хороша!

Т а м а р а

Та хто ти? хто? Одповідай!]

Д е м о н

Я той, кого ти виглядала
І цілі ночі, й цілі дні,
Чия душа тобі шептала,
Чию ти душу розгадала,

Кого ти бачила вві сні.
Я той, чий вид надію губить,
Що тільки, тільки розсвіне,
Я той, кого ніхто не любить
І все живучее кляне.
Я той, которому довіку
Нема ні міри, ані ліку.
Я миру — бич, добру — поріг,
Я ворог неба, ворог долі,
Я пан знаття, я дідич волі,
І я — припав тобі до ніг!
О світе тихий мій, коханий!
Прийми мене хоч із жалю:
Тобі приніс я перші рани
Йї сльозу найпершую мою!
Ти можеш знову прихилити
Мене до неба і добра;
Твоею ласкою покритий,
Я міг би знову, як зоря,
По небу ясному ходити.
Прийми мене! прийми, молю!
Тебе пекельно я люблю!
І скоро я тебе зобачив,
То й зараз в серці знеповажив
Несмертну душу я свою,
І я позаздрив мимоволі
Отій земній короткій долі;
Не жить, як ти, зробилось жаль,
Без тебе жить — бере печаль...
[І в серці знов кохання мука,
В очах сподіванки сльоза,
І давня туга, мов гадюка,
В старії рани заповза.
І що без тебе вічні віки,
Мої державища безлікі,
Що я за усміх твій оддам?
Якийсь сумний, порожній храм!]

Т а м а р а

Од мене далі, дух негожий!
Я віри ворогу не йму!..
Царю небесний! Ох, не можу...
Отрута в серці і в уму.

Забула я молитву божу,
Забув мене й небесний цар...
Послухай! Ти мене загубиш,
Твої слова печуть, як жар...
Скажи ж: навіщо мене любиш?

Д е м о н

Нащо, для чого? не питай...
В твоїх очах і пекло й рай;
Для тебе гордо я скидаю
Вінок терновий з голови
І все колишне забуваю.
Чи знаєш ти: як я кохаю —
Так не кохатимете ви?!
Люблю одвіку і довіку,
Люблю тебе, моя краса,
Як тільки люблять небеса
І не любити чоловіку!
З початку світу образ твій
В моєму серці наболівся,
Передо мною він носився
У порожнечі віковій!
У первім руху світовім
Мені ім'я твоє звучало,
І в небі яснім та святім
Тебе одної не ставало.
Ой якби ти могла дійти —
Так ні! не можеш ти спізнати,
Яка-то тяжкая тягота —
Усе життя, віки, літа
І панувати, й горювати,
За зло й добро не мати плати;
Для себе жити дні, віка,
Нудити світом, і собою,
Й тою тяжкою боротьбою,
Що без покори й без верха;
Усе жаліти й не бажати,
Все знати, відати кругом,
І проти волі зневажати,
Та все ненавидіть гуртом.

Заледве праведнее слово
На мене ворог мій нарік,

Обійми світу молодого
Мене покинули повік...
Синіло небо глибиною,
Ходили зорі підо мною,
Облиті світом золотим,
Вони на мене поглядали,
І всі мене не пізнавали,
Що я їх давній побратим.
Таких, як я, братів нужденних
Я на пораду покликав;
Але ж очей і видів темних
Уже я й сам не пізнавав.
Я з розпачі махнув крилами
І полетів поміж горами...
Куди ж летів я і за чим?
Весь світ для мене став чужим
І рідні брати ворогами;
Отак бурхливою порою
На синім морі корабель
І без вітрила, й без весел
Пливе глибокою водою;
Отак у літній ранній час
По небу синьому не раз
Пасмо розірваної хмари
Одно, без друга і без пари,
Летить без місця і сліда,
Бог знає звідки і куда.
Недовго ж я і світом правив,
Недовго світ гріху учив,
Усе достотнее неславив,
Усе найкращее сквернив;
Я полум'я святої віри
У ньому швидко погасив:
Чи ж вимагали моїх сил
Самі безглузді й лицеміри?
І на погибель, і на страх
Пішов блукать я по горах,
Блудячи в темну ніч зорьою,
І вершник, спізняний порою
Та збитий в сторону огнем,
У прірву падав із конем,
На поміч звав, і слід кривавий
За ним по кручі червонів...

Але й сі лютії забави
Не все подобались мені!
[Борючись з бурями, часами
До неба порох я збивав,
І попід хмарами шугав
Між блискавками та громами,
Аби в бороттю як-небудь
Нудоти збутися німої,
Втекти од думи вікової
І незабутнее забути!]
Що ваші муки, горе, болі
Старих і нових поколінь
Перед годиною одною
Моїх невідомих болінь?!
Що люди всі? життя їх, путь?
Вони пройшли, вони пройдуть!
Надія є: жде правий суд;
Простити може, хоч осудить!
Моя ж журба за мною всюди,
І їй повік кінця не буде —
Вона не ляже у землі!
Вона то ластиться, мов змії,
То страшним полум'ям палає,
То на пекельнії думки,
Як на холоднії кістки,
Холодним каменем спадає!

Т а м а р а

[Нащо боління ті німі?
Ні їх, ні скарг мені не треба!
Ти согршив...

Д е м о н

Чи ж проти тебе?

Т а м а р а

Нас можна чути...

Д е м о н

Ми самі.

Т а м а р а

А бог святий?

Д е м о н

Не вір, Тамаро:
У бога небо — не земля.

Т а м а р а

А пекло, мука, вічні кари?

Д е м о н

Так що ж? Не будеш ти без пари,
Бо там з тобою буду я.

Т а м а р а

Хто б ти не був на тому світі,
А я, забувши супокій,
З якимсь прихилом мимохіті
Твій голос слухаю м'який.
Але як річ твоя лукава
І маниш ти, то що ж пак я...
Ох, змилуйся! Яка там слава?
Нащо тобі душа моя?
Невже я небу найдорожча,
Невже найкраща я за всіх?
Ні, не одна ще є хороша,
Яка й не знає, що то — гріх!
І до їх праведного ложа
Не пригорталась ніяка
Ще чоловічяя рука!
Ні, присягни тут... поклянися,
Кажі... я мучуся... дивися:
Ти бачиш марення мої —
І смутком їх в душі лякаєш...
Ти все спізнав, усе ти знаєш...
І очі жаль пройме твої!
Клянись, лукавії заміри
Всі вирвать з гордого ума!
Невже в зневіреному мирі
І клятьби вірної нема?

Д е м о н

Клянусь я першим днем створіння,
Клянусь останнім світа днем,
Клянусь срамотою злочиння

І правди вічної огнем;
Клянусь зневагою тяжкою,
Подуги * маревом хистким,
Клянусь порадою з тобою
І знов розраенням страшним,
Клянуся хмарищем духів,
Моїх братів, мені спомогих,
Мечами янголів беззлобих,
Моїх несплющих ворогів;
Клянуся небом і землею,
Пекельним щастям і райським,
Останнім поглядом твоїм,
Сльозою першою твоєю,
Ласкавих уст твоїх диханням
І хвилями шовкових кіс;
Клянусь залассям, і стражданням,
І тим коханням, що приніс!
Я зрікся мстивості старої,
Забув гординю я і зло,
І вже лестивості трутної
Не буде вадити жало!
Я хочу з небом помириться,
Кохати хочу і молитисьь,
Я хочу вірити добру.
Сльозою каєння зітру
З чола, що пада пред тобою.
Огонь небесного кляття,
І мир в темноті й супокою
Нехай без мене доцвіта!
Повір: тебе один я знаю,
Тебе один я зрозумів;
Тобі, мій вишуканий раю,
До ніг я власть свою зложив.
Твого кохання жду як дара,
І віки вічні дам за мить;
В добрі і злі, повір, Тамаро,
Ніхто мене не затлумить!
Тебе я, вільний дух обширі,
Візьму в надзоряні краї,
І будеш ти цариця в мирі,
Найперша подруга мені.

* Подуга — перемога.

Звідтіль зоритимеш без жалю,
Землі й сльозини не даси,
Де ані щастя, мій кришталю,
Ані дівочої краси,
Де все переступи та страти,
Де притул пострасті й гріху,
Де не здолають ні помщати,
Ані кохати без страху!
Хіба ж не знаєш, що таке
Людське кохання хвильове?
Крові збуріння молодее,
Так за годиноньку ж сливе
Холоне серце зимове!
Хто встоїть супротив розради,
Як нуд охопить навісний,
Проти жіночої понади
І привередливих тих мрій!
Ні! не тобі, моїй дружині,
Судила доля наперед —
Зів'яти мовчки тут, в долині,
Рабою ремства й приверед
Юрби холодної, німої —
Друзів і ворогів твоїх,
Між праці будньої, тяжкої
І сподіваній незбутних!
Не згасне марно світ очей
Твоїх за муром сим високим,
Серед молитов одиноких,
Чужих для неба і людей!
О ні, хорошее створіння!
Твій — кращий шлях, а сей — покинь!
Тебе ждуть інші боління
І інших нестямів глибінь.
Покинь допрежні всі бажання,
Оту мізерію, людям;
Бездню гордого я знання
Тобі за те навзаєм дам.
Мені підлеглих духів зграю
Я приведу до ніг твоїх,
А на послуги поскликаю
Прислужниць, легких, чарівних.
Для тебе, зіроньки ясної,
Вінець злотистий я схоплю,

Візьму з квіток роси нічної
І тими перлами скроплю;
Західним променем блискучим
Твій стан гнучкий я обвію
І духом чистим та пахучим
Навкруг повітря напою.
Довічно пісню чарівною
Тобі співати буду я.
Чертоги пишні побудую
Із туркусу та кришталя.
Пірну униз на дно морськеє,
За хмари високо злечу,
Тобі я дам все, все земнее —
Кохай мене!]

XI

І він нечуть
До уст Тамари молоді
Уста гарячі притулив,
І просьби, грізби, жалі, болі
Словами-чарами залив.
Пекельний взір невинні очі
Палив огнем, і серед ночі
Над нею саме він блищав,
Неодхилимий, як кинджал.
Лукавий Демон гору взяв,
І поцілунка яд укритий
У саме серце перейшов,
І крик тяжкий, несамовитий
По сонних келіях пройшов.
Тут все було: любов і мука,
Мольба остання перед ним,
І несподівана розлука
З життям хорошим, молодим...

.

XII

На той час сторож богобойний
Ходив понуро край стіни
Та, дивлячись на кельї сонні,
У дошку мідяну дзвонив.

І коло келії одної
Він зупинився тихо, став
І, засмутившись, не підняв
Руки до дошки голосної,
Та довго, довго не рушав;
Здалося, ніби він чував
Крізь тишу уст палке стопління,
Зненацька — крик якийсь, стогніння,
І страх його опанував,
І над старою головою
Заграли грішні думки...
І ждав він довго під стіною;
Так зникло все. Оддалеки
Одні нагірні вітерки
Розмову листя заносили,
Та з берегами говорили
Невгомонливі річеньки.
І до угодника святого
Старий молитву став читать,
Аби покусу духа злого
Од свого серця одігнать,
І неспокійною рукою
Перехрестив своє чоло,
Та знову мірною ступою
Край сонних келіїв пішов.

.

XIII

Як Пері*, сонна, молода,
Вона лежала в домовині,
Якась спокійна та бліда,
Біліша снігу й полотнини.
Здавалось, ніби задрімнуть
Її закрилися очиці,
І для обуди тільки ждуть
Чи поцілунку, чи зірниці.
Та дармо й промінь золотий
У очі темнії світив,
Даремно кривнії Тамари
Уста холодні цілували,

* Пері — міфічна істота, подібна до русалки чи мавки.

А смерті вічную печать
Уже несила розламать!

XIV

І все, що жило та кохало,
Що так до серця промовляло,
Тепер один холодний прах.
А на заклеплених устах
Невідома, як та могила,
Якась ухмілка ще світила,—
Але ж нащо вона й яка?
Чи сміх над долею лихою,
Чи недовірливість гірка,
Чи тягота життям, собою,
Чи з небом розгородь тяжка —
Про те невідомо нікому,
Хіба йно богові одному.
А так до себе і манить,
Як написи старезних плит,
Де, може, буквою чудною
Закрита казка давніх літ,
Ознака мудрості земної,
Глибоких дум забутий слід.
І довго бідного створіння
Не дотикався янгол тління,
І довго біла та німа
Посеред келії на марах
Лежала мармуром Тамара,
Таємная, як смерть сама,
Убрана вся, мов на весілля;
Квітки рідні, пахуче зілля
Над супокійною округ
Ллють чарівний, пахучий дух
Та, стиснуті її руками,
Немов прощаються з лугами.

XV

Пора ховати. Дзвін реве;
Збираються набожні люди;
Старий Гудал волосся рве,
І молиться, і б'ється в груди;

А далі в тузі на коня
Останній раз понуро скочив,
І з тілом рушила рідня
На цілих три дні і три ночі.
[Серед гробків її дідів
Для неї яма вже стояла.
Якийсь із прадідів Гудала,
Рабовець * сіл і хуторів,
Як смерть зирнула до постелі
І покаянный час настав,
Поставить церкву обіцяв
На самім дикім тім'ї скелі,
Де проміж фуги, що гула,
Часами чувся клет орла,
І незабаром на вершині
Серед заметів снігових
Знялись святого храма стіни,
І в них, спокутуючи гріх,
Той лиходій ліг в домовині.
З тої пори на скелі там
Зробилось любе кладовисько;
Буцім з того, що небо близько,
Тепліше буде мертвецям;
Буцім спокійніш буде спати,
Як далі людський рух і стук...
Даремно! вмерлим не чувати
Ні бувших радощів, ні мук.]

XVI

Повище гір, повище хмари
Один із янголів святих
Летів на крилах золотих.
Він душу грішную Тамари
До свого лона притуляв,
Йї страх і боязнь розганяв
Своїми дивними словами
Та нестерельними сльозами
Смертельні плями обмивав.
І за зорями золотими
Уже їм рай замаячів,

* Рабовець — грабіжник.

Аж от — із пекла звивсь, злетів
Сам Демон з грізними очима
І їм дорогу заступив.
Він був гарячий та пекучий,
Мов та небесная змія,
І заgrimів громами з тучі:
«Вона моя! Вона моя!»
Душа налякана Тамари
Припала тихо до грудей,
І палко молиться, і жде —
Чи не мине лихої кари?
А той над нею все стояв,
І хто б його тепер пізнав?
Яким дививсь він грізним оком,
І скільки в погляді глибокім
Було отрути там і зла!
І холодом несло жорстоким
З його камінного чола.

«Лукавий, шезни з сього краю! —
До нього янгол одрікав.—
Доволі ти вже панував;
Але суда вже час настав —
Вона призначена до раю!
Пройшли її тяжкі дні,
І враз з кайданами землі
Кайдани зла із неї спали:
У нас її давно вже ждали.
Її душа була із тих,
Яким життя — одно мигтіння
Неперестанного боління
І недосяжливих утіх;
Господь живії струни їх
Зіткав з найкращого ефіру,
Вони не створені для миру,
І мир створився не для них.
Вона страждайнями скупила
Облуду серця, голови;
Вона кохала і любила,
І рай одкрився для любові!»

І янгол грізними очима
На духа темного зирнув,

Махнув крилами золотими
І в синім небі потонув.
А темний дух прокляв і чари,
І думи чорнії свої,
І знов блукає він без пари
І без надії по землі!..

На схилі кам'янім гори,
Край Кайшаурської долини,
До сього часу і пори
Стоять зубчастії руїни.
Вони діткам навкруг страшні
Своїм дивними казками;
І меж старими деревами,
Як свідок тих чарівних днів,
Камінний помник той чорніє,
Внизу розкинувся аул,
Земля цвіте, і зеленіє,
І всюди галас, гук і гул;
Ідуть із крамом ген орм'яне,
Бриньчать дзвінки іздалеки,
І через сивії тумани
Переливаються річки.
І тою піснею живою,
І холодочком, і весною.
Як те безклопітне дитя,
Не навіщається життя.
Але той замок нелюдимий,
Що вже одбув чергу свою,
Сумує стінами німими,
Як сивий дід меж молодими,
Що пережив свою сім'ю.
І тільки тихою порою,
Як зійде місяць над горою,
З'являється життя і тут:
Біжать комірники, гудуть;
старий павук, рибалка жвавий,
Плете сітки свої лукаві;
Зелених ящірок сім'я
По хаті бігає та грає,
І сторожка лиха змія
З нори помалу вилізає

На довгу плиту і на ній
То в три кільця себе звиває,
То ляже рівно і засяє,
Мов тая шабля на війні,
Що з рук убитого спадає.
І дико все. Старих слідів
Нема ніде: рука віків,
Як видно, щиро їх змітала
І не розкаже довіку
Ні про заможного Гудала,
Ні про хорошую дочку.
Так божа ж церква над горою,
Де їх кістки земля взяла,
І по сей день не полягла,
Держиться божою рукою.
Покрай воріт її стоять,
Мов сторожі, старі граніти,
Ім голови снігами вкриті,
А груди їх, замісто лат,
В льоду блискучому горять,
І коло них кругом обвали,
Мов заморожені річки,
Над кручею понадвисали
Та й передумують думки.
А заметіль на чатах ходить
І догляда старих мурів;
То пісню довгую заводить,
То викликає сторожів.
Одні хмарки легкі здалека
Не забувають тих сторін,
Линуть до церкви на поклін
І на почесне — до Казбека;
А із людей — камінних плит
Ніхто сльозою не росить.
Старий Казбек, як янгол божий,
Стоїть над ними на сторожі,
І не розбудить чоловік
Їх сону мертвого повік!

РИМІТКИ

Тексти творів С. Руданського подаються за виданням: Степан Руданський, Твори, К., Держлітвидав України, 1962. У примітках є посилання на такі рукописи творів письменника:

1. «Співомовки козака Вінка Руданського. Книжка перша, з 1851 року до 1857». Зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, фонд 63, № 13. Далі скорочено: «Рукопис 1851—56 рр.».

2. «Співомовки козака Вінка Руданського. Книжка друга, 1857, 1858, 1859». Зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, фонд 63, № 14. Далі скорочено: «Рукопис 1857—59 рр.».

3. «Співомовки Вінка Руданського. 1859—1860. Петропіль». Зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, фонд 63, № 3. Далі скорочено: «Рукопис 1859—60 рр.».

Усі твори згаданих рукописних збірок датовані.

4. Рукопис різних творів (приказки, байки, пісні, співи (поєми), співи і пісні старочеські) без титульної сторінки і без останнього аркуша, дозволений до друку цензором Петербурзького цензурного комітету С. Лебедевим 15 липня 1861 р. Зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки УРСР, фонд 1, № 651/1501. Далі скорочено: «Рукопис 1861 р.».

Твори, вміщені в «Рукописі 1861 р.», не датовані. Датуюємо їх на підставі попередніх рукописних збірок.

5. «Копя пісень», 1862. Зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, фонд 63, № 4.

6. «Байки світові в людських співах». (Друга редакція). Зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки УРСР, фонд 1, № 12257. Далі скорочено: «Байки світові». Друга редакція. Цей рукопис був зданий Руданським до петербурзької цензури, яка заборонила твір до друку. Всі сторінки рукопису навхрест перекрес-

лено червоним олівцем. На першій сторінці стоїть підпис цензора — Ст. Лебедев.

Перша редакція «Байок світових в людських співах» знаходиться в «Рукописі 1851—56 рр.».

7. «Цар Соловей». (Казка). Зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, фонд 63, № 10.

8. Переклади «Співи і пісні старочеські...» (Друга редакція), знаходиться в «Рукописі 1861 р.».

Перша редакція цих перекладів під заголовком «Старочеські співи з «Краледворського рукопису» і других. Петропіль, 1860» зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, фонд 63, № 11. Далі скорочено: «Рукопис «Старочеських співів», 1860 р.».

9. Переклад «Іліади» Гомера в 24 піснях. Зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки УРСР, фонд 1, № 720/6242.

Лексичні, синтаксичні та фразеологічні особливості мови письменника максимально зберігаються.

БАЛАДИ

Два трупи (*Розбійник*)

Вперше надруковано в петербурзькій газ. «Русский мир», 1859, № 47.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1851—56 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Вечерниці

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1895, № 17.

Зберігся один автограф («Рукопис 1851—56 рр.»).

Упир

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1895, № 18.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1851—56 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Хрест на горі (*Преслівля*)

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1895, № 18.

Зберігся один автограф («Рукопис 1851—56 рр.»).

Розмай (*Примушене кохання*)

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1895, № 19.

Зберігся один автограф («Рукопис 1851—56 рр.»).

Люба (Край пещери два дубочки)

Збереглося два автографи. Один, більш ранній варіант, під заголовком «Край пещери два дубочки» знаходиться в окремому зошиті, написаному дуже чітко, очевидно, виготовленому для друку. На паперовій обгортці автографа є напис: «Grzegorza Spimickiego, 1857 року». Можна думати, що поет пізніше подарував цей автограф одному з своїх товаришів. Цей автограф зберігається в рукописному відділі Державної публічної бібліотеки УРСР, фонд 1, № 614/1217. Вперше за цим автографом балада була надрукована в ж. «Киевская старина», 1902, № 9.

Другий автограф знаходиться в «Рукописі 1851—56 рр.». Його текст значно відрізняється від першого. За цим автографом балада була опублікована в ж. «Зоря», 1895, № 20.

Тополя. Верба. Купці

Вперше надруковано в III томі «Творів» С. Руданського, упорядкованому А. Кримським, Львів, 1897.

Збереглися автографи: «Тополя» — «Рукопис 1861 р.», «Верба» і «Купці» — «Рукопис 1857—59 рр.».

ЛІРИКА

«Сиротина я безродний...»

Вперше надруковано в II томі «Творів», упорядкованому А. Кримським, Львів, 1896.

Зберігся автограф («Рукопис 1851—56 рр.»).

Ти не моя

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 2.

Зберігся автограф («Рукопис 1851—56 рр.»).

Мене забудь. Пісня («Не дивуйтесь, добрі люди...»)

Вперше надруковані в II томі «Творів», упорядкованому А. Кримським, Львів, 1896.

Збереглися автографи («Рукопис 1851—56 рр.»).

«Повій, вітре, на Україну...»

Вперше надруковано в ж. «Основа», 1861, № 1.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1851—56 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

До дядька Прохора-коваля

Вперше надруковано в ж. «Літературно-науковий вісник», 1901, № 3.

Автографа не виявлено.

Над колискою

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1886, № 2, під заголовком «Пісня кріпачки над колискою».

Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 рр.»).

«Світить місяць серед неба...»

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 3, під заголовком «Серенада» («Світять зорі...»).

Збереглися два автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

«Ой чому ти не літаєш...». Пісня («Гей, браття-козаки...»).

Пісня («Тільки-м родилась...»)

Опубліковано в ж. «Зоря», 1893, № 4. Другий твір надруковано під заголовком «Пісня Хмельницького», третій — під заголовком «Тільки-м родилась».

Збереглися автографи (першого твору в «Рукописі 1861 р.», другого і третього — в «Рукописі 1857—59 рр.»).

«Хлопці-молодці...»

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 6.

Збереглися три автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.», в «Рукописі 1861 р.» і в рукописі «Копа пісень», 1862.

Студент

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1896, № 16.

Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 рр.»).

Пісня («Калино-малино...»). Псалом 136

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 6.

Збереглися автографи («Рукопис 1857—59 рр.»).

«Голубонько-дівчинонько...»

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 6.

Збереглося три автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.», в «Рукописі 1861 р.» і в рукописі «Копа пісень», 1862.

«Козаче, голубче...»

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 2.

Збереглося три автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.», в «Рукописі 1861 р.» і в рукописі «Копа пісень», 1862.

Пісня (*«Не згадаю гадки...»*). Пісня (*«Ой виїду я у садочок...»*)

Вперше надруковано в «Зорі», 1893, № 2.

Збереглися автографи («Рукопис 1857—59 рр.»).

До моїх дум

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 1, під заголовком «Преслівля» (*«Спив до дна я прикрий келих...»*).

Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 рр.»).

Богдай тебе. Полюби мене

Вперше надруковано у виданні: «Співомовки Ст. Руданського. Видав Н. Г. Волинський», Київ, 1880.

Збереглися автографи («Рукопис 1859—60 рр.»).

Гей, бики!

Вперше надруковано в ж. «Основа», 1861, № 1, під заголовком «Гей, гей, воли!».

Зберігся автограф («Рукопис 1859—60 рр.»).

«Нехай гнеться лоза...»

Вперше надруковано у виданні: «Співомовки Ст. Руданського. Видав Н. Г. Волинський», Київ, 1880, під заголовком «До дуба».

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1859—60 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Пісня («Голе, голе моє поле!»)

Вперше надруковано у виданні: «Співомовки Ст. Руданського. Видав Н. Г. Волинський», Київ, 1880.

Зберігся автограф («Рукопис 1859—60 рр.»).

«Звела мене не біда...»

Вперше надруковано у виданні: «Співомовки Ст. Руданського. Видав Н. Г. Волинський», Київ, 1880.

Збереглося три автографи: в «Рукописі 1859—60 рр.», в «Рукописі 1861 р.» та в рукописі «Копа пісень», 1862.

«Згадай мене, мила...»

Вперше надруковано у виданні: «Співомовки Ст. Руданського. Видав Н. Г. Волинський», Київ, 1880.

Зберігся автограф («Рукопис 1859—60 рр.»).

«Не кидай мене...»

Вперше надруковано в ж. «Основа», 1861, № 2.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1859—60 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Наука

Вперше надруковано в ж. «Правда», 1874, № 4.

Зберігся автограф («Рукопис 1859—60 рр.»).

Моя смерть

Вперше надруковано у виданні: «Співомовки Ст. Руданського. Видав Н. Г. Волинський», Київ, 1880.

Зберігся автограф («Рукопис 1859—60 рр.»).

«Ой ти, калино, ой ти, малино...»

Вперше надруковано в «Радянському літературознавстві», 1959, № 3.

Зберігся автограф («Рукопис 1861 р.»).

Сербська пісня

Вперше надруковано в ж. «Жовтень», 1957, № 3.

Зберігся автограф («Рукопис 1861 р.»).

«Іще вчора ізвечіра...»

Вперше надруковано в кн.: А. Кримський та М. Левченко, Нові знадобки для життєпису С. Руданського, Київ, 1929.

Автограф зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки УРСР, фонд 1, № 22516.

СПІВОМОВКИ

Преслів'я

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1894, № 13.

Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 рр.»).

Гуменний

У 1869 р. В. Є. Стрільчевський переписав для себе з «Рукопису 1861 р.» шістдесят співомовок. У 80-х роках збірничок Стрільчевського потрапив до рук І. Франка, який прийняв його за рукопис самого Руданського і опублікував з нього 55 гуморесок у ж. «Зоря» за 1886 рік. Копія Стрільчевського зберігається в рукописному відділі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, фонд 63, № 12.

Співомовка «Гуменний» опублікована Франком на основі копії Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886, № 22.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Лошак. Засідатель

Вперше надруковано в газ. «Русский мир», 1859, № 20. Співомовка «Засідатель» вміщена була під заголовком «Становий».

Збереглися автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Добре торгувалось. Гусак. Почому дурні. Чи голосна церква.

Де спійняли?

Опубліковано І. Франком за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886, №№ 13—14, 15—16, 18, 19.

Збереглися автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Не вчорашній

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1894, № 3.

Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 рр.»).

Козацька міра

Вперше надруковано І. Франком за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886, № 19.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Два рабини

Опубліковано І. Франком за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886, № 19.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Циган з хроном. А не халасуй! Місяць. Циган на толоці

Твори перший, третій і четвертий вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 4, другий опубліковано І. Франком за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886, № 18.

Збереглися автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Циган з конем

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 14.

Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 рр.»).

Спасибі! Що до кого

Опубліковано І. Франком за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886, № 24.

Збереглися автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Воли. Полотно. Ікра

«Воли» вперше надруковано в ж. «Правда», 1892, № 5; «Полотно» і «Ікра» опубліковані І. Франком за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886: «Ікра» — № 18, «Полотно» — № 20.

Збереглися автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Варенікі

Вперше надруковано в газ. «Русский мир», 1859, № 21.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Запорожці у короля

Опубліковано І. Франком за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886, № 13—14.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Пан і Іван в дорозі

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1894, № 1.

Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 рр.»).

Що кому годиться. Перекусить, пане!

Перший твір опубліковано І. Франком за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886, № 17; другий вперше надруковано в I томі «Творів» С. Руданського, упорядкованому М. Комаром (Комаровим), Львів, 1895.

Збереглися автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Лінивий. Піп на пущі. Сповідь

Перший твір опубліковано під заголовком «Ой питоньки, питоньки» в ж. «Зоря», 1894, № 3; другий — в I томі «Творів» С. Руданського, упорядкованому М. Комаром (Комаровим), Львів, 1895; третій — в III томі «Творів» С. Руданського, упорядкованому А. Кримським, Львів, 1897.

Збереглися автографи («Рукопис 1857—59 рр.»).

Сховалась

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1895, № 9.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Піп у ризах. Чорт

Перший твір опубліковано в ж. «Зоря», 1895, № 9; другий — у I томі «Творів» С. Руданського, упорядкованому М. Комаром (Комаровим), Львів, 1895.

Збереглися автографи («Рукопис 1857—59 рр.»).

Той, що над нами

Вперше надруковано у виданні: Степан Руданський, Твори, К., Держлітвидав України, 1959.

Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 рр.»).

Сама учить (Курка). Указ

Вперше надруковано в III томі «Творів» С. Руданського, уперше надрукованому А. Кримським, Львів, 1897.

Збереглися автографи («Рукопис 1857—59 рр.»).

Чи далеко до Києва?

Опубліковано І. Франком за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886, № 11.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

На калитку

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1894, № 4.

Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 рр.»).

Допиталась

Опубліковано І. Франком за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886, № 15—16.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Баба в церкві

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1894, № 4.

Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 рр.»).

Чи високо до неба. Окуляри

Перший твір опубліковано в газ. «Русский мир», 1859, № 48; другий — вперше надруковано І. Франком за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886, № 15—16.

Збереглися автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.»

Еге, гай

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1894, № 8.

Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 рр.»).

Скільки душ? Аби душа чиста

Опубліковано І. Франком за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886, № 12.

Збереглися автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Ляцька натура

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 16.
Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 pp.»).

Свиня свинею. Добра натура

Опубліковано І. Франком за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886: «Свиня свинею» — № 15—16, «Добра натура» — № 11.
Збереглися автографи: в «Рукописі 1857—59 pp.» і в «Рукописі 1861 р.».

Чуприна

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1894, № 6.
Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 pp.»).

Царі. Згуба душі. Не мої ноги. Загадки

Опубліковано І. Франком за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886; перший твір — № 12, третій — № 17, четвертий — № 23; другий надруковано в ж. «Зоря», 1894, № 6.
Збереглися автографи: в «Рукописі 1857—59 pp.» і в «Рукописі 1861 р.».

Вовки. Голодний

«Вовки» опублікував І. Франко за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886, № 18; «Голодний» — вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 14.
Збереглися автографи: в «Рукописі 1857—59 pp.» і в «Рукописі 1861 р.».

Страшний суд. Шляхтич. Камінний святий. Набожний ксьондз Pasa na dzieci. Biskupstwo

«Страшний суд» і «Набожний ксьондз» вперше надруковано в I томі «Творів» С. Руданського, упорядкованому М. Комаром (Комаровим), Львів, 1895; інші опубліковано в ж. «Зоря»: «Шляхтич» — 1893, № 16, «Камінний святий» — 1894, № 1, «Pasa na dzieci» і «Biskupstwo» — 1895, № 10.
Збереглися автографи («Рукопис 1857—59 pp.»).

Піп і ксьондз

Вперше надруковано в III томі «Творів» С. Руданського, упорядкованому А. Кримським, Львів, 1897.

Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 рр.»).

Суходольський. Ксьондзів наймит

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1894: перший твір — в № 11, другий — в № 6.

Збереглися автографи («Рукопис 1857—59 рр.»).

Пекельна смола

Опубліковано І. Франком за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886, № 11.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Мазур на сповіді. Мазур у болоті. Крива баба. Розумний панич. Мша. Зелений пес. Лист

Перший і п'ятий твір вперше надруковано в III томі «Творів» С. Руданського, упорядкованому А. Кримським, Львів, 1897; другий — в ж. «Киевская старина», 1883, № 2; інші — в ж. «Зоря»: третій — 1894, № 6, четвертий — 1894, № 11, шостий — 1893, № 16, сьомий — 1894, № 1.

Збереглися автографи («Рукопис 1857—59 рр.»).

Слабий зуб. Жонатий

Перший твір вперше надруковано в ж. «Зоря», 1894, № 8; другий опублікував І. Франко за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886, № 15—16.

Збереглися автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Тільки допечи!

Вперше надруковано в III томі «Творів» С. Руданського, упорядкованому А. Кримським, Львів, 1897.

Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 рр.»).

Глухий і губатий

Опубліковано І. Франком за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886, № 15—16.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Школяр. Попович. Жалібний дяк. Вбили

Вперше надруковано в ж. «Зоря»: перший твір — 1894, № 8, другий — 1894, № 10, третій — 1894, № 11, четвертий — 1894, № 8.
Збереглися автографи («Рукопис 1857—59 рр.»).

Війна

Вперше надруковано в III томі «Творів» С. Руданського, упорядкованому А. Кримським, Львів, 1897.
Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 рр.»).

Дош

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1894, № 8.
Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 рр.»).

Привітання

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1896, № 19.
Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 рр.»).

Хто святив? Там її кінець. Чого люди не скажуть! Мало не ригаю

Перший і третій твори вперше надруковано в I томі «Творів» С. Руданського, упорядкованому М. Комаром (Комаровим), Львів, 1895, другий — в ж. «Зоря», 1895, № 10, четвертий — в III томі «Творів» С. Руданського, упорядкованому А. Кримським, Львів, 1897.
Збереглися автографи («Рукопис 1857—59 рр.»).

Мца. Горох. Божі птиці. Просьба

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1896, № 19.
Збереглися автографи («Рукопис 1857—59 рр.»).

По воді піду

Опубліковано І. Франком за копією Стрільчевського, в ж. «Зоря», 1886, № 20.
Збереглися два автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Циганський хрест. Циган-пасічник

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 15.
Збереглися автографи («Рукопис 1857—59 pp.»).

Холодно. Циганський наймит

Опубліковано І. Франком за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886: «Холодно» — № 17, «Циганський наймит» — № 21.

Збереглися два автографи: в «Рукописі 1857—59 pp.» і в «Рукописі 1861 р.».

Варена сокира

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1894, № 11.
Зберегіся автограф («Рукопис 1857—59 pp.»).

Свічка

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1896, № 23.
Зберегіся автограф («Рукопис 1857—59 pp.»).

Скачі, Мікалай! Варвара. Кошовий у царниці

«Скачі, Мікалай!» вперше надруковано в III томі «Творів» С. Руданського, упорядкованому А. Кримським, Львів, 1897; «Варвара» — в ж. «Правда», 1892, № 5; «Кошовий у царниці» — в ж. «Зоря», 1896, № 23.

Збереглися автографи («Рукопис 1857—59 pp.»).

Рибка-с. На вадапой!

Перший твір вперше надруковано в ж. «Зоря», 1896, № 23; другий — в III томі «Творів» С. Руданського, упорядкованому А. Кримським, Львів, 1897.

Збереглися автографи («Рукопис 1857—59 pp.»).

Загадка

Опубліковано І. Франком за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886, № 13—14.

Збереглися два автографи: в «Рукописі 1857—59 pp.» і в «Рукописі 1861 р.».

Wody! Козак і король. Порошки

Перший твір вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 16; другий і третій — в ж. «Зоря», 1894, № 10.

Збереглися автографи («Рукопис 1857—59 pp.»).

Льоди

Опубліковано І. Франком за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886, № 19.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1857—59 pp.» і в «Рукописі 1861 р.».

Черевики

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1894, № 10.

Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 pp.»).

Рятуї, брате!

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1894, № 1.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1857—59 pp.» і в «Рукописі 1861 р.».

Козацькі ксьондзи

Вперше надруковано в I томі «Творів» С. Руданського, упорядкованому М. Комаром (Комаровим), Львів, 1895.

Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 pp.»).

Смерть козака

Вперше надруковано в I томі «Творів» С. Руданського, упорядкованому М. Комаром (Комаровим), Львів, 1895.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1857—59 pp.» і в «Рукописі 1861 р.».

Kuracja od oczu. Przywitanie

Вперше надруковано: перший твір — в I томі «Творів» С. Руданського, упорядкованому М. Комаром (Комаровим), Львів, 1895; другий — в ж. «Зоря», 1895, № 10.

Збереглися автографи («Рукопис 1857—59 pp.»).

Турок і мужик. Ахмет III і запорожці

Вперше надруковано в ж. «Зоря»: перший твір — 1896, № 23; другий — 1892, № 3.

Збереглися автографи («Рукопис 1857—1859 pp.»).

Турецька кара

Опубліковано І. Франком за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886, № 17.

Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 pp.»).

Господь дав. Баран

Вперше надруковано у виданні: «Співомовки С. Руданського. Видав Н. Г. Волинський», Київ, 1880.

Збереглися автографи: в «Рукописі 1859—60 pp.» і в «Рукописі 1861 р.».

Надгорода. Печена гуска

Вперше надруковано у виданні: «Співомовки С. Руданського. Видав Н. Г. Волинський», Київ, 1880.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1859—60 pp.» і в «Рукописі 1861 р.».

Господар хати

Вперше надруковано у виданні: «Співомовки С. Руданського. Видав Н. Г. Волинський», Київ, 1880.

Зберігся автограф («Рукопис 1859—60 pp.»).

Ні зле ні добре. Крамная сорочка

Перший твір вперше надруковано у виданні: «Співомовки С. Руданського. Видав Н. Г. Волинський», Київ, 1880; другий опублікував І. Франко за копією Стрільчевського в «Зорі», 1886, № 17.

Збереглися автографи: в «Рукописі 1859—60 pp.» і в «Рукописі 1861 р.».

Славная конина. Циган на сповіді

Вперше надруковані у виданні: «Співомовки С. Руданського. Видав Н. Г. Волинський», Київ, 1880.

Збереглися автографи («Рукопис 1859—60 pp.»).

Верства

Вперше надруковано у виданні: «Співомовки С. Руданського. Видав Н. Г. Волинський», Київ, 1880.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1859—60 pp.» і в «Рукописі 1861 р.».

Мошків дах

Опубліковано І. Франком за копією Стрільчевського в ж. «Зоря», 1886, № 15—16.

Зберігся автограф («Рукопис 1861 р.»).

Торбин брат

Вперше надруковано в ж. «Радянське літературознавство», 1959, № 3.

Зберігся автограф («Рукопис 1861 р.»).

Б А Й К И

Лев і Пролев

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 15.

Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 рр.»).

Ворона і Лис

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1894, № 14.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Вовк, Собака і Кіт

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1894, № 19.

Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 рр.»).

Старий вовк

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1894, № 20.

Зберігся автограф («Рукопис 1857—59 рр.»).

П О Е М И

Байки світові (*Лірникові думи*)

Поема друкувалась окремими частинами в різний час у ж. «Зоря»: «Преслів'я» і «Початок світа» — 1895, № 21 і № 22, «Велетні» — 1895, № 23, «Цар Давид» і «Самсон» — 1896, № 1, «Соломон» — 1896,

№ 8. Повністю твір вперше надруковано в ж. «Зоря», 1896, № 12, 13, 14. Додаток («Епілог») вперше надруковано в ж. «Зоря», 1896, № 14 (чорновий автограф його зберігається у рукописному відділі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 63, № 13).

Збереглося два автографи поеми: в «Рукописі 1851—56 рр.» і в рукописі «Байки світові». Друга редакція.

В даному виданні опущено розділ «Бог на землі», це скорочення позначене в тексті крапками в квадратних дужках.

До «Байок світових» поет написав цікаву передмову під заголовком «Преслів'я», яку друкуємо з незначним скороченням:

«Як писав я в співах світові байки, то тричі мав я собі на умі:

Перше — в кожній оповідці затримати силу людської зміслової утвори, а для того кожду оповідку розказати так, як вона мені була розказана.

Друге — відшукати нитку між тими різними уривками, котрі мені то сям, то там удалось позбирати і, наскільки можна, споїти в їдну співу.

Третє — дати певний склад для тих хибних народних оповідань, для котрих народ не придбав іще складу і, може, й не придбатиме.

І, певно, що хто тільки чув коли від людей тії оповідки, той по їдних співах завважить, наскільки я витримав свою нележку задумку. Але святий тее знає, чи багато в нас таких найдеться! На наше щастя, наші молодії паничі іще з того часу, як перший раз заглянуть у школу, уже починають забувати і свою мову, і своїх людей. І то ще добре, як котрий, скінчивши школу і натягнувши чужий жупан, занесе з собою на чужий край кілька рідних пісень, а то звичайне з них виходить ні родині свічка, ні Москві огарок. А все-таки надіюсь, що хто-небудь і із таких захоче дати голос на мої «Світові співи», — ото я для них і прикладаю ці людські оповідки...»

Цар Соловей

Вперше надруковано в V томі «Творів» С. Руданського, упорядкованому А. Кримським, Львів, 1901.

Автограф зберігається в рукописному відділі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, фонд 63, № 10.

Чумак

Драматичний етюд відомий у двох редакціях: 1862 і 1871 років.

Вперше обидві редакції опубліковані в IV томі «Творів» С. Руданського, упорядкованому Василем Лукичем (Володимиром Левницьким), Львів, 1897. Перша редакція п'єси (1862) надрукована пов-

ністю; друга редакція надрукована на початку III з'яви другої дії. Повністю друга редакція (1871) була надрукована в II томі «Творів» С. Руданського, Львів, 1913.

Автограф невідомий.

ПЕРЕКЛАДИ, ПЕРЕСПІВИ

Чорний кольор. Зозуля

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 6.

Збереглися автографи («Рукопис 1851—56 рр.»)

Явір

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 6.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Безнадія

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1896, № 18.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1857—59 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

Ігор — князь сіверський

Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1896, № 15—16.

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1859—60 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

До свого перекладу «Ігор — князь сіверський» С. Руданський додав широку передмову і примітки. Ряд тлумачень окремих місць пам'ятки Руданським помилкові. У даному виданні друкуються тільки примітки:

- ¹ *Ігореві* — Ігор Святославів, внук Олега, правнук Святослава, правнук Ярослава I.
- ² *Як Боян*. Боян — славний співак, співав між 1050—1080 роками.
- ³ *То мислю по дереві* — себто по струментові.
- ⁴ *Ярославу* — Ярослав I, прапрадід Ігоря.
- ⁵ *Мстиславу* — Мстислав Тмуторканський, брат Ярослава I, в 1022 р. на поєдинкові убив касожського князя Редедю і полонив його жінку і дітей.
- ⁶ *Святослава сину* — Роман Святославів, красний брат Олега, діда Ігоревого. Погиб в 1079 р.
- ⁷ *Від Володимира старого* — Володимир I, батько Ярослава I. Але тут співак замоловся і пічне свою пісню не від Володимира, а просто від Ігоря.

- ⁸ *Сонце померкало.* Тут говориться за тую затьму сонця, що була 1 мая в день св. пророка Яреми.
- ⁹ *Трояном.* Слово Троян, запевне, пригадує римського цісаря Трояна і перейшло в полудневу Русь із Риму разом з його мечем і валом, котрий загорнув всю Червень і часть Подолії і котрий ще досі носить назву Троянового вала. Але наші прадіди думали, що слово Троян все одно, що цар або цісар, і стали називати троянами не тільки всіх римських цісарів, але і своїх князів, як їх хотіли по-вечичати. Тут Трояном, запевне, називається Ігор.
- ¹⁰ *Велесовий внуче.* Велес, або Волос, був бог череди; але чого Боян називається його внуком — сказати трудно.
- ¹¹ *В Новограді* — Новгород-Сіверський, столиця Ігорева.
- ¹² *Всеволода* — Всеволод Святославів курський і трубчевський, менший брат Ігоря.
- ¹³ *Диво викликає.* Бог його зна, що то за диво, а співають же у нас:

Перейду в поле, стану на межі,
Аж моє диво п'яне лежить.
Ой стану я гадати,
Як би теє диво назвати.

- ¹⁴ *Сурожє.* Думають, що то було або Азовське море, або Судак у Криму.
- ¹⁵ *Корсунь* — давній Херсон Таврицький.
- ¹⁶ *Тмуторканський боже.* Тмуторкань був коло Азовського моря, де виспа Тамань, котра і сама колись називалась Тмуторканською (див. «Патер[ик]», Жит[іє] св. Никона). До Олега Тмуторкань був руським, а після Олега його завоювали половці.
- ¹⁷ *Червоний стяг і чілку.* Думають, що чілкою називалось знам'я з почепленою на нього кінською волосінню (бунчук), бо і тепер часть кінської гриви називається чілкою.
- ¹⁸ *Кончак.* Гзак і Кончак — половецькі хани.
- ¹⁹ *Штири сонця.* П. Дубенський думає, що тучі — то половці, а штири сонця — штири князі Ігорової дружини: сам Ігор, брат його Всеволод трубчевський, племінник Святослав Ольгович рильський і син Ігорів Володимир путивльський.
- ²⁰ *Каялі.* Каяла-річка вливається в Дон і тепер називається Каяльник.
- ²¹ *Стрибогів.* Стрибогом наші прадіди називали вітрового діда. Слово «Стрибіг», запевне, рідня слову «стрибати».

Стриб в стремена, давай драла!
Нехай шкапа підо мною
Стрибає й басує.

(Твардовський)

- ²² *Глібівну прекрасну* — Ольга, дочка Гліба Юрієвого і сестра Володимира Переяславського.
- ²³ *Віки Троянові*. Як видно, то наші прадіди лічили колись літа по віках Троянових.
- ²⁴ *Літа Ярослава*. Запевне, Ярослав I, син Володимирів.
- ²⁵ *Олега* — Олег Святославів, дід Ігоря; він разом з братом Романом Красним був першим заводією свого часу.
- ²⁶ *Ізяслав* — Ізяслав I, син Ярослава I, убитий на Нежатині 1078 р.
- ²⁷ *Владимир Всеволодів* — Володимир Мономах.
- ²⁸ *Бориса*. Борис — син Вячеслава смоленського, погіб в Нежатинській бійці в 1078 р.
- ²⁹ *Святополк* — Святополк Ізяславів, через 15 літ після смерті свого батька був і сам київським князем.
- ³⁰ *Олега Гориславця*. Співак сам собі назвав Олега Гориславцем так само, як і рочники колись назвали Володимирову жінку Рогніду — Гориславою.
- ³¹ *І життя Дайбога внука*. Дайбог — то один із наших стародавніх богів. Внук його, запевне, Володимир; але чого Володимир називається його внуком, це так же трудно сказати, як і те, чого Боян називається внуком Велеса.
- ³² *І на землю Троянову*. Земля Троянова — земля Руська.
- ³³ *Дівою ступила*. Одні (Пожарський) думають, що Діва, Злибіда, — то таврицька богиня Діана чи Діванна; другі (Максимович) — що то литовська Діва-джума, що огневою хустиною навіває смерть на людей; а треті (Дубенський) думають, що то одна із тих судних дів, про котрих споминає стародавня чеська співа «Суд Любуші».
- ³⁴ *Жгя і Карна*. Жгя і Карна — половецькі хани.
- ³⁵ *О, великий Святослав той*. Святослав Всеволодів — великий князь київський (1177—1194), первий брат Ігоря і Всеволода; він називається їх батьком через те, що був їх великим князем.
- ³⁶ *І Кобяка*. Кобяк — половецький хан, котрого Святослав полонив за рік до походу Ігорєвого.
- ³⁷ *Плінська*. Плінськ, теперішній Плісків в Галичині.
- ³⁸ *Руським золотом дзвонять*. Готи в III віку осіли в Криму і коло 1050 р. були підбиті половцями. Отож і не дивно, що після половецького грабежу в руській землі готські діви могли дзвонити руським золотом.
- ³⁹ *Вихвалюють врем'я Буса*. Одні (Кучарський) думають, що Бус — то Бокс, король слов'ян, про котрого Йордан споминає коло 373 р., а другі (Дубенський) думають, що то Болуш, хан половецький, з котрим в 1055 р. половці перший раз входили в Переяславську область.

- ⁴⁰ *Земсту Шараконя*. Шараконь чи Шаракінь — славний воевода половецький.
- ⁴¹ *Мого брата Ярослава* — Ярослав Всеволодів чернігівський, брат Святослава Всеволодовича київського.
- ⁴² *Із голубирів*. Так називались деякі чужі сторони, з котрих охочі молодці служили в війську у чернігівського князя.
- ⁴³ *Володимир* — Володимир Глібович переяславський, брат Ольги Глібівни. Цей князь разом зі своїми братами: Романом, Ігорем, Всеволодом і Святославом — в 1180 р. обрав своїм головою володимирського князя Всеволода.
- ⁴⁴ *Всеволоде* — Всеволод Юріїв, великий князь володимирський (на Клязьмі), голова Глібовичів.
- ⁴⁵ *Яга по ногаті, кощій по різані*. Різань і ногата — то були наші давні гроші. 2 ногати — була 1 різань; 3 різані — 1 куна; 20 кун — 1 гривня, а гривня, як і грецька літра, важила зразу 1 фунт срібла; а потому, з 1122 р., тільки півфунта.
- ⁴⁶ *Рюриче й Давиде*. Рюрик і Давид — сини Ростислава, а внуки Мстислава Великого.
- ⁴⁷ *Ярославе* — Ярослав, син Володимира, князь галицький; його називали Осмомислом за його сильне та мудре слово.
- ⁴⁸ *Королеві* — королеві угорському.
- ⁴⁹ *Местиславе* — Роман, син Мстислава, князь володимирський (на Волині), і Мстислав, син луцького Ярослава, обидва внуки Ізяслава, внука Володимира Мономаха.
- ⁵⁰ *Гнізда Местислава*. Зрівнявши молодший дім Местиславів з гніздом, котрого головами за Ігорового часу були Ингвар, Всеволод і Мстислав, співак змислив, що з сих трьох пташенят буде тоді шість крил. (Так думає Карамзін).
- ⁵¹ *Ізяслав половецький* — Ізяслав, син Васильків, а внук Всеславів.
- ⁵² *Брата Брючислава* — Всеслав Брючиславів, дід Ізяслава Василькового, а внук Ізяслава Володимирового (від Рогніди), завзятий ворог київського князя Ізяслава Ярославового, убитого на Нежатині.
- ⁵³ *Городенські*. — Думають (напр., Гербель), що це те містечко Городно, що в Мінському воєводстві в Пінському повіті, між річками Стиром і Горинню; але лучче думати, що це те Гродно, що в теперішнім Гродненському воєводстві.
- ⁵⁴ *Ярославе* — Ярослав мінський, але його рід вивести трудно.
- ⁵⁵ *Трояновім віку*. — Бог його знає, який то був перший вік, з котрого наші батьки віки лічили. З лишкою декотрі (напр., Кучарський) думають, що тут лік іде з 367 р., коли слов'яни розбили на Дунаї цареградського воеводу Трояна.
- ⁵⁶ *Дудуток* — Дудотки, невеличке місто коло Новгороду Великого.
- ⁵⁷ *Немиги*. Немига — теперішній Німень.

- ⁵⁸ *Хорсові-великому*. Хорс — бог здогону.
- ⁵⁹ *Владимира* — Володимир I.
- ⁶⁰ *Давидові* — Рюрик і Давид, сини Ростислава. Рюрик княжив у Києві 1194—1211 р.
- ⁶¹ *Волинці*. Волинці — то Роман і Мстислав (гляди нотатку 49). Вони так вкраяли хоботи Рюрикові і Давидові, що два рази зганяли Рюрика з київського стола, ще й за другим разом постригли його в монахи.
- ⁶² *Ярославни* — Присипа Ярославна, дочка князя Ярослава Володимировича галицького, друга жінка Ігорєва.
- ⁶³ *Овлур*. Овлур, чи Влур у співака, і Лавєр, чи Лавр у рочниках, що поміг Ігорєві утїкти із полону, був сам половчин, тільки його мати була руська.
- ⁶⁴ *Ростиславу* — Ростислав, син Всеволода і брат Володимира чернігівського. Він після нещасної бійки з половцями, щоби утекти від полону, кинувся в річку Стугну, але тяжкая броня утопила його; йому було тогді тільки 22 роки.
- ⁶⁵ *Мати Ростислава*.— Мати Ростислава, княгиня Анна, дочка половецького хана.
- ⁶⁶ *Соколича*. Сокіл — Ігор, а соколич — Володимир, син його. Володимир у полові оженився на дочці Кончаковій; за ною-то і розмовляють половецькі хани.
- ⁶⁷ *Співака Когана*. Коган був такий же співака, як і Боян, і жив, як видно, за боянового ж часу.
- ⁶⁸ *Діда Ярослава* — Ярослав I, батько Святослава і дід Олега; про нього-то і співав Коган його синів і внукові.
- ⁶⁹ *Боричевом*. Боричевим називався колись один із спусків до Дніпра, де була переправа. Тепер недалеко того спуску стоїть Михайлівський монастир.
- ⁷⁰ *Пирогощу*. Церква називалась Пирогошею, бо образ у нїй так називався; а образ називався Пирогошею через те, що його вивіз із Царєграда купець Пирогоща. Тепер на тїм місці стоїть церква Трьох святителїв.

**Спїви і піснї старочеськї
з «Кралєдворського рукопису» і других**

Вперше надруковано в V томї «Творїв» С. Руданського, упорядкованому А. Кримським, Львів, 1901.

Збереглося два автографи: в «Рукописї «Старочеських спївїв» 1880 р.» і в «Рукописї 1861 р.».

До перекладу «Старочеських спївїв» поет додав таку передмову і примїтки:

«Слава знаходу «Краледворського рукопису»* належить до славного чеського співака Вячеслава Ганки. Восени 1817 року він поїхав до міста Краледвору для перебору стародавніх пам'яток чеської мови.

Там він познайомився через одного приятеля Склепичку з краледворським попом Борчем, а той йому одного часу за обідом, таки 16 вересня й сказав, що в його церкві у склепу багато є різних давніх рукописів і оружа. Ганка зараз пішов до того склепу і там між всяким непотрібом і паперами з жижкового часу найшов той самий рукопис, що після став звісним з ім'ям Краледворського.

Рукопис той показує тільки частку якогось цілком-таки порядного збору старочеських співомовів. Частка тая складається із двох вузеньких кусочків і дванадцяти невеликих листочків з пергаменту. Уціліла вона добре і читається без великої труднощі, бо письмо її хоч і дуже дрібне і не тільки не має поділу стрічок, але і слів часами, зато ясно і вірно і небагато має укороток; а то не мала пільга для прочиту. З'яву того рукопису Домбровський кладе межі 1290 і 1310 роками.

Співомови того рукопису можуть бути поділені на співи, співопісні і пісні. Перших — 6, других — 2 і останніх — 6. Розмір їх доволі різнобірний. В співах панує звиклий десятискладний розмір слов'янських пісень.

Передивімся тепер кожному співомову особно.

1. «Олодра і Болеслав». В цьому відривку говориться за визволення чехів від панування полян (поляків) в початку вересня 1004 р. Шафарик догадується, що ця оповідка називалась: «O robitie Polanow i wuhnanie z Prahy» (в рукопису знаходяться тільки слова ...lanów i wil...), а починалось так: «Zwola B[oleslaw]».

2. «Бен-Германів». По рукопису належить до III кн. 26 под. Дія, про котру розказується в цій співі, належить до перших років XIII століття. 1203 р. спільне військо цісаря Пилипа і пограничного князя Мишенського прийшло до чехів відітнути королеві Премислові Оттокаріві I за те, що він прогнав свою жінку Адельгайду, сестру того пограничного князя. За від'їздом короля до цісаря Оттона IV (Ote daleko zajel), Бен збирає громаду до Грубої Скали (Hruba Skala) і визволяє батьківщину від прибувців. Лицар цього розказу споминається і в других пам'ятках чеської старини межі 1197—1220 роками; потому він був намісником Будишинським. Старий замок Груба Скала (Gross Skal) є й до цього часу в Младоболеславським повіті.

* Руданський був певен, що «Краледворський рукопис» — оригінальна пам'ятка, а не підробка В. Ганки.

Він стоїть на високій горі, а недалеко від нього і Троски — дві великі скали з розвалами замка.

3. «Ярослав». По рукопису належить до III кн. 26 под. В цій оповідці говориться про забору татар чехами та моравами 24 червня 1241 року край міста Ольмуця. Сам Ярослав — то прапрадід славного роду в чехах п. Штернбергів; а Гостайнів (Гоштейн) стоїть і тепер край міста Бистриці на двогодинну їзду на схід від Ольмуця. До недавнього часу були видні на ній сліди від насипів.

4. «Чмир і Власлав». По рукопису належить до III кн. 27 под. Оповідка про забору Чмиром зрадці Кровся і луцького чи жатецького князя Власлава. Про цього князя споминають три давні дійписці: Кузьма, Далимил і Гайко, і по них можна виводити, що дія тая діялась в першій половині IX ст.

5. «Людися і Любір». По рукопису належить до III кн. 27 под. В цій співі розказується про з'їзд бояр до одного залабського князя і про бійки між ними. Такі поєдинки були заведені в Чехії королем Вячеславом (1230—1283); а найбільше вони запанували за його наступця Премисла Отокара II (1283—1298). За тих-то королів, за певне, і з'явилася ця співі.

6. «Забій, Славій і Людко». По рукопису належить до III кн. 27 под. Тут говориться про забору чехами якогось чужоземного короля, але ім'я його не знати. Коли з'явилася співі, тож само вгадати трудно. Одні (Мейнерт) кладуть, що розбитий чехами король — ніхто другий, як Людовік Німецький (Ludiek), що 849 р. ходив на Регенсбург. Другі (Свобода) говорять, що то була бійка Сама з франками, що приходили колись з королем Великим Дагобертом (628—638). А треті (Палацький) кажуть, що основа цієї пісні — чиста видумка і вийшла з казок за борбу поганства з християнством, а з'яву самої співі відносять до XII або XIII ст.

7. «Збигонь». Перша співісія в рукописі. Належить по ньому до III кн. 28 под. Початок цієї співімови Свобода відносить до дуже давнього часу.

8. «Олень». Друга співісія належить до III кн. 28 под. З'ява цієї пісні, по думці Добровського, могла бути коло 1250 р. Ціммерман коло 1823 року найшов особний список цієї пісні, слово в слово подібний до краледворського. За «Оленем» в «Краледворським рукописі» іде 6 пісень: «Китяха», «Ягоди», «Рожа», «Зозуля», «Сирота» і «Жайворонок». Всі вони належать по рукопису до III кн. 27 под. Челаковський завважив, що декотрі з них подібні до московських і до наших. Про московські не можу казати, а щодо наших — то правда, що дуже подібні.

Єсть ще три старі співімови, але вони не належать до «Краледворського рукопису» і знайдені вже потому. Першу, «Збір», декот-

рі мають за початок або за продовж «Любусиного суду». А «Любусин суд» не знати хто найшов 1818 р. і тоді ж подарував «Чеському складу освіти» (музей). Шафарик і декотрі другі з'яву цієї співи відносять до кінця IX століття; Свобода ж кладе, що вона з'явилася в XI ст. Розмір «Любусиного суду» (як і «Збору») — звиклий десятискладовий. «Пісня під Вишеградом» знайдена 1817 р. п. Ліндою і тепер належить до «Чеського складу освіти». Пісня дуже давня, а рукопис відносять до першої половини XIII століття.

29/XI 1860 р.

Олодра і Болеслав

¹ *Коло ліса стали.* Тепер на тім місці тільки Строгів видно, а того ліса ані сліду.

Чмир і Власлав

¹ *Бере щит двозубий.* Думають, що то був щит з такими остроми розсохами, щоб, готуючись до ворога, можна його було уткати в землю.

² *Скала край дороги.* Думають, що то була гора Громолян.

Забій, Славій і Людко

¹ *І Забій ще нижче в долину ступає.* Тодішні співаки, як співали співи, то чи стояли, чи сиділи, а все було нижче тих, кому вони співали.

² *І на смутних струнах смутно промовляє.* В рукописі струмент називається *varyto*, щось подібне до нашої кобзи. Слово ж *varyto* пригадує грецьке *Vir Vigov*.

³ *Дрібні свої діти вірній господині.* Давні чехи мали по кілька жінок.

⁴ *На цілу дорогу з Весни по Морану.* «Весною» у чехів називалась богиня весни (јага) і молодості, а потому і сама весна і молодість; а Мораною (Mорана, Магана, Могена, Могіпа, щось подібне до нашого «мора») звалась богиня зими і смерті, а потому і сама зима і смерть. У чехів і тепер є поговорка: «*Protí Morčné pení kořepě*», по-нашому: «Проти мари нема кари».

⁵ *І як колись Люмир співав в Вишеграді.* Давній співак, віщун.

⁶ *На гору, мій брате! на гору, Славою!* Трудно сказати, що то була за гора. На правім боці Лаби могла бути Бездізь (Pösig), а на лівім — Громолян (Donnersberg) край Милешова.

Сирота

¹ *Ой ви, гаї милетинські.* Милетин — замок в Биджівському повіті. Були колись і князі Милетинські*.

Олег — князь київський

Вперше надруковано у виданні: «Співомовки С. Руданського. Видав Н. Г. Волинський», К., 1880, під заголовком «Віщий Олег».

Збереглося два автографи: в «Рукописі 1859—60 рр.» і в «Рукописі 1861 р.».

«Йде дівчина-сиротина...»

Вперше надруковано в ж. «Основа», 1861, № 2.

Зберігся автограф («Рукопис 1861 р.»).

Ніч у ніч. Сні.

Вперше надруковано в ж. «Основа», 1861: перший твір — № 2, другий — № 3.

Автографи невідомі.

Омирова «Іліада»

Переклад «Іліади» Гомера в 24 піснях зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки УРСР, фонд 1, № 720/6242, без титульного аркуша.

Перша пісня написана рукою поета на 18 сторінках, решта (23 пісні) досить чітко переписані якимись двома переписувачами. Перед кожною піснею подається «ткань». Спочатку скрізь писалося: «Пісня друга», «Пісня третя» і т. д., а потім слово «пісня» закреслено і написано «Збірка» (теж іншою рукою). Починаючи з другої пісні, іде нова нумерація сторінок — 278. Таким чином, всього рукописних сторінок 296.

Чернетковий автограф перекладу «Іліади» з багатьма виправленнями поета зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР у двох зошитах, оправлених в тверді шкіряні обкладинки: а) «Омирова Ільйонянка», ч. I (1—12 пісні), Ялта, 1862—1863 рр. (ф. 63, № 5); б) «Омирова Ільйонянка», ч. II, (13—24 пісні), Ялта, 1863 р. (ф. 63, № 6).

* На цьому примітці С. Руданського до «Старочеських співів» закінчуються.— *Ред.*

«Розмова Ектора з Андромахою» (3 пісні шостої) вперше надруковано в ж. «Правда», 1875, № 14 (пісня шоста в цьому числі журналу була опублікована повністю).

«Туга Ахилла над вбитим Патроклом» (3 пісні вісімнадцятої), «Екторова гибель» (3 пісні двадцять другої), «Зустріч і похорон тіла Ектора» (3 пісні двадцять четвертої) — вперше надруковано в VII томі «Творів» С. Руданського, Львів, 1903, який редагував І. Франко, де взагалі були опубліковані повністю 13—24 пісні «Іліади».

Вергілій. «Енеянка»

Вперше надруковано в ж. «Правда», 1874, № 5.
Автограф невідомий.

Омирова війна жаб з мишами

Вперше надруковано в IV томі «Творів», упорядкованому Василем Лукичем (Володимиром Левицьким), Львів, 1897.

Автограф невідомий.

В період занепаду героїчного епосу в античній Греції почали з'являтися численні наслідування «Іліаді» й «Одіссеї». Наслідувачі намагалися створити свої епопеї, зокрема про Геракла, про аргонавтів тощо, але всі ці твори були епігонськими вправами. На бездарні наслідування епігонів з'явився цілий ряд пародій. Одну з таких пародій «Батрахоміомахію» («Війна жаб з мишами») Руданський і переклав, вважаючи помилково, як і його сучасники, що вона написана Гомером.

Демон

Вперше надруковано в ж. «Правда», 1875, №№ 19, 20, 21, 22.

Автограф невідомий.

У першодруку зазначено, що уривки, взяті в квадратні дужки, перекладені М. Старицьким.

З М І С Т

Степан Руданський. <i>Вступна стаття В. Герасименка</i>	3
---	---

Б А Л А Д И

Два трупи (<i>Розбійник</i>)	27
Вечерниці	32
Упир	35
Хрест на горі (<i>Преслівля</i>)	42
Розмай (<i>Примушене кохання</i>)	51
Люба (<i>Край печери два дубочки</i>)	55
Тополя	67
Верба	76
Купці	79

Л І Р И К А

«Сиротина я безродний...»	89
Ти не моя	89
Мене забудь	90
Пісня («Не дивуйтесь, добрі люди...»)	90
«Повій, вітре, на Україну...»	92
До дядька Прохора-коваля*	93
Над колискою	96
«Світить місяць серед неба...»	98
«Ой чому ти не літаєш...»	99
Пісня («Гей, браття-козаки...»)	100
Пісня («Тільки-м родилась...»)	101
«Хлопці-молоді...»	102
Студент	103

Пісня («Калино-малино...»)	104
Псалом 136	106
«Голубонько-дівчинонько...»	107
«Козаче, голубче...»	108
Пісня («Не згадаю гадки...»)	110
Пісня («Ой вийду я у садочок...»)	111
До моїх дум	112
Богдай тебе	114
Полюби мене	115
Гей, бики!	116
«Нехай гнеться лоза...»	117
Пісня («Голе, голе моє поле!»)	118
«Звела мене не біда...»	119
«Згадай мене, мила...»	120
«Не кидай мене...»	121
Наука	122
Моя смерть	125
«Ой ти, калино, ой ти, малино...»	127
Сербська пісня	127
«Іще вчера ізвечіра...»	129

СПІВОМОВКИ

Преслів'я	133
Гуменний	141
Лошак	142
Засідатель	144
Добре торгувалось	145
Гусак	146
Почому дурні	146
Чи голосна церква	147
Де спійняли?	148
Не вчорашній	148
Козацька міра	150
Два рабини	150
Циган з хроном	151
А не халасуй!	152
Місяць	152
Циган на толоці	153
Циган з конем	154
Спасибі!	155
Що до кого	155

Воли	156
Полотно	156
Ікра	157
Варенікі	158
Запорожці у короля	159
Пан і Іван в дорозі	160
Що кому годиться	164
Перекусить, пане	164
Лінивий	165
Піп на пущі	166
Сповідь	167
Сховалась	168
Піп у ризах	169
Чорт	170
Той, що над нами	173
Сама учить (<i>Курка</i>)	174
Указ	175
Чи далеко до Києва?	175
На калитку	176
Допиталась	176
Баба в церкві	177
Чи високо до неба	177
Окуляри	178
Еге, гай	179
Скільки душ?	180
Аби душа чиста	180
Ляцька натура	181
Свиня свинею	181
Добра натура	182
Чуприна	182
Царі	183
Згуба душі	183
Не мої ноги	184
Загадки	184
Вовки	185
Голодний	186
Страшний суд	186
Шляхтич	187
Камінний святий	188
Набожний ксьовдз	189
Paśa na dzieci	190
Biskupstwo	191

Піп і ксьондз	192
Суходольський	192
Ксьондзів наймит	193
Пекельна смола	194
Мазур на сповіді	195
Мазур у болоті	195
Крива баба	196
Розумний панич	197
Мша	198
Зелений пес	198
Лист	199
Слабий зуб	200
Жонатий	201
Тільки допечи!	201
Глухий і губатий	202
Школяр	203
Попович	204
Жалібний дяк	204
Вбили	205
Війна	206
Дощ	207
Привітання	208
Хто святив?	208
Там її кінець	209
Чого люди не скажуть!	209
Мало не ригаю	210
Мѣа	211
Горох	211
Божі птиці	212
Просьба	213
По воді піду	213
Циганський хрест	214
Циган-пасічник	215
Холодно	216
Циганський наймит	216
Варена сокира	217
Свічка	218
Скачі, Мікалай!	219
Варвара	220
Кошовий у царці	221
Рибка-с	222
На вадапой!	223

Загадка	223
Wody!	224
Козак і король	225
Порошки	227
Льоди	227
Черевики	228
Рятуй, брате!	229
Козацькі ксьондзи	229
Смерть козака	230
Kuracja od oczu	231
Przywitanie	232
Турок і мужик	233
Ахмет III і запорожці	234
Турецька кара	236
Господь дав	237
Баран	238
Надгорода	239
Печена гуска	240
Господар хати	241
Ні зле ні добре	241
Крамная сорочка	242
Славная конина	243
Циган на сповіді	243
Верства	244
Мошків дах	245
Торбин брат	245
Б а й к и	
Лев і Пролев	248
Ворона і Лис	254
Вовк, Собака і Кіт	255
Старий Вовк	259

П О Е М И

Б а й к и світовіі (<i>Лірникові думи</i>)	
Байки світовіі в людських співах	
Преслів'я	265
Початок світа	275
Велетні	303
Цар Давид	313
Соломон	320
Цар Соловей (<i>Казка</i>)	346

ЧУМАК

Український дивоспів на чотирьох місяцях . . . 423

ПЕРЕКЛАДИ, ПЕРЕСПІВИ

Чорний кольор (З польської)	451
Зозуля (З польської)	452
Явір (З чеської)	453
Безнадія (З німецької)	455
Ігор — князь сіверський	461
Спиви і пісні старочеські з «Краледворського рукопису» і других	
Олодра і Болеслав	490
Бен-Германів	491
Ярослав	494
Чмир і Власлав	501
Людися і Любір	506
Забій, Славій і Людко	510
Збигонь	515
Китяха	516
Ягоди	517
Олень	518
Рожа	519
Зозуля	520
Сирота	520
Жайворонок	521
Пісня під Вишеградом	521
Олег — князь київський	523
«Йде дівчина-сиротина...» (Польського поета Ленартовича)	528
Ніч у ніч (Сербського поета Бранка Радичевича)	529
Сни (Переспів з Гейне)	530
Омирова «Іліада»	
Розмова Ектора з Андромахою (З пісні шостої)	531
Туга Ахилла над вбитим Патроклом (З піс- ні вісімнадцятої)	535
Екторова гибель (З пісні двадцять другої)	538
Зустріч і похорон тіла Ектора (З пісні двадцять четвертої)	542
Вергілій. «Енеїдка» (Уривок з першої пісні)	545
Омирова війна жаб з мишами	549
Демон (Поема Лермонтова)	557
Примітки	587

СТЕПАН ВАСИЛЬЕВИЧ РУДАНСКИЙ
СОЧИНЕНИЯ
(На українском языке)

Видавництво художньої літератури
«Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор *О. І. Корженевич*
Художник *Д. Д. Грибов*
Худ. редактор *М. П. Вуєк*
Техн. редактор *Л. М. Бобир*
Коректори *Н. Н. Падалка, Н. М. Петрушевська*

Виготовлено на Харківській книжковій фабриці ім. Фрунзе
Державного комітету Ради Міністрів УРСР по пресі,
Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.

Лінотипісти *А. Ломакіна, М. Яценко*
Верстальник *В. Кудінич*
Друкарі *В. Іщенко, О. Катаєв*
Керівник палітурно-брошурувальних процесів
В. Лазаренко

Здано на виробництво 26/X 1964 р.
Підписано до друку 2/II 1965 р.
Формат паперу 84×108¹/₃₂. Фізичн. друк. арк. 19,5.
Умовн. друк. арк. 32,76+1 вкл. Обліково-видавн. арк.
30,551. Ціна 91 коп. Замовл. № 4-511. Тираж 21000.
Т. П.—. 1965 — поз. 12.

ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

«ДНІПРО»

Виходять з друку нові видання:

КРИМСЬКИЙ А. Вибрані твори.

В одностомник українського письменника, видатного радянського вченого-філолога ввійшла оригінальна поезія, визначне місце в якій займають мотиви і переспіви східних поетів, а також переклади з Гейне, Гете, Байрона та інших західних і східних поетів.

СВИДНИЦЬКИЙ А. Вибрані твори.

До книги талановитого українського письменника-різночинця А. Свидницького вміщено чудову повість «Люборацькі», що багато де в чому перегукується з «Очерками бурсьї» М. Помяловського, та оповідання про життя чиновництва, духовенства, люмпенів.

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ПІСНІ. (Родинно-побутова лірика). Збірник.

«Родинно-побутова лірика» — це друга частина збірника «Українські народні пісні». Тут зібрані колискові та весільні пісні, пісні про жіночу долю, про сиріт та ін.

ЦІКАВІ БУВАЛЬЩИНИ. Збірник.

У цій книжці зібрані повчальні пригоди з життя видатних людей світу: письменників, полководців, артистів, художників та інших.

ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ

Книги видавництва «Дніпро» продаються в усіх книгарнях. Їх також можна замовити післяплатою через відділи «Книга—поштою» облікниготоргів або через республіканський магазин «Книга — поштою» (м. Київ-117, вул. Попудренка, 26/Д).

